

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Halkbilimi Anabilim Dalı

**TÜRK DÜNYASI TÜRKÜLERİNDE KOZMOLOJİK UNSURLAR
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Eser KARA

Doktora Tezi

Ankara, 2024

TÜRK DÜNYASI TÜRKÜLERİNDE KOZMOLOJİK UNSURLAR ÜZERİNE BİR
İNCELEME

Eser KARA

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Halkbilimi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Eser Kara tarafından hazırlanan "Türk Dünyası Türkülerinde Kozmolojik Unsurlar Üzerine Bir İnceleme" başlıklı bu çalışma, 27.05.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ali Yakıcı (Başkan)

Prof. Dr. Fatma Gülay Mirzaoğlu Sıvacı (Danışman)

Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu (Üye)

Prof. Dr. Hamiye Duran (Üye)

Doç. Dr. Zehra Kaderli (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından *yayınlanan “Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”* kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. (1)
- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. (2)
- o Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. (3)

13/06/2024

Eser KARA

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Fatma Gülay Mirzaoğlu Sıvacı** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Eser KARA

TEŞEKKÜR

Öncelikle dünyada tek lider sıfatını taşıyan, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Ulu Önder Mustafa Kemal ATATÜRK'ü ve silah arkadaşlarını yâd ederek şükranlarımı sunuyorum...

Çalışma boyunca desteklerini esirgemeyen TÜBİTAK'a teşekkür ediyorum; 121K281 numaralı TÜBİTAK projemiz kapsamında gerçekleştirdiğimiz önemli çalışmalar için değerli proje ekibimize teşekkür ediyorum. Çalışmanın başından sonuna her aşamasında, her an yanımda olan, akademik bilgisi ve tecrübesiyle büyük bir kılavuz olan, güler yüzüyle yolumuza ışık saçı, bir anne, abla müşfikliğiyle yüzümüze gülümseyen biricik danışman hocam Prof. Dr. Fatma Gülay MİRZAOĞLU SIVACI hocama sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Yine gerek ders dönemimizde gerekse de Tez İzleme Komitesinde yer alan, bakış açımızı, ufkumuzu genişleten alanımızın duayen isimlerinden olan değerli hocam Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim. Tez izleme komitemizde bulunan bir diğer kıymetli hocam Prof. Dr. Ali YAKICI'ya anlayışı, güler yüzü, destekleri ve katkıları için ne kadar teşekkür etsem azdır. Yine jürimizde bulunan Prof. Dr. Hamiye Duran'a ve Doç. Dr. Zehra Kaderli'ye değerli görüşlerinden ve katkılarından dolayı teşekkür ediyorum. Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora eğitim hayatım boyunca bana emeği geçen, en başta Dr. Öğretim Üyesi Doğan KAYA hocam ve ayrıca Yüksek Lisans'ta tez danışmanım olan Doç. Dr. Özlem DEMREN'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu vesileyle aile üyelerine de teşekkürü bir borç bilirim: Çalışmamın her aşamasında her anlamda desteğini gördüğüm ODTÜ öğretim elemanı biricik abim Dr. Ersin KARA'ya, yine her anlamda desteğini gördüğüm, varlıklarıyla bana huzur veren babam Ali KARA'ya ve annem Fidan KARA'ya sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Yine çalışma boyunca beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan başta Türkiye/Anadolu olmak üzere Türk Dünyası'nın eşsiz, anlamlı, duygulu ve zengin türkülerine teşekkür ediyorum.

Son olarak bu zorlu süreçte isimlerini tek tek saymamın mümkün olmadığı, yüzümüzü güldüren başta Kemal SUNAL, Şener ŞEN ve İlyas SALMAN nezdinde bütün Yeşilçam emektarlarını özlemle anıyorum ve saygılarımı sunuyorum.

ÖZET

KARA, Eser. *Türk Dünyası Türkülerinde Kozmolojik Unsurlar Üzerine Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Ankara, 2024.

Eski dönemlerden bu yana Türk milletinin duygu ve düşüncelerine tercüman olan türküler, bünyelerinde barındırdığı Türk kültürüne dair zengin unsurlarla beraber yine bu kültürün meydana getirdiği eşsiz bir yaratım olma özelliğine sahiptir. Türküler, Türklerin hayat karşısındaki duruşlarının söz ve ezgiyle dışavurumunun adeta nadide bir gösterimidir. Türküler en genel ifadeyle, geçmiş ile günümüz arasındaki kuşakları birbirine bağlayan, onları ortak bir duyguda buluşturan bir köprü hüviyetindedir. Kendine özgü yapısı ve onu diğer türlerden ayıran en önemli özelliği olan ezgisiyle yüzyıllara direnen türküler, özellikle Türk mitolojisini ve Türk mitolojisine dayalı inanç ve olguları bünyesinde barındıran önemli Türk halk yaratımlarıdır. Türk mitolojisi ve onun bir alt başlığı olarak incelenebilen Türk kozmolojisi Türk milletinin kendine has düşünce tarzıyla evreni, dünyayı (yeri, göğü ve diğer varlıkları/nesneleri vs.) yorumlayışı ve birikimleriyle var olmuştur ki Türk kozmolojisini diğer milletlerin kozmoloji anlayışından ayıran en büyük özellik de budur. Türkler kendi mitolojik ve kozmolojik inançlarını simge, sembol ve motiflerde yaşatmış ve günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Nitekim, Mitolojide kozmik bilginin her zaman simge ve sembollere dönüştürülerek yaşatıldığı ve bu simge, sembol ve motifler sayesinde günümüze ulaştığı unutulmamalıdır. Genel olarak Türk mitolojisi ve özelde de Türk Kozmolojisine dair olguların, bu olguların türkülere yansımış biçimlerinin ve şekillerinin ortaya çıkarılmasının Türk dünyası ortak kültürüne, belleğine ve bilincine büyük bir katkı sağlayacağı açıktır. Buradan hareketle bu çalışmada Türk Dünyası türkülerinde, Türk Mitolojisinin önemli bir parçası olan Türk Kozmolojisine dair unsur, olgu ve motifler kapsamlı bir şekilde ele alınmış, Türkiye ve Türkiye dışındaki Türklerin türkülerine dair örnekler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Böylece Türk Dünyası ortak kültürüne katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türküler, Türk Dünyası Türküleri, Türk Mitolojisi, Türk Kozmolojisi, Türkü ve Kozmoloji.

ABSTRACT

KARA, Eser. *A Study on Cosmological Elements in Turkic World's Folk Songs*,
Doctoral Dissertation, Ankara, 2024.

From ancient times to the present, Turkish folk songs, which have been the voice of the emotions and thoughts of the Turkish people, possess a unique creation characterized by the rich elements of Turkish culture they embody. These folk songs are a precious expression of the Turkish people's stance towards life, conveyed through words and melodies. In the broadest sense, they serve as a bridge that connects generations from the past to the present, uniting them in a shared sentiment. With their distinctive structure and the melody that sets them apart from other genres, these enduring folk songs are significant creations of Turkish folk art, particularly those that encompass Turkish mythology and the beliefs and phenomena rooted in it. Turkish mythology and its subset, Turkish cosmology, have been shaped by the unique worldview and accumulated wisdom of the Turkish people in interpreting the universe, the world (earth, sky, and other entities/objects, etc.). This distinct approach differentiates Turkish cosmology from the cosmologies of other nations. The Turks have preserved their mythological and cosmological beliefs through symbols, icons, and motifs, ensuring their survival to the present day. It should be remembered that in mythology, cosmic knowledge is always perpetuated through the transformation into symbols and icons, which have reached us today through these symbols, icons, and motifs. It is evident that uncovering the phenomena related to Turkish mythology in general, and Turkish cosmology in particular, and the ways these phenomena are reflected in folk songs will greatly contribute to the shared culture, memory, and consciousness of the Turkic world. Therefore, this study comprehensively examines the elements, phenomena, and motifs related to Turkish cosmology, a significant part of Turkish mythology, within the folk songs of the Turkic World. Detailed examples of folk songs from both Turkey and other Turkic regions are meticulously analyzed, aiming to contribute to the shared culture of the Turkic World.

Keywords: Folk Songs, Turkish World Folk Songs, Turkish Mythology, Turkish Cosmology, Folk Song and Cosmology.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
TABLOLAR DİZİNİ	xi
RESİMLER DİZİNİ	xii
ÖNSÖZ	xiii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ÇALIŞMANIN AMACI, ÖNEMİ, BÖLÜMLERİ VE ÇALIŞMADA KULLANILAN YÖNTEM VE TEKNİKLER	5
1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	5
1.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE TEKNİKLERİ	6
1.3. ÇALIŞMADA YARARLANILACAK TÜRKÜLERİN TESPİTİ	7
2. BÖLÜM: TÜRKÜ; KAVRAMLAR, TERİMLER, TANIMLAR, TASNİFLER, ÖZELLİKLER, İCRA ORTAMLARI, İCRACILAR VE İŞLEVLERİ	8
2.1. TÜRKÜ TÜRÜ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR/TERİMLER/TANIMLAR 8	
2.1.1. Türkiye’de Türkü Türüne Yapılan Tanımlar	10
2.1.2. Türkiye Dışında Türkü Türüne Yapılan Tanımlar	14
2.2. TÜRKÜ SÖZCÜĞÜNÜN KÖKENİ VE TÜRK DÜNYASINDA TÜRKÜ TÜRÜNE VERİLEN ADLAR	21
2.3. TÜRKÜLERİN SINIFLANDIRILMASI	26
2.4. TÜRKÜ TÜRÜNÜN İŞLEVLERİ, ÖZELLİKLERİ, İCRACILARI VE İCRA ORTAMLARI	37
2.4.1. Türkü Türünün İşlevleri ve Özellikleri	37
2.4.2. Türkü Türünün İcracıları ve İcra Ortamları	42
3. BÖLÜM: MİT, MİTOLOJİ, TÜRK MİTOLOJİSİ VE KOZMOLOJİSİ	59
3.1. MİT/MİTOS VE MİTOLOJİ KAVRAMLARI	59
3.2. MİTLERİN ÖZELLİKLERİ VE SINIFLANDIRILMASI	64

3.3. TÜRK MİTOLOJİSİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	69
3.4. TÜRK MİTOLOJİSİ BAĞLAMINDA KOZMOLOJİK UNSURLAR ..	73
3.4.1. Türk Kozmolojisinde Güneş	80
3.4.2. Türk Kozmolojisinde Ay.....	92
3.4.3. Türk Kozmolojisinde Yıldızlar	105
4. BÖLÜM: TÜRK DÜNYASI TÜRKÜLERİNİN TÜRK MİTOLOJİSİ VE KOZMOLOJİSİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ	152
4.1. TÜRKÜ, TÜRK MİTOLOJİSİ VE KOZMOLOJİSİ İLİŞKİSİ.....	152
4.2. TÜRK DÜNYASI TÜRKÜLERİNİN MİTOLOJİK EKSEN DOĞRULTUSUNDA İNCELENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	154
4.2.1. Anadolu/Türkiye Türkleri Türküleri	154
4.2.2. Altay Türkleri Türküleri.....	162
4.2.3. Azerbaycan Türkleri Türküleri	164
4.2.4. Balkan Türkleri Türküleri	171
4.2.5. Başkurt Türkleri Türküleri	188
4.2.6. Çuvaş Türkleri Türküleri.....	198
4.2.7. Gagavuz Türkleri Türküleri	206
4.2.8. Hakas Türkleri Türküleri.....	215
4.2.9. Irak/Kerkük Türkleri Türküleri	220
4.2.10. Karaçay-Malkar/Balkar Türkleri Türküleri.....	229
4.2.11. Kazak Türkleri Türküleri	236
4.2.12. Kıbrıs Türkleri Türküleri.....	244
4.2.13. Kırgız Türkleri Türküleri	248
4.2.14. Kumuk Türkleri Türküleri.....	256
4.2.15. Nogay Türkleri Türküleri.....	262
4.2.16. Özbek Türkleri Türküleri	266
4.2.17. Tatar Türkleri Türküleri	272
4.2.18. Türkmenistan Türkleri Türküleri	280
4.2.19. Uygur Türkleri Türküleri	284
SONUÇ.....	292
KAYNAKÇA	300
EKLER.....	345
EK-1: TÜRKÜ METİNLERİ.....	345

EK-2: EKLER BÖLÜMÜ TÜRKÜ METİNLERİ KAYNAKÇASI	419
EK-3: ORJİNALLİK RAPORU.....	433
EK-4: ETİK KURUL/KOMİSYON FORMU	435

KISALTMALAR DİZİNİ

akt.	Aktaran
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
vb.	Ve Benzerleri
vd.	Ve Diğerleri

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1 <i>Kutadgu Bilig’de Geçen Yedi İktime Denk Gelen (Eşit Olan) Yedi Yıldız Tablosu</i>	144
Tablo 2 <i>Kutadgu Bilig’de Geçen 12 Burç Tablosu</i>	145

RESİMLER DİZİNİ

Şekil 1 <i>Altay'da Bulunan Güneş Tasviri</i>	82
Şekil 2 <i>Anadolu/ Türkiye Türk Halk Çalgılarından “Bağlama”</i>	156
Şekil 3 <i>Altay Türk Halk Çalgılarından “Topşur”</i>	163
Şekil 4 <i>Azerbaycan Türk Halk Çalgılarından “Tar”</i>	167
Şekil 5 <i>Balkan Türk Halk Çalgılarından “Tamburica”</i>	176
Şekil 6 <i>Başkurt Türk Halk Çalgılarından “Kuray”</i>	193
Şekil 7 <i>Çuvaş Türk Halk Çalgılarından “Tulum”</i>	201
Şekil 8 <i>Gagavuz Türk Halk Çalgılarından “Kauş ve Yayı”</i>	210
Şekil 9 <i>Hakas Türk Halk Çalgılarından “Tüür-Düngür”</i>	218
Şekil 10 <i>Irak/Kerkük Türk Halk Çalgılarından “Santur”</i>	224
Şekil 11 <i>Karaçay-Malkar/Balkar Türk Halk Çalgılarından “Kıl Kobuz (Kıl Kopuz)”</i>	230
Şekil 12 <i>Kazak Türk Halk Çalgılarından “Dombra”</i>	242
Şekil 13 <i>Kıbrıs Türk Halk Çalgılarından “Davul ve Zurna”</i>	245
Şekil 14 <i>Kırgız Türk Halk Çalgılarından “Komuz”</i>	250
Şekil 15 <i>Kumuk Türk Halk Çalgılarından “Pandur (Tamur)”</i>	258
Şekil 16 <i>Nogay Türk Halk Çalgılarından “Dutar”</i>	263
Şekil 17 <i>Özbek Türk Halk Çalgılarından “Surnay ve Karnay”</i>	269
Şekil 18 <i>Tatar Türk Halk Çalgılarından “Kuray”</i>	273
Şekil 19 <i>Türkmenistan Türk Halk Çalgılarından “Gıcak (Gıçak)”</i>	281
Şekil 20 <i>Uygur Türk Halk Çalgılarından “Satar (Setar)/ Dolan Gıçeki/ Nay (Ney)/ Sunay (Zurna)” (Sol Baştan)</i>	285

ÖNSÖZ

Türküler, Türk kültürünün vazgeçilmez bir parçası olarak, milletin duygularını, düşüncelerini ve yaşam tarzını yansıtır. Yüzyıllar boyunca nesilden nesile aktarılan bu ezgiler, tarihî olayları, sosyal yapıyı ve bireysel hikâyeleri dile getirir. Türküler hem geçmişe ışık tutar hem de geleceğe bir köprü kurar; böylece kültürel kimliğin korunmasında ve devamlılığında önemli bir rol oynar. Ayrıca, bu müzik türü, toplumun ortak hafızasını canlı tutarak, milli birliğin ve beraberliğin güçlenmesine katkı sağlar. Türklerin hayat karşısındaki duruşlarının, duygularının, düşüncelerinin, yaşadıkları olayların ve bütün bunlara verdikleri tepkilerin sanatsal, ezgisel bir dışavurumu olan türküler bu anlamda Türklere ve Türk kültürüne dair birçok bilgiyi yaşatmaktadır.

Türkler yeryüzünde varlık gösterdikleri ilk andan bu yana evreni ve evrene dair varlıkları yorumlamış, meydana gelen birtakım olayları bir sebebe dayandırma gereksinimi duymuşlardır. Bunu yaparken de Türk kültür ve yaratımına dair unsurları kullanmışlardır. Böylece Türk Mitolojik düşünce sistemi yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır. Türk Mitolojisinin ve ondan bağımsız düşünülemeyen ve Türk Mitolojisinin önemli alt başlıklarından olan Türk Kozmolojisinin, Türk milletinin dünyayı, nesnelere ve evreni anlamlandırma, yorumlama çabasını içermesi bakımından incelenmeye değer, önemli bir kaynak niteliğinde olduğu unutulmamalıdır.

Bu düşünceden hareketle çalışmada Türk Dünyasına ait on dokuz Türk topluluğu ve bu topluluklara ait türkü örnekleri seçilmiş, bağlam ve motif analizi yapılarak incelenmiştir. Böylece türkülerde var olan Türk kozmolojisine dair unsur ve motifler ortaya çıkarılıp değerlendirilmiştir. Çalışma bu düşünceler üzerine şekillenmekle beraber çalışmanın bölümleri hakkında şu bilgileri verebiliriz: Birinci bölümde, çalışmanın amacı, önemi, yöntemi ve bölümleri hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde, çalışmayla ilgili temel kavramlar açıklanmıştır. Türkü sözcüğünün kökenine dair farklı araştırmacıların öne sürdüğü görüşler, türküye yapılan tanımlar, tasnifler, türkü türü ve özellikleri, Türkiye’de ve Türkiye dışında türkü türüne dair yapılan adlandırmalar gibi konular ele alınmış ve konumuzla ilgili olarak araştırmacıların verdiği bilgiler bu bakış açısı altında okuyucuya aktarılmıştır.

Üçüncü bölümde, genel anlamda Türk mitolojisi ve özelde de Türk Kozmolojisi ele alınmıştır. Mitolojik ve Kozmolojik unsurların mahiyeti hakkında bilgi verilmiştir. Kozmolojik unsurların Türk mitolojisindeki yeri, Türklerin eskiden bu yana gök ve göğe ait cisimleri nasıl yorumladıkları, bu ekseninde oluşan inançlar, uygulamalar ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan büyük *Türk Mitolojisi ve Türk Kozmolojik Sistemi* geniş bir şekilde ele alınmıştır.

Dördüncü bölüm, çalışmanın son kısmını oluşturmaktadır; Türk dünyası türküleri örnekleri ile Türk mitolojisinin önemli bir başlığı olan Kozmolojik unsurların birleştiği kısımdır. Türkiye'deki türkü örnekleri ve Türkiye dışındaki Türklere ait türkü örnekleri ele alınıp detaylıca incelenmiş ve ele alınan türkü örneklerinde Türk mitolojik ve kozmolojik sistemine ait unsurlar ortaya çıkarılmıştır. Elde edilen veriler, bilimsel analizlerle değerlendirmeye tabi tutulmuş ve ortaya çıkan sonuçlar üzerinden çıkarımlarda bulunulmuştur. Böylece Türk dünyasının ortak kültür ve kültürel hafızası ile ortak bilinç ve bu bilince dayalı yaratımlarının varlığı kanıtlanmıştır. Sonuç bölümünde, tez çalışmasındaki analizlerden hareketle varılan sonuçlarla ilgili değerlendirilme yapılmıştır. Kaynakça kısmında, tezin yazımında faydalanılan kaynaklar belirtilmiştir. Ekler bölümünde de çalışmada bahsi geçen türkü metinlerinin çeşitli varyantları ve tezimizi destekleyen fakat tez metninde kullanılmayan örnekler yer almıştır.

Türklerin kültür ve kimlik kodları, diğer kültürel yaratımlarda olduğu gibi türkülerde de varlık göstermektedir. Bu açıdan bakıldığı zaman türkü, mitoloji ve kozmoloji arasındaki bağın, etkileşimin anlaşılması ve ortaya konulması gerekli olduğu gibi böyle bir çalışmanın yapılacak olan birçok çalışmaya da kaynaklık edeceği düşüncesindeyiz.

GİRİŞ

Türk milletinin kendine has olan zengin söz ve ezgi anlayışı eski çağlardan bu yana varlığını sürdürmüştür. Türk kültüründe ayrı ve büyük bir öneme sahip olan türküler, bünyesinde barındırdığı birçok kültürel varlıkla geçmişten geleceğe kültür aktarımı açısından büyük bir vazife yüklenmiştir. Özellikle Türk mitolojik sisteminden kaynaklı barındırdığı unsurlar, türkülerin değerine değer kattığı gibi bu eşsiz halk yaratımının özenle incelenmesi durumunu da beraberinde getirmiştir. Sadeliği, samimiyeti ve bütün yalınlığıyla Türk milletinin duygu ve düşüncelerine söz ve ezgiyle ışık tutan türküler incelenirken, ritimsel anlamda yüzeysel bir bakış bu yaratımın birçok fonksiyonunun geri planda kalmasına sebep olacaktır. Türküler ortaya çıkış nedenleri; icra edilmiş biçimleri, icra ortamları, içerikleri, yapıları ve çalgılarıyla ele alınması gereken bir yapıya sahiptirler.

Türkülerin yapıları ve içerikleriyle ilgili önemli konulardan biri de türkülerin mitolojiyle olan ilişkisidir. Türkülerdeki mitolojik unsurların incelenmesi konusuna dair ilk çalışmalardan olan ve bu alanda yol gösterici niteliğe sahip olan, araştırmacı Fatma Gülay Mirzaoğlu Sıvacı tarafından kaleme alınan *Türkülerde Mitolojik Unsurlar* adlı çalışmanın da zikredilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Nitekim bu çalışma, türkülerin müzikal ve ezgisel özelliklerinin yanında bünyelerinde barındırdıkları mitolojik unsurların; bu unsurların ne şekilde yer ettiği, bunların mahiyetinin ne olduğu ve nasıl incelenmesi gerektiği sorularına cevap vermesi bakımından da önem arz eden bir çalışma hüviyetine sahiptir.

Türküler, Türk mitolojisi ve kozmolojisine dair öğeleri özümseyen, bu sisteme dair unsurları, simge, sembol ve motiflerle yaşatan ve bu unsurları nesilden nesile aktaran bir özelliktedir. Türkler, kendi mitolojik ve kozmolojik inançlarını simgeler, semboller ve motifler aracılığıyla canlandırmış ve bu kültürel öğelerin günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Mitolojide, kozmik bilginin sürekli olarak simge ve sembollere dönüştürülerek korunduğu (Bayat, 2011: 15-16) bilinmektedir, bu sayede de söz konusu simge, sembol ve motifler zaman içinde günümüze kadar gelmiştir.

Türk dünyası söz konusu olduğunda ortak kültür birikimi, bellek ve bilinç türküleri dikkat çekici kılmaktadır. Genel olarak Türk mitolojisi ve özeldede Türk kozmolojisine dair inanç ve izler türkülerde tespit edilmiştir (Mirzaoğlu, 2015a: 156). Bu açıdan bakıldığı zaman türkü, mitoloji ve kozmoloji arasındaki bağın, etkileşimin anlaşılması ve ortaya konulması Türk dünyası açısından kültürel bir değer taşımaktadır. Buradan hareketle çalışmada *Türk Dünyası Türkülerinde Kozmolojik Unsurlar Üzerine Bir İnceleme* gerçekleştirilmiştir. Ayrıca araştırmalar sonucunda bulunan, tezimizi destekleyen ve tez metni içerisinde yer almayan türküler de ekler kısmında okuyucuya sunulmuştur. Böylece bu çalışmada Türk Dünyası Türkülerinde varlık gösteren Türk Mitolojik ve Kozmolojik inancına dair unsur ve motiflerin anlam, işlev ve bağlam durumları gözetilerek gün yüzüne çıkarılması hedeflenmiştir.

Hemen belirtmek gerekir ki, Türkiye Türklerinin türkülerinde olduğu gibi, Türk dünyası türküleri de başlangıçta söyleyenleri bilinse de zamanla anonimleşmiş ve tam anlamıyla halka mal olmuş sözlü kültür ürünleridir; bu nedenle genel olarak başlık taşımazlar. Nakarat kısımları ve özellikle âşık edebiyatı ürünlerinde görülen ayaklar halk tarafından türküyeye ad olarak verilmiştir. Kimi zaman da türkünün ilk başlangıç sözcüğü veyahut dizesi türkünün adı olmuştur. Bizim incelemelerimizde de tabii olarak ad verilmemiş türküler bulunmuş ve incelemeye tabii tutulmuştur. Bu nedenle çalışmada faydalandığımız bazı türkülerin ilk sözcüğü, genel olarak da ilk dizesi esas alınarak adlandırmaya gidilmiştir. Burada karışıklığın önlenmesi ve okuyucunun bahsi geçen türkünün metnini bulmasını kolaylaştırmak amaçlanmıştır.

Çalışmada, Türk kültürünün önemli iki konusu olan Türkü ve Türk mitolojisi esas alınmıştır. Bu konular hakkında detaylı bilgilendirme yapıldıktan sonra geçmişten günümüze varlığını sürdüren türkülerin, bünyesinde barındırdığı Türk mitolojisine ve kozmolojisine dair unsurlar incelenmiştir. Bu unsurları daha geniş ve net bir çerçevede görmek adına Türk dünyası türküleri de incelemeye tabi tutulmuş, elde edilen örnekler detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu anlamda Türk mitolojisi, Türk kozmolojisi ve Türk dünyası türküleri çalışmanın kapsamı dâhilindedir.

Çalışmaya literatür taraması ile başlanmış olup, araştırma konusu hakkında daha önceden yapılmış olan tez, makale, kitap, inceleme ve araştırmalar değerlendirilmiştir. Türkülerin seçiminde TRT repertuarından, TRT repertuarı üzerine yapılan çalışmalardan, Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığının Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisinden, Türkiye’deki ve Türkiye dışındaki Türklere ait dijital, sosyal ve kültür platformlarından, türkü söz ve metinlerini içeren güvenilir internet sitelerinden ve diğer işitsel ve görsel kaynaklardan yararlanılmıştır. Türküler seçilirken ister efsane kaynaklı ister motif içerikli olsun Türk kozmolojisine dair unsurları ve bu unsurlara dair çeşitli kullanımları içermelerine önem verilmiştir. Türk kozmolojisine dair bu unsur ve motiflerin konteksteki bulunma durumuna dikkat edilmiş ve anlamsal bütünlüğü sağlamayan örnekler çalışmaya dahil edilmemiştir.

Türkü, Türk mitolojisi ve kozmolojisi detaylı bir şekilde ele alındıktan sonra Türkiye’deki ve Türkiye dışındaki Türklere ait türkü örnekleri ele alınmış, incelenip analiz edilmiştir. Elde edilen mitolojik ve kozmolojik unsurlar ve motifler üzerinde detaylı bir şekilde durulmuş ve bu unsur ve motiflerin Türk dünyası ortak kültüründeki yeri ve mahiyeti belirlenmiştir. Ayrıca metin, bağlam ve anlam esaslı olarak ele alınan türkü örneklerinin icra ediliş biçimleri ve durumları hakkında da birtakım verilere ulaşılmıştır.

Çalışmanın, ele alınan konu itibarıyla genişliğinin ve büyüklüğünün özellikle de “Türk dünyası” ibaresinin çalışmaya verdiği sorumluluğun farkında olmakla beraber Türk dünyasının bütün topluluklarına ve bu topluluklara ait türkülere veyahut türkü metinlerine ulaşmanın, ele alınan sayılı örneklerden hareketle Türk Dünyası türkülerine dair bir çıkarımda bulunmanın sınırlılığı da bilincimiz ve farkındalığımız dahilindedir. Ancak bir araştırma-inceleme mahiyeti taşıyan bu çalışmada yapılan tespitler sonucu ortaya çıkarılan verilerin Türk dünyası kültürüne önemli katkılarda bulunduğu ve bu minval üzere gerçekleştirilecek bilimsel çalışmalara kaynaklık edeceği düşüncesi ve bu düşünceyi olumlayan sonuçların elde edilmesi çalışmanın gerekliliğini göstermekte, değerini ve önemini de arttırmaktadır.

Çalışmanın ana iskeleti *Türkü, Türk Mitolojisi ve Kozmolojisi ve Türk Dünyası Türkülerinde Kozmolojik Unsurların İncelenmesi* şeklinde üç ana bölüm olarak

şekillenmiştir. Sonuç olarak Türk dünyası türkülerindeki mitolojik ve kozmolojik motifler ortaya çıkarılmış; türkü, Türk mitolojisi ve kozmolojisi alanlarında yapılan çalışmalara katkı sağlandığı gibi bu alanlarda yapılacak olan çalışmalara da bir kapı aralanmıştır.

1. BÖLÜM

ÇALIŞMANIN AMACI, ÖNEMİ, BÖLÜMLERİ VE ÇALIŞMADA KULLANILAN YÖNTEM VE TEKNİKLER

1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Türk kültür ve geleneğinde yüzyıllardan beri varlık gösteren türküler, Türk milletinin yaşadığı birçok duyguyu ifade etmede kullandığı ezgili, duygulu ve etkileyici yaratımlardır. Türk kültür ve geleneğinde önemli bir yere sahip olan bu türü önemli kılan büyük bir özellik de birçok inanç ve olguyu bünyesinde birleştirmiş ve günümüze kadar gelmesine vesile olmasıdır. Türkülerin detaylı bir şekilde incelenmesi bize Türk milletine ve bu milletin meydana getirdiği kültüre dair çok önemli bilgiler vermektedir. Bu bilgiler ışığında ancak Türk milleti ve kültürü doğru bir şekilde anlaşılabilir ve Türklerin inançları ve bu inançlar çevresinde gelişen uygulamalar doğru bir şekilde yorumlanabilir. Gökyüzü ve göğe ait unsurlar tüm milletlerde olduğu gibi tabii olarak Türk milletinin de ilgisini çekmiştir ve göğe ait cisimler Türkler tarafından yorumlanmıştır. Bu yorumlamalar da Türklerin sosyokültürel yaşamları çerçevesinde şekillenmiştir. Türk astral kültü zengin bir yapıya sahiptir. Bu nedenle Türk astral kültürünün incelenmesi gerekli olduğu gibi değerli birçok bilgiyi de gün yüzüne çıkarmıştır.

Özellikle Türk mitolojik ve kozmolojik inanç sistemine dair olgu ve materyallerin bu hususta önemli bir yere sahip olduğu araştırılmaya ve gün yüzüne çıkarılmaya değer bir meseledir. Kadim Türk mitolojisi var olduğu günden beri Türk milletinin evreni ve dünyayı yorumlama gayretinin bir tezahürü olarak varlık göstermiştir. Bu nedenle Türk mitolojisi ve onun bir alt başlığı olarak incelenen Türk kozmolojisi tükenmez bir hazine konumundadır. Türk mitolojisine ve Türk kozmolojisine dair inanç, yorum, ritüel ve uygulamaların türküler içerisinde incelenmesi, ortaya çıkarılması gerekmektedir. Türkülerde bu unsur ve motifler kimi zaman direkt kimi zaman da dolaylı olarak varlık göstermektedir. Bu nedenle türkü içerisinde kullanılan simge, sembol ve motifler iyi araştırılmalı, neye işaret ettiği bilinmelidir. Bu motif ve sembollerin neye işaret ettiğinin anlaşılması için de köklü Türk mitolojisinin ve kozmolojisinin iyi anlaşılması gerekmektedir.

Buradan hareketle, Türk dünyası türküleri ele alınmış ve elde edilen veriler detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Bu çalışmada türkülerin özünde varlık gösteren Türk mitolojik ve kozmolojik inanç sistemine dair unsurların ve motiflerin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

1.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE TEKNİKLERİ

Çalışmaya literatür taraması ile başlanılmış, araştırma konusu hakkında daha önceden yapılmış olan tez, makale, kitap, inceleme ve araştırmalar değerlendirilmiştir. Terim ve kavram olarak türkü sözcüğü hakkında araştırmacıların öne sürdüğü çeşitli görüşlere yer verilmiştir. Böylece geçmişten günümüze bu tür hakkında araştırmacıların öne sürdüğü görüşler ve görüşlerdeki gelişmeler gözlemlenmiştir. Ayrıca türkü türüne yapılan tanımlamalar ele alınmıştır. Burada da Türkiye’de ve Türkiye dışında bu tür üzerine çalışma yapmış olan araştırmacıların türkü hakkındaki çeşitli görüşlerine yer verilerek bu türe olan farklı yaklaşımlar ve bakış açıları okuyucuya sunulmuştur. Aynı düşünceden hareketle araştırmacıların yaptığı türkü sınıflandırmaları incelenmiş ve türkü icracıları ile icra ortamları hakkında bilgiler verilerek konunun bir bütün olarak anlaşılması sağlanmıştır.

Daha sonra kavram olarak Mit ve Mitoloji üzerinde durulmuş mitlere yapılan sınıflandırmalar verilmiş, mitlerin özellikleri belirtilmiş ve verilen bilgilerden hareketle Türk mitolojisi ve kozmolojisi detaylandırılmıştır. Türk astral kültürü ve bu kültürün oluşmasını sağlayan kozmolojik unsurlar Türk milletinin sosyokültürel yaşam biçimi çevresinde ele alınarak okuyucuya Türk astral kültürü ve bu kültürle şekillenen düşünceler, inançlar ve yapılan ritüeller incelenmiştir. Türkü ve Türk mitolojisi ve kozmolojisi detaylı bir şekilde ele alındıktan sonra türkülerini incelemeye tabii tutulan milletler hakkında bilgiler verilmiş, ilgili millete ait türkü örnekleri tek tek incelenerek mitolojik, kozmolojik unsurlar tespit edilmiş ve yorumlanmıştır. Çalışmayı destekleyen fakat çalışma içerisinde kullanılmayan türkü örnekleri ise topluluklara göre belirtilerek Ekler kısmında okuyucuya sunulmuştur. Böylece okuyucunun daha çok örneğe ulaşması sağlanarak Türk Mitolojisi, Kozmolojisi ve türküler arasındaki etkileşim kanıtlanmıştır.

1.3. ÇALIŞMADA YARARLANILACAK TÜRKÜLERİN TESPİTİ

Çalışmada, Türkiye’de bulunan türkü örnekleri ve Türkiye dışındaki Türklere ait olan türkü örnekleri ele alınmıştır. Öncelikle türküler ile ilgili literatür taramasında ulaşılan kitap, makale ve tezlerde yer alan türkü metinleri belirlenmiştir. İlgili millete ait türkü metinleri belirlenirken yine bu millete ait sayısız türkü örneği incelenmiştir. Türkü örnekleri incelenirken Türk kozmolojisine ve Türk astral kültürüne dair motifler taşıyan örneklerle çok sık bir şekilde rastlanmıştır. Fakat belirtmek gerekir ki Türkiye’deki veyahut Türkiye dışındaki Türklere ait türkü örneklerinde kozmolojik motifler kimi zaman direkt kimi zaman da dolaylı olarak kullanılmıştır. Bununla beraber efsane kaynaklı türkülerin de varlığına rastlanmıştır. Efsane kaynaklı türkü örneklerinde de Türk astral kültürüne dair motiflerin varlığı saptanmıştır. Görsel ve işitsel materyaller de çalışmaya dahil edilmiş ve özellikle sosyal platformlarda ilgili milletlerin türkü örnekleri tespit edilmiş ve incelemeye tabi tutulmuştur. Seçilen ve analiz edilen türkülerden hareketle Türk dünyasının bir bütün olduğu, ortak kökene, mitolojiye, kozmolojiye ve külte sahip olduğu bir kez daha kanıtlanmış olmakla beraber bütün bu ifade edilenlerin türkülerde yaşadığı ve türküler aracılığıyla yaşatıldığı da görülmüştür.

2. BÖLÜM

TÜRKÜ; KAVRAMLAR, TERİMLER, TANIMLAR, TASNIFLER, ÖZELLİKLER, İCRA ORTAMLARI, İCRACILAR VE İŞLEVLERİ

2.1. TÜRKÜ TÜRÜ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR/TERİMLER/TANIMLAR

Eski dönemlerden beri varlığını sürdürmüş olan ve günümüze kadar gelen, Türk kültüründe kendine has özelliğiyle varlık gösteren *türkü*lerin, Türk milletinin eşsiz yaratım gücünün bir göstergesi olduğunu ifade etmek mümkündür. Geçmişten geleceğe uzanan kültürel yaratım serüveninde, Türklerin ferdi ve toplumsal yaşamlarında duygu ve düşüncelerini söz ve ezgiyle buluşturarak dışa vurmaları türkülere diğer yaratım ve türlerden daha farklı bir içerik kazandırmıştır. Türküler bu anlamda Türk milletinin ortak bir sesidir. Öyle ki bu ortak sesler, Türklerin kimlikleriyle özdeşleştirdiği çalgılar vasıtasıyla var olmuş ve Türklerin kültürel kimliğine ve belleğine işlenmiştir.

Müzik, bir toplumun tüm temelleri değişene kadar değişmeyen, temel insani değerlerle ve ilkel insani deneyimlerle ilgili olduğu için (Lomax, 1959: 950) bir kültürel yapının oluşmasında ve anlaşılmasında büyük bir işleve sahiptir. Sachs (1943), dünyadaki bütün kabile, ırk ve halkların evlilik, ticaret, savaş vs. gibi olaylarla karşılaştıklarını, birbirlerinden etkilendiklerini, insanların iyi olanı buldukları zaman elindeki kötülerle değiştirdiklerini fakat her şeye rağmen eski şarkılarını koruduklarını ifade eder; nitekim insan ruhunun, motor dürtü ve becerilerinin hayatın değişken yüzeyiyle ve varoluş mücadelesiyle pek ilgisinin olmadığını ve bu nedenle de müziğin insanlığın evrimindeki en sağlam unsurlardan bir olduğunu söyler (akt. Sipos, 2004b: 283). Aynı zamanda müziğin insanın ruhsal ve psikolojik olarak en derin yerlerine ulaşmada diğer sanatlara nazaran daha etkili olduğu göz önünde bulundurulması gereken bir durumdur. Nitekim insanı, toplumu ve ait olunan kültürü anlamının en doğal ve eşsiz yollarından birisi bireyin ve toplumun müziğine ve müzik yaratıcılığına bakmak olsa gerektir. Kültürel unsurların yaratıcısı olarak insan müziğe, ezgiye ve ritme bağlı olarak bir “duygu dili” oluşturmuştur. Bu dil, insanın davranışını etkilemiş ve bu davranışların sürekliliğini sağladığı gibi şekillendirici bir takım hissi kalıpları da belirgin özellikleriyle yansıtmıştır:

“İnsan kültürünün öğrencileri olarak, birçok insan gizeminin anahtarlarına sahibiz, çünkü müzik duygunun diliyse, eski halk müziği gelenekleri ve ilkel müzik, tüm tarih boyunca insan davranışını devam ettirmiş ve etkilemiş olan biçimlendirici duygusal kalıpları temsil edebilir” (Lomax, 1959: 927). Bu açıdan bakıldığında Anadolu halk müziği, geniş nüfuslu ve geniş bir alana sahip olması nedeniyle oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir ve en basitinden en gelişmişine kadar çok çeşitli müzik formları ve şemaları burada bulunabilir (Sipos, 2015: 387). Bu durumu Sipos başka bir çalışmasında, Türk halk müziğinin repertuarlarının komşu halkların ve entegre olmuş halklarının müzikleriyle olan sıkı ilişkisine bağlar (Sipos, 2017: 231).

Türküler, geçmiş ile gelecek arasında köprü olmaları nedeniyle geçmişte yaşanan ferdi ve toplumsal olaylara da ışık tutmuş, yaşanan olayları insan, mekân ve duygu üçlemesinde günümüze taşımışlardır. Bu özellikleri nedeniyle türküler nesilden nesile aktarıldıkları için birebir olmasa da tarihi belge olma özelliği de taşıyabilmektedirler. Nitekim Linda Dzuris, *Using Folk Songs and Ballads in an Interdisciplinary Approach to American History* adlı çalışmasında her türkünün bir hikâyesi olduğunu, annelerin kızlarına, babaların oğullarına ve eşlerin birbirlerine söylediklerini, aileden ziyade daha büyük topluluklarda söylendiklerini ve dinleyen grubun zamanla aktarıcı pozisyonuna geçtiğini, bu döngünün böyle devam ederek günümüze kadar geldiğini belirtir ve aynı zamanda türkülerin değerli tarihi belgeler olarak gerekli ilgiyi hak ettiğini vurgular (Dzuris, 2003: 331).

Türküler dinamik bir yapıya sahip oldukları için üretildikleri zamandan günümüze ezgi ve söz açısından birtakım değişikliklere uğrayabilmişse de öz yapılarını korumayı başarmışlardır. Sözlü gelenekteki birçok tür gibi türküler de bundan nasibini almış, varyantlaşma özellikleriyle asırlara meydan okumuş ve değişik coğrafyalarda kendisine yer bulmuştur: Halk müziği nispeten birkaç temel müzik formunun varyasyonlarında, varyantlar halinde yaşar (Sipos, 2009: 1). Bu açıdan müzik, dağlar ve nehirler gibidir, sınır tanımaz (Sipos, 2004a: 167). Öyle ki varyantlaşma ve süreklilik söz konusu olduğunda David Atkinson’un söylemleri akla gelmektedir. Atkinson, *Folk Songs in Print: Text and Tradition* adlı çalışmasında Percy’nin Reliques’ini (eski eser, kutsal emanet) örnek göstererek edebi metinlerin tersine bu türün metinlerinin kendi içlerinde

özel bir metinsel otorite taşımadığını, bunun yerine biçimi ne olursa olsun varyasyon ihtimalini kucaklayan tüm gerçek ve potansiyel görünümlere/belirtilere içsel bir referans ve süreklilik taşıdıklarını ifade etmiştir (Atkinson, 2004: 456).

Bireysel veya toplumsal olarak bir dışavurumunun sözlü ve ezgili bir yansıması olan türküler insanın doğayla olan mücadelesinde de yanında bulunmuş ve ona yoldaşlık (Henderson, 1917: 257) etmiştir. Ayrıca türküler kadim zamanlardan günümüze kadar taşıdıkları birçok inancı, diğer yaratımlara ait birçok unsuru ve motifi de katmışlardır ki detaylı bir şekilde incelemeye tabi tutulduklarında bu motifler açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Unutulmamalıdır ki halk müziği bünyesinde çok eski ortak müzik yapılarını koruyabilir ve erken kültürel temaslara atıfta bulunabilir (Juhász ve Sipos, 2010: 1). Özellikle kültür, kültürel kimlik, bilgi, birikim, duygu, düşünce ve hissiyat açısından geleceğe aktarım ve en önemlisi öğreticilikteki görevi (Sidekli ve Coşkun, 2014: 30-34) ile türküler bu noktada Türk toplumunun en işlevli ve etkili (Albayrak, 2009: 142) yaratımlarındandır. Bu açıdan öncelikle Türkiye’de ve daha sonra da Türkiye dışında türküye yapılan tanımlara bakmak faydalı olacaktır.

2.1.1. Türkiye’de Türkü Türüne Yapılan Tanımlar

Halk kültür ve hayatının hemen her türlü manzarasını yansıtan, esas olarak aşk, gurbet, yiğitlik, ayrılık ve ölüm konularında (Mirzaoğlu, 2012: 160) yakılan türkülerin Türk halk kültüründe ve edebiyatında büyük bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Türküleri anlayabilmek için doğal olarak öncelikle türkünün tanımına ve özelliklerine bakmak yerinde olacaktır. TDK’nin *Güncel Türkçe Sözlüğü*nde türkü terimi şöyle tanımlanmaktadır: “Hece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş manzume” (URL 1). *Gösterim Sanatları Terimleri Sözlüğü*nde: “Hece vezniyle yazılmış ve halk ezgisiyle bestelenmiş şiir.” (URL 2) şeklinde, *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü*nde: “Hece tartısıyla yazılmış küçük şarkı” (URL 3) ve son olarak *Yazın Terimleri Sözlüğü*nde: “1. Halkın ezgi ile söylediği her türlü deyiş. 2. Saz ozanlarının koşma biçiminde söyledikleri, dördüncü dizeleri her dörtlükte olduğu gibi yinelenen kavuşaklı koşuk.” (URL 4) olarak tanımlanmıştır. Türkçe sözlükteki tanımlar dışında, türkü üzerine çalışma yapan araştırmacılarca da türküye birçok tanım yapıldığı görülür. Yapılan

tanımlamalara ve türkü hakkında ifade edilenlere bakıldığında bunların bir kısmını şu şekilde vermek mümkündür. Öncelikle Cahit Öztelli'nin (1953) türkü için şunları ifade ettiği görülür:

Genel olarak türkü adını taşıyan manzumelerde değişmez bir ölçü ve şekil yoktur. Yalnız saz şairleri tarafından sanat düşüncesiyle meydana getirilen türkülerde belli ve değişmez bir şekil vardır. Uzun bir geleneğe bağlı olan bu türkülerde kavuştak (nakarat) bulunması şarttır. Birinci dörtlüklerin 2. ve 4. mısraları ile sonraki dörtlüklerin 4. mısraları hep aynıdır (akt. Kaya, 2004: 147).

Nihad Sami Banarlı (1981: 79) türküyü şöyle tanımlamıştır: “Koşma şeklindeki bir manzumenin her dörtlüğüne bir (beşinci) veya bir (beşinci-altıncı) mısra ilâvesiyle söylenen bir halk şiiridir.”

Cem Dilçin'in de türkü için şöyle bir tanımda bulunduğu görülür: “Türkü, türlü ezgilerle söylenen, bir anonim halk şiiri nazım biçimidir” (Dilçin, 1983: 289).

Ahmet Talat Onay (1928) ise türküye, “Türlere mahsus lahin ile söylenen şarkılardır” şeklinde bir tanımlama getirmiştir (akt. Dizdaroğlu, 1969: 102).

Mehmet Özbek (1994), *Folklor ve Türkülerimiz* adlı çalışmasında türkü için şunları ifade eder: “Türküler insanoğlunun başına gelen olayları, bunun toplum içindeki iz ve akislerini; aşk, hasret ve gurbet gibi yeryüzünün ortak duygularını, mertlik ve kahramanlık gibi millî karakteri, tarihî olayları konu alan bir kültür hazinesidir” (akt. Memiş, 2020: 9).

Nitekim Fatma Gülay Mirzaoğlu (2005: 34) “Türkü, bir kültürde en yaygın şiirsel ve müzikal ifade biçimidir” şeklinde, türkünün şiirselliğini ve ezgisini ön plana çıkaran bir tanımlamada bulunmuştur.

Doğan Kaya türküyü şöyle tanımlar: “Halkın ruh halini, derdini, neşesini, zevkini, dünya görüşünü, inancını, karşılaştığı olayları yansıtan; hece ölçüsüyle ve bir veya dört dizeli

ana bölümlere çoğu defa bağlantıların getirilmesiyle söylenen; manzum ve ezgili anonim ürünlere verilen ad” (Kaya, 2010: 733).

Feyzan Göher Vural ise türküye şöyle bir tanımlama getirmiştir: “Türkü en yalın tanımıyla, ezgi ile söylenen Türk halk şiirleridir” (Vural, 2011: 398).

Şükrü Elçin (2011: 195) ise, türkülerin atasözleri, masallar, maniler ve bilmeceler gibi yaygın ürünler olduğunu, Doğu ve Kuzey Türklerinin türküye yır/cır adını verdiğini, bu sözcükten icat etmek anlamında “türkü yakmak” deyiminin türediğini ifade ederek türkülerin başlangıçta bireysel yaratımlar olduğunu, yere ve zamana bağlı olarak anonimleştiği bilgisini verir ve ayrıca türkülerin özünü musikilerin teşkil ettiğini söyleyerek, musiki olmadan güftenin düşünülemediğini ifade eder.

M. Fuad Köprülü (2012: 236) türkü için şunları dile getirir:

Türlere mahsus bir beste ile söylenen halk şarkılarıdır. Hâlâ, mâlûm olan şarkılar tarzında tertip edilen türkülerin ayrılığı şekilde değil, bestesindedir. Yani bu şekil, edebî bir şekil olmayıp tamamiyle mûsikî bakımından bir hususiyeti hâizdir. Esasen mûsikî mâhiyeti itibariyle birbirinden ayrı olması pek tabiidir.

Aça (2013: 246), Türkü terimini ele aldığı anda, türkünün ezgi, konu ve şekil özelliğinin ne olursa olsun ezgi ile meydana getirilen birçok anonim manzumeyi içine alabilen bir terim olduğunu vurgular ve ayrıca Öcal Oğuz’un (2001) akademik kabuller ve yaygın adlandırmaları da dikkate aldığını ifade edip türküyü halk şiiri türleri arasında göstererek ağırlıklı olarak ezgili bir tür olduğunu ifade ettiğini belirtir.

Özkul Çobanoğlu ise türkünün, en eski ve yaygın, Türk halk şiiri türlerinden bir tanesi olduğunu ifade eder ve bu türün “aynı zamanda Türk müziğinde kendi içinde sistematik bir bütünlüğe sahip ezgiler topluluğunun da müzikal bir form olarak adı” olduğunu vurgular (Çobanoğlu, 2013: 4).

Ali Yakıcı’nın türkü için şöyle bir tanım yaptığını görürüz:

Duygu, düşünce, hayal ve birey ya da toplum olarak doğumdan ölüme kadar yaşanan, insan ve toplumda iz bırakan bütün olayları dile getiren, sevinçli ya da üzüntülü zamanlardaki coşku ve heyecanı yansıtan, kaynakları genellikle ozan, türkü yakıcı ve söyleyicisi kişilerden oluşan, hangi edebiyat şubesine ait ya da hangi biçim ve türde ortaya çıkmış olursa olsun halka mal edilerek anonimleşen, şölende, düğünde, toplantıda ve her türlü icra ortamında dillerden düşürülmeyen, icracısı, icra ortamı ve konusuna göre kendine has bir ezgiyle söylenen manzum ürünlere türkü denir (Yakıcı, 2013: 58).

Osman Arıcan ise türküyü “Türkü, yüzyıllardan beri Türk milletinin gönül tercümanı olmuş, bir durum bir olay bir ince düşünüş karşısında ortaya çıkmış, kendine has ritmi, ezgisi ve kuruluşu olan, edebi hüviyet kazanmış anonim ürün” olarak tanımlamıştır (Arıcan, 2015: 48).

Pertev Naili Boratav *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* adlı çalışmasında türküyü şöyle tanımlar: “Düzenleyicisi bilinmeyen, halkın sözlü geleneğinde oluşup gelişen, çağdan çağa ve yerden yere içeriğinde olsun, biçiminde olsun değişikliklere (zenginleşmelere, bozulmalara, kırılmalara) uğrayabilen ve her zaman bir ezgiyle koşulmuş olarak söylenen şiirler”dir (Boratav, 2016: 171). Türkiye’nin sözlü geleneğine bakıldığında âşık şiirleri de dâhil, halk şiirinin her türünü göstermek anlamında türkü adının kullanıldığı, ayrıca bölgelere ya da ezgi ve çeşitlenmeye göre türkü sözcüğü yerine *deyiş*, *şarkı*, *deme*, *ninni*, *hava* ve *ağıt* gibi adlandırmaların da yapıldığı bilinmektedir (Boratav, 2016: 171).

Türküye yapılan başka bir tanımı ve türkü hakkında söylenenleri şöyle verebiliriz: Türk halk edebiyatının en köklü ve sevilen dallarından biri olan türküler, yüzyıllar boyunca halkın duygu ve düşüncelerini hece ölçüsüyle işlenen dizelerle ifade etmiştir. Sevgiden özleme, hasretten gurbete, kahramanlıktan mertliğe kadar geniş bir duygusal yelpazeyi kapsayan türküler, aynı zamanda toplumun inançlarını, geleneklerini, göreneklerini ve yaşam biçimlerini de yansıtır. Toplumun yaşadığı savaşlar, göçler, doğal afetler gibi önemli olaylar da türkülerin konuları arasında yer alır. Zamanla biçim ve içerik açısından evrilsen de türküler her zaman için halkın ruh halini, sevincini, üzüntüsünü, dünya görüşünü aktaran, doğumdan ölüme halkın hayatındaki her evreye eşlik eden, ezgileriyle de birbirinden ayrılan benzersiz eserlerdir. Türk halk kültürünün maddi ve manevi değerlerini bünyesinde barındıran türküler, toplumun en yaygın, en eski ve en sevilen müzik türlerinden biridir (Gökşen ve Gökşen, 2016: 1601).

Merdan Güven (2009), *Türküler Dile Geldi* adlı çalışmasında türküyü farklı bir şekilde ele almıştır: Türküyü şamanist dönemdeki uygulamalara bağlayan araştırmacı şamanların törenlerde Tanrı'yı anarken ya da överken, ritüel esnasında söyledikleri ezgilerle ilk şiirlerin ortaya çıktığını ifade eder ve bu ilk ezgilerin değişimlere uğrayıp gelişmelere uğrayarak ilk türküler olarak adlandırıldığı görüşünü savunur (akt. Evcı, 2018: 4-5).

Türkü “söylemek” Anadolu’da Türkü “yakmak” olarak da kullanılmaktadır. Nitekim Mehmet Tuğrul’un (1946), *Türk Halk Türkülerinin Doğuşu Üzerine Bazı Notlar* adlı çalışmasında türküyü yaptığı tanım ve türkü üzerine ifade ettiklerinde bunu rahatlıkla görebiliriz: “Şairlik iddiası olmayan kimselerin, şahısları veya toplulukları duygulandıran çeşitli olayları terennüm etmek üzere türkü meydana getirmeleri işine ‘türkü yakmak’; meydana gelene de ‘yakım’ denilmektedir” (akt. Çakır, 2003: 15).

Mehmet Özbek (1975) ise *Folklor ve Türkülerimiz* adlı çalışmasında türkünün yaratımı ve türkü yakmak konusunda şunları ifade eder: “Toplumunu yakından ilgilendiren birtakım olayları yaşamış veya gönlünde duymuş bir sanatçı (ruhu sanatçı olan kişi, âşık, halktan biri) hafızasındaki şiir ve ezgilerin de yardımıyla yeni bir türkü yaratır. Böylece türkü yakılmış olur” (akt. Çakır, 2003: 15).

Ali Yakıcı (2013: 51) Alî Şîr Nevâyî’nin “Mîzânü’l-Evzân (Vezinlerin Terazisi)” adlı yapıtında Türkü bestelemeye “türkü yakmak” denildiği bilgisini paylaşır.

Türkiye’de araştırmacıların türküyü yaptıkları tanımlamalardan bir kısmını bu şekilde vermek mümkündür. Bunun yanı sıra türkü üzerine çalışma yapan Türkiye dışındaki araştırmacıların da türküyü olan bakış açıları, belirttikleri özellikler ve yaptıkları tanımlar son derece önem arz etmektedir. Terim olarak türkünün anlaşılabilmesi için bu son derece gereklidir.

2.1.2. Türkiye Dışında Türkü Türüne Yapılan Tanımlar

Türkü sözcüğüne yapılan tanımlamalara yabancı sözlüklerden başlamak yerinde olacaktır. Türkü terimine www.dictionary.com (URL 5) şöyle bir tanımlamada bulunmuştur:

1. Bir ülkenin veya bölgenin insanları arasında ortaya çıkan, sözlü gelenekle bir şarkıcıdan veya nesilden diğerine geçen, genellikle birkaç versiyonda var olan ve genellikle basit, modal melodi ve dörtlü, anlatı dizeleriyle işaretlenmiş bir şarkı.
2. Bilinen bir besteci tarafından yazılmış benzer karakterde bir şarkı.

Türküye www.collinsdictionary.com şöyle bir tanımlama getirmiştir: “Bir türkü, belirli bir topluluk veya ulus için tipik olan geleneksel bir şarkıdır” (URL 6).

Bir diğer sözlük olan dictionary.cambridge.org türküyü şöyle bir tanım getirmiştir: “1. Belirli bir bölgeden geleneksel bir şarkı veya geleneksel müziğe benzer bir tarzda yazılmış, genellikle gitarda çalınan bir melodi ile modern bir şarkı. 2. Belirli bir bölgenin veya bir grup insanın geleneksel şarkısı” (URL 7).

Türkü için www.britannica.com şöyle bir tanımlamada bulunur: “Bir ülkenin veya bölgenin insanları tarafından yaratılan şarkı: Halk müziğinde söylenen şarkı” (URL 8).

Sözlüklerin yanı sıra türkü türü Türkiye’de olduğu gibi yurt dışındaki birçok araştırmacı tarafından da ele alınmış ve incelenmiştir. Özellikle Türk kültürü ve bu kültür çevresinde cereyan eden belli başlı yaratımların başında gelen türkü, konusu ve mahiyeti bakımından ilk sıralarda varlık göstermiş denilebilir.

Halk şiiri ve halk türküleri üzerinde incelmelerde bulunan Howard W. Odum, John Meier’in türküleri hangi kaynaktan ve hangi nedenle olursa olsun halktan, sıradan insanlara ait olan ve okuyucunun kendisine ait olduğunu hissedeceği derecede olan halk şiirleri olarak gördüğü bilgisini verir (akt. Odum, 1911: 256).

Phillips Barry, *The Transmission Of Folk-Song* adlı çalışmasında türkülerden bahsederken insanın evrensel şarkı söyleme içgüdüsüne cevap olarak türküleri bulduğu gibi aldığını, kendi hayal gücü ve bilinçaltına göre şekillendirip kendi yeni yaratımı haline

getirdiğini belirterek (Barry, 1914: 67) türküleri evrensel şarkı söyleme iç güdüsünün bir cevabı olarak niteler.

Alan Lomax, *Some Types Of American Folk-Song* adlı çalışmasında İngiliz folklorist George Lyman Kittredge'nin halk türkülerini "Türküde/şarkıda anlatılan bir hikâye veya hikâye anlatan bir türkü/şarkı" olarak tanımladığını ifade eder (akt. Lomax, 1915: 1). Ayrıca aynı çalışmada Lomax (1915: 1), gerçek bir halk türküsünde tek bir yazarın olmadığını, bunun yerine bir grup insanın veya bir topluluğun türkünün yazarı olduğunu belirtir; bu nedenle türkülerin hiç kimsenin zihinsel bir yaratımı değil halkın ürünü olduğunu ve ayrıca türkünün herhangi bir kişi tarafından yazılmış olabileceğini belirterek türkülere "ilkel duyguların kendiliğinden (doğaçlama/spontane) şiirsel ifadesi" şeklinde bir tanımlamada bulunur.

Alice Corbin Henderson, *Cowboy Songs and Ballads* adlı çalışmasında halk türkülerinden bahsederken, türkülerin "en yerli halk şiiri" olduğunu belirtir (Henderson, 1917: 256).

Bir diğer araştırmacı John Meier (1935), halk türkülerini hakkında bilgi verirken türkülerin çoğunlukla bireysel yaratımlar olduğunu, her ne şekilde mekânda ve zamanda olursa olsun halk tarafından yaygın ve kapsamlı bir şekilde benimsendiği zaman türkü haline gelebileceğini belirtir ve ayrıca belirleyici faktörün türkünün kökeninin değil onun nasıl karşılandığı ve ona nasıl davranıldığı olduğunu vurgular (akt. Hauch, 1937: 137).

Frederick Keel (1948: 113), *The Folk Song Society 1898-1948* adlı çalışmasında, bahsi geçen yıllar arasında varlık gösteren türkü çalışmalarından (Genel kurul toplanır ve topluluk üyelerinden olan J. Miles tarafından derginin ilk sayısı oluşturulur) bahsederken Sir Hubert Parry'nin bir konuşma yaptığını ve konuşmasında "Halk müziğini insan zihninin ürettiği en saf ürünler" olarak tanımladığı bilgisini paylaşır.

Edmond Saussey (1952), *Türk Halk Edebiyatı* adlı çalışmasında türküyü, “farklı isimleri olan çok çeşitli mahsullere verilen addır” şeklinde tanımlamıştır (akt. Dizdaroğlu, 1969: 102).

Alan Lomax ise şöyle bir tanımlamada bulunur: “Türkü, icracıları belirli davranış kalıpları aracılığıyla özel bir durumda daha büyük bir grupta ilişkilendiren ve ortak bir duygusal deneyime yol açan karmaşık bir insan eylemidir/müziğidir ve artı bir konuşmadır” (Lomax, 1959: 928).

Türküler üzerine çalışma yapmış olan Gordon H. Gerould (1957) ise yaptığı tanımlamada türkünün, içerisinde bir hikâye barındırdığı ve bir hikâye ihtiva etmesi gerektiğini vurgulamıştır (akt. Ben-Amos, 1963: 163).

Bir diğer araştırmacı olan Avusturyalı Türkolog Herbert Jansky (1977), türküyü şu şekilde tanımlamaktadır: Türküler, tarihi olaylara ve büyük şahsiyetlere dair halkın sevinçlerini ya da umutsuzluklarını, saygılarını ya da nefretlerini dile getiren; gençler arasında yaşanan dokunaklı aşk hikâyelerini, millî hece ölçüsüyle ölçülü ve kalpleri etkileyen dizelerle anlatan edebî ve aynı zamanda müzikal açıdan önemli eserlerdir. Bu kendine özgü besteler, geniş bir içeriği kapsayan derin anlamlar barındırır ve dar anlamda ise tarihi belgelerin bir türü olarak kabul edilen Türk halk şiirinin en eski türlerinden birini oluşturur (akt. Kaya, 2004: 147-148; akt. Yakıcı, 2013: 55; akt. Köktan, 2015: 342; akt. Aydın, 2020: 10). Hemen belirtmek gerekir ki türküler resmi tarih belgeleri olmasalar da tarihte yaşanan birtakım olayları konu edindikleri ve yaşanan olaylar karşısında halkın duygu ve düşüncelerine tercüman oldukları için tarihi belge hüviyeti taşımaktadırlar. Türk dünyası ve kültürü için son derece değerli olan türküler, Türk milletinin duygularını, tutkularını, sevinçlerini, acılarını ve düşüncelerini tarihi ve coğrafi bir bakış açısıyla ifade eden önemli belgelerdir (Duran, 2010: 156).

Macar bir Türkolog olan Ignác Kúnos’un *Türk Halk Edebiyatı* adlı çalışmasında türküyü yaptığı tanım ve türkü hakkında verdiği bilgileri şu şekilde görmek mümkündür: Türkü, Türk halk müziğinin en sevilen biçimlerinden biridir ve genellikle sekizlik ya da on birlik

hece ölçüsüyle bestelenen saz eşliğindeki bir şiir türüdür. Çoğunlukla anonim olan ve halk edebiyatının derinliklerinden gelen bu türküler, aşk, güzellik, doğa, gençlik ve hüznü temaları işler. Zaman içinde halkın dilinde dolaşarak biçim değiştiren bu eserler, bazen koşma tarzında, beşlik veya altılık ölçüsü olmadan da icra edilir (Kúnos, 1978: 158).

Linda Dzuris'in türküyeye yaptığı tanımı ve ayrıca türkü hakkında ifade ettikleri şöyledir: Bu müzik türlerindeki sözler, umut, neşe, korku, üzüntü ve güncel olaylara verilen bir dizi tepkiyi yansıtmaktadır. Türküler genellikle halk şarkılarıdır ve uzun olmalarına rağmen, basit kafiye, kademeli tekrar, diyalog ve genel ifadeler gibi bir araya getirilmiş öğeler, bu şarkıları akılda kalıcı ve kolayca paylaşılabilir hale getirmektedir. Bir türkü yazarının temel amacı, hikâyeyi etkili bir şekilde anlatmaktır (Dzuris, 2003: 332).

Liselotte Sels, *Türkü And Halay Between Ghent And Turkey: An Ethnographic Study Of Turkish Folk Music In A Transnational Context* adlı çalışmasında türkü için şöyle bir tanımlamada bulunmuştur: “Kelimenin tam anlamı itibariyle ‘Türklere ait’ (orijinal olarak Türkî); Türk halk şiiri veya şarkısı için (bir tür) genel ve özel anlam. Bir türkünün genel şekli heceli, ölçülü ve dörtlük (eğik) ve korolardan (bağlama veya kavuştak) oluşur” (Sels, 2014: 20).

Meredith L. McGill (2016: 158), *What Is a Ballad? Reading for Genre, Format, and Medium*, adlı çalışmasında türkülerini özetleyici, epizodik, nesnel ve tarafsız; ayrıca tekrar ve nakarattan oluşan yoğun yapılarıyla ayırt edilen anlatı şiirleri olarak tanımlamaktadır.

Rajabov ve Rutamova (2022: 405) ise *The Formation of the Spiritual and Moral Qualities of Students Through Folk Songs in Continuing Education is an Urgent Pedagogical Problem*, adlı çalışmasında türkülerini, “Halkın ve milletin manevi müzik zenginliği” olarak tanımlamaktadır.

Yapılan tanımlara bakıldığı zaman bu tanımların bir kısmında “Ballad” terimi dikkat çekmektedir. Burada akla şu soru gelmektedir: Ballad sözcüğü Türkçedeki türkü terimi

ile ne kadar örtüşmektedir? Ballad çağdaş müzikte romantik ve uzun şarkı (Lord, 1995: 116) anlamına gelmekle beraber özellikle aşkla ilgili hikâye anlatan bir şarkı olarak da düşünülmektedir. Ballad ve türkü hem içerik hem de köken açısından farklı özellikler taşıyan müzik türleridir. Bu farklılıkları şu şekilde özetleyebiliriz: Ballad, Batı edebiyatı ve müzik geleneğinde kök salmıştır. Özellikle Orta Çağ Avrupası'nda popüler olmuştur. Genellikle hikâye anlatan şiirlerdir. Dörtlüklerden oluşur ve belirli bir kafiye düzenine (genellikle abab veya abcb) sahiptir. Aşk, trajedi, kahramanlık veya tarihi olaylar gibi geniş bir konu yelpazesini kapsar. Balladlar genellikle yavaş tempolu ve melodiktir. Akustik enstrümanlar sıkça kullanılır. Ballad, belirli bir türkü ya da halk müziği türünü doğrudan kapsamaz, ancak halk müziği içinde ballad tarzında eserler bulunabilir. Türkü, Türk halk müziği geleneğinde kök salmıştır ve Anadolu kültürüne dayanmaktadır. Genellikle bent ve kavuştak (nakarat) bölümlerinden oluşur. Türküler belirli bir ezgiye göre söylenir ve yöresel özellikler taşır. Aşk, doğa, günlük yaşam, kahramanlık, tarih ve toplumsal olaylar gibi konuları işler. Halkın duygularını ve yaşantılarını yansıtır. Türkülerde bağlama, zurna, davul gibi geleneksel Türk enstrümanları kullanılır. Ritim ve melodi yöresel özelliklere göre değişir. Türkü, Anadolu halk müziğinin bir türüdür ve ballad tarzındaki eserleri de içerebilir, ancak ballad terimi daha genel ve uluslararası bir kavramdır. Özetlersek Ballad, daha geniş ve uluslararası bir terim olup, belirli bir hikâye anlatma geleneğini ifade eder. Türkü ise Türk halk müziğine özgü bir formdur ve kendi içinde çeşitli türleri barındırabilir. Türküler, ballad tarzında hikâye anlatan eserler içerebilse de ballad terimi tam olarak türkülerini kapsamaz. İki tür de kendi kültürel bağlamlarında değerlidir ve farklı müzikal ve edebi gelenekleri yansıtır.

Türküye yapılan tanımların ve türkü hakkında ifade edilenlerin genel olarak bu şekilde olduğunu görmek mümkündür. Türküye yapılan tanımlamalara bakıldığında zaman araştırmacıların ifadelerinden ortak nokta olarak *ezgili/ezgiyle söylenen* bir tür olması onu diğer türlerden ayıran en önemli özellik (Dizdaroğlu, 1969: 103) olarak görülmektedir. Öyle ki âşık edebiyatı da göz önünde bulundurulduğu zaman (Kaya, 2004: 148) özellikle âşıkların meydana getirdiği şiirlerin ezgi ile birleşmesinden meydana gelen türkülerini de görmek mümkündür. Nitekim farklı devirlerde saz şairlerinin türlü türlü çalgılarla ezgiler meydana getirerek şiirlerini söylediği (Köprülü, 2004: 30-31) bilinen bir gerçektir.

Gerek Türkiye’de gerekse de Türkiye dışında türküye yapılan tanımlamalardan ve verilen bilgilerden sonra üzerinde durulması gereken önemli bir konu türkünün tür veyahut biçim mi olduğu meselesidir. Bu konuya detaya inmeden kısaca değinmek gerektiği kanısındayız. Nitekim türküler üzerine çalışma yapan araştırmacıların bir kısmı türküyü biçimsel olarak ele alıp bir temele oturtmaya çalışırken bir kısmı da türküyü bir tür olarak değerlendirmektedir. Yakıcı’nın (2013: 59-63) konu ile ilgili verdiği bilgilerden hareketle şöyle bir çıkarım yapabiliriz: Türk halk şiirinin incelenmesinde türlerin ve ezgilerin önemi üzerine yapılan çalışmalar, türkünün bir nazım şekli değil, bir tür olarak değerlendirilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Hikmet Dizdaroğlu’nun çalışmaları, halk şiirinde nazım biçiminden ziyade türlerin etkili olduğunu ve türlerin belirlenmesinde konunun yanı sıra ezginin de büyük rol oynadığını vurgular. Dizdaroğlu, cönklerde yer alan koşma, destan, türkü, türkmani, varsağı gibi adlandırmaların her zaman aynı yapıda ve biçimde olmadığını, halk şiirlerinin adlandırılma sebebinin bilinmezse insanı yanıltabileceğini fakat ortada yanıltıcı bir durumun da söz konusu olmadığını belirtir. Bu bağlamda, İsmail Habip Sevük’ün nazım biçimlerini tür olarak değerlendirmesinin yanlış olduğunu ifade eden Pertev Naili Boratav’ın eleştirileri de destekleyici niteliktedir. Boratav, halk edebiyatında destanla birlikte türkünün de bir tür olduğunu açıkça ifade etmektedir. M. Öcal Oğuz’un görüşleri de bu noktada önem arz etmektedir. Oğuz, şekil ve türün belirleyici özelliklerinden bahsederken, türlerin konularına ve ezgilerine göre adlandırılabilceğini belirtir. Türkünün, belirli bir nazım şekline sahip olmaktan ziyade, çeşitli nazım şekillerine sahip şiirlerden oluşan bir tür olduğunu savunan Oğuz, türkü kelimesinin “Türklere mahsus ezgiler” anlamına geldiğini ve bir nazım şeklinin adı olmadığını ileri sürer. Oğuz, türkülerin de (tıpkı şarkı, uşşak, nihavend, hicaz, rast gibi makamlarda olduğu gibi) ezgilerinden dolayı ad alabileceğini savunur. Bu görüşlerin ışığında, türkünün nazım şekli değil, bir tür olarak incelenmesi gerektiği açıktır. Türkünün, belirli bir nazım biçimi ya da hece ölçüsüyle sınırlı olmadığını, çeşitli nazım birimlerinden ve şekillerinden oluştuğunu görmekteyiz. Bu farklılık, ezgilerde kendini gösterir ve türlerin ayrımını sağlayan temel unsurlardan biri olarak ezgi kabul edilir. Boratav ve diğer araştırmacılar da türkünün bir nazım şekli değil, ezgi ve konu ağırlıklı bir tür olduğunu vurgularlar. Dolayısıyla, türkünün incelenmesinde ezgi ve konunun belirleyici unsurlar olduğu ve türkünün tür olarak değerlendirilmesinin

daha doğru bir yaklaşım olduğu sonucuna varılabilir. Nitekim kanaatimizce de türkü bir tür olarak düşünölmeli ve ele alınmalıdır.

2.2. TÜRKÜ SÖZCÜĞÜNÜN KÖKENİ VE TÜRK DÜNYASINDA TÜRKÜ TÜRÜNE VERİLEN ADLAR

“Türkü” sözcüğünün kökenine bakıldığı zaman bu sözcüğün meydana gelmesi ile ilgili olarak şunu ifade etmek gerekir ki birçok araştırmacı Türk sözcüğüne Arapça nispet i’si (ilgi eki) olan “î”nin eklenmesiyle ve zaman içinde Türkçedeki ses değışmesi/uyumu ile “Türki” (Türk’ ait/Türk’e has) formatından “Türkü” şekline dönüştüğü yönündedir (Dizdaroğlu, 1969: 102; Kaya, 2004: 147; Kaya, 2010: 733; Vural, 2011: 399; Eroğlu, 2014: 8; Eroğlu, 2017: 81; Tozlu, 2020: 164; akt. Yakıcı, 2013: 46-48).

Konu ile ilgili olarak Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisinde yer alan söylemler şunlardır: *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisinde* de Türkü teriminin Türk kelimesinden geldiği ve bu kelimenin sonuna nispet eki eklenerek “Türki”nin elde edildiği, sonradan da “Türkü” adının, Farsça “Türki” şeklinde kullanılan kelimenin, Türkçe söyleyiş uydurulmasından oluştuğu belirtilmektedir” (Yakıcı, 2013: 46).

Türkü sözcüğünün etimolojisine dair ifade edilenlerden farklı olarak Özkul Çobanoğlu bu terimin oluşması ve gelişmesi hakkında şunları söylemiştir: “Türkü” kelimesinin kökeni hakkında çeşitli teoriler bulunmaktadır. En yaygın görüş, “Türk” kelimesine “-î” nispet eki eklenerek “türki” kelimesinin oluştuğu ve zamanla Türkçenin ses uyumu neticesinde “türkü”ye dönüştüğü yönündedir. Ancak bu açıklama, türkü ile ilgili derinlemesine bir anlayış sunmaktan uzaktır. Bizim görüşümüze göre, günümüzde “türkü” olarak bilinen kelime, eski yazmalarda “türkiy” olarak geçmekte ve bu şekilde kullanılmaktaydı. Bu “türkiy” kelimesinin kökeni “türk ezgileri” ya da “havaları” anlamına gelen “türkküy” olabilir. Zamanla ardışık “kk” sesleri, “y” sesinin etkisiyle önce “türkiy”e ve sonra “türki”ye evrilmiştir. “Türkküy” kelimesinin “türkiy” ve “türki”ye dönüşüm sürecinde, göçebe taşra yaşamını sürdüren Türkler, kendi müziklerine bu ismi vermiş olabilirler. Aynı dönemde, şehirlere yerleşen Türkler “şar-küy” yani “şehir havaları”nı geliştirmişler ve bu, “türkiy” ve “türki”nin etkisiyle önce “şarkiy” ve daha

sonra “şarkı” olarak adlandırılmıştır. Türkü kelimesindeki etimolojik karmaşanın yanı sıra, “şarkı” kelimesinin “şarka ait” anlamındaki etimolojisi de mantıksızdır. Bu terimi oluşturan bizleriz ve doğudan ziyade batıda yaşadığımız için, bu müzik türlerini neden “şarka ait” olarak adlandıralım? Burada “şar” yani “şehre ait ezgiler” veya “havalalar” anlamında bir adlandırma olduğu açıktır (Çobanoğlu, 2013: 5).

İfade edilenlerden hareketle “türkü” sözcüğünün ve dolaylı olarak “şarkı” sözcüğünün esasen “türkkü” ve “şarkkü” şeklindeki etimolojik açıklaması akla daha uygun gelmektedir (Eroğlu, 2017: 82) ki tarafımızca da bu sözcüğün gelişim evresi bu şekilde gerçekleşmiş olsa gerektir.

Türkü sözcüğünün etimolojisi hakkında araştırmacıların ifade ettiklerini dile getirdikten sonra söylemek gerekir ki Türkiye’de “türkü” olarak kullandığımız terimi, Türkiye dışındaki Türklerde farklı söylemlerin karşıladığını görmek mümkündür: “Nitekim türkü sözcüğünün karşılığı olarak Azeri Türkleri *mahnı*, Başkurtlar *halk yırı*, Kazaklar *türki*, *türük halık äni*, Kırgızlar *eldik ır*, *türkü*, Kumuklar *yır*, Özbekler *türki*, halk koşığı, Tatarlar *halık cırı*, Türkmenler *halk aydımı*, Uygur Türkleri de *nahşa*, *koçanahşisi*” (Kaya, 2004: 147; Kaya, 2010: 733) terimlerini kullanmışlardır.

Çobanoğlu’nun şu bilgileri verdiğini görürüz: “Azerbaycan Türkçesinde “mahnı”, Başkurt Türkçesinde “halk yırı”, Kazak Türkçesinde “türki” (türük halık anı), Kırgız Türkçesinde “eldik ır”, Tatar Türkçesinde “halık cır”, Özbek Türkçesinde “türki” veya “halk koşığı”, Uygur Türkçesinde “nahşa” veya “koça nahşisi”, Türkmen Türkçesinde “halk aydımı” terimleri kullanılmaktadır” (Çobanoğlu, 2013: 4).

Türkiye dışında türküye verilen adlarla ilgili olarak Sakaoğlu ve Alptekin (2006) şunları ifade eder: Doğu ve Kuzeydeki Türk halkları, türkü benzeri şarkılar için çeşitli isimler kullanırlar. Bunlar arasında “cır”, “jır”, “yır”, “kojan” gibi terimler bulunur. Günümüzde bu terimlere ek olarak, Kırgızistan’da “eldik ır” ve “türkü”, Türkmenistan’da “halk aydımı”, Tataristan’da “halk cırı”, Başkurtistan’da “halk yırı”, Azerbaycan’da “mahnı”, Kazakistan’da “nahşa”, “türük”, “halk eni” ve Kumuk Türkleri arasında “yır” gibi kavramlar da yaygın olarak kullanılmaktadır (akt. Yakıcı, 2013: 49-50).

Türkü terimi için eski kaynaklarda *yır/cır* terimlerinin kullanıldığı bilinmektedir. Konuyla ilgili olarak Bahaeddin Ögel şu açıklamalarda bulunmuştur: Türk kültüründe, şarkı ve türkülere verilen isimler zaman içinde değişiklik göstermiş, fakat bu ifadelerin kökleri oldukça derinlere dayanır. “Yır” veya “ır” ifadeleri, Türkçede uzun zaman öncesinden beri kullanılmakta olup, geniş anlamda “şarkı”, “türkü” ve “koşma” gibi anlamlara gelmektedir. Bu kültürün bazı bölgelerinde ise “ır” ya da “yır” yerine “cır” ifadesi kullanılmaktadır. Bu terimler, yalnızca şarkılar için değil, aynı zamanda melodi eşliğinde söylenen şiirler için de kullanılır. Bu sebepten ötürü, geçmişte şairlere “yırçı” denirdi. Ayrıca, kahramanlık destanları söyleyen kişilere de “ırçı” adı verilirdi. Ancak, şarkılarla kahramanlık destanlarını birbirinden ayırmak önemlidir. Türk kültür çevrelerinde, özellikle Manas Destanı’nı melodi ya da kopuz eşliğinde icra eden sanatçılara genellikle “manasçı” denir. Bununla birlikte, Manas Destanı dışında da çeşitli destanlar bulunmaktadır. Bu destanlar, “baatır ır” yani “yiğitlik veya kahramanlık yırı” olarak adlandırılır. Bu, türkü ve kahramanlık destanları arasında belirgin bir ayırım yapılmadığını gösterir (Ögel, 2000: 428).

Şükrü Elçin *ır/yır* sözcüğü ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir: “Sözlü ve yazılı edebiyatımızda duyulan, söylenen veya görülen türküler, atalar sözü, masallar, bilmece ve mâniler gibi yaygın mahsullerdir. Bu mahsullere Doğu ve Kuzey Türkleri aynı kökten gelen “yır” veya “cır” adını vermişlerdir” (Elçin, 2011: 195).

Dîvânu Lugâti’t-Türk’e bakıldığında da *ır/yır* sözcüğüne rastlamak mümkündür. Besim Atalay’ın *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi* adlı çalışmasında *ır/yır* sözcüğü hakkında şunlar söylenmiştir: “Musikide ırlama. Ol yır yırladı= o, bir ır, şarkı söyledi” (Atalay, 1992: 3-4).

Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu tarafından hazırlanan *Dîvânu Lugâti’t-Türk* adlı çalışmada da *yır/ır* hakkında şu bilgiler verilir: “**yır** şarkı. Ol yır yırladı o şarkı söyledi. Bu çoğunlukla gazel için kullanılır. Elif ile değişme suretiyle **ır** da denir” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 349).

Reşit Rahmeti Arat, ır/yır tabirinin bugüne kadar muhafaza edilen iki manasının da Kaşgarlı Mahmud'da bulunduğunu ifade eder ve şu bilgileri verir: yır koş- “koşma, türkü dizmek”; yır koşul- “manzûme yapılmak, şiir düzölmek”; bu yır ne küg öze ol “bu şiirin ölçüsü ve üzerinedir”; yır “gazel, ır”; yır yırla- “ır, şarkı söylemek”; yırla- “ır ırlamak”; yırağı “çalgıcı, şarkıcı, çağırıcı” (Arat, 1991: 15).

Bütün bunların yanında türkülerin anonim bir ürün olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek fakat unutmamak gerekir ki türküler doğuşları itibariyle ferdî mahsullerdir ve zamanla türküyü söyleyen kişi, türkünün yaratıcısı unutulabiliyor (Dizdaroğlu, 1969: 104) sonuç olarak ortaya çıkan ürün anonimleşmektedir ki Kaya'nın (2004:148) ifade ettiklerinden hareketle şunlar söylenebilir: Türküler, başlangıçta belirli kişilere ait olan, kişisel yaratımlar olarak ortaya çıkar. Ancak, zaman içinde bu türkülerin gerçek yaratıcıları unutulur. Nesilden nesile aktarılarak, halkın dilinde dönüp durur ve böylece çeşitli coğrafyalara yayılır. Bu süreçte türküler, anonim bir nitelik kazanır. İlk zamanlarında belli bir yerel kimlik taşıyan bu türküler, zamanla ulusal bir karaktere bürünür. Türkülerin anonimleşme sürecinde birçok etken rol oynar. Göçler, kervan yolları, askeri seferler, iş için yapılan gurbet yolculukları ve gezgin halk şairlerinin etkinlikleri bu sürecin önemli parçalarıdır. Ayrıca, yakın dönemlerde basın ve yayın organlarının da bu anonimleşmede önemli bir etkisi vardır. Bu faktörler sayesinde, türküler belli bir kişiye veya topluluğa ait olmaktan çıkıp, geniş halk kitlelerinin ortak mirası haline gelir.

İfade edildiği üzere çeşitli nazım şekillerine ve ezgilere sahip olan türküler, anonim ürün statüsündedir. Ayrıca metnin sonunda eserin kime ait olduğunu gösteren ifadelerin/mahlasların bulunduğu birtakım ezgili manzum eserlerin de pek çok araştırmacıya göre “türkü”ler içerisine dâhil edildiği bilinmektedir (Aça, 2013: 247). Fakat şunu söylemek gerekirse Saim Sakaoğlu (2002) ve Erman Artun (2001) gibi araştırmacılar sahibi belli, yani mahlas kullanılan eserleri koşma nazım türünün bir alt dalı (güzelleme, varsağı, semai) olarak nitelendirmeyi daha uygun bulmuşlardır (akt. Aça, 2013: 247).

Türkünün terim olarak kullanımı hususuna bakıldığında 1938’de Nihal Atsız, *Halk Bilgisi Haberleri* dergisinin 84. sayısında “On Beşinci Asra Ait Bir Türkü” adında bir yazı kaleme alır ve anonim bir Tevârih-i Âl-i Osman yazmasından hareketle 15.yy’a ait olduğunu söylediği bir türküyü iki dize olarak şöyle verir:

O Alaşardağı kırda

Davşan neler eder kurda (Yakıcı, 2013: 52).

Fakat Dizdaroğlu (1968), bazı araştırmacıların, iki dizeden hareketle türkü biçimi için kesin bir yargının verilemeyeceğini ve yine biçimce türkü olduğu net olarak görülen metinler ele geçene kadar Öksüz Dede’nin şiirini Anadolu’daki en eski türkü türü örneği olarak kabul edeceklerini, ifade ettiklerini söyler (akt. Yakıcı, 2013: 53). Dizdaroğlu (1969: 103-104) biçimi, kalıbı ve ezgisi ne olursa olsun türkünün terim olarak Doğu Türklerince 15. yy’de kullanıldığını, Mahmut Ragıp Gazimihal ve Rıza Nur’un da bu düşünceyi doğruladıklarını belirtir ve ayrıca, Fuad Köprülü’den hareketle biçimsel olarak türkünün ilk metninin de Öksüz Dede tarafından verildiğini vurgular.

Türkülerin genellikle sade bir dille ve hece ölçüsü ile yazıldığı bilinmektedir. Bunun yanında türküler aruz ölçüsü ile de varlık göstermişlerdir. Konu ile ilgili olarak Elçin (2011: 195), şunları ifade etmiştir: Türküler, genellikle herkesin kolayca anlayabileceği, basit ve doğal bir dil kullanılarak hece ölçüsüyle söylenir veya yazılır. Ancak, aruz ölçüsüyle oluşturulmuş türküler de bulunmaktadır. Bazı bilim insanları, aruz ölçüsünü de bir tür hece vezni olarak kabul eder. Divan edebiyatının nazım biçimleri kullanılarak yaratılan bu tür türküler, “Divani”, “Selis”, “Semâî”, “Kalenderî”, “Satranç” ve “Vezniâhır” gibi isimlerle anılmaktadır. Bu türküler, geleneksel Türk müziği ve edebiyatının zenginliğini ve çeşitliliğini yansıtan özel örnekler olarak kabul edilir.

Türkü değişik bölgelerde birtakım ezgi ve söz değişmelerine uğrayarak farklı adlandırmalarla vücut bulmuştur. Boratav (2016: 171), türkünün, çeşitli bölgelerde ezgi ve sözlerinin değişmesiyle (çeşitlenmesiyle) değişik isimlerle anıldığını ifade etmiş

(şarkı, deyiş, deme, hava, ninni ve ağıt gibi) ninnileri ve ağıtları da türkü kavramı içerisine dâhil etmiştir.

2.3. TÜRKÜLERİN SINIFLANDIRILMASI

Üzerinde durulması gereken bir diğer husus da türkülerin tasnifi meselesidir. Türkülerle ilgili olarak birçok araştırmacının tasnif ortaya koyduğu ifade edilebilir. Nitekim *Pertev Naili Boratav* türküleri, *Türkülerin Konuları ve Türkülerin Kullanıldıkları Yerler/Gördükleri Vazifeler/Söylenmelerini Şartlandıran Vesileler* olmak üzere iki bölümde incelemiştir:

A. Türkülerin Konuları

1. Lirik Türküler

- a. Ninniler,
- b. Aşk türküleri,
- c. Gurbet türküleri, askerlik türküleri, hapisane türküleri,
- d. Ağıtlar,
- e. Çeşitli başkaca duyguluk konular üzerine türküler.

2. Taşlama, Yergi ve Güldürü Türküleri

3. Anlatı Türküleri

- a. Efsane konulu türküler,
- b. Bölgelere ya da bireylere özgü konuları olan türküler,
- c. Tarihlik konuları olan türküler

B. Türkülerin Kullanıldıkları Yerler/Gördükleri Vazifeler/Söylenmelerini Şartlandıran Vesileler

4. İş Türküleri

5. Tören Türküleri

- a. Bayram türküleri,
- b. Düğün türküleri,
- c. Dinlik ve mezheplik törenlere değin türküler,
- d. Ağıt töreninde söylenen türküler.

6. Oyun ve Dans Türküleri

- a. Çocuk oyunlarında söylenenler,
- b. Büyüklerin oyunlarında söylenenler. (Boratav, 2016:171-172)

Kaya (2010: 735-741) türküleri *yapılarına, konularına ve ezgilerine* göre tasnif etmiştir:

A. Yapılarına Göre Türküler

1. Ana metinleri bir dize olan türküler
 - a. Bağlantıları 4 dize/mani olan türküler
 - b. Bağlantıları 7 dize olan türküler
2. Ana metinleri iki dize olan türküler
 - a. Sadece 2 dizeden oluşan türküler
 - b. Bağlantıları 1 dize olan türküler
 - c. Bağlantıları 2 dize olan türküler
 - ç. Bağlantıları 3 dize olan türküler
 - d. Bağlantıları 4 dize olan türküler
 - e. Bağlantıları 5 dize olan türküler
 - f. Bağlantıları 6 dize olan türküler
 - g. Bağlantıları 7 dize olan türküler
 - ğ. Bağlantıları 8 ve daha fazla dize olan türküler
 - h. Bağlantıları dize sonlarında ve dize aralarında olan türküler
3. Ana metinleri üç dize olan türküler
 - a. Sadece üçlüklerden ibaret olan türküler
 - b. Bağlantıları 1 dize olan türküler
 - c. Bağlantıları 2 dize olan türküler
 - ç. Bağlantıları 3 dize olan türküler
 - d. Bağlantıları 4 dize olan türküler
 - e. Bağlantıları 5 dize olan türküler
 - f. Bağlantıları 6 dize olan türküler
 - g. Bağlantıları 7 veya daha fazla sayıda dizeli olan türküler
 - ğ. İki bağlantılı türküler
 - h. Bağlantıları dize aralarında olan türküler
4. Ana metinleri dört dize olan türküler
 - a. Sadece dörtlüklerden kurulu türküler
 - b. Bağlantıları 1 dize olan türküler
 - c. Bağlantıları 2 dize olan türküler
 - ç. Bağlantıları 3 dize olan türküler
 - d. Bağlantıları 4 dize olan türküler
 - e. Bağlantıları 5 dize olan türküler
 - f. Bağlantıları 6 dize olan türküler

- g. Bağlantıları 7 dize olan türküler
- ğ. Bağlantıları 8 ve daha fazla dize olan türküler
- h. Bağlantıları dize aralarında olan türküler
- ı. İki bağlantılı türküler
- i. Bağlantıları dize sonlarında olan türküler
- 5. Karşılıklı türküler
 - a. İki dizelik ana metinlerden ibaret atma türküler
 - b. Üç dizelik ana metinlerden ibaret atma türküler
 - c. Dört dizelik ana metinlerden ibaret atma türküler
 - ç. Diyalog şeklinde atma türküler

B. Konularına Göre Türküler

- 1. Tabiat türküleri
- 2. Aşk türküleri
- 3. Yiğitlik türküleri
- 4. Tören Türküleri
 - a. Düğün türküleri
 - aa. Kına türküleri
 - ab. Başöğme/Duvak türküleri
 - ac. Gelin alma türküleri
 - aç. Gelin karşılama türküleri
 - ad. Güvey türküleri
 - ae. Halk oyunlarında türküler (Halay, Bar, Horon, Zeybek.)
- b. Ayin-i cem türküleri
- c. Sayacı türküleri
- ç. Oturak türküleri
- 5. Askerlik türküleri
- 6. Yiyecekler üzerine söylenmiş türküler
- 7. Hayvanlar üzerine söylenmiş türküler
- 8. Olay türküleri
- 9. Bitki ve çiçeklerle ilgili türküler
- 10. Satıcı türküleri
- 11. Ekin türküleri
- 12. Ramazan davulcusu türküleri
- 13. Kişiler Üzerine Söylenmiş türküler
- 14. Keder, dert ve hastalık türküleri

15. Gurbet ve hasret türküleri
 16. Meslek ve iş türküleri
 17. Eşkıya türküleri
 18. Ölüm türküleri (Ağıt)
 19. Ninniler ve çocuk türküleri
 20. Hapishane türküleri
 21. Mizahî türküler
 22. Yergi türküleri
 23. Öğretici ve öğüt verici türküler
- C. Ezgilerine göre Türküler**
- A. Uzun havalar
 - B. Kırık havalar

Yakıcı (2013: 197-316) ise *Halk Şiirinde Türkü* adlı eserinde türkülere şöyle bir tasnif getirmiştir:

2.1. Vezinleri Bakımından Türküler

2.1.1. Hece Vezinli Türküler

- 2.1.1.1. Üç Heceli Türküler
- 2.1.1.2. Dört Heceli Türküler
- 2.1.1.3. Beş Heceli Türküler
- 2.1.1.4. Altı Heceli Türküler
- 2.1.1.5. Yedi Heceli Türküler
- 2.1.1.6. Sekiz Heceli Türküler
- 2.1.1.7. Dokuz Heceli Türküler
- 2.1.1.8. On Heceli Türküler
- 2.1.1.9. On Bir Heceli Türküler
- 2.1.1.10. On İki Heceli Türküler
- 2.1.1.11. On Üç Heceli Türküler
- 2.1.1.12. On Dört Heceli Türküler
- 2.1.1.13. On Beş Heceli Türküler
- 2.1.1.14. On Altı Heceli Türküler

2.1.2. Aruz Vezinli Türküler

2.2. Yapıları Bakımından Türküler

2.2.1. Bentleri Bir Mısradan Oluşan Türküler

- 2.2.1.1. Bentleri bir, bağlantıları bir mısradan oluşan türküler
- 2.2.1.2. Bentleri bir, bağlantıları iki mısradan oluşan türküler
- 2.2.1.3. Bentleri bir, bağlantıları üç mısradan oluşan türküler
- 2.2.1.4. Bentleri bir, bağlantıları dört mısradan oluşan türküler
- 2.2.1.5. Bentleri bir bağlantıları beş mısradan oluşan türküler
- 2.2.1.6. Bentleri bir bağlantıları altı mısradan oluşan türküler

2.2.2. Bentleri İki Mısradan Oluşan Türküler

- 2.2.2.1. Bentleri iki mısradan oluşan bağlantısız türküler
- 2.2.2.2. Bentleri iki, bağlantıları bir mısradan oluşan türküler
- 2.2.2.4. Bentleri iki, bağlantıları üç mısradan oluşan türküler
- 2.2.2.5. Bentleri iki, bağlantıları dört mısradan oluşan türküler
- 2.2.2.6. Bentleri iki, bağlantıları beş mısradan oluşan türküler
- 2.2.2.7. Bentleri iki, bağlantıları altı mısradan oluşan türküler
- 2.2.2.8. Bentleri iki, bağlantıları sekiz mısradan oluşan türküler

2.2.3. Bentleri Üç Mısradan Oluşan Türküler

- 2.2.3.1. Bentleri üç, bağlantıları bir mısradan oluşan türküler
- 2.2.3.2. Bentleri üç, bağlantıları iki mısradan oluşan türküler
- 2.2.3.3. Bentleri üç, bağlantıları üç mısradan oluşan türküler
- 2.2.3.4. Bentleri üç, bağlantıları dört mısradan oluşan türküler
- 2.2.3.5. Bentleri üç, bağlantıları beş mısradan oluşan türküler
- 2.2.3.6. Bentleri üç, bağlantıları altı mısradan oluşan türküler
- 2.2.3.7. Bentleri üç, bağlantıları yedi mısradan oluşan türküler
- 2.2.3.8. Bentleri üç, bağlantıları dokuz mısradan oluşan türküler
- 2.2.3.9. Bentleri üç, bağlantıları on mısradan oluşan türküler

2.2.4. Bentleri Dört Mısradan Oluşan Türküler

- 2.2.4.1. Mâni dörtlüklerinden kurulu türküler
- 2.2.4.2. Bentleri dört, bağlantıları bir mısradan oluşan türküler
- 2.2.4.3. Bentleri dört, bağlantıları iki mısradan oluşan türküler
- 2.2.4.4. Bentleri dört, bağlantıları üç mısradan oluşan türküler
- 2.2.4.5. Bentleri dört, bağlantıları dört mısradan oluşan türküler
- 2.2.4.6. Bentleri dört, bağlantıları beş mısradan oluşan türküler
- 2.2.4.7. Bentleri dört, bağlantıları altı mısradan oluşan türküler

2.2.4.8. Bentleri dört, bağlantıları sekiz mısradan oluşan türküler

2.2.5. Bentleri Beş Mısradan Oluşan Türküler

2.2.5.1. Bentleri beş mısradan oluşan bağlantısız türküler

2.2.5.2. Bentleri beş bağlantıları iki mısradan oluşan türküler

2.2.6. Bentleri Altı Mısradan Oluşan Türküler

2.2.6.1. Bentleri altı mısradan oluşan bağlantısız türküler

2.2.6.2. Bentleri altı bağlantısı üç mısradan oluşan türküler

2.2.6.3. Bentleri altı bağlantısı dört mısradan oluşan türküler

2.2.7. Bentleri Yedi Mısradan Oluşan Türküler

2.2.8. Bentleri Sekiz Mısradan Oluşan Türküler

2.3. Konuları Bakımından Türküler

2.3.1. Aşk/Sevda Konulu Türküler

2.3.2. Gurbet/Ayrılık/Hasret Konulu Türküler

2.3.3. Beşik/Bebek/Çocuk Türküleri/Ninniler

2.3.4. Ölüm Türküleri/Ağıtlar

2.3.5. Tören Türküleri

2.3.5.1. Düğün Türküleri

2.3.5.1.1. Kına türküleri

2.3.5.1.2. Gelin Alma/Karşılama/Kutlama Türküleri

2.3.5.1.3. Güvey Türküleri

2.3.5.2. Bayram Türküleri

2.3.6. Asker/Askerlik Türküleri

2.3.7. Hapishane Türküleri

2.3.8. Olay Türküleri

2.3.8.1. Tarihî olayları Konu Alan Türküler

2.3.8.1.1. Savaş türküleri

2.3.8.1.2. Yiğitlik/Kahramanlık Türküleri

2.3.8.1.3. Eşkıya Türküleri

2.3.8.2. Sosyal Olayları Konu Alan Türküler

2.3.8.2.1. Toplum ve Aile içi Olayları Konu Alan türküler

2.3.8.2.2. Göç Türküleri

2.3.8.2.3. Hastalık Türküleri

2.3.9. Doğal Çevreyle İlgili Türküler

2.3.9.1. Doğayı Konu Alan Türküler

2.3.9.2. Bitki ve Çiçekleri Konu Alan Türküler

2.3.9.3. Hayvanları Konu Alan Türküler

2.3.10. Beslenme ve Yiyecekleri Konu Alan Türküler

2.3.11. İş ve Meslek Hayatıyla İlgili Türküler

2.3.12. Övgü Türküleri

2.3.13. Yergi/Alay/Eleştiri Türküleri

2.3.14. Şikâyet Türküleri

2.3.15. Eğitici/Öğretici Türküler

2.3.16. Arzu/İstek Türküleri

2.3.17. Dinî Tasavvufî Nitelikli Türküler

2.3.18. Oyun Türküleri

2.3.18.1. Çocuk Oyunlarındaki Türküler

2.3.18.2. Kadın Oyunlarındaki Türküler

2.3.18.3. Erkek Oyunlarındaki Türküler

2.4. Ezgileri Bakımından Türküler

2.5. Türkülerin İcra Ortamları

2.5.1. Düğünler

2.5.1.1. Nişan

2.5.1.2. Çetnevir

2.5.1.3. Nikâh

2.5.1.4. Kına

2.5.1.5. Zamak

2.5.1.6. Düğün

2.5.1.7. Gelin Getirme

2.5.2. Sosyal Dayanışma Amaçlı Toplantılar

2.5.2.1. Yârân/Yâren

2.5.2.2. Sıra Geceleri

2.5.2.3. Ferfene

2.5.2.4. Barana

2.5.3. Ekonomik/Kültürel/Tanıtım Amaçlı Toplantılar

2.5.3.1. Panayırlar

2.5.3.2. Festivaller/Şenlikler

2.5.3.3. Anma Toplantıları/Kutlamalar

2.5.4. Eğlence Amaçlı Toplantılar/Mekânlar

2.5.4.1. Gezmeler/Gezekler

2.5.4.1.1. Kadınların Gezmeleri

2.5.4.1.2. Erkeklerin Gezmeleri

2.5.4.2. Elfene

2.5.4.3. Kürsübaşı sohbetleri

2.5.4.4. Kahvehaneler

2.5.4.5. Hamamlar

2.5.5. Günümüzün Türkü İcra Ortamları: Türkü Evi/Hane/Bar/Kafe

2.6. İcra Edildiği Bölge/İl/İlçe/Köylere Göre Türküler

Hikmet Dizdaroğlu'nun (1969: 105-121) türkü tasnifi hakkında ifade ettiklerini *Halk Şiirinde Türler* adlı çalışmasında şu şekilde görmek mümkündür:

1. Ezgilerine göre

a. Usullü türküler

b. Usulsüz türküler

2. Konularına göre

a. Ninniler ve çocuk türküleri

b. Doğa üzerine türküler

c. Aşk türküleri

ç. Kahramanlık türküleri

d. Askerlik türküleri

e. Tören türküleri

f. İş türküleri

g. Eşkîya türküleri

ğ. Acıklı olaylarla ilgili türküler

h. Güldürücü türküler

ı. Karşılıklı (diyaloglu) türküler

i. Oyun türküleri

j. Ölüm türküleri (ağıtlar)

3. Yapılarına göre

- a. Mâni kıtalarından kurulu türküler
- b. Dörtlüklerle kurulu, dördüncü dizeleri kavuştak olan türküler
- c. Dörtlüklerle kurulu türküler
- ç. Bentleri dörtlük, kavuştağı tek dize olan türküler
- d. Bentleri dörtlük, kavuştağı iki dizeli olan türküler
- e. Bentleri dörtlük, kavuştağı üçlük olan türküler
- f. Bentleri de kavuştakları da dörtlük olan türküler
- g. Bentleri dörtlük, kavuştakları beşlik olan türküler
- ğ. Üçlüklerden kurulu türküler
- h. Bentleri üçlük, kavuştağı tek dizeli türküler
- ı. Bentleri üçlük, kavuştakları iki dizeli türküler
- i. Bentleri de kavuştakları da üçlüklerle kurulu türküler
- j. Bentleri üçlük, kavuştakları dörtlük olan türküler
- k. İki dizeli türküler
- l. Bentleri iki, kavuştakları bir dizeli türküler
- m. Bentleri de, kavuştakları da iki dizeli türküler
- n. Bentleri iki, kavuştakları altı dizeli türküler

Nitekim Özkul Çobanoğlu (2013: 7-14) ise türküyü şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Ezgilerine Göre

- a. Usulsüz Ezgiler
- b. Usullü Ezgiler

2. Konularına Göre Türküler

- a. Aşk ve sevda türküleri.
- b. Gurbet türküleri.
- c. Mizahi türküler.
- d. Serhat türküleri.
- e. Kahramanlık türküleri.
- f. Eşkıya türküleri.
- g. Tören türküleri
- h. Esnaf türküleri
- k. Çocuk ve oyun türküleri.

l. Askerlik türküleri.

m. Çoban türküleri.

3. Yapılarına Göre Türküler

A. Bentleri Mâni Dörtlükleriyle Kurulan Kavuştaksız Türküler

B. Bentleri Dörtlüklerle Kurulan Türküler

a. Dörtlüklerle Kurulan Türküler

b. Bentlerinin Dördüncü Mısraı Kavuştak Olan Türküler

c. Bentleri Dörtlük, Kavuştakları Tek Mısra Olan Türküler

d. Bentleri Dörtlük, Kavuştakları İki Mısra Olan Türküler

e. Bentleri Dörtlük, Kavuştakları Üç Mısra Olan Türküler

f. Bentleri Dörtlük, Kavuştakları Dört Mısra Olan Türküler

g. Bentleri Dörtlük, Kavuştakları Beş Mısra Olan Türküler

h. Bentleri Dörtlük, Kavuştakları Altı Mısra Olan Türküler

k. Bentleri Dörtlük, Kavuştakları Yedi Mısra Olan Türküler

l. Bentleri Dörtlük, Kavuştakları Sekiz Mısra Olan Türküler

C. Bentleri Üçlüklerle Kurulan Türküler

a. Üçlüklerle Kurulan Kavuştaksız Türküler

b. Bentleri Üç, Kavuştakları Tek Mısra Olan Türküler

c. Bentleri Üç, Kavuştakları İki Mısra Olan Türküler

d. Bentleri ve Kavuştakları Üç Mısra Olan Türküler

e. Bentleri Üç Kavuştakları Dört Mısra Olan Türküler

D. Bentleri Beyitlerle Kurulan Türküler

a. Beyitle Kurulan Kavuştaksız Türküler

b. Bentleri Beyit, Kavuştakları Tek Mısra Olan Türküler

c. Bentleri Beyit, Kavuştakları İki Mısra Olan Türküler

d. Bentleri Beyit, Kavuştakları Üç Mısra Olan Türküler

e. Bentleri Beyit, Kavuştakları Dört Mısra Olan Türküler

f. Bentleri Beyit, Kavuştakları Beş Mısra Olan Türküler

g. Bentleri Beyit, Kavuştakları Altı Mısra Olan Türküler

h. Bentleri Beyit, Kavuştakları Yedi Mısra Olan Türküler

ı. Bentleri Beyit, Kavuştakları Sekiz ve Daha Fazla Mısra Olan Türküler

E. Bentleri Tek Mısra, Kavuştakları Mâni, Dörtlük veya Yedi Mısralı Türküler

F. Karşılıklı Türküler/Atma Türküler

Şükrü Elçin de türkülerin tasnifine dair şunları ifade eder: Halk Edebiyatımızın bu zengin mirasını, içerdikleri konular, biçimler ve ezgiler açısından üç ana gruba ayırmak mümkündür. Bu ayırım, oldukça göreceli ve subjektif bir karakter taşımakla birlikte, bu gruplandırmalar içinde en sağlam temellere sahip olanı, eserlerin bestelenme biçimine göre yapılandırılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre, türkülerimiz temel olarak “uzun hava” ve “kırık hava” olmak üzere iki ana kola ayrılır. “Uzun hava”, genellikle usulsüz çalınan, sanatçının kendi yorumuna göre şekillenen, Batı müziğindeki resitatiflere benzer bir yapıya sahip ezgileri kapsar. Bu grupta Bozlak, Maya, Divan, Hoyrat, Egin, Türkmânî, Çukurova, gibi ezgiler bulunur. Diğer yandan, belirgin bir ölçüsü ve ritmi olan ezgiler “kırık hava” kategorisinde değerlendirilir. Karadeniz’in Horonları, Kuzeydoğu’nun Barları ve Batı Anadolu’nun Zeybekleri gibi oyun müziklerinde kırık havanın ritmi ve sürekliliği dikkat çekicidir. Bu iki grup, halk edebiyatımızın müzikal çeşitliliğini ve zenginliğini gösteren önemli örnekler arasında yer alır (Elçin, 2011: 196).

Bahaeddin Ögel, Türkü konusuna yer verdiği *Türk Kültür Tarihine Giriş* adlı eserinin 9. cildinde şöyle bir tasnif yapmıştır:

1.Çoban Türküleri

1.1. Kadın Çoban ve Kurtlar

2.Atlı Çobanların Şarkıları

3. Ziraatçıların ve Avcıların Şarkıları

3.1. Avcı Şarkıları

3.2. Harman Şarkıları

3.3. Kadınların Ev İşlerinde Söylediği Şarkılar

4. Düğün Şarkıları ile Ağıtlar

4.1. Düğün Şarkıları

4.2. Gelin Uğurlama ve Geçirme Şarkıları

4.3. Ağıtlar

4.4. Koşuk

5. Sevgililer İçin Söylenen Şarkılar (Ögel, 2000: 428-431).

Türküler üzerine çalışma yapan bir diğer araştırmacı olan Mehmet Özbek'in (1975) türküler için yaptığı tasnif de şöyledir:

- a- Lirik Türküler
- b- Satirik Türküler
- c- Olay Türküleri
- d- Tören (Merasim) Türküleri
- e- İş (Esnaf) ve Meslek Türküleri
- f- Pastoral Türküler
- g- Didaktik Türküler
- h- Oyun Türküleri (Ritmik dans türküleri, Temsili oyun türküleri) (akt. Soysal, 2007: 16-17; akt. Vural, 2013: 748).

Yukarıda verilen tasniflerden de görüldüğü üzere Türküler, ezgilerine göre de sınıflandırılmaktadır. Türküleri ezgilerine göre sınıflandırmaya tabi tutan araştırmacılar “Uzun Hava” ve “Kırık Hava” ya da “Usullü” ve “Usulsüz” olmak üzere iki gruba ayırırlar. Uzun Hava ve Kırık Hava hakkında şunlar ifade edilebilir: Uzun Havalar, belirli bir ölçüye bağlı olmayan ve serbest ritimle icra edilen türkülere verilen addır. Bu tür türküler, doğaçlama olarak ve konuşur gibi resitatif bir tarzda okunur. Türkiye'nin farklı bölgelerinde Bozlak, Maya, Garip, Kerem, Hoyrat, Divan, Kesik, Yanık, Müstezat, Aydest, Türkmeni ve Ağıtlar gibi çeşitli isimlerle anılırlar. Kırık Havalar ise belirli bir ölçüsü ve özel bir ritmi olan ezgilerdir. Kendine özgü bir ritmik dengeye sahip olan Kırık Havalar, Uzun Havalar gibi doğaçlama değil, belirli kalıplara uygun olarak icra edilir (Yücel, 2011: 3). Bu anlamda Türk halk müziğinin ezgisel ve ritimsel olarak zengin bir yapıya sahip olduğu görülür.

2.4. TÜRKÜ TÜRÜNÜN İŞLEVLERİ, ÖZELLİKLERİ, İCRACILARI VE İCRA ORTAMLARI

2.4.1. Türkü Türünün İşlevleri ve Özellikleri

Üzerinde durulması gereken bir diğer önemli konu da türkülerin işlevleri ve özellikleridir. Unutulmamalıdır ki kültür yaratımları ister ferdî olsun ister toplumsal olsun bir ihtiyacı karşılama hususunda varlık göstermektedirler. Rahatlatıcı, bağlayıcı, hasret giderici,

uzlaştırıcı ve yeri geldiğinde de öğretici rollere sahiptirler ki ruhu okşayan ezgi bütünlükleri bu fonksiyonlarını rahat ve hoş giden bir şekilde yapmasını kolaylaştırmaktadır. Halk yaratımları ister maddi kültür ürünlerinde isterse de manevi kültür ürünlerinde olsun yüklü kültür öğelerine/motiflerine ve mesajlara/kodlara sahiptir. Hemen şunu ifade etmek gerekir ki türküler ve türkü içerisinde kullanılan motifler rastgele kullanılmamıştır ve kendilerine özgü anlam derinlikleri vardır (Aytaş, 2003: 1). Nitekim Fatma Gülay Mirzaoğlu'nun (2010: 129-130) ifadeleri söylediklerimizi destekler mahiyettedir ve bu söylemler de gözetilerek şunlar ifade edilebilir: Türküler, zengin ve simgesel bir anlatım diliyle bezelidir. Türkü sözlerinin ya da tüm metnin doğru şekilde anlaşılması ve yorumlanabilmesi için, bu sözlerin içerdiği simgesel özelliklerin bilinmesi ve toplum üyeleri arasında bu özelliklerin paylaşılması gereklidir. Türkülerin anlatımında kullanılan semboller ve mecazlar (metaforlar/eğretileme) bu nedenle büyük önem taşır. Sözlü şiirin ifade dilini kavramak için, şiirin oluşturulduğu bölgenin veya çevrenin özgün soyut tanımlamalarını dinleyicinin veya okuyucunun anlaması gerekir. Eğer bu sağlanırsa, o türkünün ya da belli dizelerinin anlamını hızla kavramak, yabancılık hissetmeden onları anlamlandırmak mümkün olur. Türküler, dolayısıyla, kendi kültürel ve coğrafi bağlamında değerlendirilmeli ve anlaşılacak için bu bağlamın derinlemesine bilinmesi gereklidir.

Türkünün işlevi ve fonksiyonu konusuna Fatma Gülay Mirzaoğlu, *Türkülerin İşlevleri ve Zeybek Türküleri* adlı çalışmasında genişçe yer vermiştir. Bu çalışmadan hareketle türkünün işlevlerini şöyle sıralamak mümkündür: Türküler içinden çıktığı toplumun kültürel birikim ve tecrübelerini kuşaktan kuşağa aktarırlar; Belli bir bölgeye özgü olan kültürün kuşaklar arasında aktarımında önemli rol üstlenirler; Türkülerin bir iletişim unsuru olarak kuşaklar arasında zaman birleştirici fonksiyonları vardır ki böylece kuşaklar birbirine yakınlaşmış olur; Aynı gruba üye olan bireyler arasında birlik ve beraberlik duygusu yaratarak belirli bir grup kimliğine sahip olmayı sağlar; Türküler, insanların memleketlerine, ait oldukları sosyal gruba olan duygularını kuvvetlendirir ve böylece bireyin kendini güvende hissetmesini sağlar; Türküler, icra edildikleri grubun veya toplumun bireylerini yine o topluma ait eğlence, tören vs. gibi etkinliklere hazırlar. Böylece bu tür kültürel olgular, kuşaktan kuşağa geçerek devamlılıklarını sürdürmüş olurlar; Türkülerin ve türkülerle ilişkili olarak dansların esas görevlerinden bir tanesi de

eğlenme ve eğlendirmedir; Türküler, buldukları ortamda aynı zamanda sosyal ilişkileri, rolleri ve görevleri de belirtirler ve pekiştirirler; Türküler sosyal uzlaşım araçlarıdır; Türküler bireyin içinde beslediği duyguların, düşüncelerin, bilinçaltının veya bastırılmış isteklerin dışa vurulmasını sağlayan araçlardır; Türküler öteki sözlü sanat ürünleri gibi sanatsal yaratımların meydana getirilmesine zemin hazırlarlar; Müzik, dolaylı olarak türkü de kendine has kurgusal ya da kurgulanabilen bir dünyaya hakimdir ve dinleyicilerine kurgulanmaya müsait dünyalar sunabilme özelliğine sahiptir (Mirzaoğlu, 2001: 78-89).

Türkülerin bir başka işlevi de bireylerde ve toplumda güvenlik duygusu oluşturmalarıdır. Ayrıca türküler çocukluktan itibaren içinde bulunulan kültürün öğrenilmesinde de son derece önem arz etmektedirler. Nitekim Alan Lomax'ın (1959: 929) verdiği bilgiler ifade ettiklerimizi destekler mahiyettedir: Bir müzik tarzının öğrenilmesi ve algılanması, o kültüre ait bireyler tarafından bütüncül bir süreç olarak gerçekleşir. Eğer bir performansta tanıdık bir öğe eksikse, müzik, dinleyici için daha az tatmin edici olabilir. Müziğin büyümesi, onun biçimsel unsurlarının toplam müzik deneyimini zenginleştirebilme kapasitesinden kaynaklanır. Bir çocuk, kendi halkının dilini ve duygusal yapısını öğrendikçe, aynı zamanda kültürünün müzik tarzını da özümsemeye başlar. Bu müzik tarzı, birey ile kendi kültürü arasında önemli bir köprü oluşturur ve kişinin yetişkin yaşamında, kişiliğinin oluşumunda etkili olan duygusal yapı taşlarını bilinçaltına taşır. Bu bağlamda, müziğin toplumsal işlevi, dinleyiciye bir güvenlik ve aidiyet hissi vermektir. Müzik, kişinin doğduğu yer, çocukluk anıları, dini deneyimler, topluluk etkinliklerinden aldığı zevkler ve kişiliğinin şekillenmesinde etkili olan diğer deneyimleri sembolize edebilir. Bu özellikleriyle müzik, bireyin hayatındaki önemli anlar ve duygularla iç içe geçmiş bir ifade aracı olarak yer alır.

Türküler meydana geldikleri dönemi yansıtmaları bakımından da son derece büyük bir görev üstlenmişlerdir. Yaşanılan dönemde gerçekleşmiş olan sosyal, siyasi ve ferdi olaylar türkülerde işlenmiştir. Nitekim M. Fuad Köprülü (2004: 49) şu bilgileri vermiştir: Tarihin büyük olaylarına şahit olan halkın ani coşkuları, sevinçleri ya da ümitsizlikleri, önemli şahsiyetlere duyulan sevgi ya da nefret gibi duygular, bazı destanlar ve türkülerde dile getirilir. Bu eserler, dar anlamda tarihi bir belge niteliğinde olup, olayları saf bir dille

anlatırlar. Ancak bu edebiyatın sadece bu ürünleri değil, bütün eserleri, Osmanlı toplumunun çeşitli dönemlerinde yine bu toplumun farklı sosyal sınıflarının psikolojisini doğrudan yansıtan canlı tanıklardır. Bu tür eserler, sadece “geçmiş bir hayatın izleri” olarak görülemezler. Aksine, tüm sanat eserleri gibi, eski Osmanlı toplumunun zevklerini, heyecanlarını, tutkularını ve düşüncelerini bizlere aktararak, o ruhsal atmosferde yaşamamıza olanak tanıyan, tarihin canlı parçalarıdır. Bu eserler, geçmişin toplumsal ve kültürel yapısını anlamamıza yardımcı olurken, aynı zamanda o dönemin insanların duygu ve düşüncelerini bizlere taşıyan değerli kaynaklardır.

Görüldüğü üzere türkülerin kültür içerisindeki rolü ve işlevi son derece büyüktür. Özellikle kültür aktarımında ve toplum içerisinde yaşayan bireylere belli bir sosyal kimlik verme fonksiyonlarıyla ön plana çıkan bir göreve, sorumluluğa sahiptir.

Müzik, türkü ve ezgi gibi kavramlar, bu kavramların Türk kültürünün kökenindeki karşılıkları şüphesiz ki bizi Dede Korkut hikâyelerine götürecektir. Genelde Türk müziğinin özelde de türkülerin ve ayrıca türkülerin dile getirilmesinde ozanlık geleneğinin ve bu bağlamda da ozanlar piri sayılan Dede Korkut’un ve onunla bütünleşen kopuzun büyük bir rolü vardır. Bu anlamda Mirzaoğlu’nun (2015b: 951) Dede Korkut hakkındaki söylemlerini de göz önünde bulundurarak şunlar söylenebilir: “Dede Korkut Kitabı’ndaki hikâyelerde, Dede Korkut büyük bir bilge olarak betimlenmiştir ve kopuz çalarak yiğitleri övüp onlara savaş ve mücadelelerinde güç verdiği, topluma yol gösterdiği anlatılır. Kopuz çalan kişilere büyük saygı gösterilmiş, bu durum Dede Korkut’un etkisinin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Kaşgarlı Mahmud’un eserleri, kopuz ve diğer eski Türk çalgılarının Türk kavimleri arasında yaygın olduğuna dair bilgiler sunar. Türk müzik gelenekleri üzerinde Dede Korkut’un ve onun temsil ettiği hikâye anlatım geleneğinin etkili ve şekillendirici bir rol oynadığı görülür.

Dede Korkut ve kopuz söz konusu olduğunda ifade etmek gerekir ki Nisanbayev (2000) ve ayrıca Abilkhamitkykz’in (2015) (Nisanbayev ve ayrıca Abilkhamitkykz’den akt. Mirzaoğlu, 2015b: 952) Dede Korkut hakkında verdikleri bir efsanede Dede Korkut yılan kılığına girmiş ecelden kaçmak için sürekli olarak küyelerini (ezgilerini) çalar, söyler. Korkut Ata küyelerini söyledikçe bütün canlılar ve nesnelere durur, onu dinler. Bu da bizi;

Korkut'un yaşamı, kopuzunu çalmasına ve küylerini söylemesine bağlıdır ki onun var oluşunun manası budur ve bu onun için bir zorunluluktur (Mirzaoğlu, 2015b: 952) sonucuna götürür.

Nitekim Korkut Ata'nın ölümden kaçması, ölümsüzlüğü söylediği küylerde (ezgilerde) yakalamasına dair anlatıyı Fuzuli Bayat'ın *Kadim Türklerin Mitolojik Hikâyeleri* adlı eserinden hareketle şöyle özetleyebiliriz: Rivayete göre, Korkut, dünyanın bir ucunda yaşarken rüyasında kendi kabrini kazan kişileri görür. Bu rüyadan derinden etkilenen Korkut, ölümden kaçmak için dünyanın diğer ucuna gider. Ancak, nereye giderse gitsin aynı rüyayı görmeye devam eder. Sonunda, dünyanın merkezinde, Sır-Derya nehrinin sahillerinde yaşamaya karar verir. Fakat burada da ölüm korkusu onu bırakmaz ve yine aynı rüyayı görür. Korkut, ölümlü aldatmanın bir yolunu bulmaya çalışır ve sonunda su üzerinde yaşamaya karar verir. Kurpasını Sır-Derya nehrinin üzerine serer ve üzerine oturarak kopuz çalarak yüz yıl geçirir. Kopuz çaldığı sürece ölüm ona yaklaşamaz. Ancak, bir anlık uykusunda ölüm, yılan kılığında ona yaklaşır ve Korkut'u sokarak hayatına son verir. Korkut Evliya'nın bedeni, Müslümanlar tarafından defnedilir (Bayat, 2017: 174-175).

Kökenin çok eski olması ve söyleyiş zenginliği nedeniyle türkülerin kendine has bir dilinin, söyleyiş tarzının ve çeşitli imge ve sembollere sahip olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Ezgi ve sözün buluştuğu özel bir yaratım olması da düşünöldüğünde türküler, Türk kültürünün büyük söylem biçiminin eşsiz göstergeleridir. Mirzaoğlu'nun *Geçmişten Geleceğe Kültürel Aktarım Sürecinde Türkülerin Sembol Dili* adlı çalışmasında ilgili kısım ifade edilenleri desteklemektedir, ifade edilenler özetle şöyledir: Türküler, belirli söz kalıplarını kullanarak özgün bir üslup sergiler ve bu kalıplar, türkülerin melodilerinin oluşmasında da etkilidir. Semboller ve motifler, bu söz kalıplarının günümüze aktarılmasında önemli rol oynar. Halk türkülerinin temel bir özelliği, sembolik ifadeler kullanarak günlük dilden farklılaşan özgün bir dili ve etkileyici bir şiirsel ifade biçimi oluşturmasıdır. Türkülerde kullanılan bu sembolik dili anlamak, türkünün içeriğini tam olarak kavramak için gereklidir. Bu semboller genellikle kültüre özgüdür ve halk türkülerinin zaman içinde devam etmesinde ve bugüne ulaşmasında önemli bir işlev görür (Mirzaoğlu, 2015a: 36).

İfade edildiği üzere türkülerde var olan imge ve semboller türkünün içinden çıktığı millete, topluma has özelliklerdir. Bu anlamda türkülerin ve türkülerine ait dilin Türk kültürü çevresinde incelenmesi, analiz edilmesi daha doğru sonuç ve çıkarımların elde edilmesini sağlayacaktır.

Türkülerdeki motif ve sembollerle ilgili olarak şu ifade edilenler önem arz etmektedir: Motifler ve semboller, buldukları eserler hakkında önemli bilgiler sağlar ve bu, türküler için de geçerlidir. Türkülerdeki motif ve sembollerin analizi, o bölgenin kültürel değerleri hakkında bilgi verir. Türküler, ritmik ve melodik yapıları, ses özellikleri gibi birçok açıdan incelenebilir ve ayrıca konuları, hikâyeleri ile geniş bir araştırma alanı sunar. Türkülerde kullanılan motifler, rastgele seçilmiş olmayıp belirli çağrışımlar ve özel anlamlar taşıyan unsurlardır (Vural ve Vural, 2013: 647).

İfade edilenlerden hareketle ve özellikle üzerinde durulması gereken konu şudur ki, türkülerde geçen sembol, motif ve birtakım imgeler gelişmiş güzel kullanılmamışlardır. Bu ifade tarzları kültüre özgü olduğu gibi belli bir bilinç ve duygu durumuyla oluşturulmuş ve söylenmiştir. Bu nedenle bunlar, özel anlam ve etkilere sahiptirler.

2.4.2. Türkü Türünün İcracıları ve İcra Ortamları

2.4.2.1. Türkü Türünün İcracıları

Üzerinde durulması gereken bir diğer konu türkülerin icracıları ve icra ortamlarıdır. Türkü birçok kişi tarafından icra edilebilmekle beraber türkünün ilk çıkış kaynağı ve aynı zamanda ilk icracısı şamanlar kabul edilmektedir. Mehmed Fuad Köprülü *Edebiyat Araştırmaları* adlı eserinde en eski Türk şairleri olarak şamanları, en eski Türk şiiri olarak da şamanların ayin esnasında kendine has müzik aletleriyle ve ezgiyle söylediği şiirleri göstermektedir (Köprülü, 1999: 57-58). Şamanın ayin sırasında davul çaldığı, demirden eşyalarla gürültü çıkardığı ve türkü söylediği bilinmektedir (Arvas, 2014: 53). Tabii şunu ifade etmek gerekir ki türküden kasıt şamanın ayin ya da trans (esrime) esnasında bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde çıkardığı seslerdir. Türkünün kökeni, ilk çıkış noktası da buraya dayandırılmaktadır.

Şamanlar toplum içerisinde birçok görevi üstlenmişlerdir. Toplumun sanatçısı olarak dans eder ve şarkılar söyler; her şamanın kendine ait şarkıları, melodileri ve ezgileri vardır ki diğer şamanlar bunu kullanamaz, davul ritminin veya melodinin değişmesinden ruhların ortaya çıktığı anlaşıldığı gibi ritim, söz, ezgi ve ritüeller birbiriyle sıkı ilişkilidir ve bütün bunlar aynı zamanda şamanın içinde bulunduğu kültürün dünyaya bakış açısını da göstermektedir (Hoppál, 2012: 47-48).

Şamanın ritüel içerisinde söylediği ezgiler, ki bunların günümüz türkülerinin çıkış noktası olarak kabul edildiğini daha önce de belirtmiştik, aynı zamanda ritüel esnasında gerçekleşen aşamalar ve olaylar hakkında da bilgi verir. Yani şaman bir nevi seyahatinde gerçekleşen olayları, karşılaştığı ruhları bu ezgilerde anlatır. Bu seyahat, şarkılarda detaylı bir biçimde anlatılır; bu şarkılar, çağrılan ve daveti kabul eden yardımcı ruhların isimlerini içerir. Şaman müziği, her bir ögesi (melodi, ritim, tempo gibi) dini tören amaçlarına uygun şekilde düzenlenmiş durumdadır. Diğer bir ifadeyle, şamanın gücü onun şarkılarında yatmakta ve müzik aletlerinin gücü, bu güce sadece ekstra bir kuvvet katmaktadır (Hoppál, 2015: 89-90).

Şamanlardan sonra, geleneğe bakıldığında âşıkların bu fonksiyonu üstlendiği görülür. Mehmed Fuad Köprülü *Şaman/Oyun* sözcüklerinin günümüzdeki âşıkların (halk şâir-mûsikîşinâsların) eski ismi olduğunu belirterek Dede Korkut Hikâyelerinden hareketle *Ozanların* toplum içerisindeki özelliklerini, vasıflarını ve bilhassa da ozanlara atfedilen kutsallığı dile getirir (Köprülü, 1999: 70-71). Âşıkların âşıklığa başlama aşamasının, şamanların şamanlığa başlama aşamasıyla benzerlik gösterdiği unutulmamalıdır (Aslan, 2009: 35). Şamanlardan âşıklara, âşıklardan günümüz âşıklarına ve bugüne kadar uzanan uzun yolculukta türküler dilleri, gönülleri gezmiş, gelişmiş ve zenginliğine zenginlik katmıştır. Gerek ferdi gerekse de toplumsal konularda halkın diline tercüman olmuştur. Türk insanı var olduğu her yerde türkülerini var etmiştir.

2.4.2.2. Türkü Türünün İcra Ortamları

Türkülerin icra ortamlarına bakıldığında, türkülerin çeşitli icracılar tarafından değişik ortamlarda hayat bulduğu görülür. Türkler sevinç ve hüznün hallerini türkülerle

süslemişlerdir. Bu nedenle yaşanan ve insan üzerinde etki bırakan durumlardan sonra türküler yakılmıştır. Bu anlamda kadim zamanlardan günümüze Türk milletinin yanında olan bu sanatsal dışavurumun geçiş törenleri başta olmak üzere birçok ortamda icra edilmesi dikkate değer bir durumdur. Bu nedenle türküyü belli bir icra ortamıyla veyahut icra enstrümanlarıyla sınırlamak yanlış olacaktır. Nitekim Türkler yaşadıkları hemen her mekânda türküyü icra etmişlerdir (Balat, 2023: 48).

Türkülerin icra ortamları büyük önem taşımaktadır. Unutulmamalıdır ki sözlü kültür ürünleri için icracı ve icra ortamları hayati önem taşımaktadır. Türkülerin varlığını sürdürmesi ve aktarımı icra edilebilecekleri yeni sosyal çevre ve uygun şartlara bağlıdır (Gültekin, 2013: 21). Sözlü kültür ürünlerinin dinamik yani gelişen ve değişen yapısı göz önünde bulundurulduğunda icra ortamı, icracılar ve icra şekilleri daha da önem kazanmaktadır. Çünkü her yaratım icracı tarafından icra bağlamında yeniden oluşturulur; gelişir, değişir ve güçlenir. “Geleneğin belirlediği formlarda, varyantlaşmalar halinde varlığını sürdürebilme özelliği” (Taşlıova, 2006: 165) bu anlamda bir sözlü kültür ürünü için son derece önemlidir.

Geçmişten günümüze aktarılan sözlü kültür yaratımları çok zengin icra ortamlarında aktarıla gelmiştir. Günümüzde ise icra ortamı, icracı ve hitap edilen dinleyici kitlesi açısından birtakım değişimler söz konusudur. Bunda toplumsal ihtiyaçlar, bilim ve teknolojinin gelişmesi, küreselleşme, eğitim seviyesinin yükselmesi, coğrafya ve özellikle iletişim ve ulaşımdaki gelişmeler (Doğaner & Türkeri, 2022: 1051) etkili olmuştur.

İcra ortamının yanı sıra türküyü icra ederken kullanılan enstrümanların bu aktarım sürecinin tamamlayıcı unsurları olduğu unutulmamalıdır. Nitekim enstrümanların yapısı, icra şekilleri ve icra edilen ezgilerin tümü kültürel bellekte var olan bilgiler içerisinde (Akın, 2018: 109).

İcra ortamı, icra ortamı, icra enstrümanları ve icra edilen yaratım bulunduğu *bağlam (context)* ile anlam kazanır. Sözlü kültür ürünleri bu bağlam sayesinde dinamikliğini korur. Halk müziğinin ve dolayısıyla türkülerin de bağlam esaslı incelenmesi gerekmektedir: Halk

müziği veya türküsü üzerine yapılan “bağlam” esaslı çalışmaların en dikkat çekici yönlerinden biri söz, ezgi ve icrâ ortamının yanı sıra türkünün seslendiriliş stili yahut üslubuna odaklanmasıdır. Türkünün kendisine ait özelliklerin yanı sıra, nasıl icra edildiği, icrâcının duruşu, oturuşu, icrânın solo veya koro oluşu, erkek, kadın veya karma olarak söylenip söylenmediği, ezgiye dansın eşlik edip etmemesi gibi hususlar stili oluştururlar. Bu suretle, halk müziği geleneğini kültürün bir fonksiyonu, ayrılmaz bir parçası ve yansıtıcısı kabul eden bu yaklaşımda türkü, ortamın durumu ve söyleniş stili gibi unsurlar hep birlikte incelenmekte ve bütün bunların sonucunda, türkülerin ait oldukları toplum veya kültürle bir bağlantı, ilişki kurulmakta, bu ilişki vasıtasıyla da kendine özgü bir bütün olan kültür, çeşitli yönleriyle açıklanmaya çalışılmaktadır (Mirzaoğlu, 2001: 76-77).

Türküleri sınıflamaya tabii tutarken Pertev Naili Boratav gibi araştırmacıların konularından ziyade icra ortamlarını da dikkate aldığı bilinmektedir (Boratav, 2016: 171-172). Türküleri sınıflandırırken icra ortamlarını dikkate alan bir diğer araştırmacı Ali Yakıcı'nın *Halk Şiirinde Türkü* (2013: 283-309) adlı çalışmasında yapılan tasnifi ve verilen bilgileri de dikkate alarak bu ortamlar şöyle sıralanabilir ve ilgili icra ortamına dair şunlar söylenebilir:

1. TÜRKÜLERİN İCRA ORTAMLARI

Türkülerin icra ortamları geçiş törenleri başta olmak üzere, mevsimlik törenler, halk eğlenceleri, müzikli sohbet toplantıları, kahvehaneler, hamamlar ve çok çeşitli günlük yaşam mekânlarıdır. Bunlar arasında en yaygın icra ortamı düğünlerdir. Her bölgede yapılan düğünlerde o bölgenin müzik gelenekleri canlı olarak icra edilir. Bunların yanı sıra, yine evlenme gelenekleri bağlamında nişan ve kına törenleri de bölgesel ve yerel müzik geleneklerinin icrası, toplumla paylaşılması da türkülerin canlılığını koruması açısından başlıca icra ortamlarıdır. Mevsimlik törenler ve eğlenceler de aynı şekilde yöresel müziğin ve türkülerin çoğunluk tarafından icra edildiği ve dinlendiği icra vesileleridir. Bunların yanı sıra, genellikle erkeklerden oluşan gruplar arasında süregelen bölgesel müzikli sohbet toplantıları, türkülerin yaratım ve icralarının gerçekleştiği önemli ortamları oluştururlar.

1.1. DÜĞÜNLER

Türk kültür ve geleneğinde önemli bir yere sahip olan düğünler türkülerin icra edildiği ortamların başında gelmektedir ve günümüz itibariyle de bu önemini korumaktadır. Türkiye’de yapılan düğünlerde yemeklerin verilmesi, türkülerin söylenmesi ve oyunların oynanması gibi unsurlar düğünün ana etkinliklerindedir. Düğün denilince ilk aşamada evlilik ve buna dair uygulamalar akla gelse de yapılan sünnet düğünleri de düğün başlığı altında incelenmekte ve Türk kültür ve geleneğine dair birçok unsuru yaşatmaktadır. Düğünlerde yapılan birtakım uygulamalar her ne kadar eğlence olarak görülse de arka planda bir kutsiyeti ve ciddiliği barındırmaktadır. Bununla beraber yapılan her uygulamanın veyahut ritüelin birtakım sembolik anlamlar taşıdığı da unutulmamalıdır.

1.1.1. Nişan

Düğün öncesindeki uygulamalardan olan nişan, evlenecek çiftlerin maddi durumuna göre kimi zaman bir düğün kadar gösterişli ve görkemli olabilmektedir. Kız evi, düğün salonu, özel bahçeler vs. gibi açık ya da kapalı mekânlarda gerçekleştirilebilen nişan törenlerinde türküler ve bu türküler söyleyen çeşitli sanatçılar törene eşlik edebilmektedir. Türkiye’de olduğu gibi Türkiye dışındaki Türklerde de nişan töreninde çeşitli türkülerin söylendiği bilinmektedir. Bu uygulamaya, Güney Bulgaristan’da yer alan Nevrokop (Gotse Delçev) Kasabası’nın kuzey kesiminde Pomak Türklerinin yaşadığı Kornitsa Köyü’nde yapılan nişan töreni (Zafer, 2002: 573) örnek olarak verilebilir.

1.1.2. Çetnevir

Çetnevir genel olarak komşu oturmalarında veya uzun kış gecelerinde ve nişan törenlerinde misafirlere ikram edilen eğlencelik yiyeceklerin geneline verilen addır (Büyükşalvarcı, Şapıcılar ve Yılmaz, 2016: 169) Çetnevir geleneği evlenecek olan gencin bekâr arkadaşlarının yaptığı bir kutlama, bir eğlencedir. Bu uygulamadaki amaç yapılan nişanın kutlanması, hayırlanması ve bekârlıktan evliliğe adım atan kişiyle vedalaşmaktır. Çetnevir geleneğinin kent içindeki farklı oluşumu ise *bekarlığa veda partisidir*. Çetnevir evlenecek gencin evinde yapılır ve kız tarafı da bu müzikli eğlenceye içerisinde çeşitli çerezlerin, lokumların bulunduğu üzeri kapalı bir tepsi göndererek katkıda bulunur. Bununla beraber kız evinden hiç kimse bu etkinliğe katılmaz. Genel olarak cuma veyahut

cumartesi tertip edilen ve sabahlara kadar sürebilen bu eğlencede yerel/mahallî türküler söylenir. Bu eğlenceye kadınlar katılmadığı için türkülerin icracıları da erkeklerdir.

1.1.3. Nikâh

Evliliğin önemli aşamalarından birisi de nikâhlardır. Nikâhlar da tıpkı düğünün diğer uygulamalarındaki gibi yemeklidir ve eğlence tertip edilir. Bu törenler de türkülerin icrasının gerçekleştiği önemli yerlerdir. Nikâh törenlerinde genellikle profesyonel türkücüler görevlendirilir. Türküyü icra eden kişi, tören sahiplerince veyahut organizasyonu gerçekleştiren kurumun yetkililerince belirlenebilir; bu kişi bay ya da bayan olabilir.

Bununla beraber, 2020’li yılların başlarında benim de katıldığım nikah ve düğün törenlerinde yerel sanatçıların yanında damat tarafından ve aile bireylerinden sesi beğenilen kimselerin de türkü icra ettiklerine şahit oldum. Bu nedenle şunu ifade etmek gerekir ki profesyonel ve mahallî sanatçıların yanında evli çiftlerin ailelerindeki kişilerce de türkü, bu özel günlerde icra edilebilmektedir.

1.1.4. Kına

Geçiş törenlerinden evlilik ritüelinin bir parçası olan kına geceleri (Yılmaz, 2020: 163) düğün türkü yakıcılığı ve icrası yönünden en önemli bölümlerden bir tanesidir. Kına, gelin olacak kızın çoğunluğu bayan olan arkadaşlarıyla, dostlarıyla ve yakınlarıyla son defa bir araya geldiği toplantılardır. Kına toplantılarına iştirak eden kadınların birçoğu doğal bir türkü söyleyicisidir. Kimi zaman profesyonel türkü okuyucuları ya da yakıcıları çağırılabilmeyle beraber kınalarda gelin okşaması, ağıt vs. söylenir. Tabii olarak kına kültürü yörelere göre çeşitlilik ve farklılık arz edebilmektedir (Dülger, 2019: 53). Bununla beraber kına uygulaması günümüzde sadece evli çiftlerin düğün ve kına merasimlerinde gerçekleştirilmemekte, kına uygulaması tertip edilen farklı ortam ve durumlarda varlık göstermeye başlamıştır ki *mezuniyet kınası* (Küçükbasmacı, 2016: 73) bunlardan bir tanesidir. Nitekim asker uğurlamalarında da kına yakıldığı bilinmektedir. Bu anlamda kına geceleri türkülerin söylendiği yerler bağlamında öne çıkan önemli icra ortamlarıdır.

1.1.5. Zamak

Kız evinde yapılan kınaya karşılık (Yakıcı, 1991: 35) gelebilecek olan Zamak'a çeşitli bölgelerde değişik adlar verilebilmektedir. Zamak'a sadece damadın yakın arkadaşları veyahut arkadaşı kadar samimi olduğu, yanında rahat hareket edilebileceği kişiler çağırılır. Zamaklarda da bölge türkülerine hâkim profesyonel veya mahallî türkücüler yer alır. Bu türkücülerin toplantıyı ve eğlenceyi yönetme, yönlendirme yetkisi vardır. Zamaklarda alkollü içki olabilir bu nedenle çağrılanlar dışında kimse gitmez ve Zamak'ın gerçekleşeceği mekân gizlidir; çok kullanılmayan ahır, garaj, çardak, ambar gibi yerlerdir. Buralar temizlenir ve bir geceliğine Zamak'ı gerçekleştireceklere verilir.

1.1.6. Düğün

Kimi araştırmacılarca *esas düğün* olarak tanımlanan bu törenler türkülerin yoğun bir şekilde icra edildiği yerlerdir. Düğünlerde yakılan türküler düğünün gerçekleştirildiği yere göre farklılık göstermektedir. Köy ve kent düğünleri olarak bakıldığında köy düğünlerinde bağlama, cura, saz, cümbüş, ud gibi enstrümanlar kullanılarak otantik yöre türkülerini veya davul zurna kullanılarak Abdal müziğine ait veya benzeri türküler söylenir.

Kent düğünlerinde ise düğün salonları gibi mekânlar öne çıkar. Bu mekânlarda da profesyonel veya mahallî sanatçılar yer alabilir. Repertuvar sanatçıya, icracıya göre değişebilir fakat genel olarak ağır havalar, popüler türküler, oyun havaları şeklinde bir sıra izlenir. Bununla beraber şunu da belirtmek gerekir ki düğün sahipleri önceden köyde yaşayıp sonradan kente gelmişlerse kentte yaptıkları düğünde söylenen türküler köylerinde söylenenlerden çok da farklı olmamaktadır.

1.1.7. Gelin Getirme

Türklerde düğününün son ve de önemli aşamalarından birisi de gelin getirme olayıdır. Gelin, damat evine getirilirken gelin alayına refakat eden insanlar tarafından türküler, güzel temenniler ve dualar eşliğinde getirilir. Bu uygulama gerçekleştirilirken gelin alayına davul ve zurna eşlik eder ve mesafe uzaksa araçla giden insanlar araç içinde türküler söyler, mesafe yakınsa da genellikle yürüyerek gidilir ve bu esnada türküler

söylenmeye devam edilir (Yakıcı, 2013: 287-288). Gelin getirme olayı Türkiye’de olduğu gibi Türkiye dışındaki Türklerde de çeşitli uygulamalarla yapılmaktadır. Örneğin Kazak Türklerinde gelin kayınbaba evine getirildiğinde *betaşarın* düzenlendiği bilinmektedir ki betaşar üç ana esastan meydana gelir: 1- Gelinin tanıştırılması, 2- Gelinin, kocasının akrabalarıyla tanıştırılması ve 3- Geline verilen nasihat ve edilen öğütler (Beiseğulova, Kalşabayeva ve Smağulov, 2023: 167-168). Özbeklerde damat tarafının gelini almak için gelin evine gittiklerinde söyledikleri “yâr-yâr”lar da (Osmanova, 2005: 113) ki bundaki amaç geline yeni hayatında başarı temenni etmek, destek ve moral vermektir, benzer nitelikteki uygulamalardır.

1.2. SOSYAL DAYANIŞMA AMAÇLI TOPLANTILAR

1.2.1. Yârân/ Yâren

Sosyal dayanışma hedeflenerek gerçekleştirilen toplantılar söz konusu olduğunda ilk sırada “Yârân/Yâren” toplantıları akla gelmektedir. Türkiye’de Çankırı, Simav, Kula ve Isparta gibi il ve ilçelerde bu tür toplantıların yapıldığı bilinmektedir. Yârân toplantılarının önemli bir bölümünü türkü fasılları meydana getirmektedir. Bu meclislerde genellikle yanık türküler, uzun havalar ve oyun türküleri söylendiği bilinmektedir.

1.2.2. Sıra Geceleri

Sosyal dayanışmanın amaçlandığı toplantılardan birisi de *Sıra Geceleri*dir. Birbirine yakın ya da aynı yaş grubundaki genç ya da orta yaşlı insanların kış gecelerinde haftada bir veyahut belli günlerde sırayla bir arkadaşın evinde yaptıkları toplantılara Şanlıurfa’da *Sıra Gecesi* denilmektedir. Bu toplantı sırayla ve akşamdan sonra yani gece gerçekleştiği için Sıra Gecesi adını almıştır. Uzun kış gecelerini faydalı ve eğlenceli geçirmek amaçlanmıştır. Bu gecelerin en büyük özelliği müzik ve türkünün oluşudur. Geceye ağır türkülerle başlanır, gazeller söylenir ve türkü ve gazellerin arasında da hoyrat okunur. Aruzlu ve ağır gazellerden sonra da hece ölçüsüyle oluşturulan diğer hoyrat ve türküler söylenir.

1.2.3. Ferfene

Sosyal dayanışma amacı güdülen toplantılardan olan *Ferfene*, eskiden Anadolu'da çok yaygındı. Ferfene toplantıları yapıldığı yerlere göre birtakım söyleyiş farklılıklarına sahiptir: Ferfene, Ferfere, Felfele, Farfara, Ferfane, Herfane, Erfene, Erfane ve Herfene gibi (Türkmen, 2009, akt. Mete, Candeğer ve Koca, 2017: 102). Ferfene özünde yemek odaklı bir toplantıdır. Ferfene zamanına ve yapılacak yemeğe Ferfene'ye katılanlar karar verir. Kuzu, oğlak, hindi ve tavuk gibi hayvanlar Ferfene yemeği olabilmektedir. Ferfene'de türkülerin önemli bir yeri vardır. Yemekler yenilip kahveler içildikten sonra Ferfene toplantısına çağırılanlardan sazıyla türkü söyleyenler ya da özel olarak türkü söylemek için çağırılanlar kendilerine ayrılan yere geçerek yöreye ait türkülerini söylerler. Ferfene'de başlangıç olarak söylenen türküler Ferfene'yi, yenilen yemeğin güzelliğini ya da ev sahibini metheden, onun misafirperverliğini anlatan türkülerdir. Daha sonra Ferfene istek türkülerle devam edebilir ve bu toplantılarda doğaçlama türkülerin söylendiği de bilinmektedir.

1.2.4. Barana

Sosyal dayanışma amaçlı yapılan bir diğer toplantı *Barana*dır. Köyün gençleri anlaşabilecekleri arkadaşlarıyla bir grup oluştururlar, oluşturdukları bu gruplara Barana adı verilir. Baranalar birbirlerini korurlar, kan kardeşliği gibi bir müessesedir bu. Baranalar akşam yemeğinden sonra toplanırlar ve bu toplantı sabaha kadar sürebilir. Baranaların kendi içlerinde türkü yakanları olduğu gibi dışarıdan da usta türkü icracısı davet edilebilir. Ferfene de alkollü içecek bulunmazken Barana'da alkollü içeceklere izin verilir. Baranalar buldukları ilin ya da bölgenin müziğini icra etmektedirler. Bu toplantılarda yöre türkülerini ile doğaçlama türküler de söylenmektedir.

1.3. EKONOMİK, KÜLTÜREL VE TANITIM AMAÇLI TOPLANTILAR

1.3.1. Panayırlar

Panayırlar tarihleri çok eskiye dayanan ve ekonomik, eğlence, sosyal ve dinsel birçok özelliği bünyelerinde barındıran mekânlardır (Çalışkan, 2008: 218). Hasat ve harman zamanından sonra belli yerlerde kurulan panayırlar türkülerin icra edildikleri

yerlerdendir. Panayırlar bir nevi büyük pazarlardır ve panayırlarda insanlar hem ürettikleri ürünleri satarlar hem de kendi ihtiyaç duydukları ürünleri alırlar. Alım satım işlerinin gerçekleştiği bu yerler önemli türkü icra yerlerindendir. Gündüz yorulan insanlar akşamları dinledikleri türkülerle yorgunluklarını atarlar. Panayırlara değişik türkücüler, ses sanatçıları ve hatta âşıkların icabet ettiği bilinmektedir. Panayırlarda marifetlerini göstermek isteyenler türkü icra edebilir veya âşıklar atışmalar yaparak ortama farklı ve güzel bir hava katarlar.

1.3.2. Festivaller/Şenlikler

Türkülerin icra edildiği mekânlardan olan festivaller veya şenlikler halkın bir araya geldiği yılda bir kere genellikle belediyeler tarafından düzenlenen etkinliklerdendir. Festivallere yerel, mahallî sanatçıların yanında ünlü sanatçıların da katıldığı bilinmektedir. Açık ya da kapalı havada gerçekleştirilebilen festivallerde ünlü sanatçılar repertuarlarındaki türkülerini kendilerine ayrılan yerlerden veyahut sahneden icra ederler.

Memleketim olan Malatya'nın Doğanşehir ilçesinde, Doğanşehir Belediyesi tarafından düzenlenen ve bizzat kendimin de katıldığı *Doğanşehir Elma ve Kültür Festivali* vardır. İki kez katıldığım bu festivalde elmasıyla meşhur Doğanşehir'de çiftçiler tarafından ilçenin çeşitli yerlerinde yetiştirilen elmalar güzellik, boyut ve lezzet açısından değerlendirilir, birinci gelene ödül verilir ve bugünün hemen akşamında bütün halk, belediye binasının önünde kurulan sahnenin önünde toplanır ve sahne alan yerel, mahallî türkücülerini ve festivale davet edilen ünlü sanatçıları dinlemeye gelir. Hatırladığım kadarıyla bu festivallere Doğanşehir'in yerel sanatçılarından Mahmut Atabay, ünlülerden ise Arif Sağ, Özlem Özdil gibi duayen bağlama ve ses sanatçıları katılmıştı. Halkın birlik ve beraberliğini perçinleyen, eğlenmesini sağlayan ve kültürel, yerel zenginliklerin sergilendiği festivaller bu anlamda önemli bir yere sahiptir.

1.3.3. Anma Toplantıları/Kutlamalar

Türküler için önemli icra merkezlerinden bir tanesi de anma toplantıları veya kutlamalardır. Burada bulunan ülke, bölge, il, toplum veyahut dünyada bir üne sahip kültürel ağırlığı bulunan olay, olgu, kurum ve kişiler için düzenlenen kutlama amaçlı

toplantılardır. Hıdırellez ve Nevruz kutlamaları, Yunus Emre ve Nasreddin Hoca gibi şahsiyetleri anma toplantıları ve günlük hayatta çokça karşılaştığımız doğum günleri ve yıl dönümleri gibi kutlamalar bunlara dâhil edilebilir.

1.4. EĞLENCE AMAÇLI TOPLANTILAR/MEKÂNLAR

1.4.1. Gezmeler/Gezekler

Hem erkekler hem de kadınlar tarafından gerçekleştirilebilen gezme toplantıları önemli türkü icra ortamlarını oluştururlar. Türkiye'nin birçok yerinde (özellikle Kastamonu, Kütahya, Çankırı, Kars ve Ardahan gibi iller) rastlanan bu eğlenceli gezilere “gezme” ya da “gezek” adı verilir.

1.4.1.1. Kadınların Gezmeleri

Türkiye'nin bazı bölgelerinde kadınların, hoş vakit geçirme ve eğlence amaçlı olarak düzenledikleri gezmeler, türkülerin icra edildiği ve yaşatıldığı ortamlardandır. Günümüz Kütahya kadın gezeklerine bakıldığında erkek gezeklerinden farklı olarak kadın gezekleri öğlen başlar ve akşama kadar yani kadının eşinin eve geleceği saate kadar sürer, kapalı ya da hava şartlarına göre açık alanda yapılabilir, bir kadın birden fazla gezek grubunda yer alabilir; bu gezekler günümüzdeki “Gün” uygulaması gibidir para veya altın toplanabilmektedir ve bu toplantılarda yemek, televizyon programları, güncel konular konuşulabildiği gibi Kur'an da okunabilmektedir (Şemin, 2009: 65-67).

1.4.1.2. Erkeklerin Gezmeleri

Türkiye'de bazı bölgelerde düzenlenen erkek gezekleri türkülerin icra edildiği yerlerdendir. Çeşitli yaş ve durumlarda (emekliler, bekârlar, askerliklerini yapmışlar, henüz askere gitmemişler vs. gibi) olan erkekler kendiyle aynı yaş ya da durumda olan arkadaşlarıyla toplanırlar ve zaman geçirirler. Günümüz Kütahya gezeklerinde işlerin olmadığı uzun kış geceleri genelde tercih edilir ve bu gezeklerde, toplananların yaş grubuna göre konular seçilir; örneğin yaşlılar ülke gündemini, bölge sorunları vs. gibi konuları konuşabildikleri gibi gençler çeşitli şakalar, oyunlar ve eğlencelerle bu zamanı geçirebilmektedirler (Şemin, 2009: 61). Bu anlamda diğer kültürel geleneklerin

gerçekleştirilmesi gibi türkülerin de icra edilmesi ve yaşatılması açısından bu toplantılar önem arz etmektedir.

Kadın veya erkek fark etmeksizin gezekler toplumsal dayanışmayı, insanlar arasındaki ilişkileri kuvvetlendirmeyi sağladığı gibi bireylere psikolojik olarak bir rahatlama da beraberinde getirir.

1.4.2. Elfene

Elfene, kadınların eğlence amacı güderek yılda bir gece yaptıkları toplantı ve eğlencedir. Efeneler türkülerin çokça icra edildiği yerlerdendir. Bu toplantılarda kadınlar türkü söylerler ve oyun oynarlar. Yine Elfene gibi direkt olarak türkü söylemek için olmasa da yaptıkları işi eğlenceye dönüştürmek adına kadınların ev işleri, yemek yapımı ve kış hazırlıkları gibi uğraşlarda türkü söyledikleri bilinmektedir.

1.4.3. Kürsübaşı Sohbetleri

Kürsübaşı sohbetleri Elâzığ/Harput (Yılmaz, 2019: 8) müziğinin esasını oluşturan öğelerdendir. Bu toplantılarda türküler gelenekten kopmaksızın icra edilir. Kürsübaşı toplantıları sosyal dayanışmanın olduğu en önemli mekânlardandır. Nitekim burada kız isteme törenleri, evlilik kararlarının alınması, kahramanlık, felsefi ve dini kitapların yorumlanması, seyirlik oda oyunlarının oynanması gibi birçok etkinlik gerçekleştirilmektedir ve bu meclisler törelerin, gelenek göreneklerin, yaşama biçimlerinin, yöre tarihinin gelecek kuşaklara aktarıldığı irfan meclisleri (Aydın ve Ünüvar, 2020: 218) niteliğindedir.

1.4.4. Mardin Leyli Geceleri

Eğlence amaçlı yapılan toplantılardan biri olan Mardin Leyli Geceleri, türkülerin icra edildiği önemli mekânlardandır. Uygur'un da ifadeleri dikkate alındığında Mardin Leyli Geceleri hakkında şunlar söylenebilir: Mardin'in kültürel ve eğlence yaşamını günümüze aktaran Leyli Geceleri, bu yöreye özgü eğlence şekillerini yansıtarak kültürel zenginliği gözler önüne sermektedir. Bu geceler, özellikle geçiş dönemi kutlamaları arasında yer alır

ve müzik, insanların bir araya gelip iletişim kurduğu ana araçtır. Leyli Gecelerinde ne zaman ne de mekân sınırlaması yoktur; geçmişte evler, dost meclislerinin toplandığı başlıca yerlerken, yaz aylarında avlu ve damlar eğlencelerin düzenlendiği alanlar haline gelmiştir. Bu geceler, sadece erkeklerin kendi aralarında değil, aynı zamanda kadın ve erkeklerin aile içinde birlikte eğlendiği nadir sosyal etkinliklerdendir (Uygur, 2014: 86-89). Toplumsal dayanışmanın, geleneksel kültürün ve özelde de türkü icra geleneğinin devam ettirildiği Mardin Leyli Geceleri, geçmişten günümüze teknolojinin de etkisiyle birtakım değişimlere ve dönüşümlere uğrasa da kendine has özellikler içermektedir.

1.4.5. Kahvehaneler

Kahvehaneler, halkbilimi açısından değerlendirildiğinde, sadece sosyal buluşma yerleri olmanın ötesinde, zaman içerisinde türkü gibi halk kültürü unsurlarının icra edildiği önemli mekânlar haline gelmiştir. Yüzyıllar boyunca, bu mekânlar ozanlar ve aşıklar için birer sanat sergileme alanı olarak işlev görmüş, halk edebiyatının canlı birer ögesi haline dönüşmüşlerdir. Özellikle türkü geleneğinin yaşatılmasında kahvehaneler, bir nevi “âşık/ozan evi” olarak önemli bir rol üstlenmişlerdir.

Âşıklar kahvehanelerde halkla iç içe yüz yüze olmuş, halka tarihsel, inançsal ve güncel gelişmelerle ilgili olarak bilgiler vermiş, onları birçok konuda aydınlatmış ve sergileyecekleri duruş konusunda onlara yol gösterici olmuşlardır. Bununla beraber yapılan atışmalar, anlatılan hikâyeler, söylenen türküler vs. ile halkın eğlence ve zaman geçirme ihtiyacı karşılanmıştır. Âşıklar türkülerin kaynağı, taşıyıcısı ve aynı zamanda aktarıcısıdır. Kahvehaneler ve ozanlar aracılığıyla, süregelen geleneksel, kültürel unsurları içeren bilgilerin ve birikimlerin (Çobanoğlu, 1996: 281) gelişimi ve aktarımı da gerçekleşmiştir. Hemen ifade etmek gerekir ki Çobanoğlu, *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü* adlı çalışmasında “Çalgılı Kahvehaneler”e dikkat çeker ve bu kahvehaneleri türkülerin icra edildiği yerler olarak belirtir (Çobanoğlu, 2000: 146-148). Bu anlamda bilhassa bu özellikleri taşıyan kahvehaneler türkülerin icra edildiği önemli mekânlar olarak gösterilebilir.

1.4.6. Hamamlar

Kadın hamamları ve erkek hamamlarının, zaman zaman türkü söyleme mekânları olarak işlev gördükleri kaydedilmektedir. Özellikle, sadece düğünlerle sınırlı olmayan ve genellikle gelin veya damadın arkadaşlarıyla katıldığı “gelin hamamı” veya “güvey hamamı” gibi özel etkinliklerin yanı sıra, bu tür organizasyonların dışında gerçekleşen hamam toplantılarında veya sefalarında da türkü söyleme geleneğinin sürdürüldüğü bilinir. Günümüzde de gerek geleneksel devamlılık gerekse nostaljik amaçlarla bazı hamamlarda düzenlenen bu tür toplantılarda türkülerin icra edildiği ifade edilmektedir.

1.5. GÜNLÜK YAŞAM MEKÂNLARINDA TÜRKÜ İCRA ORTAMLARI

Evde, okulda, bağda, bahçede, tarlada, çeşme başında, pınar başında, inşaat alanlarından tutun lokanta, bar, kafe, toplantı salonlarına kadar daha sayılamayacak birçok alanda türkülerin insanların günlük yaşamı içerisinde yer ettiğini görürüz. Türküler yaşamın hemen her alanında, daha geniş bir ifadeyle insanın olduğu her yerde varlık göstermişlerdir. Türkülerin icra edildiği mekânları “sınırlandırmamakla” beraber bu bağlamda değinilebilecek bazı mekânları şöyle sıralayabiliriz:

Kahvehaneler: Geleneksel toplum yapısında kahvehaneler, erkeklerin toplandığı, sohbet ettiği ve türkü söylediği önemli mekânlardır. Özellikle akşamları ve hafta sonları canlı müzik performanslarına ev sahipliği yaparlar.

Evler ve Aile Toplantıları: Aile içinde ve özel günlerde (bayramlar, doğum günleri gibi) yapılan toplantılarda, özellikle yaşlı üyeler tarafından türküler söylenir. Bu, aile bağlarını güçlendiren ve kültürel mirası aktaran bir etkinliktir.

Hamamlar: Özellikle “gelin hamamı” ve “güvey hamamı” gibi düğün öncesi etkinliklerde, hamamlar türkü icra edilen yerler haline gelir. Bu, geleneksel Türk hamam kültürünün bir parçasıdır.

Pazar Yerleri ve Festivaller: Yerel pazar yerleri ve festivaller, halk müziğinin ve türkülerin canlı olarak sunulduğu, toplulukların kültürel etkileşimde bulunduğu yerlerdir.

Ulaşım Araçları: Uzun yolculuklar esnasında, özellikle otobüs ve tren gibi toplu taşıma araçlarında veya metro gibi çok uzun sürmeyen yolculuklarda yolcular arasında spontane şekilde türkü söyleme geleneği vardır.

Düğünler ve Şenlikler: Türküler, düğünlerde ve yerel şenliklerde sıkça icra edilir. Bu tür etkinlikler, toplulukların bir araya gelerek müzik ve dans yoluyla kutlama yapmaları için platform sunar.

Çalışma Ortamları: Tarlada, atölyede veya diğer geleneksel iş yerlerinde çalışırken türküler söylemek, işçiler arasında dayanışmayı ve motivasyonu artırır.

Bu mekânlar ve ortamlar, türkülerin sadece bir müzik türü olmanın ötesinde, toplumsal etkileşim, kültürel mirasın aktarımı ve topluluk içindeki dayanışma gibi önemli işlevleri yerine getirdiğini gösterir. Türküler, günlük yaşamın birçok alanında toplumsal ve kültürel bağları pekiştiren, duygusal ifade ve eğlenceyi bir araya getiren öğelerdir.

1.6. KENT YAŞAMINA ÖZGÜ/ GÜNÜMÜZÜN TÜRKÜ İCRA ORTAMLARI: TÜRKÜ EVİ, TÜRKÜ BAR, TÜRKÜ KAFE, TÜRKÜ HANE

Günümüz/ kentsel türkü icra ortamları geçmişten geleceğe bir dönüşümle beraber var olmuş ve gelişme göstermiştir. Bu türkü icra mekânlarının 1970'lerden günümüze nasıl gelişip değiştiğini şöyle özetleyebiliriz:

1970'lerde Kırsal Göç ve Kent Kültürü: 1970'lerde, kırsal kesimden kentlere büyük bir göç dalgası yaşandı. Bu, şehirlerdeki müzikal ortamı etkiledi ve türkü evleri, barlar, kafeler gibi yeni icra mekânları doğdu. Sanatçılar (Fikret Kızılok, Hümeysra gibi), kırsal kesimden gelen etkileri modern bir üslupla yorumlamaya başladılar. Batı enstrümanları kullanarak türkülere yeni formlar kazandırdılar.

1980'ler ve Kimlik Arayışı: 12 Eylül darbesi sonrası, yeni nesil sanatçılar kimlik arayışına girdi. Türkü icra mekânları önem kazandı ve kentsel kültürel değişimin bir parçası oldu.

Sanatçılar, unutulmaya yüz tutmuş türküleri yeniden canlandırdı ve güncel bir bağlamda icra ettiler.

1990'larda Popüler Kültür ve Türkülerin Geri Planı: 1990'lı yıllarda Batı tarzı pop kültürü ve özel medya kanalları önem kazandı. Pop, arabesk ve rock müziğin yükselişiyle türküler geri plana düştü. Bu yıllarda Arif Sağ ve Orhan Gencebay gibi usta türkü icracılarının arabesk müziğe, Haluk Levent ve Nazan Öncel gibi sanatçıların da pop ve rock müziğe yöneldiği bilinmektedir. Haluk Levent, Anadolu rock akımını temsil etti ve türkülerle ilgili çalışmalar yaptı.

2000'lerde Anadolu Rock Akımı: Anadolu rock akımı, Batı müziği enstrümanlarıyla türkülerini yeniden tanıttı ve popülerleştirdi. Türküler, modern formlarıyla pop ve arabesk müziğin yanında yer almaya başladı.

2000'lerin Sonları ve Yeniden Canlanış: 2000'lerin sonlarına doğru, türkü evleri ve barları tekrar popülerlik kazanmaya başladı. Bu mekanlar, yerel ve geleneksel müziği modern kent yaşamına entegre ederek, farklı kültürel arka planlardan insanları bir araya getirdi. Bu dönemde, genç nesiller de türkü evleri ve barlarına ilgi göstermeye başladı. Türküler, genç nesiller tarafından yeniden keşfedildi ve popüler kültürün bir parçası haline geldi.

Kentsel Dönüşüm ve Sosyo-Kültürel Etki: Türkü barları ve evleri, kentsel dönüşüm ve sosyo-kültürel değişimin bir yansıması olarak görüldü. Bu mekânlar, yerel ve geleneksel unsurların korunması ve yaygınlaştırılmasında önemli bir rol oynadı. Ayrıca, türkü barları ve evleri, kentsel yaşamın hızı ve stresinden uzaklaşmak isteyenler için bir sığınak oldu ve geleneksel müzik ve kültürel değerlerle bağ kurma imkânı sundu.

Kültürel Mirasın Yaşatılması: Türkü barları ve evleri, geleneksel türkülerini modern bir çerçevede sunarak, bu müziği genç nesillere aktarmada önemli bir rol üstlendi. Bu mekânlar, eğlence ve sosyal etkileşim mekânları olmanın ötesinde, kültürel mirasın yaşatılmasında ve aktarılmasında kilit bir rol oynadı.

Sonuç: Türkü barları ve evleri, Türkiye'nin kültürel çeşitliliğini ve sosyo-kültürel dönüşümünü yansıtan bir fenomen olarak kabul edildi. Bu mekânlar, geleneksel müziği modern kent yaşamına entegre ederek, bu müziğin ve kültürün korunması ve yaygınlaştırılmasına katkı sağladı.

Türkü türüne dair verilen bilgilerden sonra ifade etmek gerekir ki türküler Türk kültürünün zenginliğini ve derinliğini yansıtan önemli bir müzik ve sözlü edebiyat formudur. Türkü türüne dair kavramlar, terimler ve tanımlar, bu türün hem Türkiye'de hem de Türkiye dışında nasıl algılandığını ve değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Türkiye'de yapılan tanımlar, türkünün geleneksel köklerine ve toplum içindeki yerine vurgu yaparken, Türkiye dışında yapılan tanımlar, genellikle bu türün etnomüzikolojik ve folklorik özelliklerine odaklanmaktadır. Türkü sözcüğünün kökeni ve Türk dünyasında bu türe verilen adlar, türkünün tarihsel ve kültürel bağlamını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Türkülerin sınıflandırılması, onların çeşitli temalar ve konular etrafında nasıl şekillendiğini gösterir. İşlevleri, özellikleri, icracıları ve icra ortamları ise türkünün toplumsal rolünü ve kültürel önemini ortaya koyar. Türkülerin işlevleri ve özellikleri, onların hem bir eğlence aracı hem de toplumsal hafızayı koruyan ve aktaran bir araç olduğunu gözler önüne serer. Sonuç olarak, türküler, toplumun duygusal ve kültürel bir yansıması olarak önemli bir yere sahiptir. Türkü icracıları ve icra ortamları, bu kültürel mirasın nesiller boyunca canlı kalmasını sağlamaktadır. Türkü türü hem Türkiye içinde hem de dışında farklı biçimlerde değerlendirilse de özünde Türk kültürünün evrensel bir ifadesi olarak varlığını sürdürmektedir. Bu nedenle, türküler üzerine yapılan araştırmalar ve çalışmalar, sadece bu türün değil, aynı zamanda Türk kültürünün de daha derinlemesine anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

3. BÖLÜM

MİT, MİTOLOJİ, TÜRK MİTOLOJİSİ VE KOZMOLOJİSİ

Halk türkülerinin bir halkın var oluşu kadar eski olduğu (Mirzaoğlu, 2015a: 9) bilinmektedir. Türkülerin, Türk milletinin eski devirlerinden beri varlık gösterdiği düşünüldüğünde, Türk kültürüne ve inancına ait birçok unsuru bünyesinde barındırdığı rahatlıkla söylenebilir. Buradan hareketle türkülerde Türk mitolojisine dair birçok unsurun, inancın ve pratiğin varlığından haberdar oluruz. Mirzaoğlu'nun (2015a: 155) ifade ettikleri söylediklerimizi destekler mahiyettedir ve bu söylemler de dikkate alındığında şunlar söylenebilir: Türküler, zamanı aşan bir tür olarak, bize geçmiş zamanlardaki evren, doğa ve hayat algılarının bazı yönlerini sunar ve bu yolla mitolojik öğeleri de içerir. Modern insan, varlığını mitlere dayandırmasa da günümüz kültür dünyasında mitlerin etkilerini farklı şekillerde görebiliriz. Mitlerden beslenen ve günümüzde hala geçerliliğini sürdüren inançlar ve geleneklerin yanı sıra, halk türkülerinde de mitolojik izlere rastlamak mümkündür.

Türk kültüründeki diğer yaratımlarda olduğu gibi türkülerde de Türk mitolojisine dair birçok unsurun varlığı yadsınamaz. Tabii olarak varlık gösteren bu unsur, motif, inanç ve pratiklerin doğru bir şekilde incelenebilmesi, tespit ve analiz edilip değerlendirmeye tabi tutulabilmesi için genel anlamda mit, mitoloji ve özel olarak da Türk mitolojisinin ve Türk mitolojisi çerçevesindeki inanç ve pratiklerin iyi bir şekilde anlaşılması gerekmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi maddi ya da manevi kültürel yaratımların hiçbiri tesadüfi bir şekilde var olmamışlardır; aksine bilinçli ve özlü yaratımlardır. Bu nedenle Türk mitolojisinin detaylı bir şekilde anlaşılması, incelemelerimizde sağlıklı sonuçlara ulaşabilmek adına büyük önem arz etmektedir.

3.1. MİT/MİTOS VE MİTOLOJİ KAVRAMLARI

İnsanoğlunun zihni, yeryüzünde var olduğu ilk anda boştu ve zihin sürekli olarak etrafında gerçekleşen, anlamadığı olayları anlama, anlamlandırma çabası içerisine girmiştir ve anlam veremediği tabiat olaylarını da inançla açıklama yoluna gitmiştir (Yasak ve Özdemir, 2021: 1757). Bu anlamlandırmada dünya, doğa ve özellikle temel

ihtiyaçları karşılayıp hayatta kalma önemli etken olmuştur. Avcılık ve toplayıcılığın bu anlamda etkili olduğu söylenebilir ki Türk mitolojisinin de köklerini oluşturan avcılık ve toplayıcılıkla birlikte insanlar ilkelikten toplumsallığa doğru adım atmaya başlamışlardır (Özbek, 2019: 35). Bu dönemlerde dağ, orman, dere ve ağaç gibi varlıklar Türk mitolojik sisteminin oluşumunda önemli bir yer tutmuştur (Bayat, 2006: 48). Dağ, orman, su ve ağaçlar insanlar için kutsal mekânlar haline gelmiş, insanlar buraları tapınma yerleri olarak görmüş ve bu tabiat unsurlarına kutsallık atfetmişlerdir. Nitekim Çobanoğlu da kutsallık kazandırılmış bir evrenin içerisinde yaşayan dönem insanları ağaçlar ve ormanlarla beraber yaşamışlardır ve ağaçlar, ormanlık alanlar o insanlar için etrafında toplandıkları ilk tapınak, kutsal olanı yaşattıkları bir yer olmuştur (Çobanoğlu, 2016: 15), demektedir. Türklerde de bu süreç böyle gelişmiş ve kadim zamanlardan günümüze Türklerin evreni anlama ve anlamlandırma çabaları Türk mitolojisini yaratmış ve bu sistemde kendini göstermiştir.

Türk mitolojisi, Türklerin tarih sahnesine çıkmasından çok önceki devirlerden, yani Türklerin varlığından bu yana var olmuş, kadim zamanlardan günümüze kadar çeşitli kültürel yaratımlarda gerek direkt gerekse de dolaylı olarak vücut bulmuştur. Türk mitolojisi, Türklerin dünyayı hatta evreni, evrendeki canlı cansız nesnelere ve kaostan kozmosa geçişle beraber oluşan sistematik düzenin anlamlandırılması çabalarının sonucunda meydana gelen olağanüstü bir düşünce sistemidir. Türk mitolojisini idrak edebilmek, anlamlandırmak ve Türklerin canlı, cansız kavramlarla beraber evren tasarımı anlamak yine bu kültür çevresinde oluşturulan diğer yaratımların incelenip anlaşılması bakımından elzemdir. Bu minval üzeri hareket edildiğinde öncelikle mit, mitos ve mitoloji kavramlarını anlamak, bu terimlerin Türk mefkûresindeki anlamsal denkliliklerini bilmek gerekecektir. Öncelikle mit kavramını ele aldığımız zaman mit sözcüğüne yapılan tanımlamalara bakmak yerinde olacaktır. İlk olarak Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğünde mit, "Geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren, tanrı, tanrıça, evrenin doğuşu ile ilgili hayalî, alegorik bir anlatımı olan halk hikâyesi, mitos." (TDK, 1998: 1571) olarak tanımlanmıştır.

Behçet Necatigil, "Mitoslar, ilkel insan topluluklarının evreni, dünyayı ve tabiat olaylarını kişileştirerek yorumlamak, henüz sırrını çözemedikleri hayatın ve evrenin

çeşitli görüntülerini bir anlam kolaylığına bağlamak ihtiyacından doğmuş öykülerdir.” (Necatigil, 1988: 1) şeklinde bir tanımlamada bulunur.

Selahaddin Bekki (1996: 16) ise mit için şu açıklamalarda bulunmuştur: Mitler, ilkel toplumlar tarafından gerçekleştirilen olayları, hikâyeleri ve kurguları tanımlamak için kullanılmıştır. “Mit” kelimesinin kökeni, “gerçek hikâye” anlamına gelir ve daha da önemlisi, kutsal ve derin anlamlar içeren değerli şeyleri ifade eder. Günümüzde ise bu terim, kurgu, hayal, tasavvur, illüzyon ve gerçeğin çarpıtılması gibi anlamlara bürünmüştür. Etnologlar, sosyologlar, tarihçiler ve din adamları açısından ise mitler, “ilkel inançlar, kutsal gelenekler, örnek modeller” gibi kavramları temsil eder.

Mircea Eliade'nin *Mitlerin Özellikleri* adlı çalışmasında yaptığı mit tanımı ve mit hakkında ifade ettikleri şöyledir: Mitler, kutsal ve eski zamanlara ait öykülerdir; bu öyküler, zamanın başlangıcında gerçekleşmiş olayları anlatır. Mitler, doğaüstü varlıkların eylemleriyle, ister evrenin bütünü olsun isterse sadece bir parçası -örneğin bir ada, bitki türü, insan davranışı veya bir kurum- nasıl meydana geldiğini açıklar. Yani, bir mit, her zaman bir yaratılış hikâyesidir; bir şeyin nasıl var olduğunu ve yaşama nasıl geçtiğini anlatır. Mitler, gerçekten var olan ve tamamen gerçekleşmiş olayları konu alır. Mitlerdeki karakterler doğaüstü varlıklardır ve özellikle, başlangıçta gerçekleştirdikleri eşsiz eylemlerle tanınırlar. Bu nedenle, mitler bu varlıkların yaratıcı eylemlerini ve yaptıklarının kutsallığını veya doğaüstü niteliklerini vurgular. Mitler, kutsal veya doğaüstü olanın dünyaya nasıl müdahale ettiğini ve dünyayı bugünkü hâline getiren bu müdahaleleri anlatır. İnsanın ölümlü, cinsiyetli ve kültürlü varlık olma durumu da doğaüstü varlıkların müdahaleleri sonucu ortaya çıkmıştır (Eliade, 2001: 15-16).

Yılar, mitler “İlkel insanların kâinatı anlama ve yorumlama çabalarının ürünü olan birtakım kutsal hikâyeleri anlatırlar.” (Yılar, 2005: 383-384) demektedir.

Oğuz ve Gürçayır (2005) ise mit hakkında şunları söyler: “Mit, basit bir hayali, sahte izlenimleri hatta tamamıyla gerçek ya da kutsal rivayetlere kadar her şeyi içerebilir, onun gerçekliği normal hayatın sunabildiği her şeyde ağırlığını hissettirmektedir” (akt. Aça, Ekici ve Yılmaz, 2013: 135).

Batuk, ise miti “Genel olarak kutsalâ dair bir öykü ya da dünyanın ve insanın mevcut formuna nasıl geldiğini açıklayan kutsal anlatı olarak” tanımlandığını ifade eder ve “Mit (myth) kelimesi köken olarak, ‘söz’ ya da ‘konuşma’ anlamlarına gelen Yunanca ‘muthos/mithos’dan gelmekte olup genel anlamda sözlü olarak nakledilen/anlatılan hikâyelerdir” şeklinde bir açıklamada bulunur (Batuk, 2009: 28).

Kaya, miti şöyle tanımlamaktadır: “Tarih öncesi zamanda cereyan ettiğine inanılan olayları, olağanüstü karakterleri ve tipleri konu edinen kutsal nitelikli anlatıya verilen ad” (Kaya, 2010: 536).

Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 1* adlı çalışmasında miti, “Bir bütünlük oluşturan paradigmanın sentagmatik değişikliği (metin, içtimaî enstitüler, ritüeller vs.) gerçekleştirmesi” olarak tanımlamaktadır (Bayat, 2011: 15). Aça, Ekici ve Yılmaz (2013: 135) ise mit hakkında şunları söylemiştir: İnsanların kendilerini, yaşadıkları dünya ve evreni anlamlandırmalarına yardımcı olan, yaratılış hikâyelerini anlatan ve bireysel düşüncelerden ziyade toplumsal bilinci yansıtan kutsal yazıtlar, “mit” olarak adlandırılır. Bu kutsal kabul edilen metinler, insanların yaşadıkları çevrede gerçek ve değerli olarak görülür ve kökenlerini ile gelişim süreçlerini etkileyici bir dille anlatırlar.

Türk mitolojisi üzerine önemli araştırmalarda bulunan Fuzuli Bayat’ın (2013: 11) *Mitolojiye Giriş* adlı çalışmasında mit için ifade ettikleri de göz önünde bulundurulduğunda şunlar söylenebilir: Mit, dünyayı algılama, biçimlendirme ve sembolize etme şekillerimizi özetleyen, yaşam ve olayların genel bir modelidir. Düşünce biçimi, farkındalık ve bilinç olarak tanımlanan mit, gerçekte dünyayı anlama biçimimizin özünü temsil eder ve diyalektik akıl yürütmenin bir ürünüdür. Mit, dünya ve çevremiz hakkındaki düşüncelerimizi dil veya görsel sanatlar aracılığıyla ifade eden yapısal öğelerde -takvimler, kaya resimleri, kozmogonik ve köken hikâyeleri vs. gibi- gerçekleşir; yani mit, olayları betimleyen bir metindir. Özetle, mit düşünsel ve anlatsal öğelerin bir araya gelmesiyle oluşur.

Küçük’ün, mit hakkında ifadeleri de şu şekildedir: Yunanca “mithos” kelimesinden türeyen “mit”, kelime anlamı olarak kaynaklarda gizlenmiş “sır” demektir. Terim olarak

ise, mit; geleneksel olarak aktarılan veya toplumun hayal gücüyle biçimlenen, Tanrı ve Tanrıçaların, kahramanların, evrenin ya da insanın yaratılışını anlatan öyküleri tanımlar (Küçük, 2013: 109-110).

J. Campbell (2013: 24) ise mitleri, “İnsanın ruhani potansiyeline giden ipuçları” olarak tanımlamaktadır.

Mit hakkında verilen bu bilgilerden sonra bu alanı inceleyen bir bilim olan *mitoloji* hakkında araştırmacıların verdikleri bilgilere bakmak faydalı olacaktır: Yılar, mitoloji hakkında şunu ifade eder: “Mitoloji terimi ise aslında mit bilimi yani bu kutsal hikâyeleri inceleyen bilim anlamındadır” (Yılar, 2005: 384). Bilge Seyidoğlu (1990) ise mitolojiyi direkt olarak “mit bilimi” şeklinde açıklamıştır (akt. Bekki, 1996: 16).

Kaya, “İlkel yahut arkaik düşüncelerin ilk şekillerini kuşaktan kuşağa aktaran ve kozmik bilgilerin sembolleşmiş kaynağı niteliğinde olan bilim” olarak tanımlamaktadır (Kaya, 2010: 536).

Bayat, ise mitolojiyi hakkında şunları söyler: Mitoloji, dilde, ritüellerde ve tasvirlerde kendini gösteren, bizi çevreleyen geçmiş yaşantıların bir diyalektiğidir. Her milletin düşünce tarzı, psikolojisi ve özgün niteliklerinin ilk ve temel kaynağı mitolojidir. Geniş anlamda mitoloji, yaşamla doğrudan ilişkili olan ve bu algıyı modelleyen bir dünya görüşü olarak, dünyayı algılama sistemimizdir (Bayat, 2011: 15).

Yaşar Çoruhlu ise “Mit köküne eklenen –logos (söz, bilgi) sözcüğü ile ‘Mitler bilgisi veya bilimi’ anlamına gelen mitoloji ismi oluşturulmuştur.” (Çoruhlu, 2011: 14) şeklinde bir açıklamada bulunur.

Mitolojiyi Bayat (2013: 11), “Objektif olan mitler medeniyetinin eski şekillerinin ilk ilmi teşebbüslerini, dini itikatlarını, siyasi hususlarını, güzel sanatların çeşitli türlerini, felsefi bilgileri ve tam manasıyla etnik medeniyetin bütün katmanlarını kendinde toplayabilmiş bir sistem” olarak nitelemektedir.

Bahaeddin Ögel, E. A. Gardner'in *Encyclopaedia of Religion and Ethics* adlı eserinden hareketle mitolojiyi "Tabiat varlıkları ile olaylarına, kişilik verme sureti ile anlatma şeklidir." diyerek efsanelerin kendilerine *Mythus* veya *Mythe* denildiğini, bu efsaneleri inceleyen ilim koluna ise Mitoloji (*Mythologie*) denildiğini belirtir (Ögel, 2020a: xvii-xviii).

Mit ve bu ilmi inceleyen bir bilim dalı olan mitoloji terimleri hakkında verilen bilgilerden sonra konunun daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için mitlerin özellikleri ve tasnifi meselesine değinmenin faydalı olacağını düşünmekteyiz. Nitekim mitlerin içlerinde barındıkları özellikler onu oluşturan milletin evreni tanıma, anlamlandırma ve tasarlama mekanizmasını yansıtacaktır. Bu nedenle mitlerin fonksiyonları ve onların sınıflandırılması Türk kültür ve hayatını anlamada ve anlamlandırmada bize yardımcı olacaktır.

3.2. MİTLERİN ÖZELLİKLERİ VE SINIFLANDIRILMASI

Şüphesiz ki mitler içinden çıktıkları toplumun ve bu toplumun sahip olduğu kültüre dair birçok kadim düşünce, davranış ve ritüelleri içerisinde barındırmaktadır. Bu nedenle dünyayı, daha geniş manada da evreni anlama, anlamlandırma, tasarlama ve ayrıca kadim düşüncenin dışavurumu hususunda eşsiz yaratımlar oldukları söylenebilir. Bu derece önem arz eden bu yaratım uygun bir ifadeyle nevi şahsına münhasırdır ve bünyesinde birçok özelliği barındırır. Mitlerin özellikleri hususunda birçok araştırmacı görüş bildirmiştir. Behçet Necatigil'in (1988: 1) *100 soruda Mitologya* adlı çalışmasında mitler hakkında verdiği bilgilerden mitlerin hangi özelliklere sahip olduğunu çıkarmak mümkündür, nitekim şunları söyleyebiliriz: İlk çağ insanları tarafından yaşanan doğa olaylarının fiziksel ve etik etkilerini yansıtan mitoslar, aynı zamanda dinlerin de temelini oluşturur. Bu mitoslar, ilkel insanın fiziksel deneyimlerinin yanı sıra onların metafiziksel ve psikolojik eğilimlerini ve davranışlarını da kaydetmiştir. İçerdiği sezgisel güç sayesinde, insan doğasındaki zaafı ve tutkuları evrensel bir geçerlilik ve çeşitlilikle ele alan mitoslar, bugün de sanatçıların ilham aldığı ve kültürün beslendiği kaynaklardandır.

Bilge Seyidoğlu (1990)'nun verdiği bilgilerden hareketle mitlerin özelliklerini maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz: **Kutsal Hikâyeler İçerirler:** Mitler, kutsal kabul edilen hikâyeleri barındırır ve bu hikâyeler genellikle dini veya ruhani bir öneme sahiptir. **İlkel Zamanlara Dayanır:** Bu hikâyeler genellikle insanlığın en erken dönemlerinde, kayıt altına alınmamış zamanlarda geçer. **Yaratılış Temaları İçerir:** Mitler sıkça evrenin, insanlığın veya doğal olayların nasıl ortaya çıktığını açıklayan yaratılış öyküleri içerir. **Gerçek Olaylara Dayanma:** Bu hikâyeler, geçmişte gerçekten yaşanmış olaylara veya varlıklara dayandığına inanılır, ancak zaman içinde efsanevi ve simgesel öğelerle zenginleşmiştir. **Olağanüstü Karakterler:** Mitolojik karakterler genellikle tanrılar, yarı tanrılar veya olağanüstü güçlere sahip varlıklardır. **Eski Bilgelik:** Mitler, eski zamanlarda bilinen ve aktarılan bilgelikleri ve öğretileri içerir. **Yaratıcılık ve Kahramanlık:** Bu hikâyeler genellikle mitolojik kahramanların yaratıcılığını ve cesaretini sergiler. **Kutsal ve Olağanüstü Özelliklerin Açıklanması:** Mitler, bu kahramanların ve varlıkların kutsal ve olağanüstü doğasını açıklama işlevi görür. **Kültürel ve Evrensel Değerlerin Yansımaları:** Mitler, evreni ve insanlık tarihini şekillendirdiğine inanılan temel değerleri ve öğretileri yansıtır (akt. Bekki, 1996: 16).

Mitler üzerine önemli çalışmalar gerçekleştiren Mircea Eliade'nin (2001: 28) mitlerin özelliklerine dair verdiği bilgilerden hareketle şunları söyleyebiliriz: Mitler, doğaüstü varlıkların eylemlerini konu alan öykülerdir. Bu öyküler hem gerçek hem de kutsal olarak kabul edilirler çünkü doğaüstü varlıklar tarafından yaratıldıklarına ve gerçeklerle ilgili olduklarına inanılır. Mitler genellikle yaratılışla ilgili konuları işler; bir nesnenin, davranışın, kurumun veya çalışma biçiminin nasıl ortaya çıktığını anlatırlar. Bu özellikleriyle, mitler insanın anlamlı tüm eylemlerinin örnek tiplerini temsil eder. İnsanlar bir miti bildiklerinde, o mitin konusu olan nesnelere kökenini de bilirler ve böylece bu nesnelere üzerinde bir hakimiyet kurup onları istedikleri gibi yönlendirebilirler. Bu bilgi, sadece teorik veya soyut değil; aynı zamanda törenlerde anlatılan veya ritüellerde canlandırılan mitler aracılığıyla doğrudan deneyimlenen, yaşanan bir bilgidir. İnsanlar, mitleri hatırlayarak ve bu olayları ritüel yoluyla yeniden canlandırarak, bu kutsal ve coşku verici hikâyelerin gücünü doğrudan deneyimler.

Bahsettiğimiz bu süreç, halkbiliminde mitlerin nasıl aktarıldığını, toplum içindeki rollerini ve kültürel anlamını anlamak için önemlidir. Bu, mitlerin sadece hikâyeler olmadığını, aynı zamanda toplumsal bellek ve kimlik oluşturma süreçlerinde kilit roller oynadığını gösterir.

Mitlerin özellikleri hususunda Kaya'nın (2010: 536) verdiği bilgilerden hareketle ise şu çıkarımları yapmak mümkündür: 1- Mitler, dünyanın, insanların, bitkilerin ve hayvanların yaratılışı, ölüm olgusu ile ilgili ilk bilgilere sahiptir ve onlara ait inançları hikâye eder; 2- Mitler, dünyada olup biteni algılar, şekillendirir ve sembolleştirerek sunar; 3- Mit, düşüncenin ve şuurun ürünüdür ki, diyalektik mantığın sonucunda var olduğu için gerçeğin kendisidir; 4- Mitler, kudretli bir zamana sahiptirler ve olağanüstü varlıklar tarafından, olağanüstü varlıklar ve nesnelere yaratılmıştır; 5- Mitik düşünce, kozmoloji ile doğrudan doğruya ilgilidir; 6- Mitler, mantığa ters düşmeyecek bir sistemi bünyelerinde barındırırlar, sebep-sonuç önemlidir.

Bayat (2013: 11-14)'ın mitler hakkında verdiği bilgilerden hareketle de mitlerin özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz: İlk olarak mitler, milli kök, şuur, siyaset, edebiyat, ideoloji, tefekkür ve ideoloji açısından her millet için kendine has olan ilk kaynak hüviyetindedirler. Mitler, şerh ve izah karakterindedirler, nitelik onlar gerçekliğin ölçü ve taraflarını sembollerle takdim ederler. Gizil bilgiler mitsel sembol ve simgelere dönüşerek kuşaktan kuşağa aktarılır. Mitler, bir mantık sistemidir, çünkü her ne kadar olayları kutsal ve doğaüstü olarak değerlendirmişse de gerçekçi bir mantığa oturtmaya çalışır. Mitler, sadece sözde değil, hareket, ayin ve ritüellerde de yaşar. Mitler, kendilerini folklorik materyallerde, güzel sanatlarda, masal ve efsanelerde gösterir.

İfade etmek gerekir ki Mitlerin simge ve sembollerle gizil bilgileri değiştirip dönüştürerek yaşatması dikkate değer bir olgudur. Mit ve mitleri inceleyen bir bilim olan mitoloji sözlü bir aktarım geçmişine sahiptir. Bu anlamda söz bilgiye eş değer bir yapıdadır. Sözün bilgiye eşit olması icra, ritüel ve uygulamalarda aktarımdan ziyade *tamamlayıcı ve gerçekleştirici* bir özelliği de beraberinde getirir. Konu ile ilgili olarak Dilek'in söylemlerini şu şekilde özetleyebiliriz: Söz, Türk kültüründe bilgiyle eşitlenir ve bu durum, mitolojilerden başlayarak İslami dönem Türk edebiyatı eserlerine kadar birçok

yerde görülür. Kültür içinde, güçlü veya etkili olduğuna inanılan sözcükler özel bir öneme sahiptir. Bu sözler genellikle dualarda, sağaltmalarda ve büyülere dair uygulamalarda kullanılır. Türk halk kültüründe de sözün sağaltma ve büyüyle ilişkisi bulunmaktadır. Her iki durumda da sıradan nesnelere ve bitkiler gibi varlıklara anlam yüklemek ve onları belirli amaçlara hizmet eder hâle getirmek için sözcüklerin gücünden yararlanır. İnanılan bir bitkinin şifası, ona sadece özel bir şekilde söylenen sözlerle artırılır veya belirli bir duruma getirilir (Dilek, 2020: 48-49).

Bir diğer araştırmacı Lauri Honko'nun mitler hakkında dile getirdikleri mitlerin işlevlerini göstermesi açısından son derece önemlidir. Honko'nun (Honko'dan akt. Aça, Ekici ve Yılmaz, 2013: 139-140) söylemleri de göz önünde bulundurulduğunda şunlar söylenebilir: Mitler, anlaşılmaz ve şaşırtıcı olayların açıklaması olarak görülür ve evrenin bazı yönlerini anlamak için insan aklının ilişki kurma ihtiyacını karşılar. Mit, şiir veya müzik gibi diğer yaratıcı faaliyetlerle eşdeğerdir ve kendine özgü ifade şekilleri, gerçekleri ve kuralları vardır; insan aklının bir yansıması ve dünyanın sembolik bir yapısı olarak kabul edilir. Aynı zamanda, mit bilinçaltının bir tasarımı olarak algılanır ve tüm insanlar tarafından kısmen paylaşılan bir alt tabaka ile ilgili görülür. Mitler, insanı toplumun, kültürün ve doğanın temel problemleriyle yüz yüze getirir hem toplumsal gereksinimleri hem de bireysel eğilimleri tatmin eden unsurlar sunar. Geçmiş zaman örnekleri olarak, çağdaş durumlar karşısında anlamlı bir değerlendirme yaparak kabul edilen davranış şekillerine destek verir ve sorumluluklar ile ayrıcalıklar için geçerli sebepler sağlar. Mitler, toplumu yıkıcı uygulamalara başvurmadan halkın duygularını ifade etmeyi mümkün kılan bir emniyet supabı işlevi görür. Bunun yanında, mitler dinsel törenlerle birlikte genel dini değerlere anlam kazandırır ve bu değerleri pekiştirir. Sosyal ilişkilerin kurulmasında önemli bir rol oynarlar ve bir kültürdeki mitsel temalarla toplumca uygun sayılanlar arasında bir ilişki vardır. Mitler, sosyal yapının ve kültürün bir aynası olarak işlev görür ve kültürün bazı yönlerini yansıtır. Ayrıca, mitler tarihi durumların bir sonucu olarak ortaya çıkar ve en keskin olayların yeni bir kurgusunu sunar; mitlerin tarihi, bu arka plan ışığında değerlendirilir. Halkbilimi perspektifinden bakıldığında, mitler sadece bir hikâye koleksiyonu değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal yapının derinlemesine bir yansıması ve toplumsal belleğin bir parçası olarak görülür.

Necati Gültepe (2015: 20-21), *Türk Mitolojisi* adlı eserinde milletlerin, mitolojiler aracılığıyla kültür kimliklerini şekillendirdiğini, mitin sadece anlatılan bir hikâyeye olmanın ötesinde, yaşanan bir gerçekliği temsil ettiğini ifade eder.

Mitler ele aldıkları, işledikleri konular açısından bir sınıflamaya tabi tutulmuşlardır. Orta Doğu mitleri üzerine çalışma yapan ve mit sözcüğünden ziyade mitos terimini kullanan Samuel Henry Hook mitleri şöyle tasnif etmiştir: 1- Ritüel Mitosları; 2- Orijin Mitosları; 3-Kült Mitosları; 4- Prestij Mitosları ve 5- Eskatologya Mitosları (Hook, 1993: 10-15).

Mitler üzerine incelemelerde bulunan bir diğer araştırmacı Bronislaw Malinowski, *İlkel Toplum* adlı çalışmasında mitleri üçe ayırmıştır: 1- Kökenlere İlişkin Mitler; 2- Ölüm ve Yaşam Döneminin Yeniden Başlaması Üzerine Mitler ve 3- Büyüye İlişkin Mitler (Malinowski, 1998: 116-151).

Malinowski (1998: 116-151), Kaya (2010: 537) ve Bayat (2013: 14-17)'ın tasnifine bakıldığında mitleri, Genel Kategoriler ve Özel Kategoriler olarak iki başlık altında topladıklarını görmek mümkündür. Genel Kategoriler; Kozmogonik mitler, İlk insanın yaratılması mitleri, Türeyiş Mitleri ve Takvim mitlerini kapsamaktadır. Özel Kategoriler ise; Tanrılar hakkında (teogoni) mitler, Köken (etiyojik) mitleri, Dünyanın sonu (eskatoloji) hakkında mitler, Totem mitleri ve son olarak da Kahramanlık mitlerini içermektedir.

Şükrü Elçin ise mitleri dört grupta toplar: 1-Teogoni; tanrıların nereden geldiklerini anlatır. 2- Kozmogoni; kâinatın nasıl var olduğunu anlatır. 3-Antropogoni; insanın teşekkülü meselesini konu edinir. 4- Eskatoloji; dünyanın ve insanın geleceği mevzusunu ele alır (Elçin, 2004: 315). Nitekim Çoruhlu'nun (2011: 14) da mitler hakkında benzer tasnifi yaptığı bilinmektedir.

Türk kültüründe gerek sözlü yaratımlardan gerekse de yazılı metinlerden elde edilen mitler söz konusu olduğunda, Aça, Ekici ve Yılmaz (2013: 141)'ın mitler hakkında ifade ettikleri de göz önünde bulundurulduğunda şunlar söylenebilir: Mitolojik hikâyelerin

büyüleyici dünyasında, yaratılışın gizemleri, evrenin, yeryüzünün ve gökyüzünün, ilk insanların ve doğanın -hayvanlarla bitkilerin- ortaya çıkışını anlatan, sözlü yaratım kökenli metinler bulunmaktadır. Bu metinlerde, mitolojik karakterler ve göksel varlıklar, ilk insanların dünya üzerindeki yaşama nasıl uyum sağladıkları ve medeniyetin nasıl geliştiği hikâyeleriyle yer alır. Mircea Eliade'nin ifadesiyle, bu mitler evrenin tamamının veya bir parçasının hayata nasıl geçtiğini anlatır. Ayrıca, Güney Sibiry'a'dan toplanan tufan mitleri, eski Türk inançları ile kutsal kitaplardan alınan tasavvurları birleştirir. Bu metinlerde, tufanın nasıl gerçekleştiği ve insanlığın bu büyük felaket karşısında nasıl mücadele ettiği betimlenir. Kıyamet ve dünyanın sonuyla ilgili mitolojik metinlerde ise, eski Türk düşünceleriyle kutsal kitaplardaki kıyamet tasvirleri iç içe geçmiş bir şekilde karşımıza çıkar. Bu metinlerde, dünyanın sonunun nasıl olacağı ve insanlığın bu son karşılaşmada nasıl bir yol izleyeceği anlatılır. Bu zengin mitolojik miras, geçmişten günümüze insanlığın evrenle olan ilişkisine dair derin anlayışlar sunar. Mitlerin genel olarak insanların, anlama ve anlamlandırma çabalarının, yaşam mücadelesinin, var olma savaşının ve durumunun tefekkürü sonucunda tezahür ettiği söylenebilir ki bu anlamda mitler yaratımı ve yapısı itibariyle orijinal bir özelliğindedir.

3.3. TÜRK MİTOLOJİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

Mitoloji üzerine önemli ve sağlam çalışmalar yapılmadan önce mitolojiden anlaşılanın “Yalnızca bir milletin veya akraba toplumlara ait efsanelerin, bir bütün halinde incelenmesi” (Ögel, 2020a: xviii) olduğu aşikârdır. Fakat Bahaeddin Ögel'in (2020a: xviii) de belirttiği üzere dünya mitolojilerinde benzer ya da ayrılan kısımların ortaya çıkarılması yapılan çalışmaya mitolojik bir araştırma hüviyeti kazandırmamaktadır. Nitekim her ulusun yaratımları kendi kültür ve coğrafyası göz önünde bulundurularak, kendi içtimai yapısında aranmalı ve incelenmelidir.

Türk millî tefekkürünün ve dünya görüşünün anlaşılması için bir millete ait sözlü ve yazılı bütün maddi ve manevi kültürel yaratımların araştırılıp incelenmesi elzem bir husustur: “Millî kimliğin şekillenmesinde mihenk taşı rolünü üstlenen eski Türklerin mitolojik tasavvurları ilmî araştırma açısından büyük değere sahiptir.” (Bayat, 2011: 19) Bu nedenle, Türk Mitolojisi ve onun bir alt başlığı konumunda olan Türk Kozmolojisi

hakkında genel bilgi vermek gereklidir. Çok zengin bir kaynak ve hazine olan Türk Mitolojisinin incelenmesi ve öğrenilmesi diğer kültürel yaratımlarda, ritüellerde ve inanca dayalı pratiklerin uygulanış biçimlerinde var olan mitolojik motiflerin ortaya çıkarılıp değerlendirilmesinde büyük katkı sağlayacaktır.

Türk mitolojisi ile ilgili ilk çalışmaların 20. yüzyılın ortalarında gerçekleştirildiği bununla birlikte, araştırmacılarca yapılan birçok çalışmanın Türk Mitolojisi ile ilgili sistemli çalışmalar olmadığı bilinmektedir. 20. yüzyılın son çeyreğinde ise bazı araştırmacılar (A. Sagalaev, R. Efendiyev, S. Mümtaz, M.H. Tahmasb, M. Seyidov Emin Abid, Fuat Köprülü, Abdülkadir İnan, Murat Uraz ve Bahaeddin Ögel gibi) tarafından Türk mitolojisiyle ilgili önemli ve sağlam bilgiler ortaya konulmuştur (Kaya 2010: 537).

Türk Dünyasında mitoloji çalışmalarının sistemli bir düzeye ulaşmamasının iki temel nedeninden birincisi Türklerin geniş bir coğrafyaya dağılmış olması, ikincisi ise Türklerin tarihlerine ve kültürlerine düşkün olmalarına rağmen son dönemlere kadar kendi kültür, tarih ve inançları ile ilgili bilgileri yazıya geçirmemeleri olarak kabul edilir (Bayat, 2013: 19). Nitekim, Türk-Altay Mitolojisi hakkındaki çalışmaların az sayıda ve yetersiz olduğu, Oğuzlar ve Anadolu alanında, dergilerde yayınlanmış kahramanlık şiirleri ile ilgili çok az sayıda efsaneler ve inançlarla ilgili olduğu bu nedenle batılı okuyuculara ulaşamadığı araştırmacılarla ifade edilmiştir (Boratav, 2012: 9-10). Türk mitolojisinin araştırılmasında, sistemli bir şekilde olmasa da Doerfer, Radloff, Potapov, Klyaştorıny, Stebleva ve Toporov gibi yabancı araştırmacıların attığı ilk adımlar önemlidir (Bayat, 2013: 19-20).

Türk mitolojisi de diğer milletlerin mitolojilerinde olduğu gibi yapısı itibarıyla değişik kökenlere yaslanan ve geniş kapsamlı unsurların birleşiminden mürekkeptir. Boratav'ın (2012: 9) ifadelerinden hareketle şunları söyleyebiliriz: Türk-Anadolu mitolojisi, tıpkı diğer kültürel oluşumlar gibi, çeşitlilik içinde bir birleşim sunar. Bu zengin mozaik, Altay kültürünün izlerini, Anadolu'nun eski uygarlıklarından kalan pagan etkilerini, İslam'ın hem Ortodoks hem de Heterodoks yorumlarını ve Hristiyanlığın önemli etkilerini içerir. Buna ek olarak, hemen her kültürde bulunan masallar, destanlar ve efsaneler gibi evrensel öğeler de Türk-Anadolu mitolojisinde kendine yer bulur, ancak bu etkileşimlerin tam

sınırları belirsizdir. Bu mitoloji, farklı kültürlerden gelen unsurların zengin bir harmanını temsil eder ve her bir katmanı, bu büyüleyici hikâye anlatımının derinliklerini artırır.

Fakat hemen belirtmek gerekir ki Türkler her ne kadar çeşitli etkileşimler içerisine girmişse de -diğer kültürler ve edindikleri inançla beraber- eski kültür ve inançlarını yaşanan değişikliklere uyum sağlayarak sürdürmüşlerdir. Kahraman'ın (2020: 1) bu konu hakkında ifade ettikleri de söylediklerimizi desteklemektedir, ifade edilenleri şöyle özetleyebiliriz: Türk mitolojisi, M.Ö. dönemlerden itibaren başlayarak, çeşitli kültürlerle etkileşime rağmen özgünlüğünü koruyarak günümüze ulaşmıştır. Moğol ve Pers etkileri ile İslamiyet'in kabulü, Türk kültürünün gelişimini şekillendirirken, Türkler inanç ve kültürel miraslarını esnek bir şekilde yorumlamış ve bu süreçte hem tarihi miraslarını hem de yeniliklere açıklıklarını sürdürmüşlerdir.

Toplumların en büyük mirası olan kültürel miras genetik kodlarla sonraki kuşaklara aktarılırlar. Bilinçaltında, genlerde ve ortak hafızada Türk mitolojisinin izlerine rastlamak mümkündür. Öyle ki, Türk mitolojisi kültürel yaratımların birçoğunda dolaylı ya da direkt olarak yaşanan birtakım değişimlere rağmen varlığını sürdürmektedir. Çağdaş yaşamda mitolojik unsurların bazı tür ve formlarının yaygınlığını yitirmesiyle birlikte, bilinçaltında var olan mitsel inançların evrim geçirerek geleneksel kültürün çeşitli biçimlerinde, günlük ve törensel yaşantılarda kendini göstermesi mümkündür (Bayat, 2011: 16-17). Bazı araştırmalar, mitlerin toplumun kültürel hafızasında, bilinçaltında ve genetik yapılarında devam ettiğini vurgulamakta ve bu durumun, mitlerin toplumsal ve biyolojik miras üzerindeki etkisinin önemini göstermesi açısından kritik olduğunu belirtmektedir. Hallaç'ın (2022: 184) söylemlerinden hareketle şunları ifade edebiliriz: İnsanlık, ilk anlamlandırma çabalarından doğan kadim inançları koruyarak, değişen sosyal koşullara rağmen bu inançları güncel hayata entegre etmiştir; mitoloji aracılığıyla eski zamanlar ile günümüz arasında bağlar kurarak, insanın köken arayışları bu eski mekânlara yönelmiş ve milletlerin psikolojisi, zaman-mekân algısı ile varoluş anlayışı, mitik mirasları aracılığıyla şekillenmiştir. Bu düşünceden hareketle Türklerin de mitolojik dönemlere özgü birikimleri ritüellerinde, gösterilerinde ve değişik sanat türlerinde kuşaktan kuşağa aktardıkları (Bayat, 2011: 17) ifade edilebilir.

Türk mitolojisi diğer milletlerin mitolojilerinden yapısı ve dinamikliği ile farklılık arz etmektedir. Bu nedenle Türk mitolojisine dair incelemelerde bulunurken bu özelliklerin ve işlevlerin farkında olunması ve göz önünde tutulması gerekir. Bayat da (2013: 20), Türk mitolojisinin diğer mitolojik sistemlerden farklı olduğunu ve incelemelerde bu farklılıkların göz önünde tutulmaması halinde iç dinamiklerin ve özelliklerin tam olarak anlaşılamayacağını ifade ederek Türk mitolojisini araştırırken dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında şunları ifade eder: Türklerin etno-psikolojisi ve dünya görüşü kendine özgüdür; bunun bir yansıması olarak, Türk mitolojisi Mısır, Yunan ve Hint mitolojilerinin aksine çoktanrıcılığa dayanmaz. Türk mitolojisi, mantıklı yapıları ve her olayın akla yatkın bir izlenim bırakmasıyla dikkat çeker. Bu mitolojide, özellikle yaratılış, koruyucu ruhlar ve demonik varlıklar gibi konular ön plandadır. Türk mitolojik metinleri ise dağınık bir yapıdadır; şaman inançları, arkaik destanlar, taş kitabeler ve çeşitli tercüme içerisindedir.

Türk mitolojisi incelenirken yukarıda belirtilen maddelere dikkat edilmesi incelemeyi kolaylaştırıp doğru verilere ulaşmayı sağladığı gibi Türk kültür ve yapısının doğru öğrenilmesi, öğretilmesi ve aktarımı için de gereklidir.

Türk kültürü, birbirine bağlı unsurlardan oluşan bir bütündür. Bu unsurlar, dil, tarih, edebiyat, sanat, din, gelenek ve görenekler gibi farklı alanlarda kendini gösterir. Bu nedenle, Türk kültürünü anlamak için bu unsurları bütün olarak incelemek gerekir.

Günümüzde, Türk mitolojisi üzerine yapılan araştırmalar ve üretilen materyaller, bu kültürün daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu çalışmalar, Türk mitolojisinin zenginliğini ve çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Somut ve somut olmayan yaratımlar incelendiğinde geçmişten günümüze Türk mitolojisinin izlerine rastlamak mümkündür. Halkın ortaya çıkardığı kültürel unsurların, yaratımların hiçbiri tesadüfi değil, aksine bilinçli ve belli bir mantığa oturtularak oluşturulmuştur. Bu nedenle geçmişten günümüze gelen gerek sözlü gerek yazılı gerekse de maddi unsurlar Türk mitolojisinin kaynağı hüviyetindedirler. Türk mitolojisi, arkeolojik buluntular ve ilk Türk yazıtları gibi yazılı ve yazılı olmayan çeşitli kaynaklar aracılığıyla incelenebilir, bu kaynaklar Türklerin Orta Asya'dan Avrupa'ya kadar olan kültürel yayılımını yansıtır (Kahraman, 2020: 1).

Günümüzde de Türk mitolojisi üzerine yapılan çalışmalar devam etmektedir. Yapılan detaylı çalışmalarla, karşılaştırmalı yöntemlerle Türk kültür ve yaratımının önemli bir kısmını oluşturan Türk mitolojisinin ne derece varlıklı ve çeşitliliğe sahip olduğu (Hallaç, 2022: 184) adım adım ortaya çıkmaktadır.

3.4. TÜRK MİTOLOJİSİ BAĞLAMINDA KOZMOLOJİK UNSURLAR

Gök ve göğe ait unsurlar birçok milletin ilgi ve alakasını cezbedtiği gibi Türk milletinin de ilgi ve dikkatini çekmiştir. Bundan dolayı kozmolojik unsurlar, Türk mitolojisi içerisinde özellikle üzerinde durulması ve araştırılması gereken bir konu haline gelmiştir. Türk milletine dair birçok önemli yapıyı bünyesinde barındırması nedeniyle Türk milletini ve onun kültürünü anlayabilmek için mutlaka Türk kozmolojisinin araştırılması, anlaşılması gerekmektedir. Böylelikle geçmiş ve günümüz arasında insanlığın gelişip değişen düşünce evrimini anlamış olacağız ki bu, sadece geçmişteki belli bir çağı ya da dönemi aydınlatmaktan çok daha öte bir şeydir. Eliade, *Mitlerin Özellikleri* adlı çalışmasında şunları ifade eder: “Yaşayan mit” kavramı, insan davranışlarına yön veren, yaşama anlam ve değer katan bir model olarak ele alınmaktadır. Geleneksel toplumlardaki mitlerin yapı ve işlevlerini incelemek, insan düşüncesinin bir dönemini aydınlatmanın yanı sıra, günümüzdeki bazı insan gruplarının davranışlarını daha iyi anlamamıza da yardımcı olacaktır (Eliade, 2001: 12).

Kadim Türklerin dinlerinin ve mitolojilerinin güvenilir ve kesin çizgilerle belirlenimin çok erken olduğunu ifade eden Roux’un görüşleri de esas alındığında Türk halklarının dinleri ve mitolojileri hakkında şunlar ifade edilebilir: Eski Türk halklarının dinleri ve mitolojileri, hâlâ tam anlamıyla çözümlenmemiş olup, temelde gök tanrıya olan inanç üzerine kuruludur. Bu inanç sistemi, diğer tanrılar ve insanüstü güçlere dair inançları barındırırken, hayvanlara atfedilen doğa üstü güçleri ve totemizm unsurlarını da içermektedir. Bu bağlamda belirtmek gerekirse örneğin efsaneler, genellikle olağanüstü doğum hikâyelerini ve boyların oluşumunu anlatır; bu hikâyelerde hayvan-insan birleşmeleri veya ışığın etkisiyle gelişen doğaüstü olaylar öne çıkar. Eski Türk dini de denilen bu inanç sisteminde, karmaşık ritüeller ve sınıflandırmalar bulunmaktadır, ancak bu ritüellerin çoğu günümüze ulaşamamıştır. Türk kültür tarihinde özellikle kurban

ritüelleri önemliyken, temizlik ve tabu gibi konular da dinin bir parçasıdır. Öte dünyaya ve atalar kültürüne odaklanan bu inanç sistemi, aynı zamanda kehanet ve büyü unsurları da içerir ve Şamanizm etkileri barındırır. Bunlar, dinin tamamını oluşturmasa da temel öğeleri arasındadır (Roux, 2011: 10).

Milletlerin maddi kültür unsurları çözümlenirken de yine onların mitolojilerine, kozmolojilerine, inançlarına ve bunlara bağlı oluşum gösteren ritüel ve uygulamalara bakmak gerekir. Nitekim ilk insanlarla beraber bu inançlar, mağara ya da kaya resimlerinde varlık gösterirken, günümüzde dokumacılık ürünü olan halı desenleri ve motiflerine kadar bu inançların iz düşümlerinin işlendiği görülmektedir. Alantar'ın (2007) da belirttiği gibi bütün bu evrensel, büyüsel, dinsel ve söylence bilimsel kökenli kültür hazinesi dokuma sanatında işlenen simge ve sembollerle anlatılmıştır (akt. Aydın, 2022 :175). Nitekim Hoppál'ın (2015: 9) *Şamanlar ve Semboller* kitabının Önsöz bölümünde yer alan ifadeler, kültürel analizlerde mitlere başvurmanın önemini vurgulayan görüşlerimizi destekler niteliktedir: Hoppál, 1975 yılında Moskova'da Fin-Ugor (Ural) halklarının mitolojilerini incelediği zamanlarda Rus araştırmacıların Sibirya, Orta Asya, Yakutya ve Amur Nehri bölgesindeki kaya resimlerini yorumlarken, bu bölgelerin mitoloji ve folklorundan elde edilen verilere sıklıkla başvurduğunu ve bu kültürel motiflerin yüzyıllar, hatta binlerce yıl boyunca büyük ölçüde değişmeden kaldığına dair gözlemlerini ifade eder. Bu nedenle tekrar vurgulamak gerekir ki mitlere dair inançlar, mitolojik ve kozmolojik motifler değişik simge ve semboller yoluyla yaşamaktadır. Bu gerçeklikten hareketle ifade etmeliyiz ki, Türk kültürüne dair isabetli analizlerin yapılması için Türk mitolojisinin ve kozmolojisinin ayrıntılı bir şekilde araştırılması gerekmektedir.

Kozmolojik unsurlar söz konusu olduğunda bu unsurlar, Türk mitolojisi başta olmak üzere birçok kültürel yaratımda gerek inanç ve gerekse de ritüel bağlamda kendini belli etmektedir. Nitekim mitik düşüncenin kozmolojiyle birebir alakalı olduğu su götürmez bir gerçektir. Kaya, konu ile ilgili olarak şunları ifade eder: Mitsel düşünce, evrenin kökeni ve yapısıyla yakından ilişkilidir ve bu kozmik gerçekliklerin sembolik bir dille ifade edilmesi olarak tanımlanabilir. Her yeni varlık veya olgu, dünya üzerindeki

varoluşun katmanları içinde belirginleşir. İnsan, mitleri deneyimleyerek günlük hayatın sıradanlığından kutsal bir zaman algısına geçiş yapmıştır (Kaya, 2010: 536).

Öyle ki mitoloji bir bakıma “kozmetik bilgilerin sembolleşmiş kaynağı” (Kaya, 2010: 536) olarak tanımlanır ki, mitoloji bu anlamda kozmetik bilgilerin çeşitli kod, şifre ve birtakım sembollerle ifade edilmesidir:

Mitolojik şuur kozmetik bilginin yalnız kodlanmış, şifrelenmiş, sembolik bir dile dökülmüş öyküsüdür (...) Mitoloji, ilerleyen zamanlarda kozmetik bilginin yerini alan bir olgu olmakla beraber hiçbir zaman açık bir bilgi kaynağı şeklinde de olmamıştır. Mitolojide kozmetik bilgi, her zaman simge ve sembollere dönüştürülerek yaşatılmıştır (Bayat, 2011: 15-16).

Türk kozmolojisine dair unsurların (ay, güneş, yıldız ve diğer yıldız takımları) anlaşılıp anlamlandırılması yine Türk kültür ve inanç dairesinin içerisinde bulunan atalar kültü doğrultusundadır. Nitekim Emile Durkheim’a (2005) göre ay, güneş veyahut yıldızlar, genellikle dönemin ataları ile ilişkilendirilir ve anlatılar, simge ve semboller bunlara göre yaratılır (akt. Bilgili, 2020: 1).

Türklerde gök, Tanrı katı olarak görüldüğü için kutsaldır. Bu nedenle göğe ait unsurlar olarak tabir ettiğimiz kozmolojik unsurlar da bu anlamda kutsallık kazanmıştır. Bayat (2011: 15-16), kozmetik bilginin sadece inisiyasyon yani erginlenme aşamasını geçirmiş bireylere aktarıldığı bilgisini verir ki buradan kozmetik bilginin kutsal olduğu ve ancak yetişmiş, olgunlaşmış bireylere aktarılabilceği anlaşılmaktadır.

Göğün kutsallığına dair inancın izlerini Türklerin kurdukları otağlarda görmek mümkündür. Türk hakanlarının kutsal gördükleri eşleri için yapılan gerdek otağlarının *göklere ulaştığına, değdiğine* inanılmaktaydı (Ergun, 2010: 288). Ayrıca ifade etmek gerekir ki atfedilen bu kutsallıklar birçok Türk inancı içerisinde de kendini göstermektedir. Türk inancına göre Türk gelininin mitolojik göçü bağlamındaki gelin göçü uygulamaları da buna örnek teşkil etmektedir ki bu uygulama, yaratılışın başlangıcındaki kozmogonik temele dayanır ve ilk örneğin -bazen sınırlı da olsa- taklidiyle kutun sağlanması amaçlanır (Ergun, 2010: 288).

Kozmogoni, evrenin ilk yaratılışını ve evrelerini anlatan mitlerle, insanlığın kozmosun başlangıcını ve kökenini anlama çabasının bir ifadesidir (Bayat, 2011: 77-78). Peki, Türk kozmolojisine bakıldığı zaman, Türk kozmolojisi hakkında neler söylenebilir? Türk kozmolojik anlayışına dair ilk bilgiler bizi Çu dönemine götürecektir: “Türklerin kozmolojik anlayışına dair ilk bilgiler, Çu dönemine aittir. Eski Türkler diğer pek çok toplumda olduğu gibi kendilerini merkez olarak algılamışlar, güneş ile ayın bu merkez etrafında karşılıklı olarak döndüklerini ve 21 Mart ve 21 Eylül’de kavuştuklarına şahit olmuşlardı” (Arıkan ve Kızılözen, 2017: 148). Emel Esin (2001), Türklerin bu büyük güne kün-ay kavuştu (akt. Arıkan ve Kızılözen, 2017: 148) dediklerini belirtir.

Türk kozmogonisine ve kaynaklarına bakıldığı zaman ilk bilgilerin her ne kadar Çin yıllıkları, Orhun-Yenisey yazıtları, Dîvânu Lugâti’t-Türk, Kutadgu Bilig ve orta asır edebi, dini ve gezi eserlerinden çıkarılması mümkün olsa da kozmogonik mitler esasen W. Radloff, V. Verbitsky (Altay-Sayan kozmogonisi) ve kısmen de V. Seroşevskiy’in (Yakut Kozmogonisi) yaptığı derlemelerde varlık göstermektedir (Bayat, 2011: 80).

Tabii olarak Türk kozmolojik yapısı Türklerin evren tasarımıyla yani Türklerin evreni nasıl tasarladıklarıyla birebir ilintilidir. Türk evren tasarımında Türk şamanlığının da etkisiyle gök, yer ve arasındaki hayat olarak üç bölümden oluştuğu bilinmektedir. Ayrıca her ne kadar gök ve yer birbirine zıtmış gibi görünseler de aslında bu iki unsur birbirinden bağımsız olmayan ve birbirini tamamlayan bir fonksiyona sahiptir: Eski Türk düşüncesine göre, evrenin gökyüzü ve yeryüzü olarak ifade edilen, birbirine karşıt ama birbirini bütünleyen iki temel unsurdan oluştuğu düşünülür ve bu anlayış, Proto-Türkler ile Türklerin en kadim ve kendine özgü kozmolojik görüşü olarak kabul edilir (Paklacı, 2020: 38). H. Yavuzer’in verdiği bilgiler söylediklerimizi destekler özelliktedir: Orta Asya Türklerinin düşüncesinde, evrenin gök ve yer olarak ifade edilen, birbirine zıt ama birbirini tamamlayan iki evrensel güçten oluştuğuna inanılır ve bu sistem, Eberhard tarafından Proto-Türkler arasında yaygın olan ve Chou sülalesinin kozmolojisine de yansıyan “Üniversalist Dikotomi” olarak adlandırılır (Yavuzer, 1997: 51).

Türk kozmolojik yapısı evreni oluşturan ve evreni kapsayan unsurları bütünü ile açıklama iddiasındadır. Bu nedenle Zerdüştlük ve Mani dinindeki gibi yer ve gök, birbirine zıt değil birbirinden bağımsız olarak birbirini tamamlayan, ayrılmayan (Ögel, 2020b: 179) bir dualiteyi (Ahmetbeyoğlu ve Şen, 2018: 61) meydana getirir.

Kozmolojik cisimlerin ya da diğer bir deyimle astral kültürün Türklerde geniş bir coğrafyaya yayılmasında Türk milletinin yaşam tarzının büyük ölçüde etkili olduğu söylenebilir. Türkler yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri bağlamında da Astroloji bilimine önem vermiş ve astrolojik olayları takip etmişlerdir. Konu ile ilgili olarak Bayat'ın (2011: 282) ifadelerinden hareketle şunlar söylenebilir: Türk halkbiliminde, astral inançlar ve astroloji oldukça gelişmiştir, bu durum özellikle Orta Çağ İslam medeniyetinin etkisiyle belirgindir. Türklerin göçebe bozkır yaşamı ve geceleyin hayvanlarla ilgilenme veya hareket etme zorunluluğu, bu astral bilgilerin gelişmesine neden olmuştur; bu durumu göz ardı etmek, Türklerin sosyo-ekonomik yapısını anlamamak anlamına gelir. Ancak, bu bilgilerin zamanında yazılı olarak kaydedilmemesi nedeniyle ilk öğretiler unutulmuş, yaşam tarzındaki değişiklikler ve diğer inanç sistemlerinin etkisiyle bu bilgiler zamanla evrilmiştir. Atlı göçebe kültürünün bir getirisi olan hayvancılık, yayla hayatı, yazlık-kışlak, hayvan otlatma ve yön tayin etme gibi yaşam içerisinde gerekli olan ve önem arz eden durumların sağlıklı bir şekilde yerine getirilebilmesi için kozmolojik cisimler ve bu cisimlerin hareketleri sürekli olarak göz önünde tutulmuştur. Bayat'ın (2011: 266) ifadeleri de dikkate alındığında şunlar söylenebilir: Türk kültüründe (proto Türk, Göktürk ve sonrası dönemlerde) astral kültürün, yani gökyüzündeki cisimlerle ilgili anlatıların yaygınlaşması, atlı göçebe yaşam tarzının bir yansıması olarak görülmektedir. Hayvancılıkla uğraşan Türklerin, günlük yaşamda hayvan sürülerini farklı yerlere, örneğin otlaktan ağıla veya mevsime bağlı olarak yazlık ve kışlık alanlara taşırken astrolojik bilgilere ihtiyaç duymaları bu yaygınlaşmanın sebeplerinden biridir. Ayrıca, Türklerin gökbilimiyle ilgili zengin bir sözlü edebiyatı, kaya ve duvar resimleri ile piktogramları bulunması, geçmişte ay merkezli bir inanç sistemine sahip olduklarını göstermektedir. Bütün bunlardan hareketle ve ayrıca Çin kaynakları ve etnografik verilerden alınan bilgilere göre Türk milletinin bugün bilinen gezegen ve yıldız kümeleri hakkında bilgi sahibi oldukları çıkarımına (Bayat, 2011: 266) ulaşıyoruz.

Türklerin evren tasarımı ve bu tasarım içerisinde yerini koruyan kozmolojik öğeler sözlü kültür ürünlerinin yanı sıra maddi kültür unsurlarına da yansımıştır. Özellikle Türkler için hayvancılık ve yayla hayatında olmazsa olmaz derecede önem arz eden keçe çadırlar tasarlanırken Türklerin kendilerine has olan evren tasarımını dolayısıyla da kozmolojik unsurları ve motifleri bu ürünlere yansıttığını görmek mümkündür. Yani Göçebe çadırının bir evren tasarımı olarak algılandığı ve ona göre tasarlandığı bilinmektedir: Türk kozmogoni mitlerinin incelenmesi, Türk tarihinde her dönemde kutsalı simgeleyen bir kozmik eksenin var olduğunu göstermektedir. Türklerin dini görüşleri ve evren tasarımları değiştikçe, bu eksen çeşitli sembollerle temsil edilmiş: çadır, hükümdar otağı, kozmik dağ, şehir, tapınak, mezar, sütun, ağaç veya ok gibi. Ayrıca, bu sembollerin bazen aynı dönem içinde bir arada kullanıldığı da görülmektedir (Yazar, 2004: 349).

Türklerin yaşamında dönüm noktası olan ve ihtiyaç karşılama tarzlarındaki değişimler onların maddi ve manevi kültürel yaratımlarını da etkilemiştir. Anaerkil yapıdan zamanla ataerkilliğe geçiş, toplayıcılıktan sürdürülebilir tarıma geçilmesi Türk kültür yapısının ve özellikle de mitolojisinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır ki bu kesinlikle bir kopuş olmaktan öte bir evrilme göstergesidir (Çobanoğlu, 2003: 28). Bu bilgiden sonra özellikle anaerkillik ve ataerkillik anlayışının Türklerin kozmolojik unsurlara olan bakış açısını değiştirip değiştirmediği sorusu akla gelmektedir. Ya da başka bir söylemle anaerkillikten ataerkilliğe geçişte kozmolojik unsurlara olan bakış değişmiş midir? Çobanoğlu'nun da yukarıda ifade ettiği gibi bu geçiş Türk kültür yapısını olduğu gibi mitolojik anlayışı da etkilemiştir. Dolayısıyla kozmolojik unsurlara olan bakış da bu değişimden etkilenerek şekillenmiştir. Buna kozmolojik bir unsur olan ay örnek verilebilir. Bayat'ın (2011: 268-279) verdiği bilgiler de göz önünde bulundurulduğunda şunları ifade edebiliriz: Türk dini-mitolojik sisteminde Ay, yaratıcı kudret ve mutlak iyilik sembolü olarak büyük bir öneme sahiptir ve proto Türk döneminden beri Asya göçebelere arasında önemli bir kült olarak varlığını sürdürmüştür. İlk çağlarda Ay, kadın başlangıcını simgelemiştir ve yapılan birtakım işlemlerden bu anlaşılmaktadır. Göçebe Türkler Ay'ı, göğün ve yerin ebedi bekçisi olarak kabul ederken, Türk mitolojisinde Ay genellikle kadın veya bakire kız olarak tasavvur edilmiştir ve bu da Mitolojik Ana kültü ile olan bağlantıyı gösterir. Ay'ın simgesi olan boğanın erkek olması ise mitolojide bir zıtlık oluşturmadığı gibi aksine Ay

merkezli mitlerin dönüşümüyle de uyumludur. Türk destan ve efsanelerinde Ay, koruyuculuk ve bakirelik sembolleri ile bilinir. Ay'a atfedilen mistik sıfatların diğer kültürlerle benzerlik göstermesi, Ay merkezli mitolojik düşünceyle ilgilidir. Ay Ana, babasız oğul doğuran mitolojik annelerle benzerlik taşır; Anadolu'daki Kybele Ana, Babil'deki İhtar Ana, Mısır'daki İsis Ana, Hristiyanlardaki Meryem Ana ve Moğollardaki Alangova, Ay tanrının yeryüzündeki antropomorflaşmış varyantlarıdır. Oğuz Kağan'ın babasının bilinmemesi ve Ay Kağan tarafından doğurulması, bu inancın Türkler arasında da yaygın olduğunu gösterir. Oğuz metninde Ay Kağan, Oğuz'u doğuran ana ve baş tanrıdır. Ay kültürünün Manas Destanı'nda korunması, İslam'dan sonra da konargöçer Türk kavimleri arasında bu eski inancın etkili olduğunu gösterir. Ay tanrı inancı, Gök Tanrı dini döneminde çocukların ve kadınların koruyucusu olan Umay Ana'ya dönüşmüştür. Umay kelimesindeki "ay" ibaresi bu fikri destekler. Bütün Türk dünyası türeyiş efsanelerinde insanlığın Ay-Atam ve Ay-Va'dan türemesi, Ay Tanrı inancını yaşatan kavimlerin etkisiyle ortaya çıkmış ve Türklerin bu külte verdiği değerle açıklanabilir. Ay'ın zamanla yıldırım, yaratıcı kudret, bakirelik ve erillik imgeleriyle tasavvur edilmesi, bu astral kültürün geçirdiği gelişim ve etkileşim dönemleriyle ilgilidir. Günümüzde Türk halklarının çoğunda Güneş dişi, Ay erkek olarak bilinir ve bu inanç esasında Ay, Güneş'in oğlu, erkek kardeşi veya kocası olarak tasavvur edilebilir. Bütün bu bilgilerden hareketle ayın önceleri dişi sonraları ise erkek olarak tasavvur edilmesi anaerkillikten ataerkilliğe geçiş döneminin bir etkisidir, denilebilir.

Bahsi geçen değişim ve dönüşümler kozmolojik unsurların kökenine, oluşum meselesine ve hatta bu unsurların adlandırılmalarına kadar etkili olmuştur. Buna örnek olarak göğe ait bir cisme kimi zaman hayvan adı verilirken kimi zaman da bitki adının verilmesi gösterilebilir. Özkul Çobanoğlu'nun (2003: 37) verdiği bilgiler ifade ettiklerimizi desteklemesi açısından manidardır: Belirli bir yıldızın, bazı kaynaklarda bir bitki ismiyle anılması, ancak başka kaynaklarda bir hayvan adı taşıyor olması, bahsi geçen değişimleri açıkça göstermektedir. Bitki ve ağaç kültürlerinden hayvan kültürüne geçiş, hayat tarzının ve yaşanan coğrafi alanın, ormanlık alanlardan bozkırlara dönüşmesiyle birlikte, kaçınılmaz olarak değişim göstermiştir.

Sonuç olarak, genel anlamda mitler çok derin ve kuvvetli fikirlerin sonucunda tezahür etmiş, dünyanın boş yere yaratılmadığı vurgulanmış, dünyanın başlangıcının olması düşüncesi ise arkaik düşünceye yön vermiştir; kozmogonik mit de bu başlangıcı sözle ifade ettiği gibi ritüeller de yeniden onu canlandırma görevini alarak kutsamıştır (Bayat, 2011: 82). Türk mitolojisinde ve Türk kozmogonisinde de bu fikrin esas olduğunu görmek mümkündür. İnsanlığın evreni anlayıp benimsemesiyle ilgili olarak mitlerin önemini, tarihsel evrimini vurgulayan ve kadim Türklerin astral görüşünü merkeze alan Bayat'ın (2011: 296) ifadelerinden hareketle şunları söyleyebiliriz: Astral mitler, insanlık tarihinin evreni kavrayışını ve bu algıyı mitolojik öykülerle ifade etme biçimini yansıtır. Eski Türk kültüründe önemli bir yer tutan kozmik anlayış ve astral dünya görüşü, zaman içinde ilk kutsiyetini ve derin kozmik anlamlarını yitirerek, mitolojik efsanelere ve bu efsanelerin temsil ettiği simgelere evrilmiştir. Bu evrilmeye rağmen, Türk mitolojisi bu simgeler aracılığıyla gelişiminde önemli işlevlerini muhafaza etmeyi başarmıştır. Ayrıca, evreni bir bütün olarak canlı bir varlık olarak gören Türk toplulukları, bu evrensel bütünlüğü korumayı başarmışlardır.

Bu bağlamda kozmolojik unsurların kökenlerinin ortaya çıkarılması durumunda, kozmogonik mitler açıklayıcı ve anlam kazandırıcı fonksiyonlar üstlendiği gibi Türk astroloji düşüncesi bünyesinde Türk milletinin dünya ve evren tasarımı da detaylı bir şekilde ortaya konulmuş olacaktır.

Bütün bunların yanı sıra Türk kozmolojisine bakıldığı zaman Türk astral kültü içerisinde göğe ait hangi varlıklar kadim zamanlardan bu yana Türklerin ilgisine mazhar olmuştur? Türkler, Türk mitolojisi bağlamında kozmolojik unsurları nasıl yorumlamışlardır ve bu unsurlara dair köken bulma çabasında yaratıcılıklarını nasıl kullanmışlardır? Tabii olarak konumuz dâhilinde, Türk kozmolojik unsurları türkülerde nasıl ve ne derece varlık göstermiştir? Bu ve buna benzer birçok sorunun cevabını gün yüzüne çıkarmak için Türk kozmolojisinde varlık gösteren unsurların incelenmeye tabii tutulması elzemdir.

3.4.1. Türk Kozmolojisinde Güneş

Türk kozmolojik sisteminde gök (felek), ve gök unsurlarından olan gezegenler, bu gezegenlerin buldukları gök katları, Türk kozmolojik sisteminin anlaşılması için bilinmesi gereken hususlardandır. Türk kozmolojisinde güneş, Tanrı katının bir alt katında tasavvur edilmiştir. Türk kozmolojik sistemi içerisinde yer alan gezegen sistemi hakkında Roux (2015: 140) kesin olarak söylenebilecek bir şey varsa o da Türklerin tarihte var olduklarından bu yana bir kozmik sisteme sahip olduklarıdır ki 7 ve 9 gezegenden oluşan bu sistem ayrıca Türklerin dini, toplumsal ve bireysel yaşamını etkilemektedir, demektir. Ögel (2020b: 230), yaygın düşünceye göre güneşin Tanrı'nın bir alt katında olduğunu belirtir; güneş 8. katta iken Tanrı 9. kattadır. Bu nedenle insan yaşamı ve diğer canlılar için çok büyük bir öneme sahip olan güneş, Türk kozmolojisi esasında Türk evren tasarımı içerisinde de büyük bir öneme sahiptir. Öyle ki güneş, dünyanın merkezi olarak tasarlanan kozmik Altın Dağ etrafında dönen, hakkında en çok mit bulunan, bilgeliğin, gizemliliğin ve bütünlüğün temsilcisidir ki Türklerin yerleşik hayata geçmesiyle beraber güneş mitlerinin ağırlık kazandığını söylemek mümkündür (Bayat, 2011: 297). Burada ek bilgi olarak Tanrı'nın 9. katta olmasıyla ilgili şunu belirtmek gerekir ki Göktürkler döneminde gök katları ve bu katlarda ikamet ettiğine inanılan Tanrılar ya da kutsal ruhlar inancı gözükmemektedir (Taş, 2002, akt. Ahmetbeyoğlu ve Şen, 2018: 63). Bunun sebebi de Göktürkler dönemindeki dini düşüncenin tek tanrılı dinlerdeki gibi bir inanca dayalı olması ve bu inanç esasında varlık gösteren kozmolojide de ilahi dinlerdeki gibi bir Tanrı anlayışının olması (Ahmetbeyoğlu ve Şen, 2018: 63) gösterilebilir.

Emel Esin (2004), güneşe aydan daha farklı bakıldığını ifade eder ve güneşin şu kavramlara işaret ettiğini belirtir: tek sayılar, kağanlık, erillik, baba, ışık, gündüz, tek sayılı atalar, doğu, güney, evç (en yüksek nokta), sıcaklık, kızıl renk ve ateş (akt. Bayat, 299).

Varlık gösterdiği andan itibaren doğayla içe içe olan insanoğlu, yaşadığı çevreyi anlamlandırma sürecinde güneşi kutsamış onu inanç ve ritüellerine katmıştır. Türk şamanlığında da güneş yeryüzünün ısınmasını ve ışımasını sağlayan cansız bir varlık olmaktan öte canlı bir ruh olarak algılandığı gibi, atfedilen kutsallıkla beraber “kutsal yüce ruh” pozisyonuna yükseltilmiştir (Kara, 2017: 273). Güneş'e atfedilen bütün bu

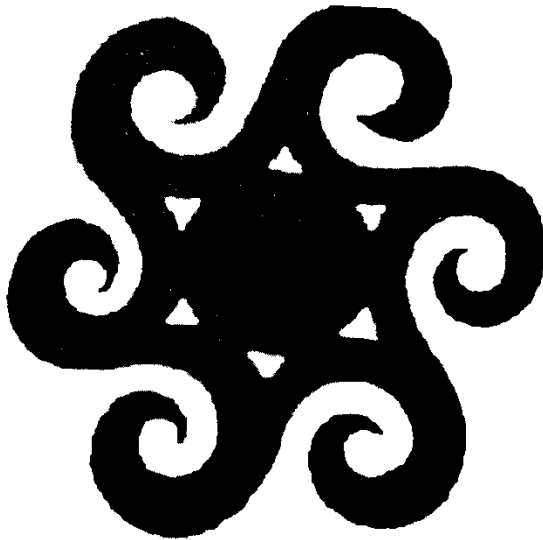
kutsallıklar, Tanrı katının hemen bir alt katında olması yani kutsala yakın olmasıyla ilişkili olsa gerektir. Bu konuda şunu da belirtmek gerekir ki Türklerin gök tasavvurunda Tanrı güneşin bir üst katında ve ayrıca en üst kattadır, yani hâkimdir. Bu da Türklerin Tanrı'ya yükledikleri bir diğer anlam olan “saran, kavrayan, kuşatan” (Taş, 2002, Ahmetbeyoğlu ve Şen, 2018: 47) ile örtüşmektedir.

Gün/güneş ile ilgili olarak Radloff'un Proben adlı eserinin 4. cildinde Baraba-Om bölgesinden toplanan bir masalı örnek gösteren Ögel, masalda güneşin kişileştirildiğini ifade eder ve masalın toplandığı bölgenin yabancı tesirlerden uzak olduğunu söyleyerek anlatıdaki ilgili kısmı şöyle verir: “Kuş donuna girip Gün Han'ın penceresine konan bir yiğit için, güneşe konan kuş veya yiğit” (akt. Ögel, 2020b: 235).

Türklerin güneşi nasıl tasvir ettiklerini *Türk Mitolojik Sistemi 1* adlı çalışmasında Altay'da bulunan bir güneş tasvirinden hareketle Bayat (2011: 297) Şekil 1'deki gibi vermiştir:

Şekil 1

Altay'da Bulunan Güneş Tasviri

Türklerde astral kültün gelişmesi Türk milletinin bu alanı önemsemesinin yanında Türklerin kadim ve köklü bir millet olmalarının da göstergesidir. Türkler astral unsurları maddi kültür unsurlarına da aktarmışlardır. İkonografik, piktogram ve

fonogram şekillerinde de bu unsurlar görülebilmektedir, Esin (2004: 65) şunları ifade eder: Kuzey Asya, Türklerin ilk yurtlarından biri olarak kabul edilir ve burada tunç çağından itibaren gelişmiş bir astral simgeciliğe tanık olunur. Bu bölgede, astral motiflerin sadece görsel simgeler olarak değil, aynı zamanda tamgalar ve Türk döneminde sesi temsil eden işaretler olarak evrildiği görülür. Bu durum, hem eski bir kültürel olgunluğu hem de göçebe sanatı, petroglifler, keçe, halı ve metal işçiliği gibi alanlarda motiflerin basit ve anlaşılır piktogramlara dönüştürülme eğilimini yansıtır.

Mitoloji-Kozmoloji-Köken arayışı sorunsalı ve özellikle de *ilk yaratım* çerçevesinde güneş, Türkler için hep önemli bir noktada durmuş ve değişik fikir ve öngörülerle onu mantık çerçevesinde bir yere oturtmaya çalışmışlardır. Bunun en iyi yansımasını güneşin oluşum efsanelerinde görmek mümkündür. Altay efsanelerinde çok önceki dönemlerde ayın ve güneşin olmadığı inancı vardır; o zamanlar insanlar ısı ve ışık saçabildikleri gibi uçuyorlardı da (Harva, 2014: 145). Potanin'in (1881-1883) aktardığına göre insanlardan biri bir gün hastalanır ve Tanrı onun iyileşmesi için bir yaratık gönderir. Bu yaratık iki tane metal aynayı (toli) gökyüzüne yerleştirir, işte o zamandan beri dünya aydınlıktır (akt. Harva, 2014: 145). İsmail Taş (2002) da Altay Türklerinin, başlangıçta ay ve güneşin olmadığını, daha sonra Tanrı'nın emriyle bu işleri üstlenen bir varlık tarafından dünyayı aydınlatmak için gökyüzüne yerleştirilen iki ayna olduğuna inandıkları bilgisini verir (akt. Ahmetbeyoğlu ve Şen, 2018: 65). Buradan ay ve güneşin iki ayna şeklinde, görevli olan aynı varlık (yaratık) tarafından göğe yerleştirildiği inancı görülmektedir. Zitetiskij (1893) de bu inanışla paralel olarak Kalmuklarda, insanların cennette yaşadıkları zamanlarda ayın ve güneşin olmadığı, insanların cennetten kovulduktan sonra dünyanın karanlığa bürünmesiyle güneşin ve ayın yaratıldığına dair inançtan bahseder (akt. Harva, 2014: 145).

Potanin (Potanin, 1881-1883, akt. Harva, 2014: 148), Altay Tatarlarının güneş ve ayın meydana gelişini anlattıkları efsanelerinde güneşin ve ayın Oçırvani tarafından yaratıldığını ifade eder: Oçırvani kılıcının üzerine bir ateş parçası koyup göğe atar, böylece güneş oluşur. Ay ise Oçırvani'nin kılıcını suya sertçe vurmasıyla meydana gelmiştir ki, bu nedenle güneş sıcak, ay da soğuktur. Unutmadan ifade etmek gerekir ki Baheddin Ögel bu inancın muhtemelen Budizm ile ilgili olduğu kanısındadır ve

Potanin'in derlediği bu inancın Altay düşüncesine aykırı olduğunu belirtir (Ögel, 2020b: 232).

Altayların güneşin oluşumu ile ilgili bir efsanesi de şöyledir: Çingiz Han'ın küçük oğlu "Toluy" adını taşıyordu, ki bu "ayna" anlamına gelir. Ay ve güneş, kendi güçlerine sahip değildi; sadece Tanrı'nın verdiği ışığı ve sıcaklığı yansıtırlardı, sanki bir maden parçasından yapılmış bir ayna gibi. Şamanlar, güneşin ayna gibi bir özelliği olduğuna inanarak, fal bakmak için aynalara bakarlardı. Çin'den gelen "on iki burçlu aynalar" bu inanca daha da anlam katıyordu. Sibirya'nın Ostiyak gibi daha geri toplulukları ise, güneş üzerindeki lekelerle bakarak fal açarlardı (Ögel, 2020b: 230).

Ögel (2020b: 230) güneşin oluşumu ile ilgili bir Altay efsanesini Potanin'den şöyle aktarır: Eskiden ne ay ne de güneş varmış. İnsanlar, gökyüzünde süzülürken etraflarına ışık ve sıcaklık yayarlarmış. Bu yüzden güneşe ihtiyaç duymazlarmış. Ancak bir gün, bu insanlardan biri hastalanmış ve kimse onu iyileştirememiş. Bunun üzerine Tanrı, onlara yardım etmek istemiş ve gönderdiği nesne zamanla büyüyüp iki devasa ayna (toli) haline gelmiş. Bu aynalar gökyüzüne yükselerek çevreye ışık saçmaya başlamışlar. Böylece hem gökler hem de yer ısınmış. O zamandan beri, gökteki bu iki cisim -ay ve güneş- dünyayı aydınlatıp ısıtmaya devam edermiş.

Verilen bilgilerde "ayna" kavramı dikkat çekicidir. Güneşin ve ayın ayna olarak tasavvur edildiği görülmektedir. Türk Şamanlığında da şamanların giydiği ve "manyak/ı" adı verilen elbisede şamanın kaybolan ruh ve eşyaları ona bakarak bulabildiği bir aynası vardır. Şamanın aynası, güneş ve ayın ayna olarak tasavvur edilmesi ve kaybolan ruh ve eşyaların bunlara bakılarak bulunması birbiriyle ilişkili olsa gerektir. Dünyada gelişen bütün olaylar ay ve güneş vasıtasıyla kâhinin aynasına yansır. Nitekim Katanov'un (1887) aktardığı bir efsanede Altay destanlarından bir kahraman tayını kaybeder ve bu tayın nereye gittiğini bulmak için aynasını güneşe ve aya çevirerek yansımaları inceler (akt. Harva, 2014: 145). Ayın ve güneşin geleceğe dair bilgi vermesiyle ilgili olarak Karjalainen (1918), "Kâhin, güneşe ve yansımasına bakarak, uzaktaki bir kişinin bile kaderini ve ilişkilerini görebilir" bilgisini paylaşır (akt. Harva, 2014: 146). Buradan hareketle Harva (2014: 146) Sibirya şamanlarının giydikleri geleneksel giysinin üzerinde

var olan metal parçaların ve aynaların bu maksatla konulduğu çıkarımına varır ki bunu daha önce de ifade etmiştik.

Moğol dönemindeki bir söylenti ve tasavvurdan hareketle *Ay Nal/Inal/Ayna* ve *Ay ışığının* birbiriyle ilişkili olduğu çıkarımına ulaşabiliriz. Roux (2015: 44) şu bilgileri verir: Abd-al-Kadir al-Bada'üni, El Temiş adındaki Ilbari Türk boyuna mensup bir hükümdarın, Hindistan'da ay tutulması esnasında doğduğunu aktarır. Bu hikâye, gerçek olup olmadığına bakılmaksızın, birçok başka efsaneyi hatırlatır. Orta Çağ sözlüklerinde, ay ışığını ifade eden “yarıq” kelimesine özel bir önem verilir. Ayın, kadınları hamile bıraktığına inanılır ve Kâşgarlı Mahmud tarafından “bir prens ya da prensesin oğlu” olarak tercüme edilen “Inal” kelimesi, Müslümanlar tarafından sonradan “Ay Nal” yani “Ay Işığı” olarak yorumlanmıştır. Efsanevi kahramanların veya ataların eşleri bazen “bir ay ışığı” gibi tasvir edilirler.

Ögel (2020b: 230-231) güneşin oluşumu ile ilgili bir Kalmuk Moğolları efsanesini Jiteskiy'den şöyle aktarır: Eskiden insanlar, daha masum ve iyiymişler ve cennette yaşarlarmış. Bu yüzden ne güneşe ne de aya ihtiyaçları yokmuş. Ancak, Tanrı onları insan kılığında dünyaya indirdiğinde, günah işlemeye başlamışlar. Bunun üzerine Tanrı, onlardan ışığını ve nurunu geri çekmiş ve onlar karanlıkta kalmışlar. Bir zamanlar kendilerinden ışık saçan insanlar, artık ışık saçamaz hale gelmişler. Bu duruma üzülen insanlar, Tanrı'dan af dilemek için toplanmışlar. Tanrı onların bu içten dileğini kabul etmiş ve onlara bağışlamak için güneşi ve ayı yaratmış.

Güneşin oluşumu efsanelerine bakıldığı zaman ilk zamanlarda birden fazla güneş olması inancının da varlık gösterdiği görülür. A. Brand (1889) ve Potanin'den (1881-1883) aktarılan bir diğer efsanede birden fazla güneş olmasına dair anlatıyı şu şekilde görebiliriz: Bir zamanlar, dünya üzerinde birden fazla güneş varmış, tam olarak üç veya dört tane. Bu çok sayıda güneş yüzünden, dünya aşırı sıcak ve yaşanmaz bir yer haline gelmiş. O zamanlar, Erkhe-Mergen adında cesur bir kahraman ortaya çıkmış. Bu kahraman, o güneşlerden sadece bir tanesi hariç, hepsini okuyla vurarak denize düşürmüştü. Böylece, bugün dünyamızı ısıtan ve aydınlatan tek güneşimiz kalmış (akt. Harva, 2014: 146).

Ivanovskij'den (1893) aktarılan Torgut Efsanesinde de insanların yaratıldığı ilk dönemde dünyada, şeytanın (şulma) yarattığı üç tane güneş vardır. Bunun amacı dünyanın yanıp kavrulmasıdır. Fakat daha sonra Tanrı (Burkhan bakşi) bir sel yaratıyor bu selle beraber şeytan dize geldiği gibi şeytanın yarattığı iki güneş de şeytanla beraber, şeytanın kovulduğu yer olan yer altının derinliklerine gömülür (akt. Harva, 2014: 146).

Amur vadisinde de birden fazla güneş olduğuna dair efsanelerden bahseden Harva (2014: 146) Goldelerdeki bir anlatıyı da şöyle nakleder: Goldelerin anlatılarına göre, çok eski zamanlarda üç güneş bulunmuş. Bu güneşlerden ötürü insanlar, aşırı ışıktan kör olur, sıcaktan yanacak duruma gelirlermiş. Dünyadaki sıcaklık o kadar artarmış ki, nehirler bile kaynarmış. Üç güneş batıp üç ay doğduğunda ise insanlar uyuyamaz hale gelirmiş. Bu zorlukları çeken insanları kurtarmak için bir kahraman ortaya çıkmış. Bu kahraman, okunu kullanarak güneşlerin ve ayların ikisini vurup gökyüzünden düşürmüştü. O dönemlerde yeryüzü daha yumuşakmış ve bu nedenle kahramanın ayak izleri kayalarda hâlâ görülürmüş. Bu bölgede yaşayan bazı Tunguz kabileleri, dağlardaki taş kömürünün bu üç güneşin dünyayı kavurduğu zamanlardan kaldığını ve vurulan diğer iki güneşin hâlâ güneşin iki yanında gölgeler olarak var olduğuna inanırlarmış.

Krejnovits (1929), Gilyaklarda da var olan üç güneş ile ilgili olarak üç güneşin yaydığı ısıdan dolayı yeryüzünün yanıp kaynamakta olan denizin içine battığını, ren geyiğine binen bir efsanevî kutsal varlığın güneş ve aylardan fazla olanları öldürdüğünü, bundan sonra da hayatın yeniden başladığını söyler (akt. Harva, 2014: 146).

Güneş ve aya dair Buryat efsanelerine bakıldığı zaman kirpinin önemli rol oynadığı görülür. Kirpi Buryatlar tarafından kutsal, bilge olarak görülmüştür ki güneşe ve aya dair oluşturulan efsanelerde varlık göstermiştir. Agapitov ve Hangalov'un (1883) aktardığı bir Buryat efsanesinde önce esir edilip sonra da serbest bırakılan gök ışıkları vardır; bu efsaneye göre gökyüzü ve yeryüzünün çocukları birbirleriyle evlenirler. Daha sonra "Yeryüzünün efendisi", Gök Tanrı'yı ziyaret eder, ayrılacağı zaman da güneş ve ayı kendisine hediye etmesini ister. Gök tanrı bu isteği kırmaz ve güneş ile ayı ona verir. "Yeryüzünün efendisi" güneş ile ayı çekmecesine koyar ve bunu yaptığında bütün tabiat kararır. Daha sonra gök tanrı bir kirpiye emir verir ve kirpi "Yeryüzünün efendisi"nin

yanına misafirliğe gider. “Yeryüzünün efendisi”, kirpi ayrılırken ona hediye vermek ister. Kirpi de “serap yaratan at” ile “yankı mızrağını” ister. Yeryüzünün efendisi ona bunları vermek istemez ve bunların yerine ona ay ile güneşi verir. Kirpi de bunları tekrar eski yerlerine dönmeleri için bırakır. Bunun sonucunda dünya yeniden aydınlığa kavuşur (akt. Harva, 2014: 147).

Mjahnajev’in (1927) Alarsk bölgesi Buryatlarından aktardığı efsane de yukarıda bahsi geçen efsanenin başka bir şeklidir: İki ruhani varlık, gökyüzünün ruhu “Hân-çurmasan” ve denizlerin ruhu “Lusat” arasında bir misafirperverlik hediyeleşmesi gerçekleşir. Gökyüzünün ruhu, denizlerin ruhuna güneş ve ayı hediye edince, dünya karanlığa gömülür; insanlar birbirlerini bulamaz, hayvanlar ise çaresizce bağırır. Bu karanlık dönem üç yıl sürer ve pek çok canlı hayatını kaybeder. Güneş ve ayı gökyüzüne nasıl geri getireceğini bilmeyen gökyüzünün ruhuna, bir kirpi yardım eder. Kirpi, gökyüzünün ruhunun, denizlerin ruhunu ziyaret edip ayrılırken, geri vermesi imkânsız hediyeler, örneğin ormanların sesini ve denizlerdeki körfezleri istemesini önerir. Denizlerin ruhu bu imkânsız istekleri yerine getiremeyince, güneş ve ayı geri vermek zorunda kalır. Bu olaydan sonra gökyüzünün ruhunun kızı ile denizlerin ruhunun oğlu evlenirler (akt. Harva, 2014: 147).

Bu iki anlatıda da dikkati çeken bir nokta olarak kirpi görülmektedir. Magnitskij’in (1881) aktardığı kadarıyla bir takım destan ve efsanelerde kirpi, öğüt ve tavsiye veren bilge bir hayvan olduğu gibi bazı yerlerde de ateşi bulan, tarım yapmayı öğreten canlı pozisyonundadır (akt. Harva, 2014: 147-148).

Yukarıda da güneş ve ayın fazla olanları yine mitolojik kahramanlar tarafından yok edilmiştir. Bu açıdan bakıldığı zaman mitolojik kahramanlar dünya düzenini sağlamışlardır, yani kaostan kozmosa geçiş sürecinin önemli ve etkili bir parçası durumundadırlar. Şunu da belirtmek gerekir ki kahramanların güneş ve ayın üzerindeki etkilerinden ziyade güneş ve ayın da kahramanlar, hanlar ve kurucular üzerindeki etki ve yaptırımlarından söz etmek mümkündür. Roux (2015: 94), güneşin yaşamın kaynağı olması hasebiyle dişil olarak tasavvur edildiğini, eski kaynaklarda ayın güneş tarafından aydınlatıldığını ve ayın olduğu gibi güneşin de insanların hayatına müdahil olduğu

bilgisini paylaşır ki bundaki amaç kahramanlara veya imparatorluk kurucularına hayat vermektir.

Bayat (2011: 300), Orhun-Yenisey kitabelerinde “Tengriden kut almış” ifadesinin Uygurların beşinci kağanından sonra aydan veya güneşten kut almış olarak düşünüldüğü bilgisini verir, bu da güneşin hükümlerlik simgesi olmasının yanında onun ayrıca kut verme özelliğinin de göstergesidir. Yani Kağanların, Tengri’den kut almaları, zamanla ay veya güneşten kut almaya dönüşmüştür. Bu da daha önce de belirttiğimiz gibi gök sıralamasında güneşin ve daha sonra da ayın, Tanrı’nın hemen alt katında olması inancıyla açıklanabilir. Bu nedenle kutsal olan Tanrı’ya yakın olan güneş ve ay bir nevi Tanrı’nın ışığıdır ve kahramanlara, hanlara ve şamanlara kutun, kutsallığın direkt olarak Tanrı’dan ziyade güneş ve ay tarafından verilmesi inancına dönüşmüştür, denilebilir. Hatta bu kut ya da kutsallık verme daha sonra kahramanların varlıklarına, yaşamlarına da etki etmiş kahramanların güneşin ya da ayın keremiyle/lütfuyla türediği inancını doğurmuştur. İnan (1986: 23), ay ve güneş inancının şamanların giydikleri ve manyak/ı olarak adlandırılan elbisede de kendini belli ettiğini ifade ederek şu bilgileri verir: “Yakutlara göre güneş ve ay iki kardeştir. Her ikisi de tanrıdır. Bazı kahramanlar ay ve güneşin lütfiyle türemişlerdir (künden aydan törüttüle). Şaman cübbesinde ve külâhında güneş efendinin (kün Toyon’ın), sembolü olarak, demirden veya gümüşten halkalar bulunur” (akt. Kara, 2017: 221).

Bütün bunların yanı sıra güneşin aylık ve yıllık hareketleri beyliğin bir uğuru olarak görülmüştür. Esin (2001: 153-154), güneşin yıllık ve aylık dönüşlerinin aynı anda başlaması olayına kün-ay denildiğini, bunun bir beylik uğuru olduğunu ifade eder ve Kutadgu Bilig şairinin cülus olayını şöyle anlattığını söyler:

Yaşık yandı boıgayyana ornunga.
Balık kudruhndın, Kozi burmnga
Bükün togdı ilig bu kılki bile
Yarudı ajurtka kün-ay tegyala.
Güneş yine (yıl-başı) makamına geri döndü.
Balık (burcu) kuyruğundan Kuzu Omrcu burnuna
Bugün doğdu llig (hükümdar) bu yaradılıştâ
Parladı dünyada kün-ay gibi

Unutulmamalıdır ki Kök Türkler, Uygurlar, Hâkânî Türkleri döneminde güneş ve ay hükümdarlık sembolüydü (Esin, 2001: 148) ki ayrıca Levin ve Potapov (1964) güneş işaretinin bir alplık simgesi de olabileceğini belirtmektedirler (akt. Esin, 2004: 67). Kahramanların ay ve güneşten türemesiyle ilgili olarak Ögel, Anadolu halk edebiyatında güneşin dişi ayın da erkek olarak tasavvur edildiğini ifade eder ve İslam ve diğer yabancı dinlerin girmedığı Şaman dualarında yiğitlerin güneş ve ay sayesinde türediklerinin geçtiği bilgisini A. İnan'dan (1945) aktarır (akt. Ögel, 2020b: 233). Bununla beraber güneş, tahta çıkacak hanın kim olacağını belirleme yetkisine sahiptir. Ögel (2020b: 237-238) bu olağanüstü destan motifinin başka hiçbir yerde görülemeyeceğini ifade eder ve ilgili kısmı şöyle verir: Şingiz, annesinin yurduna geri dönüyor. Şingiz'in dilekleri sanki Tanrı tarafından gerçekleştiriliyormuş gibi kabul ediliyor. Halk, Şingiz'i liderleri olarak seçiyor. Ancak üvey kardeşleri, onun başarısını kıskanıyorlar. Bu durum üzerine, Şingiz'in annesi şu şekilde konuşuyor: "Çocuklarımın hepsi, yaylarını güneş ışığına atınsınlar. Güneş hangi yayı seçerse (tutarsa), o kişi Han olacaktır." Güneş, Şingiz'in yayını seçiyor! Ve böylece Şingiz, Han unvanını kazanıyor.

Bayat (2011: 302), Türk halklarının mitolojik metinlerine bakıldığı zaman Güneş'in çoğalma, üreme ve bereketin başlangıcı olarak düşünüldüğünü söyler ve takvim merasim nağmesinde (türküsünde) güneşin kâinatın yaratıcısı olarak gösterildiğini, bu merasim türküsünde güneşin kel kız (kışın) ve saçlı kız (ilkbahar) şeklinde iki kızının olduğunu, bunların kışın ve ilkbaharın başlangıcını temsil ettiğini ifade eder ve ayrıca halkın, kel kızın gitmesini ve saçlı kızını getirmesini güneşten istediğini söyler:

"Gün çıh, çık, çık
Keher atı min çık
Oğlun kayadan uçtu,
Kızın tandıra düştü,
Keçel kızını koy evde
Saçlı kızını götür çık,
Gün gitti su içmeye
Kırmızı don biçmeye
Gün özünü yetirecek
Karı tez götürcek
Keçel kızını aparacak
Saçlı kızını getirecek"

Takvim, mevsim, üreme, çoğalma ve bereket gibi hayati önem taşıyan unsurlarda da güneşi ve güneşe yapılan ritüelleri görmek mümkündür. Yapılan dilekler güneşedir, ondan istenilir. Güneş Türk halklarında bütün kutsallığını korumuştur. Bu anlamda sadece halk değil halkın önderleri olan kağanlar da güneşe gereken saygıyı göstermişlerdir. Bunlardan en belirgin olanı kağanın otağının girişinin yani otağın kapısının doğuya bakmasıdır. Kök Türk kağanlarının doğan güneşi özellikle sayıp selamladıkları Çin kaynakları tarafından aktarılan bir gerçektir ki Kağanın otağının doğuya açılması da bunun en büyük göstergelerinden biri olarak kabul edilir (Esin, 2001: 152). Roux'un verdiği şu bilgiler de ifade edilenleri destekler mahiyettedir: Güneş ve ay, Çince metinlerde ve yazıtlarda sıkça bahsedildikleri için, bu konuda daha fazla bilgi sahibi oluyoruz. Çinliler, tıpkı Hiung-nularda olduğu gibi ay ve güneş kültüne dikkat çekerler; onlara göre, T'u-küe kağanları, güneşe duydukları saygı nedeniyle çadırlarını girişleri doğuya bakacak şekilde kurarlar veya güneşin sembolik gücüne dua ederler. Ayrıca, keşfe çıkmak için dolunayı beklerler (Roux, 2015: 140-141). Bütün bunların yanı sıra Köktürk kağanlarının kendilerinin güneşe benzetilmesi şeklinde yapılan bir ayin ile takdis edildiği de (Esin, 2004: 75) bilinmektedir.

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan kurban ritüelini güneşe karşı yapılan tapınmalarda görmek mümkündür. Kutsala yapılan ve adanan kurbandan, statüsünden dolayı güneş de nasibini almıştır. Uno Harva (1938), Kuzey Sibiryalı halklarının güneşe ve aya kurban sunduklarını, ayrıca Çuvaşların da güneşe ve aya beyaz renkli hayvan kurban ettikleri bilgisini paylaşır (akt. Bayat, 2011: 301). Esin, güneşe yapılan kurbanla ilgili olarak şunları ifade eder: “Güneş günü, baharda, başkent doğusunda, ateş ayinine benzer simgelerle; ay günü ise, sonbaharda, başkent batısında, su ayinine benzer simgelerle kutlanırdı. Güneş, ay ve yıldızlara kurban edilen öküz ateşte yakılırdı.” (Esin, 2001: 147)

Güneş Uygurlar dönemine kadar Türkler için her zaman ilk sırayı almıştır fakat Uygurlarla beraber ayın ön plana çıktığı görülür. Hunların da güneşe ve aya kurban sundukları bilinmektedir. Ögel, konu ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir: Türk düşüncesinde güneş her zaman öncelikli bir yer tutmuştur, çünkü Türkler, tarih boyunca genellikle güneşli bölgelerde yaşamışlardır. Gökleri, Çin ve Hindistan gibi yerlerde

olduğu gibi bulutlarla kaplı değildi. M.S. 763'te Uygurlar, Mani dinini benimsemeleriyle birlikte ay, daha fazla önem kazanmıştı; çünkü bu din, Ön Asya kökenliydi. Hunlarda ise güneşe ve aya ayrı ayrı saygı gösteriliyor, hatta bu doğal öğeler için kurbanlar sunuluyordu. Başlangıçta güneş, doğunun; ay ise batının sembolü olarak kabul edilirken, daha sonraki belgelerde güneşe üç kez diz çökülerek selam verildiği ve özellikle törenlerde çadır kapılarının doğuya açıldığı gözlemlenmiştir (Ögel, 2020b: 229).

Hemen ifade etmek gerekir ki her ne kadar güneşe ve aya kurban sunma önemli bir ritüel olsa da Kuzey Sibiryta halklarında, Tunguzlarda aya ve güneşe kurban sunma geleneğine rastlanmaz fakat Tunguz şaman ayinlerinde güneş ve ayın çok büyük bir öneminin olduğu da bilinmektedir (Harva, 2014: 149). Bunun yanı sıra J.G. Georgi (1775), Tunguzlarda insanların yaptıkları her şeyi güneşin gördüğüne dair inançtan bahseder ve hatta "güneş görüyor" ya da "güneş biliyor ki" şeklindeki söylemlerden bahseder (akt. Harva, 2014: 149). Bununla beraber edilen yemirlere bakıldığı zaman benzer söylemlerin varlığı dikkat çekicidir. Seresovskij, Yakutların yemin ederken güneşi şahit gösterdiklerini ve "eğer yalan söylüyorsam, güneş beni ısı ve ışığından mahrum etsin" dediklerini ifade eder. Ögel (2020b: 233-234) de Türkler tarafından güneşe karşı ant içildiğini, güneş bayramı yapıldığını ve güneşin selamlandığı bilgisini paylaşır.

Türk kültür ve inancı içerisinde ve astral kült çerçevesinde güneş, Türkler için her zaman yaşamsal bir öneme sahip olmuştur. Tanrı katının hemen altında tasavvur edilmesi hasebiyle de Tanrı'nın ışığı olarak görüldüğu gibi kutsal olma anlamında da değer kazanmıştır. Güneşe tapınma ve yapılan ritüellerin çok eski zamanlardan beri varlık gösterdiği söylenebilir. Nitekim Roux (2015: 94) güneşe tapmanın Türklerde çok eskiden beri var olduğunu ve hatta Çin raporlarına göre Türklerin bu inancı Hiung-nular'dan almış olduğunu ayrıca bu inançta üzerinde durulması gereken hususun, güneş kültünün ay kültünden daha önemli olması ve öne çıkması meselesi olduğunu belirtir.

Türklerde aslında güneş ve ay her zaman birlikte, diğer gök unsurları gibi birbirini tamamlayan iki unsur olarak görülmüştür. Bu nedenle ay kültünü anlamak için güneş kültünü, güneş kültünü tam olarak anlayabilmek için ay kültünün iyi anlaşılıp öğrenilmesi gerektiği kanısındayız.

3.4.2. Türk Kozmolojisinde Ay

Güneş kültürünün, geniş anlamda da Türk astral kültürünün tamamlayıcısı olması ve özellikle Türklerin güneşe yönelmelerinden önceki süreçte de Türk kozmolojisinin merkezi konumda olması ayı, aya dair inanış ve ritüelleri son derece zengin kılmaya yetmiştir. Türk mitolojisinde ayın ilk zamanlarda Tanrı olarak tahayyül edilmesi söz konusudur, ay özellikle göçebe halklarda da yaşamın kaynağı olma fonksiyonuna erişmiştir ve daha sonra zamanla yerini güneş kültüne bırakmıştır. Bayat'ın (2011: 268) ifadelerinden hareketle şunlar söylenebilir: Türk mitolojik sisteminde, ay merkezli inanç sistemi, astral kültürün başlangıcında Tanrı olarak düşünülmesinin izlerini taşır. Ay, başlangıçta mükemmellik simgesi olarak kabul edilen, ancak zaman içinde güneşle birlikte bütün yaratılışın kaynağı olarak görülen bir varlık olarak ortaya çıkar. Ayrıca, ay tanrı, bazı göçebe ve yarı göçebe topluluklarda yaşamın ilk kaynağı olarak da kabul edilmiştir. Ancak zamanla güneş miti ön plana çıktıkça, ay merkezli inanç sistemleri geri plana itilmiş ve yerini güneş merkezli inanç sistemine bırakmıştır. Bu süreçte ay tanrı, evrenin tek gücü olarak kabul edilmiştir, ancak zamanla değişen inançlarla birlikte güneşin etkinliği öne çıkmıştır.

Öyle ki Yakut Türkçesinde *ay* sözcüğüne verilen anlam bunu desteklemektedir. E. İ. Ubryatova (1965), Yakut Türkçesinde **ay** sözcüğünün “yaratana, türeten” anlamlarında kullanıldığını belirtir (akt. Bayat, 2011: 275). Ay kadim zamanlardan bu yana her zaman gizemini korumuş, ezoterik bilgilerin kaynağı olmuştur ve bu gizil bilgiler de özellikle sözlü kültür başta olmak üzere kültürel yaratımlarda varlık göstermiştir. Bu anlamda Bayat'ın (2011: 268-277) söylemleri ifade edilenleri destekler mahiyettedir: Altaylılar, baş ruh olan Ülgen'e zaman zaman Ayas Kaan adıyla hitap ederler. Bu adın kullanılması, astral ay kültürünün bazı ilah adlarının hala varlığını sürdürdüğünü gösterir. Kült içerikli veya kült kavramlı kelimelerin daha kalıcı olması nedeniyle, M.Ö. 4.-3. bin yıl dönemine ait olan ay tanrı inancı, şaman mitolojisinde kalıntı olarak görülmektedir. Özellikle şamanların aylı gecelerde kamlık yapmaları, ay tasvirleriyle manyak(1)larını süslemeleri ve davullarına ay resmi çizimleri, ezoterik bilgilerde Ay'ın önemini vurgular. Türkler, M.Ö. bin yılına kadar uzanan bir geçmişten itibaren ay kelimesini tanrı sözüyle

değiştirmiş olsalar da Yakutlar eski yapıyı koruyarak mitoloji metinlerinde gök ruhlarına verilen ayın unvanını tüm seviyelerde (Tanrı ve ruhlar) yaşatmaktadır.

Selçuklular ve ilerleyen süreçte Osmanlılarda da ay, hilal, güneş ve yıldız unsurları hakkında kıymetli eserler meydana getirildiği, bahsi geçen bu unsurların yabancıların ilgisini çekip araştırmalara konu olduğu bilinmektedir. Bununla beraber proto-türk halklarının astral kültüne ve kozmolojilerine bakıldığı zaman da bu zenginliği görmek mümkündür. Özellikle maddi kültür yaratımlarına da yansımıştır. Bu anlamda Esin'in (2004: 59) ifade ettiklerinden de hareketle şunlar söylenebilir: Türk milletinin dünya genelinde bilinen sembolü, hilal ile güneş veya yıldız işareti, Türk ve yabancı araştırmacıların ilgisini defalarca çekmiştir. Hilal ile güneş veya yıldız işaretine dair değerli eserler, özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde mevcuttur. Ancak bu sembollerin kökeni genellikle astral ikonografi bakımından zengin olan ve Yakınoğu'da iyi bilinen bölgelerde aranmıştır. Oysaki Türk kültürünün doğduğu iç Asya çevresinde, proto-Türk olarak kabul edilen milletlerin ve Türklerin gök ibadeti kozmolojisi içinde yer alan astral ikonografi de aynı derecede zengin ve köklüdür. Bu astral simgeler, piktogramlara ve tamgalara kadar gelişmiş hatta Kök Türk yazısında fonogram olarak görülmüştür.

Türklerde ay bir kut simgesidir ve kut simgesi olması ona tapılmayı gerekli kılmıştır; Chou, Hun ve Tabgaç adetlerinde genel olarak gök ibadetleri çerçevesinde ay ve güneş tapınmaları yapılmaktaydı (Esin, 2004: 61-82).

Ay, her zaman kut ve kutsallıkla ilişkilendirildiği için kağan, hakan, han, hükümdar ve şamanlar tarafından kutun alındığı bir varlık olmuş ve hükümdarlık alameti olmuştur. Boğa, boğanın boynuzu ayın kadim sembolü olarak hayat bulmuştur. Hükümdarlar, liderler ve destan kahramanları ayın gücü, kutsallığı ve temsil etme yükümlülüğü ile yücelmişlerdir: Ay merkezli inanç sistemlerinde, hilalin sembolize ettiği boynuzun ve boynuzlu hayvanların egemenliği ile ilişkilendirilir. Ancak boğa ve boğa boynuzu, ayın bilinen en eski simgesidir, bu nedenle aya tapınanlar tarafından boynuzlu Tanrı oğulları olarak kabul edilmekte ve hükümdarlıkla ilişkilendirilmektedir. Oğuz, Manas, Buka Han

gibi lider adlarının boğa ve dolayısıyla ay ile bağlantılı olduğu açıktır. Bu durumda, ayın devlet ve hükümdarlığı temsil ettiği söylenebilir (Bayat, 2011: 277-278).

Hükümdar ve destan kahramanlarından ziyade şamanlar da ay ile etkileşim içerisine girmişlerdir. Türk şamanlığında ay, statüsü ve göğün katlarında bulunduğu konum gereği büyük bir öneme sahiptir. O, büyük bir ruhtur ki şamanlar yaptıkları kozmik seyahatte ayı selamlayarak ona saygılarını gösterirler: Günümüzde Türk halklarının genelinde, güneş dişi olarak kabul edilirken, ayın ise erkek olarak bilindiği görülmektedir. Bu astral kült bağlamında, güneşin oğlu, erkek kardeşi veya kocası olarak değerlendirilebilir. Altay Türklerinin inançlarına göre, ay göğün altıncı katında yer alır. Altaylı şamanlar arasında, ayın simgesinin büyük bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Şamanlık pratiğinde, göge çıkarken göğün altıncı katında Ay Ada (Ay Baba) olarak saygıyla anılmakta ve selamlanmaktadır (Bayat, 2011: 279).

Şaman/kam davullarının üzerinde yıldız, şimşek ve ay gibi (İnan, 1986: 64) kozmolojiye dair unsurların resmedildiği bilinmektedir. Bu inanç çerçevesinde şaman ve aya dair efsaneler de oluşmuştur. Tretjakov (1871), Turuhansk bölgesinde de ayın yüzeyinde bir şamanın davuluyla birlikte görülebildiği inancından bahseder; nitekim zamanında çok güçlü bir büyücü olan bu şaman ay ile savaşmaya karar verir fakat daha aya yaklaşımadan ay onu yakalar ve esir alır (akt. Harva, 2014: 151). Bu ve buna benzer şaman-ay ilişkisini ve bazen de çekişmesini anlatan efsanelere rastlamak mümkündür. Ay bir noktada yeryüzüne etki eder ve bu anlamda da gücün sembolüdür. Şamanlar, hükümdarlar ve gerekse de destan kahramanları aya dayanan bir soy inancına ve ayın verdiği kutsallıkla elde edilen hükümdarlığa ve kutsallığa dayanırlar. Bunun bazen güç sınamasına -ki buradaki amaç kahramanın gücünü, yiğitliğini ve Tanrı'dan aldığı kutsallığı vurgulamaktır- dönüşebildiği de görülebilmektedir. Anlatılarda kahramanların soyunu aya dayandırması gibi ilk insanların (kadın ve erkek) meydana gelmesinde de ay etkili olmuştur. Bu anlamda güneşten türeme olduğu gibi aydan türemenin de inanç içerisinde yer aldığı görülür. Nitekim Türk dünyasında önemli bir yere sahip olan Ay-Atam efsanesinde de bu durumu görmek mümkündür: Çok eski zamanlarda, yoğun yağmurların ardından çamurlar sürüklenmiş, sellerin peşinden Kara-dağ adlı bir dağın içindeki bir mağaraya dolmuş. Mağaranın içindeki kayalar, insan benzeri şekiller oluşturacak şekilde

yarılmış. Sürüklenen çamurlar, zamanla bu “insan kalıplarını” doldurmuş. Uzun bir süre geçtikten sonra, yarıklardaki toprak sularla birleşmiş, şekillenmiş ve sararmış. Bu süreçte, Saratan Burcu’nda havalar iyice ısınmış. Topraklar, su ve güneşin etkisiyle pişmiş ve adeta bir kadının karnına benzer hale gelmiş. Halk arasında, bu mağaranın adeta bir kadın gibi olduğuna inanılıyormuş. Mağaranın içi, insanlara hayat veren bir “kadın karnı” gibi algılanmış. Dokuz ay boyunca sürekli esen bir rüzgârın etkisiyle mağaranın içindeki topraklar daha da olgunlaşmış. Su, ateş, toprak ve rüzgâr, yani dört unsur, bir araya gelerek insana hayat vermiş. Bu şekilde ortaya çıkan ilk insan, Ay-Atam olarak adlandırılmış. Ay-Atam gökyüzünden inmiş ve yeryüzüne konmuş. Oluştığı yerin suyu tatlı, havası ise son derece serinmiş. (Türk inanışlarına göre bu yer, Isıg-göl olabilir). Ancak, yeniden yağmurlar ve seller başlamış. Mağara tekrar çamurlarla dolmuş. Bu sefer güneş, Sünbüle Burcu’nda durmuş. Bu burç, Saratan’dan daha aşağıda bulunuyormuş. Güneşin sıcaklığıyla çamurlar, sular ile pişmiş ve bu kez bir Hatun kişi ortaya çıkmış. Ona “Ay-Va” demişler. (Kadının adının manası tam olarak anlayamamış, ancak ay sembolü güzellikle ilişkilendirilmiş.) Ay-Atam ile Ay-Va Hatun birleşip evlenmiş, kırk çocukları olmuş. Bu çocukların yarısı erkek, diğer yarısı kızmış. Soy ağaçları zamanla büyümüş ve çoğalmış. Ancak, Ay-Atam ile Ay-Va Hatun ölümlü olduklarından, çocukları onları türedikleri mağaraya gömmüş ve mağaranın kapısını altın kaplarla kapatmışlar (Ögel, 2020a: 526-527; Ögel, 2020b: 244-245; Ögel, 1993, akt. Demir, 2017: 108-110).

Ayın kutsal ve koruyucu bir ruh olarak düşünülmesi onun kötü ruhlarla, devlerle, şamanlarla ve insanlarla savaşmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim bilimsel anlamda ay tutulması Türk mitolojisinde ve Türk kozmolojisinde önemli bir yer işgal etmiş. Bu olay -buna güneş tutulması da dâhil edilebilir- Türklerin eskiden beri dikkatini celp etmiş ve türlü yaratımlar içerisinde de işlenmiştir. İnan (1986: 29) Şamanlıktaki ay ve güneş inancı hakkında şunları ifade eder: Şamanist inançlara göre, güneş ve ay, kötü ruhlarla mücadele ederler ve zaman zaman onları yakalayarak karanlık dünyalarına sürüklerler. Güneş ve ayın tutulmasının ardındaki sebep de bu mücadele olarak kabul edilir. Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılan “tutulmak” ifadesi, eski bir inancın izlerini taşır. Güneş ve ay tutulduğunda, Şamanistler bu olayları kötü ruhun elinden kurtarmak için ritüeller düzenler, bağırıp çağırırlar ve davul çalarlar. Bu gürültü ve patırtının, kötü ruhu

korkutarak güneş ve ayı özgür bırakacağına olan inançları, şamanların bu doğa olaylarına müdahale etme çabalarını yansıtır.

Anadolu’da güneş ve özellikle de ay tutulması esnasında teneke çalınmasının, tüfek atılmasının ve çeşitli gürültüler çıkarılmasının güneşe ve aya zarar verecek olan kötü ruhları korkutmak maksatlı olduğu da böylece bir kez daha anlaşılmış ve hatırlatılmış olur. Harva (2014: 152), ay ve güneş tutulmaları ve bu bağlamda ortaya çıkan inanç hakkında şunları ifade etmektedir: Ay ve güneş tutulmaları, ilkel toplumlarda genellikle korku ve merak uyandırmıştır. Buryatlar, bu doğa olaylarına farklı bir bakış açısıyla yaklaşarak, ay ve güneşi takip eden ve zaman zaman onları yutan canavar bir hayvana inanırlar. Bu canavar, “Alkha” adını taşır ve bütün dünyayı karanlığa götürdüğünde, tanrılar bu duruma öfkeli dirler. Bu nedenle, tanrılar “Alkha”nın vücudunu ikiye bölerler; hayvanın alt kısmı düşerken, kafa kısmı hayatta kalır ve gökyüzünde dolaşmaya devam eder. Ay ve güneş, canavarın artık kendilerini gizleyemeyeceği için gökteki yerlerini geri alırlar. Buryat inanışlarına göre, “Alkha” ay ve güneşi takip ettiğinde, bu iki gök cismi ondan kaçmaya çalışır ve yardım isterler.

Buradan hareketle N.N. Agapitov ve M.N. Hangalov (1883) ve ayrıca A. Brand (1889), bahsi geçen olay sebebiyle insanların gökyüzüne ok ve taş atarak, bağırıp çağırarak ve gürültü yaparak bu canavarı korkutmaları gerektiği inancının varlığından haberdar eder (akt. Harva, 2014: 152). Bayat, Yelbegen’in ayı yemesi konusunda Türk boylarının mutabık olduğunu söyler ve şu bilgileri verir: Türk boyları, ayın tutulmasını Yelbegen adlı bir canavarın onu yemesinden kaynaklandığına dair ortak bir inanç paylaşırlar. Altay-Sayan halklarında Yelbegen olarak adlandırılan bu canavarın Yakutlarda ayılarla kurtlara çevrildiği görülür. Bugün dahi, Sibiryadan Orta Asya’ya ve Balkanlara kadar uzanan coğrafyada yaşayan Türkler, ayı (ay tutulma anlarında) bu korkunç varlıktan kurtarmak amacıyla havaya taş atarlar, silah kullanırlar ve teneke çalarlar (Bayat, 2011: 279).

W. Radloff (1884), Altaylıların ve Orman Tatarlarının, ay tutulmasını Jälbägän adlı yaratığa bağladıklarını ifade eder; bu yaratık ayın üzerine çıkan insan yiyen bir yaratıktır ve yedi başlıdır ki ay tutulması gerçekleştiğinde de “Jälbägän yine ayı yedi” derlermiş (akt. Harva, 2014: 153). Bununla beraber Seroşevskiy (1896), Yakutların ayın küçülmesi

olayını kurtların ve ayıların onu yemesine bağladıkları bilgisini verir (akt. Bayat, 2011: 279). Bununla beraber Karaçay-Balkar Türklerinde de ayın iki koruyucusu olması söz konudur; bu koruyucuların adı Temir Soltan ve Biysoltan veya Indırbay ve Zülay'dır ki, inanca göre ayın tutulması bu iki bekçinin uyuyakalması ile ilişkilidir (Bayat, 2011: 279).

Ayın küçülüp büyümesinin, matlaşıp parlaklaşmasının Türkler arasında aya karşı birtakım inançların gelişmesinde rol oynadığı açıkça görülmektedir. Ögel (2020b: 243) de Türklerin inancında ayı, kurtların ya da Yelbegen denilen yedi başlı devin yemesinin varlığından bahseder ve Altay Türklerine ait bir masalı Radloff'tan şöyle nakleder: Göklerde birçok şeytan ve kötü ruh bulunmuş, ancak en güçlüleri arasında "Yedi başlı dev" veya "Yelbegen" adıyla bilinen bir varlık varmış. Bu dev, gökyüzünde dolaşıp yıldızlara ve aya zarar verirmiş. Yelbegen, birçok kez ayı yemiştir, ancak ay tamamen ortadan kalkmamıştır. Her seferinde Tanrı Ülgen, ayın yaralarını sarıp iyileştirmiştir. Bu dev zaman zaman gökyüzündeki yıldızları da kovalarmış; onları ısırıkça parçalarını yere tükürmüştür. Bu nedenle yıldız kaymaları meydana gelmiştir.

Ögel (2020b: 242), eski Türklerin ay ile güneşi, kendilerine iyilik getirip onları koruyan iki güçlü ve kutlu varlık olarak gördüklerini söyler ve Potanin'den Altay Türklerine ait bir masalı bu inanışın örneği olarak şöyle nakleder: Yeryüzünde, insanları yiyip bitiren bir devin varlığına inanılmıştır. Tanrı, bu devi öldürmeyi düşündüğünde, güneş sıcaklığı ve ateşiyle devi öldürebileceğini, ancak aynı zamanda insanları da yakabileceğini ifade etmiş ve bu nedenle vazgeçmiştir. Ay ise soğuşuna insanların dayanabileceğini belirterek, devi öldürmeyi üstlenmiş ve yeryüzüne inmiştir. Ağaçta böğürtlen yiyen devi, ağaçla birlikte alarak gökyüzüne çıkmıştır. Bu nedenle dolunayda, dev ile ağaç, ayın yüzünde belirirlermiş.

Ayın yaratımına ya da diğer bir deyimle meydana gelmesine dair efsanelerin yanında ayın canlı ve bir ruh olarak rol oynadığı efsanelere de rastlamak mümkündür. Bu efsanelerde ayın yüzeyindeki girinti ve çıkıntıların esas rol oynadığını görülür: Yakutlar arasında dolaşan bir efsaneye göre, hayatın zorluklarına karşı direnemeyen ve aydan yardım isteyen yetim bir kız, ay acıyarak kendi yanına almayı kararlaştırır. Bir gece, her tarafın donduğu bir anda, kız su getirmek üzere gittiğinde ay aşağı iner, kızı kucağına alır ve

gökyüzüne geri döner. Bu nedenle, aya dikkatlice bakıldığında, omzunda iki su kovanı taşıyan sıırıkla bir kızın görüldüğü söylenir. Bazı Yakut bölgelerinde, aya bakıldığında iki çocuğun görülebileceği rivayet edilir. Efsaneye göre, su almaya giden iki kardeş -bir erkek ve bir kız- yolda durup ayı izlemeye başlarlar ve bunu fark eden ay, onları yanına alır (Harva, 2014: 149-150).

Bu nedendir ki Trostsanskij (1902), Serosevskij (1896) ve ayrıca Gorohov (1883), Yakutların çocuklarını bu konuda tembihlediklerini ve dolunay zamanlarında aya bakmamalarını istedikleri bilgisini paylaşır (akt. Harva, 2014: 150).

Agapitov ve Hangalov (1883), S. Saskov (1864) ve A. Brand'ın (1889) Buryatlardan aktardığı bir başka efsane de şu şekildedir: Kötü ve merhametsiz üvey anneye sahip olan bir kız çocuğu vardır. Bu kız bir gün kovalarıyla beraber su getirmeye gider ve biraz geç kalır, üvey annesi ona beddua eder ve “keşke güneş veya ay seni alsın” der. Kız dönüş yolunda güneşin ve ayın alçalarak üzerine geldiğini görür. Kız korkarak bir söğüt ağacının arkasına saklanır. Daha sonra ay güneşe onun gündüz çıktığını kendisinin ise gece çıktığını bu nedenle de kızın kendisinin hakkı olduğunu ifade eder. Güneş bunu makul bulur ve ay, kızın söğüt ağacıyla beraber alıp götürür (akt. Harva, 2014: 150). Nitekim Pripuzov (1885), bu efsanenin Yakutlarda'da anlatıldığı bilgisini verir (akt. Harva, 2014: 150).

Avcı ve ay ilişkisinin korunduğunu gördüğümüz, Azerbaycan'da 1988'de derlenen bir efsanede ayın avcı, güneşinde bir kız olduğu, avcının komşusunun bu kızın yaralamasına izin verdiği, daha sonra avcının pişman olduğu için güneşin ardı sıra özür dilemeye gittiği fakat ne yaparsa yapsın onu bulamadığı şeklindedir (akt. Bayat, 2011: 278). Seroşevskiy (1896), Yakut Türklerinin ay ile ilgili bir anlatısını şöyle verir: Bir zamanlar Yakut Türkleri arasında, öksüz ve yoksul bir genç kız yaşamış. Hayatı sıkıntılar içinde geçen bu kız, bir gün çaresizlik içinde yaşadığı zorluklara dayanamayarak aydan yardım dilemiş. Soğuk bir gecede suya gitmek için dışarı çıktığında, birden ay yeryüzüne inmiş ve onu alarak götürmüş. Bundandır ki dolunay zamanında omuzundaki sıırık ve iki kova ile o kız görünürmüş. O gecede, Yakut Türklerinin inancına göre, ayın etkisiyle kız iki çocuk

doğurmuş. Bu olaydan sonra Yakut Türkleri, aydaki kızdan zarar geleceğini düşündükleri için, aya baktırmazlarmış (akt. Ögel, 2020b: 241).

Yakut, Buryat ve Azerbaycan anlatılarına bakıldığı zaman anlatılarda çocuk ya da yetişkin bir kız çocuğunun olması ortak nokta olarak görünmektedir. Bu inançla ilişkili olsa gerektir ki Anadolu'da çok iyi bilinen *Aya Bak Yıldıza Bak* adlı türküde bu efsanenin izleri görülür. Türkünün sözlerini şöyle vermek mümkündür:

Aya bak yıldıza bak
 Suya giden kıza bak
 Kız Allah'ı seversen
 Dön de bir yol bize bak
 Lemide hayranın olim
 Kara kız kurbanın olim
 Aya bak nice gider
 Ay dolanır gece gider
 İki de kaşın arası
 Bir yol var Hacca gider
 Ay akşamdan geridir
 Buralar nereden geridir
 Kalkın kalkın gidin a dostlar
 Buralar ehvan yeridir
 Ay buluttan geridir
 Buralar merdan yeridir
 Kalkın gidin evliler
 Buralar ihvan yeridir
 Ay gitti batan yere
 Kurban yâr yatan yere
 Sinemi nişan kuram
 Yâr okun atan yere
 Lemide hayranın olam
 Kara kız kurbanın olam (URL 9).

Bu örnekten de anlaşılacağı üzere astral unsurların mitoloji dairesinde ve özellikle de Türk mitolojisinin meydana gelmesinde büyük ve eşsiz bir yeri vardır. Mitolojik unsurlarla bezeli efsaneler kaostan kozmosa geçişin yani diğer bir deyimle kargaşadan düzene geçişin serüvenini anlatan değerli yaratımlar olarak diğer kültürel yaratımlarda da kendini belli etmiştir. Konumuz açısından bakıldığında ve yukarıdaki örnek göz önünde tutulduğunda efsane, mitoloji kaynaklı astral kültün diğer kültürel yaratımlara yansıdığı görülmektedir. Önemli bilgilerin verildiği, özellikle kozmosu (uzayı) ele alan anlatıların değişik konu ve olaylarla bezeli olması da Türk kültür ve yaratımının zenginliğinin bir göstergesidir. Yer, gök, av ve avcı unsurları, bu unsurlar çevresinde cereyan eden olaylar ve bu olaylar sonucunda meydana gelen astral unsurlar birbirleriyle ilintilidir. Bunlardan bir tanesi de şüphesiz ki av, avcı ve geyikten meydana gelen anlatılardır. Ögel (2020b: 273-274), Macar ve Fin Ugur çevrelerine ait, uzay (cosmos) ile ilgili önemli bilgilerin verildiği görkemli mitolojik unsurları içeren efsanenin ilgili kısmını Roheim'den şöyle nakleder: “Uçan Avcı, ‘Yer ile göğün birleştiği yerde’, bir dişi geyik vurup, karnını doyuruyor...” Yine iki kardeşi göğe ve yere çeken geyikler inancı söz konusudur ki Ögel (2020b: 274), bu düşünceyi “Geyikte çekti beni kendi dağına” türküsündeki gibi bir düşünce olduğunu ifade eder ve efsaneye dair ilgili kısmı Roheim'den şöyle nakleder: “İki kardeş, geyik görüyorlar. Geyikler, onları yurtlarına çekiyorlar. Kardeşlerinden biri, ‘Gökteki ruhların atası’ diğeri de ‘yerdeki insanların atası’ oluyor.”

Mitoloji bağlamında av-avcı ve geyik üçlemesinin yansıdığı ayrıca yukarıda bahsi geçen geyik türküsünü de şöyle vermek mümkündür:

Ben de gittim bir geyiğin avına... aman aman
 Geyik çekti beni kendi dağına... aman aman
 Tövbeler tövbesi de geyik avına... aman aman
 Siz gidin kardaşlar kaldım burada... aman aman kayada
 Ben giderken kaya başı kar idi... aman aman

Yel vurdu da erim erim eridi... aman aman eridi
 Ak bilekler taş üstünde çürüdü... aman aman
 Siz gidin kardaşlar kaldım burada... aman aman kayada

Urganım kayada asılı kaldı... aman aman
 Esvabım sandıkta basılı kaldı... aman aman basılı kaldı
 Silada nişanım küsülü kaldı... aman aman
 Siz gidin kardaşlar kaldım burada... aman aman kayada

Kayanın dibine çadır kursunlar... aman aman
 Çifte davul çifte zurna vursunlar... aman aman vursunlar
 Nişanlımı kardaşıma versinler... aman aman
 Siz gidin avcılar kaldım burada... aman aman kayada (Mirzaoğlu, 2015a: 156-157).

Türk mitolojisindeki geyik inancıyla ilgili olarak Mirzaoğlu'nun (2005: 36-37) ifade ettikleri, geyiğin Türk inanışındaki konumunu ve türkülerdeki yansımaları açıklığa kavuşturduğu gibi, mitolojide geyiği avlamaya veya öldürmeye çalışan avcının başına kötü şeyler geleceği inancını da göstermektedir, özetle şunlar söylenebilir: Türk mitolojisinde geyik, kutsal kabul edilen ve tanrının elçisi olarak görülen önemli bir simgedir. Dişi bir ilah veya ruh olarak tasavvur edilen geyik, şaman törenlerinde hayvan-atalardan biri olarak karşımıza çıkar. Göktürk döneminde geyik avlanıp kurban edilirdi, Yakut Türkleri ise geyikleri koruyucu ruhlara bağışlardı. Beyaz geyik gökle, al ve kahverengi geyikler ise yer altı ile ilişkilendirilirdi. Avcıyı ölüme götüren geyikler hakkında efsaneler mevcuttur ve bu tema Anadolu'da "Alageyik Efsanesi" gibi anlatılarda yer alır. Müslüman Türklerde de geyik sembolü devam etmiş, Geyikli Baba gibi dervişler şekil değiştirerek geyik donuna bürünmüştür. Halk şiirinde ve türkülerde sevgilinin güzelliği geyik ve benzeri hayvanlara benzetilir. Anadolu'da "Ceylanî" ve "Geyik Oyunu" adlı danslar ve seyirlik oyunlar da bu sembolizmin izlerini taşır. Geyikle ilgili olarak bir diğer örneği Şah Hatayî'ye ait olan "Geyik / Kırklar Gözeler Semahı" adlı nefeste görmekteyiz:

Geyik sen ne melersin
 Dağ ile taşı delersin
 Sen Allah'ı seversen
 Neden bunca melersin

Çaldılar seperdiler
 Tozu dumana kopardılar
 Sen seyranda gezer iken
 Kuzunu apardılar

Mademki kazandaysa
 Okuyup yazandaysa
 Gidem kuzum getirem
 Eğer pişmiş kazandaysa

Âşık geyikle helalleşti
 Halk ovaya dönüştü
 Uzak toprağa ulaştı
 Vardı avcıya kavuştu

Oynayıben tutmanam
 Canı cana katmanam
 Üç altından eksik olsa
 Ben avımı vermenem

Buseyiye yereyim
 Gonca gülü dereyim
 Sen istersin beş altın
 Beş yüz altın vereyim

Oynayıben tutmanam
 Canı cana katmanam
 Ali'nin başı hakkı için
 Geyik seni tutmanam

Toza toprağa bulaştı
 Vardı aşığa kavuştu
 Şah Hatayî kuzuyla
 Kırkların cemine karıştı (URL 10).

Astral kültün temel taşlarından birisi olan ay inancına döndüğümüzde aya dair inançların ve bu inançların gereği olarak yapılan birtakım ritüellerden bahsetmek gerekir. Kadim

zamanlardan bu yana Türklerin ayın konumuna ve şekline göre yaptığı bazı uygulamalar mevcuttur. Türkler buna göre hareket eder, yapacakları işlerden önce ayı gözetirlerdi. Roux'un (2015: 44) ifadeleri de göz önünde bulundurulduğunda şunlar söylenebilir: İlginç bir şekilde, Türk kültüründe genellikle doğum, gelişim, olgunluk, çöküş, ölüm ve yeniden doğuş gibi kavramlar vurgulanmaktadır. Ayın büyüme süreci, özellikle savaş gibi eylemlerin gerçekleşmediği bir dönemi işaret eder. Bazı belgelerde, ay ile ağaç arasında bir uyumun varlığına dair izler bulunmaktadır. Bu bağlamda, ağaç da devamlı tekrarlanan bir döngünün sembolü olarak kabul edilmektedir. Banzarov (1955), Göktürklerin ve daha sonrasında da Moğolların sefere çıktıklarında ya da herhangi önemli bir iş yapacakları zaman dolunayı beklediklerini belirtir (akt. Bayat, 2011: 270). Zu J.J. M. De Groot (1921) ve H. H. Howorth (1875-1877) Hun döneminden beri Türklerin (atlı konar-göçer) ayı gözlemlediklerini ve herhangi bir askeri hareket öncesi ayın onları yönlendirdiğine inandıklarının belgelerle sabit olduğu bilgisini paylaşır (akt. Bayat, 2011: 270).

Ayın konumuna ve durumuna bakılarak mevsimin, havanın nasıl geçeceğine dair tahminlerin yapıldığı bilinmektedir. Bu anlamda ay, halk takviminin meydana gelmesinde önemli bir rol almıştır denilebilir. V.I. Anutsin (1914) ve K.F. Karjalainen (1918) Tunguzlarda ve Yeniseylerde olan inançtan bahsederler; aya bakarak birtakım çıkarımlarda bulunan bu halklar ayın etrafında hale olduğu zaman havaların soğuyacağı ve yazın da yağmurun yağacağına dair bir çıkarımda bulunurlar. Bu halelere getirilen açıklama da "havalar kötüye gideceği için ayın çadırını kurduğu" şeklindedir ki ayrıca bu inanç Ostyaklar arasında da vardır (akt. Harva, 2014: 149).

Bu anlamda ay merkezli birçok uygulamanın var olduğunu görmek mümkündür. Ayın Türklerde inanç ve kültür anlamında çok şeyi ifade ettiğini söylemek mümkündür. Bunun sebebinin de aya atfedilen kutsallık olduğunu daha önce dile getirmiştik. Bu anlamda Türk kültür ve yaratımı içerisinde çok büyük bir öneme sahip olan Oğuz Kağan Destanı'na değinmek gerektiği kanısındayız. Oğuz Kağan Destanı'nda ay merkezli inanç sisteminin bıraktığı derin izleri görmek mümkündür. Destana bakıldığında Oğuz'un ilk eşi gece karanlığında gökten inen bir ışık huzmesiyle gelmiştir. Oğuz Kağan'a gökten gelen bu ışık ay merkezli inanç sistemini göstermektedir. Nitekim Oğuz'un gök kaynaklı olan eşinden olan çocukların adı da Gün, Ay ve Yıldız'dır ve ayrıca destanda Oğuz'un

annesinin adı da Ay Kağan olarak belirtilir (Çobanoğlu, 2007: 124). Bütün bu ifade edilenlerin tesadüf olmadığı kanısındayız ve bunların Oğuz'un annesinin ve kendisinin ay merkezli inanç sistemi dairesinin tam ortasında yer aldığını gösterir deliller olduğu aşikârdır.

Oğuz Kağan Destanında karanlık bastığında gökten inen ışığın benzetiminde güneşin, ayın mukayese aracı olarak kullanıldığı görülür ve ayrıca destanda Oğuz'un beylere verdiği fermanında -ki bu aynı zamanda Oğuz'un ve Türk milletinin ülküsüdür- gök çadır, güneş de bayrak olarak addedilir (Kara, 2017: 52-53).

Üzerinde durulması gereken bir diğer mesele de *Ay*, *Ya* ve *Yay* ilişkisidir. N. Orkun (1936), Kök Türk yazı ve damgalarında birçok astral işaretlerin var olduğunu belirtir (akt. Esin, 2004: 76). Emel Esin, Orhun ve Yenisey'deki fonogramlardan bahsederken bu fonogramların hem ay hem de ya şeklinde okunduğunu dile getirir ve Ahmet Caferoğlu'nun (1934), *Uygur Sözlüğü* adlı çalışmasından hareketle de Uygur ve Hakanlı Türkçesinde *ya* sözcüğünün "ok-yay" ve "yay burcu" kavramlarına denk geldiğini belirtir (Esin, 2004: 77). Bu nedenle ok-yay, gün ile aya benzer bir alametti. Oğuz Kağan destanında yay ve okun bulunması gelecek yerlerin keşfi; güneş ışığı ok, ay ise yay olarak düşünülebilir; bunu destanda Oğuz'un fetih politikası dile getirilirken kullanılan *takı tahuy takı müren* ifadesinin farklı bir izahı şeklinde yorumlamak mümkündür ki zaten destanın sonunda üç ok ve boz ok olarak bir ayrılımin söz konusu olduğunu görüyoruz; yayın oku atması ve yeni yerlerin fethedilmesi gibi.

Hemen belirtmek gerekir ki anasız doğum olayında da ay öne çıkar. *Ay Ana/Bakire Ay* inancının yansımaları görülür. Turan Dursun (1998), Meryem Ana'ya ait önceki inançlara bakıldığında onun bir Ay Ana olduğunu söyleyenlerin var olduğu bilgisini paylaşır (akt. Bayat, 2011: 272). Bayat ise Oğuz Kağan Destanı'nda bakire ay inancı ile ilgili olarak şunları ifade eder: Oğuz Kağan'ın babasının kimliğinin bilinmemesi ve Ay Kağan tarafından doğurulması, Türk toplumu içinde yaygın olan bakire Ay inancının bir göstergesidir. Oğuz destanında Ay Kağan, sadece Oğuz'u dünyaya getiren bir ana değil, aynı zamanda astral tasavvurlarda baş tanrı olarak da nitelendirilir. Bu durum, Ay'ın

antropomorfizasyonu ve babasız bir şekilde çocuk doğurmanın Türk kültüründeki özgün bir yansımasıdır (Bayat, 2011: 272).

Bahaeddin Ögel (1989), Manas destanından bahsederken Manas'ın oğlu Semetey'in düşman kızı olan Ay-Çörek ile evlendiğini, Ay-Çörek'ten olan oğullarına da gökten gelen Ay-Koca adlı bir ihtiyarın ad verdiği bilgisini paylaşır (akt. Bayat, 2011: 272). Bayat'ın (2011: 272) Manas destanında ay kültüne dair ifade ettikleri de göz önüne alınırsa şunları ifade edebiliriz: Manas Destanı'nda ay kültürünün sistemli bir şekilde korunması, İslam'ın ardından dahi konar-göçer Türk kavimleri arasında bu eski inancın etkisinin devam ettiğini göstermektedir.

Oğuz Kağan destanına tekrar bakıldığında Oğuz'un gökten inen eşinden olan çocuğunun adı Gün handır. Ögel (2020b: 235)'in şu ifadeleri de Oğuz Kağan Destanı'nda gökten inen eş inancının çok eski olduğu ve mitolojik köklere sahip olduğunu bir kere daha vurgulamaktadır: Oğuz Han'ın gökten düşen hatunundan doğmuş bir oğlu olarak bilinir. Bu inanç, çok eski ve mitolojik köklere sahiptir. Ancak, zaman içinde bu karakterin önemi azalmıştır. Özellikle Kuzey-Türk destanlarında, çeşitli olaylara tanıklık eden ve genellikle “Kün-Han, Ay-Han” adlarıyla anılan hakanlara sıkça rastlanır. Ayrıca, “Gün Han'ın kızını almak için yola çıkan yiğitler” gibi temalar da bu destanlarda sıkça karşımıza çıkar.

Bütün bu ifade edilenlerden sonra astral kült içerisinde ay inancının ve de astrolojik unsurlar içerisinde ayın Türkler için çok farklı ve önemli bir konumda olduğunu görmek mümkündür. Kadim Türkler ayı Tanrıya yakın görmüşler ve bu nedenle de kutsallık atfetmişlerdir. Tabii olarak bu da aya karşı birçok ritüelin yapılmasını ve ayın birçok kültürel yaratıma yansımasını sağlamıştır.

3.4.3. Türk Kozmolojisinde Yıldızlar

Türk astral kültüründe güneş ve aydan sonra gelen önemli unsur olarak yıldızları ve yıldız gruplarını göstermek mümkündür. Güneş ve ayda olduğu gibi yıldızlar da birçok efsaneye

ve mitolojik olaya konu olmuştur. Bu anlamda Türk kültüründe ve Türk astral kültüründe öne çıkan yıldız ve yıldız gruplarının tanınması gereklidir.

3.4.3.1. Türk Kozmolojisinde Demir Kazık veya Kutup Yıldızı

Türk astral kültüründe ve Türk mitolojisinde ön plana çıkan yıldızlar içerisinde özellikle Kutup Yıldızı'nın ilk sırada geldiğini söylemek yanlış olmasa gerektir. Kadim Türk düşüncesine göre dünya Kutup Yıldızı'na bağlıdır ve dünya gibi astral kült içerisinde yer alan diğer yıldız ve yıldız grupları da Kutup Yıldızı'na bağlıdır. Kutup Yıldızı altın ya da demir bir sütun olarak tasavvur edilmiştir. Harva (2014: 153-154), Kutup Yıldızı'ndan bahsederken diğer yıldızların bu altın veya demir sütunun etrafında dönmüş hissinin yarattığını ve bu histen hareketle de insanlarda diğer yıldızların onlara bağlı olduğu fikrini uyandırdığını ifade eder. Kutup Yıldızı'na diğer bir isimlendirmeye Demir/Temir Kazık (Roux, 2015: 142) denilmektedir.

Bayat (2011: 291) yıldızların ve burçların Temir Kazık'ın etrafında döndüğü için Temir Kazık'ın eski Türklerce sabit olarak düşünüldüğünü, Büyükayı, Küçükayı ve Yedikardeş yıldız grubunun bu yıldızla bağlı olarak tasavvur edildiğini, yerin de buna bağlı olduğu tasavvuruyla beraber Temir veya Altın Kazık adını aldığını ifade eder; Temir Kazık'ın bu anlamda yerin ve göğün direği olduğunu, ayrıca Tanrı'ya giden yol veya kapı olduğunu belirtir.

Kadim Türk düşüncesinde Kutup Yıldızı'nı önemli kılan nokta onun bir nizam kurucu ve koruyucusu olmasıdır denilebilir. Nitekim diğer bütün yıldız grupları Kutup Yıldızı'na bağlıdır ve onun etrafında dönüşlerini tamamlar. Esin (2001: 41) bu konuya dair şunları ifade eder: Türkçede, Yitiken olarak bilinen “yedi hanlar” denen Büyükayı yıldız takımının, hükümdarın arabası olarak kabul edildiği ve Kutup Yıldızı'na bağlı olarak mevsimler boyunca gökyüzünde dairesel bir şekilde hareket ettiği, böylece yıllık takvimi belirlediği belirtilmiştir. Bu düşünceyle, gök tanrısının veya arabasının yıllık bir hareketine inanılmaktaydı. Türkler arasında benzer bir düşüncenin izlerine, şu Kök Türk kitabesinde rastlanır: “Ûze kök-terigri han lui yûka” (Ûste gök tanrısı han ejder yılında). Türkler, göğün Altun (veya Temûr)-kazguk etrafında döndüğüne inanıyorlardı. Aynı

zamanda, Yitiken'in yıllık hareketi süresince her on iki ayın belirli bir gününde bin mum yakarak ayın düzenleme geleneği de Türkler arasında yaygındı.

İnanca göre Kutup Yıldızı göğün tepesindedir, en yüksekte yer alır. Bu nedenle Kutup Yıldızı'nın olduğu nokta Tanrı makamı olarak düşünülmüştür ki aşağısında da lider, yönetici pozisyonunda olan imparator ve onun ikamet ettiği sarayı vardır: Gök, yerin üzerinde yükselen bir kubbe olarak kabul ediliyor ve bu kubbe yirmi sekiz dilime ayrılıyordu, her dilimde bir yıldız grubu bulunuyordu. Gök kubbenin en üstündeki Kutup Yıldızı, gök tanrısının tahtının simgesiydi. Bu tahtın hemen altında ise yerin merkezindeki dağda imparatorun köşkü ve sarayı yer alıyordu. Gök tanrısının merkezi tahtı olan Kutup Yıldızı ile benzerlik taşıyan imparator sarayının doğusundaki ve batısındaki dağlar, güneş ve ayın konumları olarak kabul ediliyordu. Güneş ve ayın ortasında duran kişi, parlaklığın en yüksek mertebesine sahip olduğu için "Kün-ay" işaretine sahipti (Esin, 2004: 63).

Göğün direği olan Demir Kazık ya da diğer adıyla Kutup Yıldızı inancında Tanrı'nın dünyayı ve diğer gezegenleri Kutup Yıldızı'na bağladığına (Ögel, 2020b: 223) inanılır. Ögel'in (2020a: 129; 2020b: 206-223) ifadeleri de göz önünde bulundurulduğunda şunlar söylenebilir: Türk mitolojisinde Kutup Yıldızı, göğün merkezi ve dünyanın direği olarak kabul edilmiştir. Bu yıldızın etrafında burçlar dönerken, Kutup Yıldızı sabit kalır ve göğün kuzeyinde parlak bir şekilde durur. Türkler, Kutup Yıldızı'nı "Demir Kazık" veya "Altın Kazık" olarak adlandırmış ve bu yıldızın yerle göğü demir bir kazıkla bağladığına inanmışlardır. Bazı Türkler bu bağlantıyı "Demir Ağaç" veya "Dünya Ağacı" olarak düşünmüş ve bu ağacın uçlarının Kutup Yıldızı'na değdiğini hayal etmişlerdir. Yakut Türkleri'ne göre ise bu ağaç, insanların, yerin ve göğün yaratılışıyla birlikte var olmuş demirden bir ağaçtır. Bu mitolojik anlayış, hem büyük devletler kurmuş Türkler arasında hem de daha ilkel Türk çevrelerinde yaygın olarak kabul görmüştür. Kutup Yıldızı, bazen "kuluçka"ya veya "göğe yükselen bir Bakır-dağ"a da benzetilmiştir, çünkü kuluçka gibi sabit durur ve dağ gibi yükselirdi. Bu semboller, Türklerin göğün direği olarak kabul ettikleri Kutup Yıldızı'nı hem fiziksel hem de manevi bir merkez olarak gördüklerinin göstergesidir. "Demir Ağaç", "Dünya Ağacı" veya diğer bir adla "Hayat Ağacı" ile "Kutup Yıldızı/Temir Kazık/Demir Kazık/Altın Kazık" arasındaki etkileşime dikkat

etmek gerekir. Türklerde yeri ve göğü birbirine bağlayan Hayat Ağacına bakıldığında bu ağacın yaşamın merkezinde ve hayatın kaynağı olarak tasavvur edildiğini görürüz. Türk mitolojisinde Hayat Ağacı, merkezi bir sembol olarak yer alır ve birçok kültürel ve dini inançta önemli bir yer tutar. Evrenin yapısını ve düzenini simgeleyen bu ağaç, aynı zamanda yaşamın, ölümsüzlüğün ve yeniden doğuşun sembolüdür. Hayat Ağacı, evrenin merkezinde, dünyanın ekseninde yer alan kutsal bir ağaç olarak tasvir edilir. Üç ana katmanı vardır: kökleri yeraltı dünyasına, gövdesi yeryüzüne ve dalları gökyüzüne uzanır. Şamanist inançlarda Hayat Ağacı, şamanların ruhsal yolculuklarında kullandıkları bir rehberdir. Şamanlar, ruhsal yolculuklarında Hayat Ağacını kullanarak gökyüzüne veya yeraltı dünyasına seyahat ederler. Bu ağacın dalları ve kökleri, ruhsal alemlere açılan kapılar olarak görülür. Hayat Ağacı, yaşamın ve bereketin sembolüdür. Ağaç, dallarındaki meyvelerle ve yapraklarıyla yaşamın sürekliliğini ve bolluğunu temsil eder. Aynı zamanda yeni doğuşun ve ölümsüzlüğün bir sembolü olarak kabul edilir. Türk mitolojisinde Hayat Ağacı, kutsal bir varlık olarak görülür ve koruyucu bir güce sahiptir. İnsanları kötülüklerden koruduğuna ve onlara güç verdiğine inanılır. Bu motif, Türk sanatında ve el sanatlarında sıkça kullanılır. Halılarda, kilimlerde, mimari süslemelerde ve diğer sanat eserlerinde Hayat Ağacı motiflerine rastlanır. Türk mitolojisinde Hayat Ağacı ile ilgili çeşitli mitolojik anlatılar ve efsaneler bulunur. Bu anlatılarda Hayat Ağacının yaratılış hikayeleri, kahramanlık destanları ve tanrılarla olan ilişkileri yer alır. Türk mitolojisindeki Hayat Ağacı, sadece bir sembol olmaktan öte, derin bir anlam ve inanç sisteminin parçasıdır. Yaşamın, ölümün ve yeniden doğuşun döngüsünü simgelemesi açısından da bu kutsal ağaç, Türk kültüründe ve mitolojisinde önemli bir yer tutar. Bütün bu bilgiler ışığında ifade etmek gerekir ki kökü yer altında, gövdesi yeryüzünde ve dalları gökyüzünde olan, dallarının uçlarının Kutup Yıldızı'na değdiği şekilde tasavvur edilen Hayat Ağacı ile dünyanın, yıldızların ona bağlı olduğu, düzeni sağlayan bir eksen, kazık görevi gören Kutup Yıldızı'nın kaostan kozmosa geçişte kozmosu var eden, düzenleyici ve birleştirici bir fonksiyon yüklendiği görülür. Bu nedenle Demir/Altın Kazık olarak bilinen Kutup Yıldızı'ndan önce Türk inanışında var etme ve düzenin sağlayıcısı pozisyonunda yerden göğe uzanan Hayat Ağacının varlığı öne çıkar. Bununla beraber Hayat Ağacı her ne kadar bir ilklik, öncelik gösterse de düzenin sağlanmasında Kutup Yıldızıyla inanç ve tasavvur açısından birbirlerini

tamamladıkları unutulmamalıdır. Türk mitolojik inanç sisteminde Hayat Ağacı ve Kutup Yıldızı düzeni sağlayan merkez eksendir.

Bütün bunların yanında Kutup Yıldızı parlaklığı, güzelliği ve bulunduğu konum itibariyle de bir güzellik benzetim aracı olmuştur. Oğuz Kağan Destanı'na bakıldığında Oğuz'un gökten inen eşi güzellik olarak Kutup Yıldızı'na benzetilmiştir. Kutup Yıldızı burada güzellik ve parlaklık sembolü (Ögel, 2020b: 223) olarak kullanılmıştır. Destanda güzellik benzetim unsuru olarak kullanılırken ayrıca Tanrı makamı olması hasebiyle de kutsallığın da atfedilmesine yol açmıştır. Destanda, Oğuz'un gökten inen eşinin tasvir edildiği ilgili kısım şöyledir:

Yine günlerden bir gün Oğuz Kağan bir yerde Tanrı'ya yalvarmakta idi. Karanlık bastı. Gökten bir gök ışık indi. Güneşten ve aydan daha parlaktı. Oğuz Kağan oraya yürüdü ve gördü ki: o ışığın içinde bir kız var, yalnız oturuyor. Çok güzel bir kızdı. Başında (alnında) ateşli ve parlak bir beni vardı, demir kazık (kutup yıldızı) gibi idi. O kız öyle güzeldi ki, gülse, gök tanrı gülüyor; ağlasa, gök tanrı ağlıyor (sanılıyordu). Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti; sevdi, aldı. Onunla yattı ve istediğini aldı. Kız gebe kaldı. Günler ve gecelerden sonra (gözleri) parladı ve üç erkek çocuk doğurdu. Birincisine Kün adını koydular; ikincisine Ay adını koydular; üçüncüsüne Yulduz adını koydular (Arat, 1987, akt. Çobanoğlu, 2007: 125).

Destanda Oğuz'un gökten inen eşinin alnındaki parlak ve ateşli benin, Kutup Yıldızı'na benzetildiği görülmektedir. Kutup Yıldızı bu özelliklerinden ziyade Oğuz'un eşinin kutsal olan göklerden geldiğini, gök kökenli olduğunu (Kara, 2017: 215-218) gösterir ki bu da Tanrı katından Oğuz'a gönderildiği anlamındadır. Konumuzla ilgili olarak Bayat'ın (2011: 291) ifade ettiklerinden hareketle şunları söyleyebiliriz: Astral mitolojik anlayışa göre, Temir Kazık, yıldıza dönüşen bir kız olarak bilinir ve bu görüş destanlara da yansımıştır. Örneğin, Altay destanı Maaday Kara'da Kogudey Mergen'in karısı Ay-kaan'dan olan Altın Kyuskyu, yıldıza dönüşerek göğün direği olan Temir Kazık olur. Bu hikâyede dikkat çeken nokta, Temir Kazık'ın annesinin Ay-kaan olmasıdır. Eski Türkler zamanla diğer yıldızları da ayın oğulları ve kızları olarak görmüşlerdir, Ülker Ay'ın oğlu, Çolpan ise Ay'ın kızı olarak tasvir edilmiştir. Anlaşılan o ki, yıldız mitleri ay merkezli mitolojik inançlar etrafında şekillenmiştir. Türk astral kültüründe ay ve güneş mitlerinin önemli bir yer tuttuğu, atlı konar-göçer ve avcı toplayıcı toplumun ayı güneşten daha fazla öne çıkardığı bir gerçektir.

Türklerin Kutup Yıldızı'na Demir Kazık dediklerini daha önce de belirtmiştik. Peki, Türkler Kutup Yıldızı için neden böyle bir adlandırmaya gitmiştir? Bu durumu Ögel (2020b: 224) kadim zamanlardan beri atlı Türklerin hepsinin evinin önünde atlarını bağlamak için kazıklar mevcuttu şeklinde ifade ederek Katanof'tan şu bilgiyi aktarır: "Tanrıların da bir atı vardı. Bunun için de Tanrı'nın evinin önünde, atını bağlaması için bir kazık vardı". Görüldüğü gibi Türklerde bu yıldızı adlandırmada hayvancılığın ve özellikle kendileriyle yaşamının her anında beraber oldukları yol arkadaşı atların büyük etkisi görülür.

Türklerde hayvancılık hayati bir öneme sahipti ve en önemli geçim kaynağı olmayı her zaman başarmıştır. Bu açıdan Türklerin evreni ve doğal olarak da astral kült içerisindeki unsurları yorumlamalarında bu bakış açısının etkili olduğunu görmek mümkündür. Yıldızların atlarla ilişkilendirilmesi de bunun en büyük göstergelerinden olsa gerektir. Bayat (2011: 288), Karaçay-Balkar mitolojisinden hareketle Büyükayı yıldız grubundaki yıldızların ayı adlarıyla değil, at adlarıyla ilişkili olduğunu ifade eder ve M.Ç. Curtubaev'den (1991) şu paylaşımı aktarır:

Sarı aygır, Tor aygır	(Sarı aygır, Tor aygır)
Jetegeyle jete juldüz	(Jetegeyle yedi yıldız)
Sarayganla eki juldüz	(Sarayganla iki yıldız)
Temir kazak kesi juldüz	(Demir kazık kendisi yıldız)
Jetegey eki aytmaz	(Jetegey iki demez)
Jetegeyle jete aylanmay	(Jetegeyle yedi devre çizmese)
Tang atmaz	(Dan atmaz (ışıklanmaz))

Bütün bunların yanı sıra Roux'un verdiği şu bilgiler de göz önünde bulundurulduğunda ifade ettiklerimizin ne kadar isabetli çıkarımlar olduğunu anlamaktayız: Bu eski inançlardan biri, Jüpiter'i temsil eden "kara kuş"un (belki de kartal) yanı sıra, Sarius'un yerine "ak aygır" ve Küçükayı'nın iki küçük yıldızı yerine iki boz at'ı içermektedir. Aynı şekilde, Aldebaran takımyıldızının yağır sığın'ı olarak veya boğa burcunun yıldızı olarak "yaralı boğa"yı görmekteyiz. Son olarak, atların bağlandığı "demir kazık" ile ilgili bir motif de mevcuttur. Bu demir kazık, bir sürü gibi bağlı olan atların etrafında dönen, kendi Kutup Yıldızımızdan başkası değildir. Samanyolu, genellikle "Kuş Yolu" olarak anılır; bu, kuş biçimindeki ruhların göğe yükselirken kat ettikleri yolu simgeliyor olabilir (Roux, 2015: 142).

Yıldızlar kimi zaman da bir delik ya da evrenler arası bir geçiş yeri olarak tasavvur edilmiştir. Öyle ki Türk şamanlığına bakıldığı zaman da bu inancın izlerini görürüz. Bahaeddin Ögel (2020b: 224) Kutup Yıldızı'nın göğün kapısı olduğunu, bu yıldızın *Tanrı yolu* ya da *Orta kapı* denildiği bilgisini paylaşarak Abdülkadir İnan'dan (1945), şamanların göğe çıktıkları zaman bu kapıya kadar gelebildiklerini, öteye geçemedikleri bilgisini aktarır. Radloff'un (1964) ifade ettiğine göre ise birtakım Altay destanlarından hareketle bazı şamanlar bu kapıdan geçmiştir ve Kutup Yıldızı beşinci, ay altıncı, güneş yedinci ve Tanrı da dokuzuncu katta bulunmaktadır (akt. Ögel, 2020b: 224).

Türk astral kültüründe güneş ve aydan sonra önem verilen varlığın Kutup Yıldızı olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Kutup Yıldızı ya da diğer adıyla Demir/Temir Kazık, güneş ve ay gibi göğün katları içerisinde mertebe sahibi olmuş ve yerini almıştır. Kutup Yıldızı, bu anlamda Tanrı nişanı olma özelliğini içinde barındırır; bu nedenle kutsallık atfedildiği gibi kültürel yaratımlar içinde de kendine yer bulmuştur.

3.4.3.2. Türk Kozmolojisinde Ülker Yıldızı

Türk kozmolojisi içerisinde ön plana çıkan bir diğer yıldız da şüphesiz ki hakkında birçok efsane olan Ülker Yıldızıdır. Ülker Yıldızı Türk mitolojisinde ve Türk şamanlığında önemli yer etmiş bir yıldızdır. Türkiye dışındaki Türklerin hemen hepsi ona farklı da olsa bir ad vermiş ve efsanelerine konu etmiştir: Mitolojik sistemde en öne çıkanlar arasında, Ülker Yıldızı'na dair anlatılan mitler bulunmaktadır. Orta Asya Türkleri bu yıldızı Hır (inek) olarak adlandırırken, Özbekler Uhir, Tuvalılar ise benzer anlam taşıyan Ulgır veya Uher adını kullanırlar. Kotonlar Urker, Moğollar Meçit veya Uher, Altaylar Meçin veya Urker, Karagaslar Uliger, Karaçay-Balkarlar İlker, Azerbaycan ve Türkiye Türkleri ise bu yıldızın Ülker adını verirler (Bayat, 2011: 284).

Ülker burcuna dünyadaki Türklerin genel olarak *Ülker* veya *Ürker* dediklerini belirten Ögel (2020b: 260-261), bu yıldız ile ilgili şu bilgileri verir: Ülker kelimesi, sıra ve dizi anlamına gelmektedir. Ülker burcu, 6 yıldızdan oluşur. Ancak Türk kültüründe, Batı'nın aksine bu burç 7 yıldız olarak kabul edilmiştir. Anlatılana göre, bu yıldızlardan birisi kaçırılmıştır. Anadolu'da, Ülker'e *Yediger*, *Yedigen*, *Yedi kardeş*, *Yediler*, *Yedi kandil*

gibi isimler de verilmiştir. Yediger ise Anadolu’da *Yâdi ker*, *Yedi yar*, *Yedi yarlar* şeklinde anılmıştır. Ülker’in yıldızları birbirine yakın konumdadır, bu nedenle Anadolu’da onlara *Topçular* da denilmektedir.

Tıpkı Kutup Yıldızı gibi, Ülker Yıldızı da Türk mitolojisinin yanı sıra Türk şamanlığında da varlık göstermiştir. Diğer yıldız ya da yıldız gruplarında olduğu gibi Ülker Yıldızı’nın oluşumu hakkında da birçok efsane söz konusudur. Pripuzov (Pripuzov, 1885, akt. Harva, 2014: 144) Yakutlar arasında var olan bir anlatıdan bahseder: Bu anlatıya göre eski zamanlarda kış çok soğuk ve uzun olurmuş. Fakat Ülker’in bağlı olduğu kazığı bir şaman parçalar. Sonrasında da kış biraz daha kısalmış. Şamanın parçaladığı kazıktan çıkan kıymıklar da yıldızları oluşturur.

Potanin (1899), eski Yakut, Tunguz ve Buryat Şamanist inançlarında Ülker Yıldızı’na dair tasavvurdan bahsederken onun iki şekilde düşünüldüğü bilgisini verir; birincide büyük bir yılan (aşırı sıcak veya soğuk yaratıcısı), ikincisinde ise büyük bir şaman olarak tasavvur edildiğini ifade eder (akt. Bayat, 2011: 285).

Ülker Yıldızı ile ilgili şamanların yanı sıra kahramanların da rol oynadığı efsaneleri görmek mümkündür. Harva’nın (2014:144) aktardığına göre Ülker yıldız grubu hakkında şöyle bir Yakut efsanesi vardır: Bu efsaneye göre, bir kahraman, otuz çift kurt bacağı derisini kullanarak bir tür eldiven yapar. Amacı, içinden sürekli olarak don ve kar getiren bir rüzgârın estiği “Ürgel”i kapatmaktır. Gorohov (1883) bu anlatı ekseninde, Votyaklar’ın, Çeremisler’in, Litvanya halklarının ve Baltık kıyısında varlık gösteren bazı Fin kabilelerinin de Ülker yıldız takımını “elek” olarak isimlendirdiğinden bahseder (akt. Harva, 2014: 144-145).

Potanin (1883), Moğollardaki bir efsane hakkında şunları ifade eder; Büyükayı yıldız grubunu oluşturan yedi tane haydut, Ülker yıldız kümesinin bir yıldızını çalar ve Ülker’in yıldız sayısı yediden altıya düşer. Çalınan yıldız, Büyükayı’nın ortasında olan yıldızın hemen yanındadır. Ayrıca bu yıldızın hırsızlık tanrısı olarak bilindiği ve haydutların yağma yapmadan önce bu yıldızın kendileri için dua ettiğine inandıkları bilgisini paylaşır (akt. Harva, 2014: 155-156).

Emel Esin (2001), Azerbaycan mitolojisine bakıldığında Ülker Yıldızı'nın güzel bir kız olarak tasavvur edildiği bilgisini verir ve bu kız yaşlı bir ağayla evlendirilmek istenir; fakat kız, ağayla evlenmek istememektedir ve bu nedenle göklere yalvarır, daha sonra da Ülker Yıldızı'na dönüşür (akt. Bayat, 2011: 285).

Ülker Yıldızı'na dair bir diğer efsane de Meçin adlı böcek üzerinden anlatılmaktadır. Harva (2014:159), Altay Tatarlarında "Meçin" in aslen çok eskiden dünyanın çok sıcak olduğu dönemlerde yaşayan ve adının bilinmediği bir canlı olduğu bilgisini vererek Ülker yıldız kümesine dair bir efsaneyi şöyle aktarır: Bu hayvan, bir gün ateşin küllerinin içinde saklanırken, onu öldürmeye niyetli bir deve ve inek onu bulur. Deve, onu ayağıyla ezmek isterken, inek; "senin ayağın yumuşak, bırak ben sert toynaklarımla deneyeyim" diyerek küllerin üzerine basar. Bu sırada, Meçin parçalara ayrılır ve parçaları ineğin sert toynakları arasından yukarı doğru yükselir, göğe ulaşarak Ülker yıldız kümesini oluşturur. Meçin'in göğe yükselmesiyle birlikte dünyadaki sıcaklık azalır ve hava serinler.

Koyuncu Kırgız Türklerinde Ülker Yıldızı'nın oluşumuna dair inançtan bahseden Ögel (2020b: 261), koyunların severek yediği *Meçin* adlı böceğin efsanenin oluşmasında önemli rol oynadığını belirterek efsaneyi Potanin'den şöyle aktarır: "Çayırda içinde bir böcek varmış. Koyunlar, böceği severek yerlermiş. Develer ve inekler ise, yiyemezmiş. İnek, böceği öldürmek istemiş. Tanrı da onu, Ülker burcu yapmış..."

Potanin (1883-1887), Ülker Yıldızı hakkında şu bilgileri verir: "Altay Türkleri Ülker Yıldızı'na, Meçin derler. Meçin adlı bir böcek yerde yaşar, insanlar ile inekleri yermiş. Bir inek, Meçin'i öldürmüş. Parçalarını göğe savurmuş ve böylece, Ülker Yıldızı olmuş..." (akt. Ögel, 2020b: 261).

Yukarıda verilen efsaneye benzer olarak Altay Türklerine ait bir efsaneyi de şöyle vermek mümkündür: Altay Türklerinin inancına göre, Urker (Ülker) başlangıçta büyük bir kurtmuş. Bu kurt, sahip olduğu yüz koyunu otlatmak için otlu bir alana uzanır. Bu durumu gören deve ve inek, onu ayağa kaldırmak için koşarlar. Deve, önde koşan ineğe kendisini öne geçirmesini ister, çünkü kurdu daha etkili bir şekilde ezebileceğini iddia eder. Ancak

inek, tavsiyeyi dinlemez ve çatallı tırnaklarıyla kurdu ezerek, Urker'i tırnakları arasından sıyrarak göğe yükseltir. Bu mit, evrenin tasarım düşüncesini yansıtmaktadır. Dünyayı saran kurt (tortu), bilinçsizlik simgesi olarak kabul edilirken, bir bilgi kaynağı olan inek gıdasız bırakılmaktadır. Bu mit aracılığıyla aktarılmak istenen kozmik bilgi, tortu, inek ve deve (gurur, zorbalık) simgeleriyle ifade edilmiştir (Bayat, 2011: 285).

Ögel (2020b: 253) Türklerin gezegenlere *Ülker* veya *Ürgel* dediklerini belirtir ve N. Gorohov'dan Yakut Türklerine ait şu inancı aktarır: “Bir zamanlar dünya çok soğukmuş. Bir yiğit, avladığı kurtların derileri ile göğün deliklerini kapamış ve havalar ısınmış. Yiğit bu iş için, 30 kurt bacağı derisinden, eldiven yapmış”. Burada farklı bir bilgi olarak Türklerin gezegenlere *Ülker/Ürgel* dedikleri bilgisini öğreniyoruz. Bu *Ülker Yıldızı*'nın Türk astral kültüründe ettiği yerin ayrıca bir göstergesi olsa gerektir.

Yıldızların gökteki delikler olduğu inancından daha önce de bahsedilmişti. *Ülker* sözcüğüne bakıldığında zaman da bu inancın varlığını görmek mümkündür. Harva (2014: 144), yaygın bir inanış olarak gökyüzünün tavanında bir delik olduğunu bu yıldız kümesine de Türk kökenli halkların verdiği isimlerin (*Urker*, *Ülger*, *Ürgel*) bunu ifade ettiğini dile getirir ki zaten Gorochov da (akt. Harva, 2014: 144) “*Ürgel*” sözcüğünün Yakut dilinde “hava boşluğu/deliği” anlamına geldiği bilgisini paylaşır. Bu anlamda *Ülker* ya da diğer bir adlandırmayla *Ülger* ya da *Ürgel* soğuk havanın geldiği delik olarak tasavvur edilmiştir. Soğuk havanın gelmesi hava sıcaklığını etkilediği için Türk halklarında *Ülker Yıldızı* aynı zamanda bir halk takviminin oluşmasını sağlamış, Türklerin bu yıldızla bakarak hava tahmini yapabilmelerine olanak vermiştir. Böylece *Ülker* Türkler için soğukun sembolü olmuş ve soğuk havanın geleceği anlamını taşımıştır, denilebilir. Harva, *Ülker Yıldızı*'nın soğuk havanın ya da kışın gelişinin bir göstergesi olduğunu belirtir ki sadece Türk kökenli halklarda değil bu inancın ayrıca Amerika ve Güney pasifik yerlilerinde de görüldüğünü ifade eder (Harva, 2014: 144).

Potanin (1881), *Ülker Yıldızı*'nın yaz aylarında yere indiği ve yıldız toprağa inerse kışın normal olacağı, suya inerse soğuk olacağı inancını dile getirir (akt. Bayat, 2011: 286). Potanin (1883-1887), Yakut Türklerinin yıldız inançları konusunda da şunları söyler: Soğuk havalar, gezegenlerin boşluklarından dünyaya doğru inermiş. *Ülker Yıldızı*'na

bakarak, gezegenlerin yükselip alçalmaları gözlemlenir ve bu durum soğuk havaların yaklaştığını belirtirmiş. Kuzey-Doğu Asya’da Büyükayı burcunun kuyruğu kuzeyde kışı, batıda sonbaharı, güneyde yazı, doğuda ise ilkbaharı simgelerdi (akt. Ögel, 2020b: 253).

Ögel (2020b: 261), Kuzey Türk inanışlarına göre Ülker Yıldızı’nın gökte altı tane delik oluşturduğunu, sıcak ve soğuk havaların bu deliklerden geçerek iklimleri oluşturduklarını söyler. Harva (2014: 160) Kırgızlarda ise Ülker’e, Ürker adı verildiğini, ayrıca Kırgızlarda Ürker Yıldızı’nın büyük ve yeşil bir böcek olduğu, inek ve koyunları yediği, daha sonra inek ve devenin onu öldürmeye karar verdiklerini fakat Ürker Yıldızı’nın ineğin toynaklarının arasından kaçarak göğe yükseldiğini söyler ki yaz aylarında Ürker gökyüzünde görünmediği zaman onun yeryüzüne indiğine inanıldığı bilgisini verir. Ayrıca bir inanışa göre Ürker Yıldızı bataklık bir yere inerse kış zor ve soğuk geçer; kuru bir yere inerse kış ılıman geçer, inancı söz konusudur (akt. Harva, 2014: 160).

Bütün bunların yanında Ülker zamanın hesaplanmasında da kullanılmıştır. Roux (2015: 135-140) Ülker Yıldızı’nın özellikle zaman bölümlenmesinde kullanıldığını ve bu hususta önemli işlevlerinin olduğunu ifade eder ve bu yıldızın mitolojide de önemli bir yere sahip olduğunu belirtir: Ülker, yılı iki önemli zaman dilimine ayırma işlevine sahipti ve genellikle iyi ve kötü mevsimleri beraberinde getirdiğine inanılıyordu. Erklük (Venüs) heybetli bir savaşçıydı, ancak bu yıldızın nasıl bir rol üstlendiğini bilemiyoruz (Roux, 2015: 140). Türkiye ve Suriye Türkmenlerine bakıldığı zaman Ülger ile ilgili olarak birtakım halk takvimi inançlarının olduğunu görmek mümkündür; Ülker Yıldızı 18 Mayıs’ta doğarmış ve birçok değişimin habercisidir, Ülger doğduğu zaman “Dünya sele de gitse inan, dünya yansa da inan” derlermiş ki buradan Ülger’in birçok felaketin de müsebbibi olduğunu görmekteyiz (Bayat, 2011: 286). Nitekim buradan hareketle A. R. Yalman (2000), “Ülgerde Urum Şam bir olur” şeklinde bir söyleyişin varlığından bizi haberdar eder (akt. Bayat, 2011: 286). Bayat’ın Azerbaycan mitolojik metinlerine dayanarak Ülker Yıldızı hakkında ifade ettikleri de kayda değer verilerdir: Azerbaycan mitolojik metinlerine göre, Ülker Yıldızı’nın en parlak yıldız olduğu, kızın babası uykudan kalkana kadar gökten çekilmediği ve baharın gelişini ona bildirdiği şeklinde açıklanır. Kış aylarında Ülker Yıldızı’nın zirvede olması, baharın gelişini engellemek

anlamına gelirdi. Bu bağlamda, Ülker Yıldızı, gökyüzündeki hareketiyle mevsim değişimlerini ve dolayısıyla zamanın ölçülmesini simgeler (Bayat, 2011: 285-286).

Ülker Yıldızı'nın kötülöklere sebep olacağı inancının belki de en açık göstergelerinden birisi Anadolu'da yakılan *Ülger Doğmasın* adlı türküde kendini belli etmiştir:

Ben bu yaylaları da yaylayamadım
Suları soğuktur da boylayamadım
Ülger doğmasın sabah olmasın

Güzelin gönlünü de eyleyemedim
Guruya gaderim de yardan ayrıldım
Elin garezi ayırdı bizi

Aah!
Guruya gaderim de yardan ayrıldım
Ülger doğmasın sebep olmasın

Garezin böylesi de düşman başına
Zehir kattı da ekmeğime aşım
Elin garezi ayırdı bizi

N'olur dertli yazım da mezar taşıma
Kör ola kaderim de yardan ayrıldım
Elin garezi ayırdı bizi

Aah!
Kör ola kaderim de yardan ayrıldım
Ülger doğmasın sebep olmasın (URL 11).

Ülker Yıldızı'na Oğuz Kağan Destanı penceresinden bakıldığında Oğuz'un astral mit açısından Ülker Yıldızı'na benzetildiği görülür. Potanin (1899), yaptığı geniş derleme

çalışmalarından hareketle Oğuz Kağan destanında Oğuz'un sadece Türk ilinin ya da Türk devletinin kurucusu değil, başka bir açıdan bakıldığında astrolojik mitlere göre Ülker Yıldızı olarak görüldüğünü belirtir (akt. Bayat, 2011: 280). Konu ile ilgili verilen şu bilgilere bakmakta fayda vardır: Türk ve Moğol düşüncesinde Ülker, altı yıldızdan meydana gelen bir takım yıldızdır. Oğuz Kağan Destanı'nda ise bu altı yıldız, kozmogonik ve menşe miti olarak Oğuz Kağan'ın altı oğluna dönüşmüştür. Altaylıların ünlü deyimine göre, "Urker Aydın olı, Çolpan Aydın kızı" (Ülker Ayın oğlu, Çolpan Ayın kızıdır) ifadesiyle bu mitolojik figürler öne çıkar. Bu mitolojik bilgide, eski Türklerin ayı, güneşi ve yıldızları bir aile olarak konseptualize ettikleri gözlemlenir. Ayrıca Uygur harfleriyle yazılmış Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan'ın Ay Kağan'ın oğlu olduğu belirtilir. Bu bağlamda Ülker'in, Oğuz'un, boğanın, koçun, Şamanın ve kurdun semantik bir kompleksten türemiş mitolojik karakterler olduğunu düşünmek mümkündür. Tüm bunlar, *astral mitin menşe miti dili* ile iletilmesinden başka bir şey değildir (Bayat, 2011: 284-285).

Öyle ki burada dikkati çeken noktalardan bir tanesi de astral kült içerisinde bulunan hiyerarşinin yere ve kağanlara da yansıtılmış olmasıdır. Oğuz Kağan destanında da bu anlayışın açık bir şekilde yansıması görülür. Sonuç olarak Ülker Yıldızı'nın Türk astral kültüründe ve geçmişten geleceğe Türk kültür ve yaşantısı içerisinde önemli bir yere sahip olduğu görülür.

3.4.3.3. Türk Kozmolojisinde Çoban Yıldızı/Kervankıran/ Zühre/Venüs/Dan Yıldızı

Türk kozmolojisinde Ülker Yıldızı gibi yer eden önemli yıldızlardan biri de Çoban Yıldızı'dır. Çoban Yıldızı; Solbon Yıldızı, Çolpan Yıldızı, Kervan Yıldızı, Kervankıran Yıldızı, Zühre Yıldızı, Venüs, Seher Yıldızı (Mirzaoğlu, 2005: 39) ve Dan Yıldızı gibi adlarla da bilinmektedir. Kervankıran Yıldızı bütün Türk dünyasında bilinen ortak bir astrolojik unsurdur. Bu anlamda Zühre Yıldızı hakkında Ögel'in (2020b: 262) ifade ettiği bilgiler Türk dünyası ortak kültür hazinesini de belgelemesi açısından son derece önemlidir: "Tanrı dağlarını yayla ve vadilerinde yaşayan Kırgız Türkleri bu yıldız,

Kervan Culdüz, yani *Kervan Yıldızı* derler. Anadolu’da ise yaygın olarak, *Kervankıran* derler. Bu da müşterek kültür tabanımızın bir belgesidir”.

Çoban Yıldızı’nın adının geçirdiği evreler hakkında bilgi veren Roux, parıldayan anlamındaki Çolban/Çolpan sözcüğünün zamanla Çoban sözcüğü ile karıştırıldığını ifade eder, Roux’un (2015: 142) söylemleri de dikkate alındığında bu konuda şunlar ifade edilebilir: Kâşgarlı Mahmud’un sözlüğü ve aynı şekilde Kumanca ve Kıpçakça lügatçeler, ilginç bir kelime hazinesi sunmaktadır. Venüs, eski adı olan Erklik’i kaybederek asıl niteliğini de yitirir ve ışık yıldızı, yaruk yıldızı (Luzifer) olarak değişir; daha sonra da şüphe götürmez bir şekilde “ışık yıldızı”, “parıldayan” anlamına gelen Çolban/Çolpan olur. Zamanla bu kelime, Farsça kökenli olan “Çoban” kelimesiyle karıştırılmıştır.

Çoban Yıldızı Türk astral kültüründe bilgeliği temsil eder. Ayrıca onun en büyük fonksiyonlarından bir tanesi de insanlara yol göstermesidir. Bu anlamda bilgelik ve yol göstericilik fonksiyonu birbirini tamamlar özellikler olup Çoban Yıldızı’nda kendini göstermiştir denilebilir: Türk astral mitlerinin, konar-göçer sosyo-kültürel yaşamı ile doğrudan ilişkili olan anlayışı, Çolpan/Çoban Yıldızı mitinde korunmuştur. Kozmik bilgilerde Çoban Yıldızı’nın bir bilgelik kaynağı olarak kabul edilmesi, Türklerin onu bir rehber yıldız olarak görmelerine neden olmuştur. Türkiye ve Azerbaycan Türkleri tarafından Çoban Yıldızı olarak adlandırılan bu yıldıza, Kırgızlar ve Özbekler “Çolpan”, Moğollar “Tsolman”, Buryatlar ise “Solbon” derler. İslam astronomisinde ise bu yıldız, “Zühre” adıyla bilinir. Astronomik kültürde, Çoban Yıldızı’nın rehberlik fonksiyonu, göçebe toplulukların sürünün başını çeken ana hayvan gibi, Çolpan’ın da yıldızların lideri olduğu düşüncesiyle birleşmiştir (Bayat, 2011: 292).

Çoban Yıldızı’nın yol göstericiliği kadim zamanlarda önemli bir ihtiyacı karşılamıştır; Türkler sürüleriyle hareket etmeden önce Çoban Yıldızı’nın çıkmasını beklerlerdi. Bu anlamda Çoban Yıldızı koruyucu bir görev üstlenmiştir, yola çıkanları koruyan antropomorf bir varlık olarak düşünülmüştür ve *Çoban Ata* pozisyonuna gelerek çobanların ve hayvanların koruyucusu olmuştur (Bayat, 2012: 82). Hemen belirtmek gerekir ki Çoban Yıldızı’nın bu şekilde tasavvur edilmesi de göçebe yaşamın,

hayvancılıkla uğraşmanın ve onun getirdiği psikolojinin ürünü olsa gerektir. Bu anlamda gökteki yıldızlar sürü olarak düşünülürse bu sürünün başı, koruyucusu, yöneticisi veya yönlendiricisi olan yıldız da Çobanlık görevini yerine getiren Çoban Yıldızı'dır (Bayat, 2012: 82).

Çoban Yıldızı'nın antropomorflaşması ve Çoban Ata inancıyla paralellik göstermesi Türk atalar kültürünün bir getirisidir. Bu anlamda Türk atalar kültürünün astral külte olan etkisi söz konusudur: Çobanlığın koruyucusu olarak bilinen Çolpan, alaca renkli bir at üzerinde hayal edilir, gök çayırlarda sürüsünü otlatan antropomorf bir varlık olarak tasvir edilir. Çolpan'ın varlığı, Çoban Ata mitine dayanabilir, bu da onun sığır, at ve koyun sürülerine rehberlik ettiği düşüncesini güçlendirir. Astral mitin kökeninde, atalar kültürünün etkisi olduğu ve bu kültürün Çolpan Yıldızı inancını doğurduğu düşünülmektedir (Bayat, 2012: 83).

Hayvanların hamisi (koruyucusu) olma fonksiyonu yüklenen Çoban Yıldızı; Çoban ata ve koruyucu ruh anlayışları ile birebir ilişkilidir. Koruyucu ata ve koruyucu iye inancı da Türk şamanlığında hayvanları koruyan ruh olarak varlık göstermektedir. Bayat da (2012: 83), koruyucu atalar ve iyelerin Şamanlıkta da var olduğunu, hayvanların koruyucusunun hayvanlara verilmek istenilen kötülöklere karşı durduğunu ifade eder ve konumuzla ilgili olarak Bayat (2006)'tan, bir şaman anlatısını şu şekilde aktarır: Bir şaman hikâyesinde, genç bir şaman, yaşlı bir şaman tarafından öldürölmüş babasının intikamını almak amacıyla önce yaşlı şamanın köpeğini, ardından da çocuğunu öldürür. Yaşlı şamanın ineklerine ulaştığında, genç şaman mızrağını ahırdaki ineklere fırlatır. Ancak bu sırada beyaz giysili ve uzun değnekleri olan büyükbaş hayvanların koruyucu ruhları ortaya çıkar ve inekleri genç şamandan korurlar.

Karaçay-Balkar mitolojik metinlerine bakıldığında Bayat (2012: 83-85), koyunların koruyucusunun Aymuş adlı varlık olduğunu belirtir ki Aymuş'un özellikleri, onu Çoban Ata'ya daha yakın kılan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir; Aymuş'un koyunları otlatan yıldızlar olarak tasvir edilmesinin, onu Çoban Ata gibi bir gök çobanı olarak düşündüdüğünü vurgular. Ayrıca, Aymuş'un adındaki "ay" teriminin bu

göksel varlığın güzel bir göstergesi olduğunu dile getirir. Metinde geçen bilgilere göre, koyunları koruyan bu göksel varlık genellikle altın boynuzlu beyaz bir koç olarak hayal edilir.

Anlatılan mitle ilgili olarak M.Ç. Curtubaev (1991), şunları ifade eder: “Mitte görüldüğü gibi, altın boynuzlu koç sabaha doğru kendini göle atar. Gökteki yarım ay da sabaha doğru denizde batar ve koyunlar olarak düşünülen yıldızlar da ayın batmasıyla gökten çekilir” (akt. Bayat, 2012: 84-85). Buradan hareketle Bayat (2012: 85), bu mitolojik kahramanın bir türküde, “*Altın muyuzluyu ak koçhar Aymuş*” şeklinde övüldüğünü, ayı ve yıldızları otlatan ayrıca onların bekçiliğini yapan göksel çoban olarak kabul edildiğini söyler.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Türklerin evren tasarımında olduğu gibi Türk astral kültürünün oluşmasında konargöçer yaşam tarzının etkisi son derece büyüktür. Yıldızların at sürülerine benzetilmesi ve Kutup Yıldızı’nın atların bağlandıkları direk olan Temir Kazık olarak tasarlanması bunun en büyük göstergesidir. Çoban Ata, at sürüleri ve koyunların, Çoban Yıldızı da gökte at sürüsü gibi tasavvur edilen yıldızların koruyucusudur ki zaten Çoban Ata kültürünü Çoban Yıldızıyla birleştiren inanç da buraya dayanır (Bayat, 2011: 293).

Türk tasavvurunda evren veya yer tasavvurunun at şeklinde olmasını konar göçer özellik gösteren halkın düşünce yapısının doğal bir sonucu olduğunu belirten Bayat (2011: 64-65), bu dünya modellemesinin başlangıçta var olan Türk ezoterik bilgisinin simgeleşerek mitolojik çağda yaşatılan evren tasavvurunun bir at vücudu formunda algılanması sonucunda oluştuğunu, buna mahsuben yıldız ve yıldız gruplarının at ve at sürüsüne, Temir Kazık’ın da atların bağlandığı direğe benzetildiğini ifade eder ve şu bilgileri ekler: Yıldızlar ve yıldız kümeleri, Tanrı’nın ve ışıklı ruhların atları olarak kabul edilir. Bu göksel atları koruyan güç, Zühre ya da Altay Türkleri’nin Çolpan olarak adlandırdığı bir yıldızdır. Aynı zamanda, yer yüzündeki at sürülerini otlatan çobanların rehberi ve koruyucusu da Çolpan Yıldızı’dır. Bu makro-kozmosun zoomorfik biçimi ile mikro-kozmosun aynı sentagmada bulunması, dünya modelinin sentagmatik düzlemde nasıl tekrarlandığını göstermektedir.

Harva (2014: 162), Moğollardan bahsederken onların inançlarında bulunan “gökteki süvari ve seyis” motifinin nasıl varlık gösterdiği sorusunu gündeme getirir ve daha sonra çobanlık yapan bu halkın gökteki yıldızları at sürüsüne benzetmelerinin, yani bu tasavvuru kendi kendilerine yapmalarının pekâlâ mümkün olabileceğini ifade eder ve kendi çobanlık günlerinden de hareketle dipnotta şu bilgileri verir: Halkın belleğinde derin izler bırakan yıldızlarla ilgili efsaneler, Anadolu Türkleri arasında “Çoban Yıldızı” olarak bilinirken, İdil boylarında ise hala “Çolpan/Çulpan” adıyla yaşamaktadır. Bu yıldızın akşamları doğarak, dağ başlarında sürüsüyle tek başına yaşayan çobanların dostu olduğuna dair anlatılar, kişisel çobanlık yıllarımda yaşadığım hatıralar arasında yer almaktadır. Ayrıca, yolculara rehberlik eden bir “Kervankıran” yıldızının varlığı da söz konusudur. Ancak, bu yıldız bazen yaptığı zalimliklerle, yolcuların yollarını şaşırmasına ve kervanların mahvolmasına neden olduğundan, korkulu bir şekilde anılmaktadır. Benzer şekilde, halk hikâyelerinden biri olan “Kerem ile Aslı”da, Kerem dağ başında yolunu şaşırdığında “Kervankıran”dan yardım istemek zorunda kalır.

Zühre Yıldızı’nın at sürülerinin koruyucusu olduğuna dair inancın Kuzey Türkleri ile Sibiryalı halklarının arasında çok yaygın olduğunu, Altay çevresinde at sürülerinin çok olması nedeniyle bu inancın yerinde olduğunu ifade eden Ögel (2020b: 263-264), bu inancı Skazaniya Buryat’tan (Buryat masalları) şöyle aktarır: Zühre Yıldızı’nın, gökte at sürüleriyle birlikte olduğuna inanılmıştır. Zühre’nin yanındaki iki küçük yıldız ise, birinin adı Tuğluk olan, iki çobanı temsil eder. At sürülerinin sahipleri, Zühre’ye kurban adar ve etlerin kokusuyla yükselen dumanı Zühre’ye ulaştırırlar. Bu ritüel, geceleyin dünyada kısrakların doğum süreçlerini başlatır. Zaman zaman Zühre, Batı’ya doğru hareket eder ve bu sırada herkes işini bırakır. Bu anlarda kurtlara gün doğurmuş.

Burada dikkat çeken bir noktada Çoban Yıldızı’na kurban sunulmasıdır. Bu Türklerin Çoban Yıldızı’na kutsallık atfettiğinin bir göstergesidir. Çoban Yıldızı için kurban kesme ve saç yapılması olayına Buryatların yaptığı ritüeller örnek olarak gösterilebilir. Harva (2014: 160) Venüs Yıldızından bahsederken onun sabah ve akşamları görülebildiğini, Buryatlar için önemli olduğunu ve Buryatların Venüs Yıldızına “Solbon” dedikleri bilgisini verir ve onun ifadelerinden hareketle şunları söylemek mümkündür: Dogedoi veya Toklok adlı seyis, büyük bir at sürüsünü

yönetmektedir. Buryatlar, kendi atlarının koruyucusu olarak gördükleri “Solbon” için ilkbaharda atlarına özel ritüeller yaparlar. Bu ritüellerde atların kuyruk ve yeleleri kesilir, tayları damgalandıktan sonra Solbon’a kurban kesilir. Kurbanın içeriği et, salamat (sütle pişirilmiş buğday unu) ve damıtma içkidir (tarasun). Bu ritüeller sırasında yapılan dualarla birlikte, Solbon ve seyisi için hazırlanan içki havaya doğru savrulurken, et ve yemekler ateşe atılır.

Ayrıca bütün bunların yanında A. Brand (1889) ve Agapitov ve Hangalov (1883), bazı atların Solbon için adandığını, bu atların hiçbir şekilde kendi işlerinde kullanmadıklarını ve sadece besleyip tımarladıkları bilgisini verir (akt. Harva, 2014: 160-161). Bayat da (2011: 293), Çoban Yıldızı’na kansız kurban sunmanın bir adet olduğunu, ilkbaharda Çoban Yıldızı’nın (Çolpan/Solbon) şerefine havaya tarasun denilen içkinin serpildiğini ve ayrıca ateşe et ya da bulamaç atma geleneğinin varlığını dile getirir.

Diğer yıldızlarda olduğu gibi Çoban Yıldızı da birçok efsaneye konu olmuştur. M.N. Hangalov (1890), Venüs Yıldızı’nın Buryat efsanelerine de konu olduğunu belirtir: Bu gelin kaçırma efsanesinde Solbon’un üç tane karısı vardır ve bu eşlerinden bir tanesi Buryat kızıdır. Solbon düğün gecesi sessizce yere iner ve bu güzel kızı misafirlerin arasından gökyüzüne kaçıtır. Solbon’un ilk iki karısından çocuğu olmamıştır ve yeryüzünden kaçırdığı karısı ona bir erkek çocuk doğurur (akt. Harva, 2014: 162).

Serosevskij (1896), Yakutlar arasında Venüs’ün dişi olduğu ve Ülker Yıldızı’na âşık olan genç bir kız olduğu, gökte karşılaştıklarında da fırtınalar meydana getirdikleri inancından bizi haberdar ederken Potanin de Kırgızlarda Ülker Yıldızı’nın ayın oğlu; Venüs’ün (akşam yıldızının) de ayın kızı olduğu inancının var olduğunu ifade eder (akt. Harva, 2014: 162).

Hemen belirtmek gerekir ki Türk astral kültüründe bir de Dan Yıldızı söz konusudur. Dan ya da Tan Yıldızı olarak adlandırılan bu yıldız da Çoban Yıldızı’nın farklı adlandırmasından başka bir şey değildir. Bayat (2011: 294), ayrıca sabahın erken vaktinde doğan, yol gösterme özelliğine sahip olan **Dan Yıldızı**’ndan ve hakkında pek bilgi bulunmayan **Akşam Yıldızı**’ndan bahseder ki büyük bir ihtimalle de Kervan

Yıldızı'nın, Dan Yıldızı'nın ve Akşam Yıldızı'nın; Çoban Yıldızı'nın değişik isimleri olduğunu belirtir. Ayrıca Dan Yıldızıyla ilgili bir inançla ilgili olarak şunları nakleder: Dan Yıldızıyla bağlantılı bir inanca göre bu yıldızın bir erkek olduğuna inanılır. Dan Yıldızı'nın sevdiği kız, çeşme başına gelirken, Dan Yıldız'ı erken çıkar, böylece sevgilisini görebilir. Gerçekte bu kızın gökyüzünden yere atıldığına inanıldığı için Dan Yıldızı onu yerde arar (akt. Bayat, 2011: 294).

Zühre Yıldızı'nın Tan, Çoban, Sarı, Ak ve Kanlı yıldız olarak bilinmesi ile ilgili bilgi veren Ögel (2020b: 262), ifadelerini bir Erzurum türküsü ile de örneklendirmiştir. Verilen bilgiler ve bahsi geçen Erzurum türküsü şöyledir: Osmanlı kaynaklarında bu yıldıza “Erte Yıldızı” denirken, Altay Türkleri’nden Sagaylar “Erte Solbanı” veya “Erte Çolpanı” olarak adlandırır. Aynı zamanda Altay Türkleri “Tang Solbanı” ifadesini de kullanırlar, benzer bir şekilde Anadolu’da da “Tan Yıldızı” olarak bilinir. Ahmet Vefik Paşa, “Çoban Yıldızı” ile “Çolpan Yıldızı” arasındaki benzerliği ilk fark edenlerden biridir. Bu yıldız sabaha karşı doğar, bu nedenle Anadolu’da “Sabah Yıldızı” olarak da adlandırılır. Bazıları ise ona “Ak Yıldız” der. Doğu Anadolu’da ise “Sarı Yıldız”, “Al Yıldız”, “Kanlı Yıldız” gibi adlarla anılır. Bir kervanın bu yıldızın erken doğuşu yüzünden erken yola çıkıp haydutlar tarafından yok edildiği bir hikâyeye de mevcuttur. Erzurum türküsü ise şöyledir:

Kanlı yıldız, sarı yıldız,
Sunam ağlar, sarı yıldız,
Selam götür, sen al yıldız,
Yıldız ey! Yıldız, yıldız, yıldız!

Kervankıran Yıldızı ve bu yıldıza dair anlatılan hikâyeler Anadolu’da bilinmektedir. Kervankıran türküsünün öyküsü de yürekleri dağlayan bir yapıya sahiptir ve türkünün kendisi kadar etkileyicidir. Kervankıran türküsünün hikâyesi ise şöyle anlatılmaktadır:

Havalanma telli turnam, Ah!
Uçup gitme yele karşı...
Aman aman aman hey!

Niye doğdun sarı yıldız, mavi yıldız...

Yıldız, yıldız, yıldız, yıldız.

Yıldız doğmasaydı da kervan yola koyulmasaydı... Niye doğdun sarı yıldız. Vay yıldız vay! Dert başına! Sen de sevdiklerine kavuşama emi! Senin de elin böğründe kalsın... Gözleri yolunda bekleyenin ağıt yaksın... Sebep olana ilensin. Ne gelir elden. Olan olmuş bir kere...

Devir eski. Uçaktı, trendi hak getire. Bugünkü gibi raylı sistem kurulmamış. Öteberiyi taşımak içinde doğal kaynaklardan yararlanıyor insanlar. Eğer bir çay kenarıysa, çaya atılan salların üstünde yapıyor taşımacılık. Yok çölden çöleyse, at gücünden, katır gücünden yararlanıyor insanlar... Tabii develeri de unutmamak gerek. Ve olay gelip gelip türkümüze dil oluyor. Kervan, Sivas'tan koyuluyor yola... Hedef Halep... Önde kervanbaşının eşeği, arkasında develer, atlar. Düşüyorlar yola. Geride kalanlar üzgün... Hastalık var, soygun var... Gitmek var; dönmek var... Ama ne yaparsın ki ekmek kapısı işte.

Kervancılardan biri de Veysel. Toy bir kervancı Veysel. Akli fikri de geride bıraktığı nişanlısında. Daha yeni nişanlılar. Kızın ana babası ilkin verimkâr olmamış. Hık-mık etmiş. Ama, Veysel kararlı... Bir daha, bir daha istetmiş. Sevilen sayılan üç-beş emmi dayıyı salmış üstlerine. Gönüllerini etmiş. Çok geçmeden de kervan işi çıkmış. Yol ırak... Özlem kötü. Ama gitmek gerek. Hem üç-beş kuruş para kazanacak; hem de düğün için beş-on arşın bir şey alacak. İyi hoş ama Veysel'in ayakları hep geri geri gidiyor, önünü gördüğü yok. Kayseri'yi tutmuşlar ki, başlamış pişmanlık... “Keşke hiç katılmasaydım kervana. Bağ bahçe işinde çalışıp düğün masrafımı yetirirdim” der olmuş kendi kendine... Sonra da “Ama Halep'in ipeklileri iyi olur. Üç-beş arşın alırım. Birkaç parça da halı alırsam, düğünün yarı yolu alınmış olur” deyip teselli ediyor kendini.

Günler, haftalar sürüyor yolculuk. Sonunda Halep'i tutuyor kervan. Yol yorgunluğu bir yandan; nişanlıya özlem öte yandan. Ama olsun! Dönüş kolay olur diyor. Getirdikleri malı yıkıp, yenisini yüklemeye başlıyorlar. Bir yandan da ufak tefek alışveriş yapıyorlar.

Nişanda güzel bir hatem yüzükle, altın bir bilezik takmış nişanlısına... Ona uygun birkaç takı alıyor. Allısından, yeşillisinden de ipek kumaşlar.

Derken, dönüş başlıyor. Veysel heyecanlı... Veysel aceleci... Elinden gelse, telli turnanın kanadına sarılacak. Ver elini Sivas eli! Devesiydi, kervanıydı, atıydı, eşeğiydi... Görmüyor gözleri. Hayal kuruyor. Kuş olup Sivas'ta nişanlısının yanında oluyor. Halep'ten aldığı armağanları veriyor ona... Özlemini dillendiriyor. Yolculuğun güçlüğünü anlatıyor. Sonra düşünden sıyrılıp üstüne bindiği atı dehlüyor. Elinden gelse uçuracak atı... Ne var ki, atı uçursa da kervana bağımlı... Deve yürüyüşü, eşek yürüyüşü, turna uçuşu, yıldızların doğuşu... Sivas elleri... Düşlerini süslüyor Veysel'in.

Gün bir daha batıyor, yeniden çıkıyor. Güneş, kaç kez battı, kaç kez çıktı bilmiyor Veysel. Bildiği tek şey Sivas'a doğru kervanı sürdükleri. Nurhak'ı geride bırakıp Sivas kokusunu getiren yeller esmeye başlayınca, biraz daha heyecanlanmış Veysel. Karakışın ayazı vız geliyor. Kervanın atını, eşeğini, devesini sırtlanmış da çekiyor gibi, hızlandıkça hızlanıyor. Dönüp arkaya baktığında, kervanı saatlerce geride bıraktığını görüyor. Yavaşlıyor, bekliyor kervanı. Sonra yeniden ara açılıyor.

Kayseri sınırını aşıp "Burdan ötesi Sivas elleri" olunca bağlasan durmaz Veysel. Kervan geceyi geçirmek üzere yol üstünde konaklamış. Sabah olsun da yürüsünler. Millet derin uykuda. Veysel, Sivas nöbetinde! Sabahı ipele çekiyor. Kervanın gönüllü nöbetçisi olmuş. Dolanıp duruyor. Bir aşağı, bir yukarı. Karın, ayazın, tipinin de haddi hesabı yok. Göz gözü görmüyor. Kar diz boyu. Bir yel de esiyor ki, eh! Sivas'ın kokusunu getiriyor. Nişanlısından özlem taşıyor. Ne yapsın Veysel? Derken, bir telli turna havalanıyor yol kenarından. Bakıp kalıyor arkasından Veysel. Bakıp kalıyor ki, tüm özlemini, duygularını turnanın kanadına yıkıyor. Düşleri kendine kalıyor. Bir de sarı yıldızla takılıyor gözleri; "Tan Yıldızı doğmuş. Seher Yıldızı doğmuş. Gün ışıyacak biraz sonra" deyip davlumbaza yönelmiş ilk... Vurmuş turayı... Güm güm de güm! Uyandırmış herkesi... Ağzından iki cümlecik çıkmış, "Sarı yıldız, mavi yıldız" diyebilmiş. "Kalkın artık. Gün ışıyacak. Yola koyulmanın vaktidir" demiş. Deneyimli kervancılar, "Tan Yıldızı değil bu! Daha sabaha çok var" demişlerse de Veysel ısrarlı. "Şunun şurasında Sivas'a bir şey kalmadı. Boşa vakit geçirmenin anlamı yok. Bakın yıldız nasıl şavk veriyor? Sabahı müjdeliyor" sonra

kula atı çekip, sırtına atlıyor. Ver elini Sivas. Yıldız kaybolacak da gün ışıyacak. Hava biraz ısınacak. Yol yordam görünecek. Kervan yol alacak. Ne gezer!

Dehliyor atını; ama ortalık karanlık. Kar aydınlığı var, o kadar! Altındaki kula tayı dehliyor; ama yol almak da zor. Günlerdir yağan kar, yolu kapatmış. Göz gözü görmüyor. Halep'e giderken gözü nasıl hep arkadaysa, şimdi de gözü hep Sivas'tan yana Veysel'in. Telli turnaya özeniyor, "İnsanların neden kanadı yok? Hem ayakları hem de kanatları olsaydı." diye geçiriyor içinden. Sonra, sarı yıldızla özeniyor, "Yıldız olmak da güzel" diyor. "Dünyanın neresini istese görür yıldızlar. Mavi yıldız, sarı yıldız, Turna, Kula at" diyor kendi kendine. Sonra da dönüp arkaya bakıyor ki, kar tufanından kervan görünmüyor. Atını geriye doğru mahmuzlayıp "Ha gayret Sivas'a bir şey kalmadı" diyor. Yeniden ileriye doğru, karanlığa, ayaza, tipiye mahmuzluyor atını. Bir de sarı yıldızla takmış kafasını. Asılmış da gök kubbede duruyor sarı yıldız. Kıpırdadığı yok. O gidecek de gün ışıyacak. I-ıh! Yerinde asılı duruyor sarı yıldız. Eke kervancılar da itiraza başlıyorlar: "Bu yıldız, Tan Yıldızı değil. Boşuna koyulduk yola. Uygun bir yerde konaklayıp sabahı bekleyelim" diyorlar. Ha deyince uygun yer bulmak zor. Kervansarayı epey geride bırakmışlar. Veysel dersiniz ateşli... "Hepiniz bilirsiniz ki, bu yıldız Tan Yıldızı'dır. Biraz sonra kaybolacak, gün doğacaktır. Ha gayret arkadaşlar! Sivas'a çok kalmadı." diyor. Ne desin arkadaşları? Dönseler bir dert; sürseler bir dert. Çok geçmeden tipi daha da artıyor. Kar bir savruluyor ki, adım atmanın olanağı yok. Olduğu yerde kalıyor kervan. Kara, tipiye, ayaza, ecele teslim ediyor kendini.

Aradan aylar geçiyor. Bahar geliyor. Dağlardaki karlar eriyor. Irmaklar, dereler harıl harıl... Köylü sabanı koşup tarlaya yöneliyor. Kervanlar yüklenip Halep yolu tutuluyor. Kayseri yoluna girişte, bugün *Kervankıran* denilen yere gelenler ne görsün! Boylu boyuna, atıyla, eşeğiyle, devesiyle, insanıyla koca bir kervan uzanmış, üst üste yatıyor. Kervana beş yüz metre uzakta da kula atıyla Veysel uzanmış. Olduğu yere gömüyorlar kervanı. Bugün Kayseri üzerinden Sivas'ı tutanlar, kervanın kırıldığı yeri, yani *Kervankıran*'ı yalayıp geçer. Bilen bilmeyene anlatır; kervanın, Veysel'in öyküsünü... Halkın dili ozanlar da geçer oradan. *Dertli* geçer, *Âşık Kerem* geçer, daha nice isimsiz ozana dil olur kervanın öyküsü. O sarı yıldızla da "Kervankıran Yıldızı" der halkımız. Kimi ozan "Havalanma telli turnam" der, kimi "Yıldız akşamdan doğarsın" diye

dillendirir. Ama öykü hep aynıdır; kara saplanıp kırılan kervanın ve nişanlısına koşan Veysel'in öyküsü (URL 12). *Kervankıran* türküsünün sözlerini de şöyle vermek mümkündür:

Of of of!

Bir yıldız doğdu nur ile

Âlemi yaktı nar ile

Küsülüyem ben yâr ile

Niye doğdun sarı yıldız mavi yıldız

Aman evler yıkan yıldız

Evler yıkan beller büken

Kanım döken Kervankıran

Dön dön yâre doğru dön

Yine bugün yaralandım

İndim etrafı dolandım

Tatlı canımdan usandım

Dön dön yâre doğru dön

Of of of!

Sana Kervankıran derler

Bana *Dertli Kerem* derler

Yâre ikrar veren derler

Niye doğdun sarı yıldız mavi yıldız

Aman evler yıkan yıldız

Evler yıkan beller büken

Kanım döken Kervankıran

Dön dön yâre doğru dön

Yine bugün yaralandım

İndim etrafı dolandım
 Tatlı canımdan usandım
 Dön dön yâre doğru dön (URL 13).

Kervankıran türkülerinin diğer varyantlarını da sırasıyla -Âşık Dertli varyantı, Kerem varyantı ve Erzurum Faruk Kaleli varyantı- şöyle vermek mümkündür:

Âşık Dertli varyantı:

Havalanma telli turnam, aman aman hey!
 Uçup gitme yele karşı,
 Ah niye doğdun sarı yıldız, mavi yıldız,
 Yıldız, yıldız, yıldız...
 Zülüflerin tel tel olmuş, aman aman hey!
 Döküp gitme yele karşı,

Ah niye doğdun sarı yıldız, mavi yıldız,
 Yıldız, yıldız, yıldız...

Evler yıkan beller büken,
 Kanlım oldun Kervankıran,
 Dön dön dön dön

Davlumbaza vur turayı,
 Aman aman aman hey!
 Dünden avladık burayı,

Ah niye doğdun sarı yıldız, mavi yıldız,
 Yıldız yıldız yıldız...

Getir oğlan boz kulayı,
 Binem gidem yâre karşı,

Ah niye doğdun sarı yıldız, mavi yıldız,
Yıldız yıldız yıldız...

Şahinim var, bazlarım var,
Aman aman aman hey!
Ördeğim var kazlarım var,

Ah niye doğdun sarı yıldız, mavi yıldız,
Yıldız yıldız yıldız...

Dertli der ki, dünya fani,
Aman aman aman hey!
Seni seven neyler malı,

Ah niye doğdun sarı yıldız, mavi yıldız,
Yıldız yıldız yıldız...

Yakışmazsa öldür beni,
Aman, aman, aman hey!
Giyin yeşil ala karşı,

Ah niye doğdun sarı yıldız, mavi yıldız,
Yıldız yıldız yıldız (URL 14).

Kerem Varyantı:

Sabah oldu şavkın batmaz
Döne Kervankıran döne,
Aşk ateşi serden gitmez,
Döne Kervankıran döne.

Yıldızlardan ürüşansın,

Benim gibi perişansın,
 Garip başına düşensin,
 Döne Kervankıran döne.

Parmağında hatem yüzük,
 Kolunda altın bilezik,
 Boynun eğmiş kıza yazık,
 Döne Kervankıran döne.

Yücelerden düze indim,
 Tatlı canımdan usandım,
 Yıldız gördüm, sabah sandım
 Döne Kervankıran döne.

Sana Kervankıran derler,
 Yâre ikrar veren derler,
 Bana *Dertli Kerem* derler,
 Döne Kervankıran döne (URL 15).

Erzurum Faruk Kaleli Varyantı:

Ah! Yine bugün yaralandım,
 İndim etrafı dolandım,
 Dertli canımdan usandım.

Sana derler Kervankıran,
 Beller büken, evler yıkan...

Yıldızlardan ürüşansın,
 Benim gibi perişansın,
 Yardan bana bir nişansın.

Sana derler Kervankıran,

Beller büken, evler yıkan...

Yine doğdu sarı yıldız,
Yine doğdu mavi yıldız,

Sana derler Kervankıran,
Beller büken, evler yıkan (URL 16).

Bütün bunların yanında Çoban Yıldızı ya da diğer adıyla Zühre Yıldızı bir güzellik ve güzellik benzetim unsuru olarak da kullanılmıştır. Ögel (2020b: 262-263) Türk kültür çevrelerinde Zühre Yıldızı'nın bir güzellik sembolü olduğunu belirterek Kaşgarlı Mahmud'tan ve Kutadgu Bilig'den şu örnekleri aktarır: “Yaruk yulduz togarda, udunu kelip bakar men, **(Parlak yıldız (Zühre) doğanda, uyanarak bakarım,)/Satulayu sayraşıp, tatlığ ünün kuş öter! (Gevezelik ederek, tatlı sesle kuş öter!)**” ve “Sevimli bir yüz (sevüg) vururdu, beşinci Zühre (Sevit)/Severek (seve) baktı ise, sen gönlünü avut!”

Atalar kültürünün ve koruyucu iye kavramının, astral kült ve mitlerle kesiştiği noktayı Çoban Yıldızı inancı ve tasavvuru olarak göstermek yanlış olmasa gerektir. Çoban Yıldızı ve bu yıldızla dair anlatılan mit ve efsaneler göz önünde bulundurulduğunda Türk sosyo-kültürünün, göçebe/konargöçer yaşam tarzının ve Türk evren tasarımının kendini gösterdiği eşsiz bir yaratım olduğunu söylemek yerinde bir tespit olacaktır. Bu anlamda Türk mitolojisi, Türk astral kültü ve Türk şamanlığı bağlamında özellikle koruyucu ruh ve koruyucu ata özelinde ve gerek insanların gerekse de hayvanların hamisi olması, yol göstericisi olması açısından Çoban Yıldızı öne çıkmıştır. Yukarıda verilen türkü örneklerinden de anlaşılacağı üzere Çoban Yıldızı ve ona dair olan inanışların diğer kültürel yaratımlarla beraber türküler içerisinde yaşadığını görmek mümkündür.

3.4.3.4. Türk Kozmolojisinde Samanyolu Yıldız Takımı

Türk kozmolojisinde öne çıkan bir diğer yıldız grubu da Samanyolu'dur. Samanyolu yıldız grubu da diğer yıldızlar gibi Türk kültür ve tasavvuru içerisinde yer etmiştir. Bu

anlamda gerek oluşumu açısından gerekse diğer olaylarla bağlantılı olarak birçok efsaneye konu olmuştur.

Samanyolu yıldız grubuna *Gök yaruğı* veya *Gök kapısı* da denilmektedir; Ögel (2020b: 271), bu söylemlerin orijinal bir Türk deyişi olduğunu, bu adlandırmanın ilk Osmanlı kitaplarında da görüldüğünü belirterek Anadolu'daki *Gök dere* ve *Gökyolu* adlandırmalarının eski Türk mitolojisinden izler taşıdığını ifade eder. Tabii olarak biz Samanyolu yıldız grubu hakkında Türklerin yaptığı tasavvurlara baktığımızda yine onların yaşam tarzının yapılan tasavvurlarda ve oluşturulan efsanelerde yer ettiğini göreceğiz. Samanyolu yıldız grubu Türkler tarafından birkaç şekilde izah edilmeye çalışılmıştır. Bunlardan bir tanesi daha önce de bahsettiğimiz gibi şüphesiz ki Türklerin evren tasavvurunda rol oynayan çadır tasarımı ile alakalı olması gerek ki çadırın dikişi olduğu gibi gökyüzünün de bir dikişi olması gerektiğine inanılmış ve tabii olarak bu tasavvur da Samanyolu yıldız grubu üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Göğün çadıra benzetilmesinden yola çıkan Bayat (2011:283), Samanyolu için *bu çadırın dikiş yerleridir ki gökte gözle görülmektedir*, demektedir. P.I. Tretjakov (1871), Buryatlarla bazı bölgelerdeki Yakutların Samanyolunu göğün dikişi olarak gördüklerini; gökyüzünün örtüsünün parçalarının birbirine orada dikilip birleştirildiğine inandıklarını söyler ve ayrıca Turuhansk bölgesindeki Samoyedlerinse Samanyolu'nu "Gökyüzünün Sırtı" olarak isimlendirdikleri bilgisini verir (akt. Harva, 2014: 163).

Samanyolu'nun *göğün dikiş yeri* olması düşüncesinin Proto-Türk düşüncesiyle ve mitolojik anlayışla ilgili olduğunu ifade eden Ögel (2020b: 271), Yakut Türklerinde de *Samanyolu'nun göğün bir dikiş yeri olduğu* inancının olduğunu söyler.

Samanyolu'na dair yapılan ikinci tasavvurda da süt benzetimine rastlamaktayız. Harva (2014: 163), bir Buryat efsanesinde Samanyolu'nun, Manzan Görmö isimli bir tanrıçanın sütünden meydana geldiği inancından bahseder. Ayrıca A. Brand (1889) ve Potanin (1916), bahsi geçen efsanenin başka bir varyantını şöyle anlatır: "Gökteki bir başka varlık Görmö'yü sarhoş etmiş ve o uyuduğunda çekmecesinden çok değerli hazinesini

olarak kaçmıştır. Görmö, uyanıp hırsızın peşine düşmeden önce, gökyüzüne göğüslerinden sütünü fişkırtmıştır” (akt. Harva, 2014: 163).

Samanyolu hakkındaki bir diğer tasavvur da adından hareketle yapılmış olsa gerektir ki burada samanın çekilirken dökülmesi ve arkada iz bırakması düşünülmüştür. H. Wámbéry (1899), “Kafkasya Tatarları, Osmanlı Türkleri ve birçok Balkan halkları arasında ahırdan saman çalan bir adamın, arkasından samanların döküldüğünü fark etmeden kaçarken, döktüğü samanların izlerinden, gittiği güzergâhın gökyüzünden görülecek şekilde yol olduğundan, ‘saman hırsızının yolu/izleri’ adı verildiğine dair” (akt. Harva, 2014: 163-164) bir hikâyenin anlatıldığından bahseder. Fakat Harva (2014: 164) bu anlatının muhtemelen eski bir Pers inancına dayandığını ifade eder. Ögel’in (2020b: 271) Samanyolu hakkındaki ifadeleri de göz önüne alınırsa şunlar ifade edilebilir: Türklere Samanyolu deyişi ve anlayışı, İran edebiyatı ve mitolojisi aracılığıyla ulaşmıştır. İran kültüründe bu yolu tanımlamak için “Kah-keşân” ifadesi kullanılırdı ve Osmanlı kaynaklarında da bu ifade “Kehkeşan” şeklinde yazılmıştır. İran tasavvuruna göre, Samanyolu gökte saman çekilirken oluşmuş, yere düşen saman tozlarından ve parçalarından meydana gelmiştir.

Samanyolu yıldız grubu hakkında yapılan belki de en yaygın tasavvur onun bir ayak izi olarak düşünülmesi olsa gerektir. Bu kimi zaman Tanrı’nın ayak izi, kimi zaman bir kahramanın kimi zaman bir avcının ve kimi zaman da bir hayvanın ayak izi olarak düşünülmüştür. Serosevskij’in (1896) verdiği bir anlatıya göre Tanrı dünyayı yaratırken gökyüzünde yürüdüğü için bu izler oluşmuştur (akt. Harva, 2014: 164) inancı vardır ki Harva (2014: 164) bazı bölgelerdeki Yakutların Samanyolu için “Tanrı’nın ayak izleri” adlandırmasının olduğunu söyler.

Ögel (2020b: 272), Proto-Türk Yakut düşüncesinde Samanyolu’nun Tanrı’nın ayak izleri olarak tasavvur edildiğini belirtir ve bu düşüncelerin bizleri yeni fikirlere kavuşturduğunu ifade ederek J.G. Georgi’den şu efsaneyi aktarır: “Tanrı, Dünyayı ilk olarak yaratmak istediği zaman, gökyüzünde bir süre gezmiş. İşte gökyüzünde güzel bir cadde gibi parlayan bu Samanyolu, Tanrı’nın o zamanki ayak izlerinden başka bir şey değilmiş...”

Samanyolu kimi zaman da bir avcının av sırasında bıraktığı ayak izleri olarak düşünülmüştür. Harva (2014: 164) İrtiş Ostyak efsanelerinde altı ayaklı geyiği avlayan avcının adının ‘Tunk Poks’ olduğunu, bu sebeple de Samanyolu yıldız grubu üzerinde Tunk Poks’un yan yana giden kar ayakkabısı izlerinin görüldüğünü ve ayrıca Büyükayı yıldız kümesinde de onun avladığı geyiğin görülebileceğini söyler. Nitekim Vasyugan Ostyaklarında geyiği avlayan avcının “Gök Tanrı’nın oğlu” olduğu inancının varlığı da bilinmektedir (akt. Harva, 2014: 164).

Ögel (2020b: 273) Macar mitolojisinde ve Macarların akrabaları olan Vogullarda Samanyolunun avcılarının kayak izleri olduğu inancının var olduğunu söyler: “Numi Tarem adlı tanrı, 6 ayaklı, çok hızlı koşan bir geyik yaratmış. Bir avcı onu vurmak için, gökyüzünde kayakları ile kovalamış. Samanyolu, bu kutsal kayak izleriymiş...”

I.A. Lopatin (1922), Goldelerin Samanyolu yıldız grubunu bir kahramanın kar ayakkabılarının izi olarak düşündüklerini ifade eder (akt. Harva, 2014: 165). Harva (2014: 165), Samanyolu’na Moğolların “Burkhan yolu” dediğini, Müslüman Tatarların da “Hac yolu” adını verdiklerini belirtir.

Bütün bunların yanı sıra Samanyolu bazı hayvanların ayak izi olarak da tasavvur edilmiştir. Özellikle Tunguzlardaki Samanyolu inancına bakıldığı zaman Harva (2014: 164-165) Tunguzlarda, Samanyolu’nun bir ayının ayak izleri olduğu düşüncesinin var olduğunu belirterek E.I. Titov’dan atıfla Tunguzların Samanyolu yıldız grubuna “ayının kar ayakkabısı izleri” adını verdiklerini söyler.

Kırgız Türklerinin Samanyoluna “Kuş colu”, Türkmenlerin “Kuşlar yolu” ve Kazan Türklerinin de “Kiyik kaz yuh” (Yaban kazlarının yolu) dediklerini belirten Ögel (2020b: 273), Kazan Türklerinin tesirinde kalan bir Vogul efsanesini Roheim’den şöyle aktarır: “Bir yiğit, göklerde uçar, dağlarda avlanırmış”. Baharda Samanyolu’ndan Kuşlar gelince, o da kuzeye gidermiş. Kuşlar gidince de Samanyolundan uçar, yurduna dönermiş...” Bunun yanı sıra bir misafirin kuş olup Samanyolundan gelmesi inancından da bahseden Ögel (2020b: 274), Macar kültür çevresine ait olan bu inancın Altay ve Türk motifleriyle iç içe girmiş bir vaziyette olduğunu belirterek efsanenin ilgili kısmını Roheim’den şöyle

nakleder: “Çok eski çağlarda bir yiğit, Kaz donuna girip, Samanyolu üzerinden bir ülkeye gidiyor. Bir evin bacasından girip, bir kızla evleniyor ve nesilleri çoğalıyor...”

Samanyolu için yapılan birçok tasavvurdan ve söylenen efsanelerden hareketle Samanyolu'nun Türk astral kültü içerisinde ne denli önemli bir yere sahip olduğunu görmek mümkündür. Fakat bütün bu çeşitliliğin yanında asıl dikkat edilmesi gereken hususun Türklerin astral görüşlerinin kültürdeki kalıcı rolü (Bayat, 2011: 294) olduğu unutulmamalıdır.

3.4.3.5. Türk Kozmolojisinde Büyükayı Yıldızı

Türk astrolojisinde yer edinen diğer bir yıldız da Büyükayı Yıldızı'dır. Büyükayı Yıldızı da bahsi geçen diğer yıldızlar gibi birçok efsaneye konu olmuştur. Büyükayı Yıldızı hakkında anlatılan efsanelerde halkın yaşadığı yer, yaşam koşulları ve yaşanan doğa hadiseleri önemli rol oynamıştır. Büyükayı Yıldızı çeşitli milletlerce farklı adlandırmalarla anılmıştır: Büyükayı burcu olarak adlandırılan Yitiken, Altay ve Tarbagatay Kırgızları (Hakaslar), Ceti-karakçi veya Ceti-karakşi (yedi hırsız), Karagaslar Çetti kan (yedi han), Kırgızlar Cetigen, Ceti arhar (yedi koç) veya Ceti karakçi olarak bilirler. Kotanlar ise bu yıldız kümesine İtı ıldız (yedi yıldız), Tuvalılar Citi han (yedi han), Telengitler Citi gan (yedi han) adını verirler. Karaçay-Balkarlar Jetegeyle (yediler) derken, Azerbaycan Türkleri ise Yeddi kardeş veya Çömçe kuyruk olarak adlandırır. Ayrıca, diğer Türk kavimlerinde de yedi kardeş olarak anılan bu yıldız kümesi, özellikle Anadolu'da Yedi Kardeş Yıldızıyla ilişkilendirilen bir inançla daha da dikkat çeker. Bu inanca göre, yedi gece boyunca yedi yıldız sayılıp uyunduğunda, rüyada evlenilecek erkeğin görüleceği düşünülür. Bu yıldız kümesi genellikle antropomorflaşmış bir şekilde tasvir edilmiştir (Bayat, 2011: 287).

Ögel (2020b: 257), Büyükayı burcuna Türklerin “Yediger, Yedi kör, Yedi ker, Yedi eşek” dediğini, Anadolu kıyılarında ise bu burca “Gemi Yıldızı” ya da “Kömük” dediklerini belirterek Kutadgu Bilig'de Yedigen olarak geçen bu yıldızla dair ilgili kısmı şöyle verir: “Yedigen götürdü, ta yukarı başını / Başka bir ışık saçtı, parlattı her yanını”.

Ögel (2020b: 257), Büyükayı burcu ile ilgili olarak şu bilgileri verir: “Altay Türkleri bu yıldızda, *At Yettegen*, yani At yedilisi demişlerdir. Kırgız Türklerinin bazı kesimleri ise, *Yeti arkar*, yani Yedi dağ koyunu, demişlerdir. Bazen de *Koş ögüz*, yani İki öküz denmiştir. Anadolu’da, *İki karındaş*, İki kardeş diyenler de vardır.”

Büyükayı Yıldızı yeryüzündeki insanlara daha çok zamanın ölçülmesi ve hesaplanması konusunda yardımcı olmuştur. Bu açıdan eski devirlerden beri bu yıldız önemsenmiştir. Uno Harva, Altay halklarından bahsederken bazı yıldızların onların ilgisini çektiğini ifade eder; yolculara gece kılavuz olmaları ya da zaman ölçmeye yardımcı olmaları hasebiyle onlara özel anlamlar yüklemiştir ki Kuzey yarım küredeki halklar “Büyükayı” yıldız topluluğuna bakarak geceleri zamanın akışını hesap edebiliyorlardı ve ayrıca Doğu Asya’da ise Büyükayı yıldız takımı ile mevsimler arasında bir ilişki kurulmuştur, Büyükayı’nın kuyruğu Doğu’yu gösterdiğinde yeryüzünde ilkbaharın, güneyi gösterdiğinde yazın, Batı’yı gösterdiğinde sonbaharın, Kuzeyi gösterdiğinde de kış mevsiminin geldiğini anlıyorlardı (Harva, 2014: 144).

Türkçede Yitiken (Yedi hanlar) denen Büyükayı yıldız takımının, hükümdarın arabası sayılıp, Kutup Yıldızı’na bağlı olarak mevsimler boyunca gökyüzünde dairesel şekilde hareket ettiği ve yıllık takvimi belirlediği kaydedilmiştir. Böylece gök tanrısının veya arabasının yıllık bir hareketi olduğu farz ediliyordu. Aynı düşüncenin, Türklerde on iki yıllık bir zaman aralığı şeklini de aldığı, şu Kök Türk kitabesini akla getirmektedir: “Ûze kök-terigri han lui yûka” (Ûstle gök tanrısı han ejder yılında). Türkler göğün Altun (veya Temûr)-kazguk etrafında döndüğünü sanıyorlardı. Türklerde, Yitiken’in yıllık hareketi boyunca her 12 ayın belirli bir gününde bin mum yakarak ayin yapma geleneği vardı (Esin, 2001: 41).

Bununla beraber yıldızlara ya da yıldız gruplarına bakarak doğaya ait birtakım çıkarımlarda bulunabilmişlerdir: “Büyükayı’ya ‘Geyik’ adını veren Ostyaklar Geyik ufalırsa-yâni Büyükayı’nın yıldızları birbirlerine yakınlaşırsa nehirler donar, geyik büyürse ısınmaya başlar demektir” (Harva, 2014: 144). Potanin (1881-1883) de Turuhansk halklarında da bu inanışın var olduğunu belirtir (akt. Harva, 2014: 144).

Anadolu’da Büyükayı burcunun takvim ve hava tahmininde kullanıldığını ifade eden Ögel (2020b: 257-258), Anadolu insanının bu konuda geniş ve derin tecrübelerle sahip olduğunu belirterek Güney-Doğu Altayların şu inancını verir: “Kuyruk doğuda ise, bahar; güneyde ise yaz; kuzeyde ise kış başlangıcı idi... Burcun gerilemesi, ışıkların azalması, don; ışıklı ve parlak olması, kar yağışını, gösteriyordu”.

Bununla beraber Büyükayı Yıldızı hakkında birçok efsane ortaya çıkmıştır. Bu efsanelere bakıldığı zaman çoğunun av ve avcı kaynaklı olduğu görülür. Harva (2014: 154) Kuzey Sibiryalı halklarının ve orada yaşamını sürdüren Rusların Büyükayı yıldız kümesini “geyik” olarak adlandırdıkları bilgisini verir ve Tretjakov (1871) da Turuhansk bölgesi Samoyedlerini göstererek Kutup Yıldızı’nın bir avcı olduğu ve bahsi geçen geyiği ehlileştirmeye çalıştığı inancının burada hâkim olduğunu belirtir (akt. Harva, 2014: 154).

Serosevskij (1896) ise bir Yakut efsanesini şöyle aktarır: Üç tane Tunguz bir geyiği gök kubbeye kadar takip ederler. Daha sonra bu avcılar yollarını kaybeder ve orada aç kalırlar. Avcılardan birisi ölür ve diğer ikisi de geyik ve köpekleriyle beraber yıldızlara dönüşürler (akt. Harva, 2014: 155).

L.V. Denisov (1959), Çuvaşların kozmogonik inancından bahsederken Yitiken Yıldızı söz konusu olduğunda üç köpeği ve at üstünde ava çıkan iki avcıyı anlatır; yollarını kaybeden avcılar, atlar ve köpekler soğuktan donarlar ve Büyükayı yıldız grubunu oluştururlar (akt. Bayat, 2011: 288). Yeniseytilere göre dört köşedeki yıldızlar dört geyiğe, kuyrukta bulunan üç yıldız da üç avcıya karşılık gelmektedir (Ögel, 2020b: 257).

H. Vambery (1879) Büyükayı Yıldızı’nın, Yedi haydut ile ak ve boz atlar olduğu düşüncesinin Türk düşüncesine tam olarak uyduğunu belirterek Kırgızların inancı hakkında şunları ifade eder: “Kırgız Türklerine göre, bu burç ‘Yeti-Karakçı’ yani yedi haydut idi. En uçtaki iki yıldız, Ak-boz ve Gök-boz atlar idiler. Ortadaki yıldız, ‘arabanın oku’, oluyordu. Kutup Yıldızı’na bağlı olarak dönüyorlardı” (akt. Ögel, 2020b: 258).

Büyükayı Yıldızı'na ait bazı efsanelerde şamanlık inancına dair unsurların (kahraman, şaman ve demirci) ön plana çıktığı görülür. A. Brand (1889), Buryatlarda Büyükayı yıldız grubunun meydana gelmesi olayının anlatıldığı bir efsaneyi şöyle aktarır: Buryatlarda bir kahraman “yedi kara demirci”yi yener, bu yedi kara demircinin kafataslarından kâse yapar ve daha sonra karısı Manzan-Görmö'ye bu kâselerden içki ikram eder. Kadın kâselerdeki içkiyi içip kâseleri göğe fırlatır ve böylece Büyükayı'nın yedi yıldızı meydana gelir (akt. Harva, 2014: 155).

Buryat Moğollarındaki aynı hikâye hakkında Ögel (2020b: 258) de şunları ifade eder: “Bir yiğit, 7 Kara demirciyi, (7 şamanı) öldürmüş ve kafataslarından şarap kâsesi yapmış. Yedikardeşler, bu 7 kafatası imiş. Demircileri, (Şamanları), korurlarmış”

Üzerinde durulması gereken bir diğer mesele de Büyükayı burcunun kurtlara benzetilmesi meselesidir. V.M. Ionov'un (1931) ifade ettiğine göre bazı bölgelerde Büyükayı Yıldızı'na ait yedi yıldızın birer kurt olduğu, bu kurtların atları takip ettiklerini ve kıyamet günü ilk olarak bu kurtların atları yakalayacağı inancı hâkimdir (akt. Harva, 2014: 154). Wámbéry (1879) ve V.M. Ionov (1931) da kurtların, atları avlamaları sonucunda dünyanın sonunun geleceği inancının varlığını dile getirirler (akt. Harva, 2014: 154).

Büyükayı burcunun Orta Asya Türklerince Küçükayı burcunun bir uydusu şeklinde algılandığını belirten Ögel (2020b: 256), H. Vambéry'den bir Kırgız-Türk inancını şöyle nakleder: Küçükayı burcunun arabası, önde bulunan iki yıldız yani ak ve kıratlar tarafından Kutup Yıldızı'nın etrafında çekilirdi. Yedikardeşler olarak bilinen Büyükayı burcu ise Küçükayı burcunun yedi bekçisi olarak görev yapıyor, onları koruyup kolluyordu. Göklerde dolaşan kurtlar ise atları avlamak istiyorlardı, ancak atları yedikleri gün kıyamet kopacaktı.

Bir inanışa göre de Büyükayı burcu, Küçükayı burcunu kovalayan Yedi Kurt konumundadır ki bazen efsanelerde kurtların yerini köpeklerin tuttuğu da görülür: “Büyükayı burcu, Kutup Yıldızı'na zincirler ile bağlı Yedi Kurt imiş. (Küçükayı burcunun) atlarını kovalıyorlarmış. Zincirlerin koptuğu gün, kıyamet de kopacaktı...” (Ögel, 2020b: 256).

Türk kültüründe kurt ya da diğer bir söylemle bozkurt inancının ne denli geniş bir yere sahip olduğu bilinin bir gerçektir. Öyle ki en büyük vasıflarından birisi olan *kurtarıcılık ve yol göstericilik* bağlamında Türklerin astrolojik açıdan da kurt ve kıyamet arasında bir bağlantı kurmasına olanak sağlamıştır. Dinsel inanç boyutundan tutun da sözlü kültür yaratımlarına kadar bozkurt inancının yansımaları görülebilir. Türklerin kullandığı *kurtla kıyamete kalmak* deyimini de yine bu inancın büyük bir göstergesi olsa gerektir. Bayat'ın da (2011: 176-177) söylemlerinden hareketle şunları ifade edebiliriz: Kurdun kutsanması, felaket anında ortaya çıkacak kurtarıcı Bozkurt inancını Türk toplumunda baskın bir ideolojiye dönüştürdü. Bu kurtarıcı misyon, Hıristiyanlıkta Mesih (İsa Peygamber'in yeniden görüneceğine inanç), İslamiyet'te ise Mehdi'ye benzetildi (Müslüman Şiîlere göre Sahib ez-Zaman, on ikinci imam Mehdi olarak kabul edilip ikinci kez gelerek hak dinini kuracaktır). Bozkurt, Oğuz'un simgesi olarak dünyanın dört bir yanını bir bayrak altında birleştirip Manas'ta özel bir niteliğe bürünüyor ve Köroğlu'nda sembol haline geliyor; Mesih ve Sahib ez-Zaman figürleriyle benzerlik göstererek kıyamet gününde ortaya çıkacak, insanları kurtaracaktır. Bu, eski Türklerin "kurtla kıyamete kalmak" deyimini anlam olarak büyük benzerlik taşır. Kurdun kıyamete kadar varlığını sürdürmesi, Bozkurt'un kıyamet gününde geleceğine olan inançla örtüşür. Türkler için kıyamet, devletin çöküşü ve esaret anlamına gelir. Bu nedenle Bozkurt, kendilerini kurtaracaklarına samimi bir şekilde inanılan bir simge olarak kabul edilirdi.

Yukarıda ifade edilenlerden hareketle "Gökoğlu kurtarıcı kompleksinin bozkurt varlığında ve bozkurdun antropomorflaşmış şekli olan Türk kahramanlarının simasında değişmesi" (Bayat, 1993, akt. Bayat, 2011: 177) gelişimine rastlanmaktadır.

Büyükayı Yıldızı'nın Türk astral kültüründe ve kültürel yaratımlardaki konumu bu şekildedir. Büyükayı yıldız grubunun astral kültürdeki yeri ve önemi üzerinde durduktan sonra Büyükayı yıldız grubuyla beraber anılan ve onun kadar öne çıkan, bilinen bir diğer yıldız grubu olan Küçükayı hakkında bilgi vermeyi gerekli görüyoruz. Nitekim Türk astral kültürü bir bütündür ve bu bütünü oluşturan her parça kendi özelinde ayrı bir öneme sahiptir.

3.4.3.6. Türk Kozmolojisinde Küçükayı Yıldızı

Türk astral kültüründe Büyükayı burcuyla beraber anılan Küçükayı yıldız grubu da Büyükayı yıldız takımı gibi Türklerin ilgisini çekmiş ve Türk astrolojisinde yerini almıştır. Küçükayı yıldız takımında bulunan yıldızlar arkalarında araba çeken atlara benzetilmişlerdir. Bahaeddin Ögel (1995), Küçükayı burcunun yedi tane yıldızdan meydana geldiğini, iki yıldızın iki at olduğunu, dört yıldızın da araba olduğunu ifade eder; yedinci yıldızın da yalnız kaldığını Kırgızların ona **Urgan Culdaz** dediklerini ve bu yıldızın da arabanın oku olduğu bilgisini verir (akt. Bayat, 2011: 289).

Küçükayı burcu ile ilgili olarak Bayat (2011: 289) “Türk mitolojisinde Küçükayı burcu dört tekerlekli bir arabayı çeken iki aygır olarak tasavvur edilir. Onlardan birinin adı Akbozat, diğersinin ise Gökbozat’tır. Adların göğü simgelediği gibi atların da mitolojik imgede beyaz ve mavi olarak tasarlandığı bilinmektedir” demektedir.

Küçükayı burcundan bahseden Ögel (2020b: 255-256) Kuzey Türk destanlarında bu burcun “dört tekerlekli bir arabayı çeken, iki at” gibi tasavvur edildiğini, Anadolu’da bu burca “Koyun ağılı” denildiğini, Kırgız Türklerinin Küçükayı yıldız grubunu Altı arka (Altı dağ koyunu) olarak adlandırdıklarını ve son olarak da Altay Türklerinin bu burca “İl yettegen” (İl yedigen) dediklerini ifade eder. Görüldüğü üzere diğer yıldız kümelerinde olduğu gibi Küçükayı Yıldızı’na yapılan tasavvurlarda da Türklerin göçebe yaşam tarzları ve hayvancılıkla uğraşmaları etkili olmuştur. Altay ve Yakut Türkleri yıldızları at; onların peşinden giden, onları kovalayan hayvanları da kurt olarak düşünmüştür; avcılıkla ve geyik besleyerek yaşamlarını sürdüren Sibiryalı Türkleri de yıldızları geyik ve avcı olarak düşünürler ve bozkır halklarından olan Kırgızlarda da Küçükayı burcuna ait yıldızlar koç ve koyun adlarıyla anılırlar (Bayat, 2011: 289).

Küçükayı Yıldızı Türklerce her zaman Kutup Yıldızı’na/Temir Kazık’a en yakın ve ona bağlı olan bir yıldız olarak tasavvur edilmiştir (Bayat, 2011: 289). Harva’nın ifade ettikleri de göz önünde bulundurulduğunda şunları söyleyebiliriz: Kırgızlar, Küçükayı takımının Kutup Yıldızı’na en yakın üç yıldızını bir yay oluşturacak şekilde düşündüklerinde, bu üç yıldız “ip” adını verdiler. Aynı takım içindeki diğer iki büyük yıldız ise bu ipin bağlı olduğu iki at olarak hayal ettiler. Bu atların biri beyaz, diğeri ise

mavi/boz renkteydi. Büyükayı takımının yedi yıldızı ise “yedi muhafız” olarak bilinir ve görevleri atları uluyan kurtlardan korumaktır (Harva, 2014: 154).

Büyükayı gibi Küçükayı Yıldızı için yapılan tasavvurlarda da at, kurt, av ve avcı benzetimlerinin olduğu görülür. Böylece genel anlamda Türklerin astral kültürünün ve yapılan tasavvurların onların yaşamları ve temel gereksinimleriyle doğrudan etkileşim içinde olduğunu söylemek mümkün olmaktadır.

3.4.3.7. Türk Kozmolojisinde Ülgü/Karakuş/Terazi Yıldızı

Türkler tarafından bilinen ve Türk astral kültüründe yer edinen bir diğer yıldız da Ülgü/Karakuş/Terazi Yıldızı’dır. Ülgü ya da diğer adıyla Terazi Yıldızı Dîvânu Lugâti’t-Türk’te Karakuş olarak geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 143-144). Bir diğer araştırmacı olan Ögel (2020b: 259), Terazi burcunun Ön Asya’da *Mizan* ve *Terazi* olarak isimlendirildiğini, Türklerin bu burca *Ülgü* dediklerini ve eski Türklerce de bu burca *Karakuş* (Kartal) adının verildiğini belirtir. Ögel (2020b: 259), Terazi Burcu hakkında şu bilgileri paylaşır: Osmanlı yazılarında *Beş Kardeş* olarak adlandırılan bu burç, Anadolu köylüleri tarafından *Beş Kardeşler* olarak anılır. Aynı zamanda, Orta Asya’da *Kesil* adıyla bilinirken, Anadolu’da bazıları tarafından Kuyruk Yıldızı olarak da adlandırılmıştır.

Bayat’ın da (2011: 290) ifade ettikleri yukarıda verilen bilgilerle benzerlik teşkil etmektedir: “Terazi burcu Osmanlı yazılarında beş kardeş olarak bilinmektedir ve fal açmalarda önemli bir yer üstlenmektedir. Tarazlığın korunması açısından da bu yıldız burcunun önemli bir yeri vardır”.

Terazi Yıldızı fal bakımında önemli bir rol üstlenmiştir ve ayrıca tarazlığın yani dengenin hâkim olması açısından da önem arz etmektedir. Bu yıldız ayrıca zamanın ölçülmesinde de büyük bir rol sahibidir. Emel Esin (2001: 47), Dîvânu Lugâti’t-Türk’ü işaret ederek Karakuş Yıldızı altında Müşteri Yıldızı’ndan söz edildiğini ve bu yıldızın zamanı ölçmek amacıyla kullanılan bir ölçü aracı olarak kullanıldığını ifade eder ve verilen beyitte Karakuş Yıldızı’nın gece ve gündüzün mizanını düzenlediğini belirtir. Beyit de şöyledir:

“Yarattı yaşıl çeş / Sawurdı ürün kaş / Tizildi Kara Kuş/ Tün kün ü.ze yörgenü.r”
(Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 143).

Ülgü/Karakuş/Terazi/Mizan Yıldızı'nın oluşumu hakkında birçok efsaneye rastlamak mümkündür ki bu efsanelerin çoğunluğunu av-avcı esaslı inancın belirlediğini görmek mümkündür. Bayat (2011: 289), Karakuş Yıldızı'nın Altaylılara göre dört yıldızdan meydana geldiğini, bunların üçünün geyik olduğunu dördüncüsünün de onları avlamak isteyen avcı olduğu bilgisini verir. Bu bilgiye ek olarak Potanin (1883), verilen sebebe dayanarak Altaylıların bu yıldızın Üç miygak (üç maral) adını verdiklerini ifade eder (akt. Bayat, 2011: 289-290).

Ögel (2020b: 259), Altay kültür çevresinde terazi burcunun üç geyik ve bir avcıya benzetildiğini belirterek ilgili kısmı şöyle verir: “Üç geyik, usta bir avcı tarafından kovalanmışlar, Geyikler canlarını kurtarmak için göğe kaçıp, Terazi burcunu oluşturmuşlar...”

Ögel (2020b: 260), bir Altay Türk destanında “Yeryüzünde bir avcı, bütün geyikleri öldürüyormuş. Tanrı avcıyı göğe çekmiş. Avcının yay ve okları, Terazi burcunu oluşturmuşlar” şeklinde bir kısmın geçtiğini söyler ki Terazi burcunun oluşum efsanesi destanda bu şekilde tasavvur edilmiştir.

Ülgü/Karakuş/Terazi/Mizan Yıldızı'nın Türk kozmolojisinde bu şekilde yer ettiğini görmek mümkündür. Burada anlatımımıza konu olan diğer yıldız ve yıldız kümelerinde olduğu gibi av-avcı motifi dikkat çekmektedir.

3.4.3.8. Türk Kozmolojisinde Üç Arkar/Orion Yıldızı

Türk astrolojisinde göze çarpan bir diğer yıldız da Üç Arkar ya da diğer bir adlandırmayla Orion Yıldızı'dır. Orion yıldız takımı, avcı yıldız takımı (Bayat, 2011: 283) olarak da bilinmektedir.

A. Brand'ın (1889) ve Agapitov ve Hangalov (1883), Orion (Avcı) yıldız kümesine ait olan bir Buryat efsanesini şöyle verdiğini görmek mümkündür: Buryatlarda çok eski zamanlarda yaşayan meşhur bir avcı vardır, bu avcı bir gün ava çıkar ve üç tane geyik avlar. Tam onları alacağı sırada geyikler aniden göğe yükselirler. Avcı, arkalarından ok atsa da onları yakalayamaz. Göğe yükselen bu üç geyik Orion yıldız grubunun sıralı duran üç yıldızına (üç geyik) dönüşür. Göğe bakıldığı zaman onların hemen aşağısında da avcının okunu görebilmek mümkündür (akt. Harva, 2014: 157).

Altaylılarda Orion'un üç yıldız olarak bilindiğini söyleyen Bayat (2011: 284), bu üç yıldızın **uç mygak** (üç maral) ya da **uç arka** (üç koç) olarak adlandırıldığı bilgisini verir ve yıldızların av hayvanı veya avcı olarak tasavvur edilmesinin de avcılık dönemi dünya görüşünden kalma olduğunu belirtir. Ayrıca Potanin (1881), Moğollarda da aynı yıldız kümesinin üç tanesine **kurban geyik**, diğer üçüne de sırasıyla **avcı**, **at** ve **köpek** dedikleri bilgisini verir (akt. Bayat, 2011: 284).

Hemen ifade etmek gerekir ki Orion yıldız grubunun hareketlerine göre gecenin gidişatı/akışı ölçülebilmekteydi ve ayrıca Orion yıldız grubuna sunuda bulunduğu da bilinmektedir; I.A. Lopatin'in (1922) Goldeler hakkında ifade ettikleri söylediklerimizi destekler mahiyettedir: Goldelerler, gecenin ilerleyişini Orion'un hareketine göre ölçerler ve bu gözleme dayanarak Orion'a, damıtılmış içki, et, sütte kaynatılmış buğday unu gibi çeşitli yiyecekler sunarlar. Bu özel sunum ritüeli genellikle her yılın sonunda, özellikle Çin takvimine göre sene sonunda gerçekleştirilir ve bu gecede ayakta durulur. Orion ufukta yükselmeye başladığında, sunulan yiyecekler ve ışıkla donatılmış bir masa kulübeden çıkarılır ve katılımcılar, yıldız kümesine dönerek diz çöküp, dileklerde bulunurlar (akt. Harva, 2014: 159). Ayrıca bütün bu bilgilerden hareketle Harva (2014: 159), bu bölgede takvim yılının hesaplanmasında da Orion yıldız kümesinin esas alındığının muhtemel olduğunu ifade eder.

Üç Arkar/Orion yıldız takımına dair yapılan tasavvurlarda ve efsanelerde de Türklerin av-avcı dünya görüşünün izlerini görmek mümkündür. Bu yıldızın direkt olarak Avcı takımıyıldızı (*Orion Constellation*) olarak adlandırılması da bunun en büyük kanıtı olsa

gerektir. Ayrıca bahsi geçen diğer yıldızlarda olan zamanı ölçmek ve hesaplamak gibi olguların da Üç Arkar/Orion yıldız takımı üzerinden gerçekleştirildiğini görmekteyiz.

3.4.3.9. Kutadgu Bilig ve Dîvânu Lugâti't-Türk'ten Hareketle Türk Kozmolojisinde Var Olan Yıldız Kümeleri

Türk kozmolojisinde bilinen ve ayrıca öne çıkan yıldız ve yıldız gruplarından bahsedildikten sonra akla gelen ilk soru: “Türk astronomisinde ya da kozmolojisinde bilinen yıldız ya da yıldız grupları sadece bu bahsi geçenlerden mi ibarettir?” olsa gerektir. Bu noktada Kutadgu Bilig ve Dîvânu Lugâti't-Türk bize yol göstermektedir. Ayrıca Kutadgu Bilig ve Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Türk astronomisine dair verilerin incelenmesi, diğer bilgilere ulaşılması konumuzu aydınlatmaya yarayacağı gibi Türk kültür hazinesinin zenginliğinin bir kez daha gözler önüne serilmesi anlamına da gelecektir. Yusuf Balasagunlu (1979), Kutadgu Bilig adlı eserinde yedi iklime denk gelen (eşit olan) yedi yıldızdan ve on iki burçtan bahseder, bunlar şu şekildedir (akt. Bayat, 2011: 281-282):

Tablo 1

Kutadgu Bilig'de Geçen Yedi İklim Denk Gelen (Eşit Olan) Yedi Yıldız Tablosu

Kutadgu Bilig	Avrupa dillerinde	Arapça
Sekentir	Satürn	Zühal
Ongay	Jüpiter	Müşteri
Kürüd	Mars	Merih
Yaşık (Güneş)	Sun	-
Sevit(Çoban Yıldızı)	Venüs	Zühre
Arzutilek	Merkür	Utarit

Yalçık (Ay)	Moon	Hilal
-------------	------	-------

Tablo 2*Kutadgu Bilig’de Geçen 12 Burç Tablosu*

Kutadgu Bilig	Latince	Arapça	Genel Türkçede
Kozı	Aries	Hamel	Koç
Ud	Taurus	Sevr	Boğa (inek)
Erentir	Geminus	Cevza	İkizler
Kuçık	Canser	Seretan	Yengeç
Arslan	Leo	Esed	Aslan
Buğdaybaşı	Virgo	Sünbüle	Başak
Ülgü	Libra	Mizan	Ölçü (terazi)
Çadan	Seorpius	Akreb	Akrep
Ya	Sagittarius	Kavs	Yay
Oğlak	Capricornus	Cedi	Oğlak
Könek	Aquarius	Delv	Kova
Balık	Pisces	Hut	Balık

Burçlar hakkında Kutadgu Bilig’de geçen verileri de Ögel (2020b: 255) şöyle aktarır:

On iki burç (Ükek) vardır, bunlardan başka,
Kimisi iki evli, kimisi tek evlidir,
Yaz yıldızı Kuzu, sonra da Boğa (Ud) gelir,
İkizler (Erendir), Kuçık ile dostça yan yana gelir
Gör. Arslan burcu ile komşu “Buğday başı” (Başak)
Sonra Terazi burcu (Ülgü), sonra Yengecin (Çadan) eşi,
Sonra geldi oğlak, Kova (Könek), hem Balık,
Bunlar doğarsa eğer, aydın olur, Gök kalık

Ögel (2020b: 255), Kutadgu Bilig’de burçlar sayıldıktan sonra bu burçlar hakkında şu bilgilerin verildiğini belirtir:

Bil ki bunlardan üçü bahar (yaz), üçü yaz (yay) yıldızdır,
Üçü güz, üçü kış yıldızdır, bil!
Üçü ateş (ot), üçü su, üçü rüzgârdır (yel), bil!
Üçü toprak oldu, Dünya ve iller oldu! Bil!
Bunlardan biri, birine düşman (yağı),
Tanrı düşmana düşman verdi, kesti savaşı (çoğı),
Uyuşmaz (karışmaz) düşmanlar, barıştı (yaraştı), içlerinde! Görüşmez düşmanlarsa,
kaldırdı öçlerini!
Düzenleyen (itigli) Tanrım, özlere düzen verdi!

Düzen verdi, düzdü (tüzdi), hepsini barıştırdı

Ögel (2020b: 264-265) sabahları görünen veya sabahla birlikte kaybolan yıldızlardan bahsederken Kutadgu Bilig'in yazarının konuyla ilgili çok değerli bilgiler verdiğini, verilen bilgilerde yalnızca astronominin olmadığını ayrıca kültür ve duygunun da olduğunu belirterek Kutadgu Bilig'den ilgili kısmı şöyle verir:

- 1) Abdest aldı (yunup kıldı), yatsı namazına (yatgu namazın) kıldı; gereklerini gördü, döşeğini diledi ve yattı.
Az uykuya vardı, sonra yine uyandı; Merih, Mars, (Bakır sukun), tepeden (yana) kaymıştı (savılmış).
Yine gördü ki, Ülker'in başı (tuşu), yana kaymıştı (savılmış).
Doğudan (toğardın), Akreb (Çadan) burcu çıkmış (kopmuş), başı da, yükselmiş (tuş örlep)
Yine yattı, uykusu gelmedi; bir nöbetçi (keziglig kişi) gibi, gözünü yummadı!..
Güneş yükseldi (yaşık örlep), yelden toz koptu! "Dokuz Alsancağı" (tuğı), yaklaşıyordu!...
- 2) Yumulmadı bir daha gözü, uyanık yattı. Düşünerek, sıkıldı özü!
Baka gördü ki doğudan (önden), Terazi (veya Jüpiter) Kara-kuş doğdu; Kopa geldi (Karakuş), tıpkı bir ateş gibi!
Sonra yıldızlar (yıldırık), Aygır (adgır) burcu ile parladılar!
Ardından dizildi (derildi), Jüpiter (Erentir). (Ey insanoğlu), özünü bunlarla belgele (belgüle)!
Seher kuşu (sükiç) kalktı, göğe yükseldi! Mezamir (Suri'ibri) okur gibi, yabancı bir dille öttü (ünün sumlıdı)!
Doğuya doğru, güneşe baktı; yerinden kopup, yükseldiğini gördü...
- 3) Yüzün gizledi yere, Rumî kızı; Dünyanın benzi oldu, bir zenci (zengi) yüzü! (...)
"Rumî kızı", göğün güzelliğini anlatan, bir tanıtımadır. Göğün, bunlu ve sıkıntılı havası da, "Zenci (zengi) yüzü" tanıtması ile tanıtılmıştır.
Uykusu gelmedi, kalktı ve yine baktı: Gör! Ülker, yine kaymış (savılmış), geceye katılmıştı (uçukmuş tüne)!
Gözünü göğe dikti ve uzun uzun baka durdu! Kara gece (kara tün) karardı (tünerdi), aydınlanmadı hiç!
Yatı verdi azıcık, sonra yine uyandı. Mavi (yaşlı) göğe baktı ve yukarıda gördü ki:
Doğudan (toğardın), Terazi (Kara-kuş) burcu kopmuş, yükselmiş! Düşmanın taşıdığı meşaleler gibi, parlak (yıldrak)!
Yedi kardeşler (yetiken), başını götürdü, yine yukarı! Yıldızlar (yıldırık), Aygır (adgır) burcuna, dönüştüler (töngit-)! Jüpiter'in (Erentir) başı ise, yerlere yakın indi!
Güneş (yaşık) başını kaldırdı, ışıklı yüzünü açtı!...

Eski Türk tasavvurunda evrenin veya başka bir söyleyişle gök kubbenin eliptik bir şekilde dönmesine Bayat (2011: 62) Türkçede **çıgrı** denildiği ve çıgrının yıldızların belli bir sistem halinde dönmesini sağladığı bilgisini verir. Hemen belirtmek gerekir ki Kâşgarlı Mahmud, Divânu Lugâti't-Türk adlı eserinde **çıgrı** sözcüğünün karşılığı olarak *felek*, *çark* ve *değirmen*, *su değirmeni gibi şeylerin çarkı* olarak tercüme etmiştir (Ercilasun ve

Akkoyunlu, 2015: 182). Ayrıca Kaşgarlı Mahmut'un verdiği örnekte de bunun görülmesi mümkündür. Örnek ve tercümesi şöyledir: “Teñri ajuñ törittü / Çıgırñ eđiz tezgünür / Yulduzları çergeşip / Tün kün ü.ze yörgeñü.r. Diyor ki: Yüce Allah âlemi yarattı. Yüksek felek daima dönmektedir. Yıldızlar saf saf sıralanmıştır ve gece, gündüz üzerine top gibi sarılmaktadır” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 327).

Daha sonra Esin (2001: 43), Yusuf Has Hacip'in gök çarkına Tezginç (dönen) dediğini, Dîvânu Lugâti't-Türk'te de Kaşgarlı Mahmud'un çığrının yıldızları taşıdığını ve böylece gece ve gündüzün oluştuğu bilgisini veren bir dörtlüğü (hemen yukarıda verilen dörtlük) paylaştığını belirterek Kaşgarlı'nın gök çarkının hareketini günlük bir dolanma olarak tasavvur ettiği çıkarımına ulaşır.

Yukarıda da bahsedildiği üzere Mahmut Kaşgarî'nin Dîvânu Lugâti't-Türk'te gece ve gündüz oluşumundan bahsederken çığrı/çıgırñ, çıkırık gibi kavramları kullandığını görürüz. Çıgırñ, çıkırık sözcüklerini de yazar; çark, felek, dolap ve değirmen gibi şeylerin çıkırığı olarak çevirmiştir. Bu çıkırığın yıldızları taşıması, gece ve gündüzü oluşturması inancı söz konusudur ki *dünyanın değirmen olarak tasarlanması ve yıldız öğretmesi* benzetimini akla getirmektedir. Nitekim bu benzetimi ya da diğer bir söylemle bu tasavvurun yansımaları *Şu Koca Değirmen* adlı türküde de görmek mümkündür, türkünün sözleri şu şekildedir:

Şu koca değirmen canım yıldız öğretür
Herkeseye keyfince canım nasip dağıtır
Ama yoksul bile sevdasının beyidir
Aşk padişahıyız canım sevgi ağası
Muhabbet insanıyız biz yoktur dahası
(Muhabbet sultanıyız biz yoktur dahası)

İstanbul'da deniz oynak yolları yokuş
Güzelleri zalim canım havası bir hoş
İstanbul'u sevmek bile vallah ağır iş
Olsun canım sevda eri sevgi kuluyuz

Muhabbet işçisiyiz biz aşka köleyiz (URL 17).

Kutadgu Bilig ve Dîvânu Lugâti't-Türk'te yıldızlar, dünya, felek ve gece gündüzün oluşumuna dair bilgiler bu şekildedir. Bu bilgileri de gözden geçirdikten sonra, Türklerin astrolojik bilgisinin ne derece olduğu? Türklerin göğe ait hangi unsurlardan haberdar oldukları? soruları cevap bulmaktadır. İfade etmek gerekir ki Roux (2015: 140) Türklerin eski dönemde astrolojiye ait bilgilerinin sınırlı olduğunu ileri sürer ve Kuzey Sibirya metinlerine bakıldığında sınırlı sayıda gök cisminin görülebildiğini, bunların Ay, Güneş/Kün, Venüs/Erklik ve Ülker olduğunu ve ayrıca gök cisimlerine önceleri Yultuz denilirken daha sonraları bunun Yıldız'a dönüştüğü bilgisini verir.

Ay ve güneş haricinde Türklerin bildiği diğer astrolojik unsurlardan olan yıldızlar söz konusu olduğunda Bayat'ın (2011: 280) söylemlerini de dikkate alırsak şunlar ifade edilebilir: Türk mitolojik sistemine göre, Temir Kazık, Dan Yıldızı, Çolpan/Çoban Yıldızı, Büyükayı burcu veya Yedi Hanlar veya Yitiken Yıldızı, Ülker, Kervankıran Yıldızı, Samanyolu gibi astral görüşler, esasen önemli bir yer tutmaktadır. Aynı zamanda, eski Türkler, gezegenler arasında Jüpiter'i Karakuş olarak adlandırırken, Venüs'ü Erlik veya Yaruk Yıldızı olarak tanımlamış ve Mars'ı da bilmekteydiler. Bazı kaynaklarca konar-göçer olan Türkler, yedi veya dokuz gezegenin varlığından haberdar olmuşlardır.

Türklerin bildiği göğe ait unsurların yanında bilinen mevcut astrolojik unsurların nasıl yorumlandığı da önem arz etmektedir. Detaylı bir şekilde incelediğimiz astrolojik unsurların özellikle yıldızlar konusunda birçoğunun yorumlanmasında Türk konar-göçer yaşam tarzının, avcılık, toplayıcılık ve hayvancılığın çok büyük bir etkisini görmek mümkündür. Bayat (2011: 289-296), Türk boylarında yıldız adlandırmalarını; avcı, at, geyik, kurt ya da koç, inek, koyun ve araba olarak tasavvur edilmesini konar-göçer, avcı toplayıcı ve yerleşik dünya görüşünün karşılaşmasına bağlar, şunlar söylenebilir: Türklerin konar-göçer yaşamları boyunca yıldız takımlarını veya yıldızları hayvan veya kuş isimleriyle tanımlamaları, hayvanlara verdikleri değer ve kutsal nitelikleriyle doğrudan bağlantılıdır. Özellikle Türklerin büyük bir sevgi beslediği at, aynı zamanda gökyüzü ile ilişkilendirilen bir semboldü. Zamanla, göğü güçlü bir ata benzeten bir

perspektife evrildi. Ayrıca, kurdun astral kùltte önemli bir rol oynaması, Türklerin yerdeki olguları göğe taşıma eğilimlerinden kaynaklanmaktadır.

Öyle ki kozmogonik mitlerin oluşumunda dahi bu olgular rol oynar. Bayat (2011: 279-280), 19. yy'de yapılan derleme çalışmalarından hareketle kozmogonik mit niteliğinde olan astral mitin konar-göçer olan toplumlarda popüler olduğu bilgisine ulaşıldığını ifade eder ve yıldız kùltünün avcı, toplayıcı Altay topluluklarında, bozkır çobanlarında ve özellikle ren geyiği yetiştiren Altay ve Sibiry Türklerinde antropomorfik bir özelliğe kavuşarak eski Türklerin kozmik görüşünü ve az da olsa kozmik bilgisini yansıttığı bilgisini paylaşır.

Bütün bunların yanında güneşe, aya ve yıldızlara dair bilgi yaşamın devam ettirilmesinde ve zamanın hesaplanmasında geçmişten beri Türklere yardımcı olmuştur. Gidilecek yönün tayininde ve zamanın ölçülmesinde büyük bir rehber olmuşlardır. Bunun yanında parlaklıkları ve güzellikleri de her zaman cezbedici olmuştur. Ögel (2020b: 253)'in konu ile ilgili ifade ettiklerinden hareketle şunları söyleyebiliriz: Türk kùltüründe yıldız bilgisi, büyük bir öneme sahiptir. Geceleyin, zamanı belirlemede yıldız bilgisi, tek güvenilir yol ve çözümdür. Eski Anadolu köylerinde, yıldız bilgisi kullanarak saati bile tespit etmek mümkündü. "Kervankıran" türküsünde suçu kendi yıldız bilgilerine atmak yerine, Kervan Yıldızı'nın beklenenden erken doğmasında buluyorlardı. Yön tayini ve yol bulma da sadece yıldızları iyi bilmekle mümkündü. Bu özellikle savaşçı kavimler için hayati bir öneme sahipti. Ayrıca, yıldızlar kendi başlarına bir evren ve güzellik sunarlar, bu nedenle insanların kalplerini büyülemeyi başarmışlardır.

Türk mitolojisi açısından bakıldığı zaman Türk astrolojisinin unsurlarına gizil anlamlar yüklenilmiş, geçmişten gelen ezoterik bilgiler birtakım simge ve sembollerle korunarak kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Özellikle ilk yaratım olgusu gerek ilk evren tasarımı gerekse de başlangıçtaki yaratıcı-yaratım tasavvuru, simge ve semboller bu kültürel kodlarda korunarak günümüze ulaşmayı başarmıştır. Bahsi geçen simge ve semboller diğer kültürel yaratımlarda direkt ve dolaylı olarak yaşamaktadır. Konumuz itibariyle de türkülerde bu kültürel kodları, ezoterik anlam içeren simge ve sembollerin kullanıldığını görmek mümkündür.

Özellikle yukarıda da belirttiğimiz gibi ve Bahaeddin Ögel'in ifade ettiği bir kullanım olarak *müşterek kültür tabanını* oluşturan mitolojik ve astrolojik unsurlar bu anlamda önem arz etmektedir. Türk mitolojisi, Türk kozmolojisi veya astrolojisi ve Türk dünyası türküleri arasındaki etkileşimin esas alınarak mitolojik ve kozmolojik unsurların simge, sembol ve kültürel kodların incelenmesinin bizi amacımıza ulaştıracağı kanısındayız. Bu anlamda türkü ve mitoloji ilişkisi üzerinde durmak elzemdir. Türk astrolojik unsurlarının türkülerde nasıl kullanıldığı, ne derece yer ettiği, motif ve bağlamsal açıdan incelenmelidir.

Sonuç olarak, Türk mitolojisi ve kozmolojisi, Türk kültürünün derin köklerine uzanan ve toplumsal belleği şekillendiren önemli unsurlardır. Mit ve mitoloji kavramları, toplulukların dünya görüşünü, doğayla ve evrenle ilişkilerini anlamamıza yardımcı olur. Mitlerin özellikleri ve sınıflandırılması, onların anlatsal ve işlevsel çeşitliliğini ortaya koyarken, Türk mitolojisine genel bir bakış, bu kültürel mirasın zenginliğini ve benzersizliğini vurgular. Türk mitolojisi bağlamında kozmolojik unsurlar, özellikle güneş, ay ve yıldızlara dair anlatılan efsaneler ve yapılan ritüeller, bu gök cisimlerinin Türk kültüründe ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Güneşe, aya ve yıldızlara dair ritüeller ve kurban kesme adetleri, bu gök cisimlerine atfedilen kutsallığın ve onların toplumsal hayat üzerindeki etkisinin altını çizer. Kutup Yıldızı/Demir-Temir Kazık, Ülker Yıldızı, Çoban/Kervankıran/Zühre/Venüs Yıldızı, Samanyolu Yıldız Takımı, Büyük Ayı Yıldız Takımı, Küçük Ayı Yıldız Takımı, Ülgü-Terazi Yıldızı ve Üç Arkar (Orion) Yıldız Takımı kümeleri sadece yer-yön tayini için değil, aynı zamanda zamanın ölçülmesi ve hava tahminleri gibi pratik amaçlarla da kullanılmıştır. Efsane kaynaklı türküler, yıldızlara ve gök cisimlerine dayanan halk takvimleri ve Türk sosyo-kültürel hayat ile kozmolojik unsurlar arasındaki etkileşim, bu unsurların sadece mitolojik anlatılarda değil, günlük yaşamda da ne kadar derin bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Kutadgu Bilig ve Dîvânu Lugâti't-Türk gibi önemli eserlerde yer alan yıldız kümeleri, Türk kozmolojisinin yazılı belgelerle de desteklendiğini ve bu bilginin nesiller boyu aktarıldığını ortaya koyar. Verilen bilgiler ve elde edilen veriler, Türk mitolojisi ve kozmolojisinin, Türk kültürünün anlaşılmasında ve korunmasında ne kadar önemli olduğunu bir kez daha teyit etmektedir.

4. BÖLÜM

TÜRK DÜNYASI TÜRKÜLERİNİN TÜRK MİTOLOJİSİ VE KOZMOLOJİSİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

4.1. TÜRKÜ, TÜRK MİTOLOJİSİ VE KOZMOLOJİSİ İLİŞKİSİ

Türk dünyası gerek diliyle gerekse de kültürel yapılarıyla müşterek bir tabana sahiptir. Bu nedenle mitolojik ve kozmolojik unsurların da ortaklığı gayet tabiidir. Türk mitolojisinin ve kozmolojisinin esas olarak tabanında Türklerin evreni anlama ve anlamlandırma çabalarının yattığı bilinmektedir. Bu nedenle Türklerin dünya üzerinde varlık gösterdikleri anla beraber dünyayı, gökyüzünü ve gökyüzündeki varlıkları anlamlandırma çabasının başladığı söylenebilir. Özellikle ilk yaratım anı, yaratılma şekli gibi olgular her zaman bir düşünceye ve bir temele oturtulma gayesi taşımıştır. Bu nedenle insanlar yaşamları için gerekli olan göksel unsurları her zaman dikkate almış ve onların zamansal döngülerini gözlemleyerek takvimsel ve mevsimsel değişimleri hesaplamışlardır.

Mitoloji ve astroloji, özellikle Türk astral kültü göz önünde tutulduğunda, çoğunlukla iç içedir ve birbiriyle bağlantılıdır. Kozmolojik unsurların mitolojik unsurlar içerisinde yaygın bir statüye sahip oldukları bilinmektedir (Mirzaoğlu, 2015a: 159-162). Derin köklere sahip olan Türk mitolojisinin ve Türk astrolojisinin köklü bir yaratım olan türkülerde kendini direkt ya da dolaylı olarak göstermesi de yadsınamaz bir gerçektir. Mirzaoğlu'nun (2015a: 173-174) konu ile ilgili ifadeleri bu anlamda önem arz etmektedir, bu ifadeler de göz önünde bulundurulduğunda şunlar söylenebilir: Türk kültürü, tarih öncesi zamanlardan itibaren var olan mitolojik unsurların ve bu unsurlara bağlı çeşitli inançların, toplumun geçirdiği değişimlere rağmen yeni zamanlarda farklı işlevlerle varlıklarını sürdürdüklerini gösterir. Bu mitolojik unsurlar, zaman içinde yeni ihtiyaçlara uyum sağlamak adına değişikliklere uğramış olsalar da geçmişte taşıdıkları anlamları, inançları ve açıklamaların bazılarını korumaya çalışırlar. Bu nedenle, Türk kültüründe özellikle türküler, mitolojik motiflerin geleceğe taşınmasında önemli bir işlev görmekte ve bu motiflerin evrimine tanıklık etmektedir.

Genel anlamda müzik ve özelde de türküler geçmiş ile günümüz arasında bağ kurma fonksiyonuna sahiptir. Bu nedenle türküler insanı, insana ait duyguları, tarihi ve kültürel yaratımları da bünyesinde barındırır. Tabii olarak mitolojik ve kozmolojik unsurlar da buna dâhildir: Türküler, toplumların tarih boyunca geçirdiği değişim ve dönüşümleri yansıtarak adeta geçmişi bir sihirli ayna gibi yansıtır. Bu özellikleri sayesinde, mitolojik sembol ve motifleri içinde barındırarak, toplumların geçmişten günümüze olan evrimini taşıyan önemli araçlardır (Memiş, 2020: 19). Nitekim Mirzaoğlu'nun (2015a: 155) da ifade ettiği gibi türkü zamana karşı dayanıklıdır, çağlar öncesinden hayatın, tabiatın ve kâinatın çeşitli algılanış biçimleriyle ilgili olarak bize bazı kesitler, bilgiler verir; bu anlamda da birçok geleneğin, inanışın ve mitlerin izini halk türkülerinde görmek mümkün olabilmektedir. Vural'ın (2018: 1919) ifade ettikleri dile getirdiklerimizi destekler mahiyettedir, ifade edilenler özetle şöyledir: Türk kültürünün, tarihinin ve müzikolojik evrimin ürünü olan türkülerin sözleri çeşitli bilim alanlarında incelenmiştir. Tarih biliminden halk bilimine, sosyolojiden müzikolojiye kadar geniş bir perspektifte incelenen türkü sözleri, kıyafetlerden törelere, yöresel sözlerden sık kullanılan eşyalara kadar birçok unsuru içinde barındırmaktadır. Bu unsurlar, türkülerin bölgesel özelliklerini, tarihi geçmişini, diğer sanatlarla olan ilişkilerini ve mitolojik kökenlerini yansıtmaktadır. Türkü sözlerinde özel anlamlar yüklenmiş motifler bulunmakta olup motif özellikli kelimelerin seçiminin gelişigüzel değil, dikkatlice ve belli bir bilinçle yapıldığı görülmüştür.

Bu nedenle ancak türküler dikkatli bir şekilde analiz edildiklerinde mitolojik ve kozmolojik unsurları yakalamak mümkün olacaktır. Konumuz açısından büyük bir öneme sahip olan Mirzaoğlu'nun *Türkülerde Mitolojik Unsurlar* adlı çalışmasından hareketle şunlar ifade edilebilir: Türkülerde bu motifler iki şekilde yer etmektedir, birincisi direkt, ikincisi dolaylı kullanımdır; birinci gruba anlatı türküleri (*narrative songs*) dediğimiz, efsanelerin konu edildiği türkü metinleri girerken ikinci grupta mitolojik motif, türkünün esas konusuyla ilişkili ya da ilişkisiz bir şekilde karşımıza çıkar ki Türk halk türkülerinde ikinci gruba giren motif kullanımının daha yaygın olduğu bilinmektedir (Mirzaoğlu, 2005: 35).

Bu anlamda türküleri oluşturan formüllerin (Topalak, 2022: 525), kullanılan simge ve sembollerin, türkülerin yapılarının ve meydana gelen modellerin araştırma ve incelemelerde karşımıza çok şey çıkaracağı aşikârdır. Nitekim bu formüller bahsi geçen unsurları kendi bünyelerinde barındırıp koruduğu gibi zamana uyum sağlayarak gelişip değişerek yaşamasını da sağlamaktadır.

Türküler, günlük konuşma dilinden farklı olarak kendi özel sembollerini kullanarak daha şiirsel ve etkili bir dille ifade edilir. Bu sembolik dilin anlaşılması, bir türkünün derin anlamını kavramak için gereklidir. Bu semboller, her kültüre özgüdür ve halk türkülerinin nesilden nesile aktarılmasında ve günümüze ulaşmasında kritik bir rol oynar (Mirzaoğlu, 2017: 67). Bu düşünceden hareketle Türk mitolojisinin ve Türk astrolojisinin izlerini bu şekilde gün yüzüne çıkarmanın mümkün olabileceği kanısındayız. Bu konuda bizi amacımıza ulaştıracak en büyük yardımcımız ve aynı zamanda incelemeye tabi tutacağımız malzememiz de zengin *Türk dünyası türküleri hazinesi* olacaktır.

4.2. TÜRK DÜNYASI TÜRKÜLERİNİN MİTOLOJİK EKSEN DOĞRULTUSUNDA İNCELENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

4.2.1. Anadolu/Türkiye Türkleri Türküleri

Anadolu’da yaşayan türkü hazinesine bakıldığı zaman Türk kozmolojisine dair motiflerin halen yaşadığı açık bir şekilde görülebilir. Türkiye Türklerinin türkülerinde de yukarıda bahsettiğimiz üzere kozmolojik motifler direkt (1. grup) ya da dolaylı (2. grup) şekilde varlık göstermektedirler. İnceleyeceğimiz altı Anadolu/Türkiye türküsünden ilki, birinci gruba giren, efsane kaynaklı türküler sınıfında incelenebilen ve kozmolojik motifleri bünyesinde barındıran *Kervankıran türküsüdür*. Hikâyesinden ve sözlerinin çeşitli varyantlarından bahsettiğimiz, Anadolu’da bilinen ve genellikle bağlama (bkz. Şekil 2) ile icra edilen *Kervankıran* türküsünün sözlerini hatırlatmakta fayda buluyoruz:

Of of of!

Bir yıldız doğdu nur ile

Âlemi yaktı nar ile

Küsülüyem ben yâr ile
Niye doğdun sarı yıldız mavi yıldız

Aman evler yıkan yıldız
 Evler yıkan beller büken
Kanım döken Kervankıran
 Dön dön yâre doğru dön

Yine bugün yaralandım
 İndim etrafı dolandım
 Tatlı canımdan usandım
 Dön dön yâre doğru dön

Of of of!
Sana Kervankıran derler
 Bana Dertli Kerem derler
 Yâre ikrar veren derler
Niye doğdun sarı yıldız mavi yıldız

Aman evler yıkan yıldız
 Evler yıkan beller büken
Kanım döken Kervankıran
 Dön dön yâre doğru dön

Yine bugün yaralandım
 İndim etrafı dolandım
 Tatlı canımdan usandım
 Dön dön yâre doğru dön (URL 18).

Şekil 2

Anadolu/ Türkiye Türk Halk Çalgılarından “Bağlama”.

Türküde görüldüğü üzere direkt olarak Kervankıran Yıldızı olarak da bilinen Solbon/Çolpan/Çoban/Zühre/Seher/Venüs Yıldızı'ndan bahsedilmektedir. Bununla beraber Çoban Yıldızı'nın Türk mitolojisindeki durumu ve konumu bilinmektedir. Anadolu'da 2. grup olarak nitelendirdiğimiz, türkü içerisinde konudan bağımsız gibi görünen ya da sırf kafiye maksatlıymış gibi olan kullanımlar da söz konusudur. Fakat daha önce de dile getirdiğimiz gibi türküler içerisindeki kullanımların hiçbirisi tesadüfi ya da bilinçsiz kullanımlar değildir. Bu motif ve örüntüler bir takım simge ve kodların gün yüzüne çıkmış halidir. Nitekim ikinci olarak inceleyeceğimiz *Aya Bak Yıldıza Bak* şeklinde başlayan türkü bu ifade edilenlere örnek teşkil edecek yapıdadır. Türkünün sözleri şu şekildedir:

Aya bak nice gider

Ay dolanır gece gider

İki de kaşın arası

Bir yol var Hacc'a gider

Lemide hayranın olim

Karakız kurbanın olim

Aya bak yıldıza bak

Suya giden kıza bak
 Kız Allah'ı seversen
 Dön de bir yol bize bak
 Lemide hayranın olim
 Karakız kurbanın olim

Ay buluttan geridir

Buralar merdan yeridir
 Kalkın gidin evliler
 Buralar ihvan yeridir
 Lemide hayranın olim
 Karakız kurbanın olim

(Ek)

Ay gitti batan yere

Kurban yar yatan yere
 Sinemi nişan kuram
 Yar okun atan yere
 Lemide hayranın olam
 Kara kız kurbanın olam (URL 19).

Bu türküde her ne kadar *Aya bak yıldıza bak* ibaresi suya giden kızdan bahsetmeden önce giriş söylemi olarak (kafiye maksatlı) söylenmiş gibi görünse de aksine bilinçli kullanılan içinde motif barındıran bir ifadedir. Daha önceden de bahsettiğimiz gibi Türklerde ayın üzerinde kovalarla su taşıyan bir kızın olduğu inancı söz konusudur. Yakutların aya dair oluşturdukları efsanelerden bahsederken Harva'nın ifade ettiği şu cümleyi hatırlayalım: “(...) Bu yüzden aya dikkatle bakıldığında, omzunda iki tane su kovanının asılı olduğu sırık taşıyan bir kız görülebilir” (Harva, 2014: 149-150). İşte tam burada ileri sürdüğümüz görüşe dair kanıt bulmaktayız. Türklerin ay inancının, tasavvurlarının veya bunlar kaynaklı oluşturdukları efsanelerin Türk mitolojisi ve kozmolojisi ekseninde türkülere yansıdığını görmekteyiz. Bu unsurların kullanılan formül, simge, semboller ve kültürel kodlarla aktarıldığı görülmektedir. Ay motifini gördüğümüz üçüncü türkü *Ay Doğar Aşar Gider* adlı türküdür. Türkünün sözlerini şöyle vermek mümkündür:

Ay doğar aşar gider

Kızlar Maraş'a gider
 Bir elim yar koynunda
 Bir elim boşa gider

Hora da gelin ne diyon
 Hora da gelin ne diyon
 Söylüyom söylemiyon
 Daha da bana ne diyon

Karşıda koyun kuzu
 Koyuna verin tuzu
 Koyun neylesin tuzu
 Bekara verin kızı

Hora da gelin ne diyon
 Hora da gelin ne diyon
 Söylüyom söylemiyon
 Daha da bana ne diyon

Ay ışıktır ışıktır

Dam dama dolaşıktır
 Çok nazlanma kaynana
 Oğlun bana aşıktır

Hora da gelin ne diyon
 Hora da gelin ne diyon
 Söylüyom söylemiyon
 Daha da bana ne diyon (URL 20).

Türk halkının dile getirdiği türkülerden birisi olan ve dördüncü olarak inceleyeceğimiz türkü *Yeşil Ördek gibi Daldım Göllere*'dir. Türküde güneş ve ay (mah) motifinin kullanılan unsurlar arasında yer aldığını görürüz:

Yeşil ördek gibi daldım göllere
 Sen düşürdün beni dilden dillere
 Başım alıp gidem gurbet ellere
 Ne sen beni unut ne de ben seni

Gel seninle ahd-ü peyman edelim
 Bağlanalım bir karara varalım
 Söylediğin sözde hemen duralım
 Ne sen beni unut ne de ben seni

Sevdiğim semanın güneşi mahı

Seni seven âşık çekmez mi ahı
 Getir el basayım kalamullahı
 Ne sen beni unut ne de ben seni (URL 21).

İnceleyeceğimiz beşinci örnek *Dam Üstünde Un Eler* adlı türküdür. Türkünün sözlerini şu şekilde vermek mümkündür:

Dam üstünde un eler
 Tombul tombul memeler
 Zalım oy gelin zalım zalım zalım
 Memeler baş kaldırmış
 Kavuşmuyor düğmeler
 Zalım oy gelin zalım zalım zalım

Gökte yıldız ellidir

Ellisi de bellidir

Zalım oy gelin zalım zalım zalım

Sevilecek güzeller

Gülüşünden bellidir

Zalım oy gelin zalım zalım zalım

Bu yol Harput'un yolu

Hem kar yağar hem dolu

Zalım oy gelin zalım zalım zalım

Ben burada yâr sevmem

Her yanımdüşman dolu

Zalım oy gelin zalım zalım zalım (URL 22).

Türkünün ikinci kıtasına bakıldığı zaman “Gökte yıldız ellidir, ellisi de bellidir” ifadesi dikkat çekicidir. Burada kültürel kodlarda yaşayan Türk astrolojisine dair izleri görmek mümkündür. Bu kültürel kodların anonim türkülerden ziyade Türk kültür ve edebiyatında önemli bir yere sahip olan âşıklık geleneğinde ve bu geleneğin hem taşıyıcısı hem de icracısı olan âşıklar tarafından da kullanılmış olması doğaldır. Nitekim sözlü kültürün gerçekten varlık gösterdiği yerin yazılı materyallerden ziyade insan zihni ve hafızası olduğu unutulmamalıdır. Bu anlamda Özkul Çobanoğlu'nun ifade ettiği şu cümleler söylenilenleri desteklemektedir: “Oysa, sözlü kültürün gerçek arşivi kütüphaneler değil insan hafızasıdır” (Çobanoğlu, 2000). Altıncı olarak incelediğimiz Karacaoğlan'a ait şu türküde Türk mitolojisine bağlı astral kültün izlerini görmek mümkündür:

Nazlı yardan bana bir haber geldi

Eğer doğru ise büktü belimi

Dediler ki yâri yad eller aldı

Kadir Mevla'm nasip eyle ölümü

Seher Yıldızı ayırdı bizi

Perişan eyledi dost hepimizi

Seher Yıldızı ayırdı bizi

Perişan eyledi yar ikimizi

Bülbüle söyleyin dalına konsun

Bizi böyle eden Allah'tan bulsun

Sabreyle sevdiğim ilkbahar gelsin

Terk edeyim vatanımı yurdumu

Seher Yıldızı ayırdı bizi

Perişan eyledi dost hepimizi

Seher Yıldızı ayırdı bizi

Perişan eyledi yar ikimizi

Karacaoğlan der ki konmadan göçtüm

Yâr elinden dolu badeler içtim

Kötüler zanneder ben yardan geçtim

Ölmeyince çeker miyim elimi?

Seher Yıldızı ayırdı bizi

Perişan eyledi dost hepimizi

Seher Yıldızı ayırdı bizi

Perişan eyledi yar ikimizi (URL 23).

Yukarıda sözlerini verdiğimiz *Seher Yıldızı* adlı türküde aşığın Seher Yıldızı'ndan şikâyetçi olduğunu görürüz. Seher Yıldızı daha önce de bahsedildiği üzere Solbon/Çolpan/Çoban/Venüs/Kervankıran Yıldızı olarak bilinen yıldızdır ve bu yıldızın insanlar üzerinde birtakım olumsuz etkileri olduğuna inanılmaktadır ki bunun en büyük kanıtı da Kervankıran hikâyesi ve bu hikâyeden kaynaklı ortaya çıkan türkü olsa gerektir. Karacaoğlan'a ait bu türküde de âşık sevdiğinden ayrılmasına Seher Yıldızı'nın sebep olduğunu söylemektedir. Bu da bize birtakım olumsuzluklara sebebiyet vermesi bakımından Türk halkının Ülker Yıldız'ına dair olumsuz inancını anımsatmaktadır. Ülker

Yıldızı'nın doğmasıyla şiddetli, olumsuz hava olaylarının meydana geldiği inancından detaylıca bahsedilmişti ve Çolpan/Çoban/Kervankıran Yıldızı bu anlamda Ülker'e benzetilmiştir. Bu ve buna benzer birçok örneği Anadolu/Türkiye sahasındaki türkülerde görebiliriz.

4.2.2. Altay Türkleri Türküleri

Türkiye dışındaki Türklerde türküyeye çeşitli adlar verildiği bilinmektedir. Altay Türklerinde ise diğer türlere göre daha şiirsel ve tematik olan, lirikliği ile öne çıkan Kojoñ (Yakıcı, 2013: 323) ya da diğer bir söylemle Kojoñdar söz konusudur. Anadolu'da nasıl insanlar duygu ve düşüncelerini, hislerini türkülerle dile getiriyorsa Altay Türklerinde de bu görevi kojoñların üstlendiği söylenebilir. Kojoñların sınıflandırılmasına baktığımızda Sazon Surazakof'un (1975) *Altay Folklor* adlı çalışmasında bu türü kendi içerisinde 6'ya ayırdığını görürüz:

- 1- İstoriçeski kojoñdor (tarihî kojoñlar)
- 2- İş kereginde kojoñdor (İş, meslek hakkındaki kojoñlar)
- 3- Sotsialisny tema aayınça kojoñdor (sosyal muhtevalı kojoñlar)
- 4- Satiriçeski kojoñdor (Hiciv kojoñları)
- 5- Altaydı maktagan kojoñdor (Altay'ı öven kojoñlar)
- 6- Süüş kereginde kojoñdor (Sevgi hakkındaki kojoñlar) (akt. Dilek, 1996: 127).

Türk astrolojik kültürünün unsurlarının Altay Kojoñlarına yansması ortak kültürün büyük bir göstergesi olduğu gibi Türk mitolojisinin ortak köklerinin de bir göstergesi olmaktadır. Bu açıdan Altay Türklerinin güçlü bir yaratımı olan kojoñlar incelendiğinde birçok astral kült unsurunun bu yaratımlara yansıdığı görülecektir. Altay Kojoñlarından üç örnek incelenmiştir. İlk incelediğimiz Altay Kojoñu *Biçik Bar/Kitap Var*'dır. Kojoñun sözlerine bakıldığı zaman ay ve güneş kültürünün bu Kojoñda varlık gösterdiği görülür. Kojoñun sözleri ve Türkiye Türkçesi çevirisini şu şekilde vermek mümkündür:

Altın kayırçak içinde	Altın sandık içinde
<i>Ay bildirlü torko bar</i>	<i>Ay desenli ipek var</i>
Amıral bolgon köksimde	Düşünceli göğsümde
Altın sudur biçik bar	Kutsal, altın kitap var

Kümüş kayırçak içinde	Gümüş sandık içinde
Kün bildirlü torko bar	Güneş desenli ipek var
Kümürel bolgon köksümde	Derin düşünceli göğsümde
Kümüş sudur biçik bar	Kutsal, gümüş kitap var (URL 24).

şekil 3

Altay Türk Halk Çalgılarından "Topşur"

Göge ait unsurların özellikle de bazı yıldız gruplarına bakılarak zamanın tahmin edilebilmesi meselesi üzerinde detaylıca durulmuştu. İkinci olarak inceleyeceğimiz *Çakşınak Bolzın/İyi Olsun* adlı türküye baktığımızda bu göge ait unsurların zamanla ilişkilendirildiğini görülür. Türkü sözlerini şöyle vermek mümkündür:

Canar öydiñ oyunu	Dönüş zamanının oyunu
Çap-çakşınak bolzın.	Çok iyi olsun.
Ayrılıřtıñ kojoñı	Ayrılığın şarkısı
Alañzılı bolzın	şaşırtıcı olsun
Artař tuunañ ay ajar,	Artaş dağından ay aşar,
Aşkalakta, canalık.	Aşmak üzereyken dönelim.
Ayıl ortodoñ kop çıgar,	Ev içinde dedikodu çıkar,
Çıkkalakta canalık.	Çıkmak üzereyken dönelim
(...)	(...)

<i>Caka ciltis aja berdi,</i>	<i>Kıydaki yıldız aştı,</i>
Canar öyis cedip keldi.	Dönme zamanımız geldi.
<i>Koyu ciltis astay berdi,</i>	<i>Koyu yıldız azaldı,</i>
Konor öyis cede berdi.	Konaklayacak zamanımız geldi.
Koldorıstañ tudujıp,	Ellerimizden tutuşup,
Kojoñdojıp canalık.	Şarkı söyleyip dönelim
Ceñderisteñ tudujıp,	Yenlerimizden tutuşup,
Cergelejip baralık.	Dizilip dönelim (URL 25).

Bütün bunların yanı sıra ay ve güneşin bir güzellik benzetim unsuru olarak da kullanıldığından bahsedilmiştir. Üçüncü olarak ele aldığımız Altay kojoñu da bu hususa örnek teşkil etmektedir. *Altayım/Altayım* adlı kojoñun ilgili kısmı şu şekildedir:

Altın suuluk şıñkırıp,	Altın dizgin şingırdayıp,
Ala tay celgen Altayım.	Ala tayın koştığı Altayım.
<i>Ay tanazı caltrap,</i>	<i>Ay gibi düğmesi parlayıp,</i>
Kıstar cürgen Altayım.	Kızların yürüdüğü Altayım.
Kümüş suuluk şıñkırıp,	Gümüş dizgin şingırdayıp,
Küren tay celgen Altayım.	Esmer tayın koştığı Altayım,
<i>Kün tanazı mızıldap,</i>	<i>Güneş gibi düğmesi ışıldayıp,</i>
Kelinder cürgen Altayım.	Gelinlerin yürüdüğü Altayım (URL 26).

Altay kojoñlarında Türk astrolojik unsurlarının yansımaları verilen örneklerden hareketle dolaylı ve direkt olarak bu şekilde görmek mümkündür. Tabii olarak verilen örnekler çoğaltılabilir. Gerek direkt gerekse de benzetimsel kullanımlarla Türk astral kültüne dair inancın ve unsurların kojoñlarda büyük ölçüde yer ettiği görülmektedir.

4.2.3. Azerbaycan Türkleri Türküleri

Anadolu'daki türkü teriminin karşılığı olarak Azerbaycan Türkleri, *mahnı* sözcüğünü kullanmaktadırlar (Yakıcı, 2013: 332; Baldane, 2019: 83). Yolcu, Mahnıların Azerbaycan Türklerince ezgi ve dans birlikteliği/bütünlüğü içinde türkü formunda bir tür olarak

düşünüldüğünü dile getirir (Yolcu,2012: 39). Ayrıca Yolcu, Eziz Mirahmedov'un (1998) mahnıyı lirik şiirin en eski özlerinden ve ezgiyle okunmak için yaratılan bir tür olduğunu ifade ettiğini söyler ve Paşa Efendiyev'in de mahnının halkın kalbi olduğunu, halkın bütün fikirlerini, hissiyatını yansıttığını ve mahnının halkın ilk yaratıcılık numunesi olduğu söylemlerini aktarır (akt. Yolcu, 2012: 39-40).

Cafer Ahmedli (2015: 139), mahnı hakkında şunları ifade eder: "Azerbaycan halkının hayatı, mücadelesi, zarif ve beşerî duyguları, sevinç ve kederi türkülerinde yer almaktadır. Azerbaycan türkülerinin tümü klasik makamlara dayanmış ve onlardan esinlenmiştir".

Azerbaycan halk musikisine bakıldığı zaman ise Azerbaycan halk musikisinin; *Anonim halk musikisi*, *Âşık musikisi* ve *Mugam/Destgah musikisi* olarak üçe ayrıldığı ve mahnıların bu musiki sınıflandırmasında Anonim halk musikisi başlığı altında ilk sırada geldiği görülür (Turunç, 1999: 4). Musiki tasnifinin yanı sıra biraz daha detaya inildiğinde mahnıların da sınıflamaya tabi tutulduğunu görmek mümkün olacaktır. Aytaş (2003), Azerbaycan türkülerini/mahnılarını şu şekilde tasnif etmiştir:

1. Lirik Nağmeler
 - a- Sağın Nağmeleri
 - b- Ovçu Nağmeleri
 - c- Xana Nağmeleri
 - d- İpekçi Nağmeleri
 - e- Balıgçı Nağmeleri
2. Mövsüm Nağmeleri
3. Meişet Nağmeleri
 - a- Ağıtlar
 - b- Toy Nağmeleri (Adaxlı Oxşamaları)
 - c- Şirni, Xonça ve Nişan Taxma Nağmeleri
 - d- Halay Mahnıları
4. Yigitlik Koşukları (Qehremanlıg Nağmeleri)
5. Çocuk Nağmeleri
 - a- Acıkmalar
 - b- Sanamalar
 - c- Arzulamalar
 - d- Okşamalar
 - e- Laylalar
 - f- Çaçdırmalar
 - g- Yanıltmacalar
 - h- Düzgüler

1- Tapmacalar (akt. Yakıcı, 2013: 334-335).

Azerbaycan mahnıları ve mahnıların sınıflandırması hakkında verilen bilgilerden sonra mahnı örneklerinin incelenmesi yerinde olacaktır. İncelediğimiz yedi türkü örneğinden ilki *Bağın da Üzüm Galdı*'dir. Bu türkü aynı zamanda dedim dedili türe de örnek teşkil etmektedir. Türkünün sözleri şu şekildedir:

Erkek: Bağında üzüm galdı üzüm galdı

Yemedik üzüm galdı üzüm galdı

İki emmim gızının (aleyli aleyli)

Birinde gözüm galdı (aleyli aleyli, hey hey hey)

Kadın: Ayağında mesi var mesi var.

Gümüşden düğmesi var düğmesi var.

Goymür gidem yanına (aleyli aleyli)

Bir zalım nenesi var (aleyli aleyli, hey hey hey)

Erkek: *Köğde ulduz ellidir ellidir*

Ellisi de bellidir bellidir

Aşnabazlık edenin yanına (aleyli aleyli)

Gözlerinden bellidir (aleyli aleyli, hey hey hey)

Kadın: *Köğde ulduz yüza[l]tmış yüza[l]tmış*

Mevlam neler yaratmış yaratmış

Nenesin közel közel (aleyli aleyli)

Gızın huri yaratmış (aleyli aleyli, hey hey hey) (Tatlıbal, 2016: 123).

Türkünün sözlerinden de anlaşılacağı üzere göğe ait unsurlardan **ulduz** yani **yıldızın** kullanıldığını görürüz. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu tür kullanımların -her ne kadar kafiye unsuru olarak kullanılıyormuş gibi görünse de- Türk mitolojisinin ve Türk astrolojisinin bellekte kalan izleri olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 4

Azerbaycan Türk Halk Çalgılarından “Tar”

İkinci örneğimiz olan *Bu Dağdan Aşmak Olmaz* adlı türküyü incelediğimizde göğe ait unsurlardan yıldız ve aya atıfta bulunulduğunu görürüz. Türkünün sözleri şu şekildedir:

Bu dağdan aşmak olmaz
Narınca başmak olmaz
Bir kuru sözden ötürü
Yarla savaşmak olmaz

Ulduz dönüp ay olmaz
Gış geçmese yaz olmaz
Könül seven gözele
Güzellikte tay olmaz

Her gözelden yar olmaz
Seven bahtiyar olmaz
Yarı güzel olanın
Evde ihtiyar olmaz
(Bağlantı)
Olmaz olmaz olmaz
Olmaz olmaz olmaz
Mehebbet olsa olar

Ah nece olmaz olmaz (Tatlıbal, 2016: 146).

Kozmolojik unsurların aynı zamanda güzellik benzetiminde de kullanıldığından daha önce bahsedilmişti. Üçüncü olarak incelediğimiz *Gaşı Kemana Benzer (Menşure)* adlı türküde astrolojik unsuru olan ayın benzetim unsuru olarak kullanıldığını görürüz:

Gaşın kemana benzer (Güzel gözlü menşure)

Bakışın canlar üzer

Gözlerini gören aşih

Aklını başından eyler

Mecnun da çöller gezer ay güzel kız menşure

Ay kimin ışık salırsan güzel gözlü menşure

Eşve satıby can alırsan ay güzel gız menşure

Beni senden gönca gülden

Çok güzeldir cemalin

Hansı gülden ders alırsan ay güzel gız menşure

Sen gülende gül açar güzel gözlü menşure

Gün şafağın çöle saçar güzel gözlü menşure

Eşke gelip neme edirsən

Bu şeyda bülbüllere

Tar çalar eşkile uçur ay güzel gız menşure

Ay kimin ışık saçır ay güzel gız menşure

Gözeldir gara gözün güzel gözlü menşure

Can alar şirin sözün güzel gözlü menşure

Aşığınem güzel meleh

Budur sözüm değirem

Bülki dedim sözüm dözün ay güzel gız menşure

Ay kimin ışık saçır ay güzel gız menşure (Tatlıbal, 2016: 201).

Dördüncü sırada incelenen Azerbaycan Emek Neğmeleri/Çiftçi ve Çoban Koşukları'ndan *Yel Geldi Ha, Yel Geldi* adlı koşukta ay astral kültüne rastlanmaktadır. İlgili kısım şöyledir:

Qara kel asta geder,
Dolanar dosta geder,
Ay qaranlıq gecede
Hasta bahasta geder (URL 27).

Beşinci sırada ise Azerbaycan Meişet Neğmeleri/Ağılardan *Toyun Mübarek Olsun* adlı türkü incelenmiştir. Yıldız/ulduz inancının izlerinin görüldüğü türkünün sözleri şöyledir:

Qardaşm küren atı,
Meydana giren atı.
Heç kes oynada bilmez,
Qardaşım süren atı.
Deyin mübarek olsun,
Çağırın oğlan bacısın,
Desin mübarek olsun.
Ulduz gelin, ay gelin,
Olamaz sene tay gelin.
Bugün senin toyundu,
Nazik yuxa yay gelin.
Bu gelen beş atlıdı.
Beşi keher atlıdı.
Qardaşımı tanıyıram
Qabaqda boz atlıdı (URL 28).

Altıncı olarak, önemli bir yer tutması sebebiyle Uşaq Neğmeleri/Çocuk Koşukları incelenmiştir. Ay ve yıldız unsurlarına rastlanan *Laylalar* adlı neğmede ilgili kısımları şu şekilde vermek mümkündür:

Layla dedim, can dedim,

Yuxudan oyan dedim.

Sen yuxudan durunca,

Canımı qurban dedim.

Balam laylay, a laylay,

Gülüm laylay, a laylay.

(...)

Laylay dedim yatınca,

Gözlerem ay batınca.

Canım cezana geldi,

Sen hasile çatınca.

Gülüm laylay, a laylay,

Balam laylay, a laylay.

(...)

Evinde eşiyinde,

Yat quzum beşiyinde.

Dan ulduzu, bir de men,

Durmuşuq keşiyinde.

Gülüm laylay, a laylay,

Balam laylay, a laylay (URL 29).

Ortak kültür ve tarih de göz önünde bulundurulduğunda Anadolu türkülerinde yer edinen Türk astral kültürünü Azerbaycan mahnılarında da görmekteyiz. Yedinci sırada ele aldığımız, kaynak kişisi Cihangir Cihangirov olan *Al Şanım (Hazer'in Ağ Şanısı)* adlı türkünün sözleri şu şekildedir:

Hazer'in ağ şanısı

Bağların nişanlısı

Gızlar gumda yakutum gızılım

Al şanım ay goşa şanım

Güneşin igzeri Bakı'mın gövheri

Al şarap nebatım bağların şekeri
Meyveler ulduzu torpağın ülkeri
 Gara gilem ağ gilem goşa gilem benim

Tatlısan mezelisen
 Meyveler güzelisen
 Yayda şirin nubarım mirvarım
 Al şanım ay goşa şanım

Güneşin igzeri Bakı'mın gövheri
 Al şarap nebatım bağların şekeri
Meyveler ulduzu torpağın ülkeri
 Gara gilem ağ gilem goşa gilem benim

Denizden mehler essin
 Salkımın goy titresin
 Yanakların her seher gülümser
 Al şanım ay goşa şanım

Güneşin igzeri Bakı'mın gövheri
 Al şarap nebatım bağların şekeri
Meyveler ulduzu torpağın ülkeri
 Gara gilem ağ gilem goşa gilem benim (URL 30).

Verilen örnekte yıldıza ve özellikle de Ülker Yıldızı'na bir göndermenin yapıldığı görülür. Tabii olarak incelenen mahnı örnekleri çoğaltıldığında astral külte dair birçok örneğe rastlanacaktır. Türk halkının zihnine kodlanan astrolojik yapının izlerinin Azerbaycan türkülerinde ya da Azerbaycan söyleyişiyle mahnılarda yaşadığı ifade edilebilir.

4.2.4. Balkan Türkleri Türküleri

Dünyada Türk nüfusunun dağılım gösterdiği coğrafyalardan birisi de şüphesiz ki Balkanlardır. Batı Trakya Türkleri, Bosna Hersek, Bulgaristan, Dobruca, Makedonya, Niş, Romanya, Rumeli, Yugoslavya (Kosova), Yunanistan gibi ülke ve bölgelerin (yerlerin) gösterilebileceği Balkanlar coğrafyasında köklü, yerleşik bir Türk kültürünün olduğu bilinen bir gerçektir.

İlk olarak Bulgaristan Türklerinin türkülerine baktığımız zaman bu alanda Nimetullah Hafız'ın çalışmalarının var olduğu görülür. Hafız (1990), Bulgaristan Türklerine ait türkülerini altıya ayırarak sınıflandırmıştır: a- Sevgi Türküleri, b- Gelin-Kaynana Türküleri, c- Gurbet ve Ayrılık Türküleri, d- Mizahî Türküler, e- Tarihi Konulu Türküler, f- Ağıt Türküleri (akt. Yakıcı, 2013: 337).

Türk topluluklarının birçoğunda olduğu gibi Balkan coğrafyasında yaşayan Bulgaristan Türkleri, farklı kültür ortamında hayatlarını devam ettiriyor olsalar bile meydana getirdikleri edebiyatta Türk kültür ve yaratımının izlerini görmek mümkün olmaktadır (Gülvodina, 2019: 99) ki bu yaratımın nadide örneklerinden birisi olan türkülerde de bu izleri görmek gayet tabiidir. Toplumlar her ne sebepten olursa olsun ana yurtlarından çıkıp başka bir yere gitseler de kendi kültür ve yatırımlarını, ortak hafızalarını beraberinde götürürler. Bulgaristan Türklerinden derlenen bir Yemen türküsü (Özkan, 2019: 8-9) bunun belki de en müthiş örneği olsa gerektir.

Makedonya'ya yönelik bir değerlendirme yaptığımızda, Türk kültür ve yaratıcılığının birçok zorluğa rağmen (savaş, göç, siyasi baskı gibi) devam ettiğini gözlemliyoruz. Özellikle türkülerin, Vardar nehrinin kıyıları ve Şar dağları eteklerinde, yaşanan zorluklara rağmen icra edilmeye devam ettiği bilinmektedir (Uğurlu, 2021: 1266).

Balkan coğrafyasında özellikle Doğu Makedonya'daki Türklere ait türkülerin bir araya getirilmesinde Hamdi Hasan'ın emeklerinin olduğu bilinen bir gerçektir. Nitekim Hamdi Hasan'ın Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde yaşayan Türklerden 698 adet türkü derlemesi yaptığı (Uğurlu, 2021: 1268) bilinmektedir. Hamdi Hasan'ın (2008) türküler için yaptığı tasnif şu şekildedir:

- a. Ninniler
- b. Ayrılık Türküleri
- c. Tarihi Konularla İlgili Türküler
- d. Yergi Türküleri
- e. Eşkıya Türküleri
- f. Hapishane Türküleri
- g. Ağıtlar
- h. Düğün Türküleri
- i. Bayram ve Çeşitli Dini İnançlarla İlgili Türküler
- j. Değişik Duyguları Dile Getiren Konular Üzerine Söylenen Türküler
- k. Mülemmalar ve İki Dilli Türküler (akt. Çelik, 2013: 326).

Hamdi Hasan Saraybosna kütüphanelerindeki bütün türkülerini de kitaplaştırmış, elde ettiği üç yüz türkü metnini ise konularına göre tasnif etmiştir, Hamdi Hasan'ın (1987) tasnifi şöyledir:

1. Tarih olaylarıyla ilgili türküler
 - A. Fetih Türküleri
 1. Bağdat Türküsü
 2. Niş Türküleri
 - B. Savunma Türküleri
 1. Bağdat Türküleri
 2. İzvornik Türküleri
 3. Banyaluka Türküleri
 4. Adakale Türküsü
 5. Vidin Türküleri
 - a. Sultan Selim Türküsü
 - b. Pazvandoğlu Türküsü
 - C. Şehir Mersiyeleri veya Ağıtları
 1. Budin Türküleri
 2. Sarayevolu Türküleri
 3. Azak Türküsü
 4. Özi Türküsü
 - D. Kimi Ünlü Tarih Kişileriyle İlgili Ağıtlar
 1. IV. Sultan Murat'a Ait Ağıt
 2. Damat İbrahim Paşa'nın Ölümüyle İlgili Ağıt
 3. Patroa Halil'in Ölümüyle İlgili Ağıt
 4. Osman Paşa'ya Ait Ağıt
 5. Halil Ağa Ağıtı
 6. Panca'nın Ölümüyle İlgili Ağıt
- II. Aşk Türküleri
- III. Mülemmalar
- IV. Kimi Dini, Didaktik, Satirik ve Başka Konulu Türküler (akt. Yakıcı, 2013: 339).

Anadolu ve Balkanlar arasındaki türkülerin benzerliği meselesine değinilmişti. Bu anlamda Anadolu sahası türkülerini ve Saraybosna türkülerini arasında da benzerlikler olmuştur. Türkülerin göçünde ve farklı coğrafyalara yayılmalarında âşıklik geleneği,

komşuluk, göç, gurbet, askerlik ve ticaret gibi olguların önemli bir rol oynadığı (Bekki, 2010: 82-83) bilinmektedir.

Romanya’da, Karadeniz ve Tuna arasında kalan bir yer olan Dobruca’da Türk kültür ve zenginliği görülmektedir. Dobruca’da yaşayan Türklerin türküleri söz konusu olduğunda Enver ve Nedret Mahmut’un yaptığı çalışmalar ön plana çıkmaktadır. Dobruca’da Türk halk metinleri içerisinde ilk sırada gelen türkülerin, Enver ve Nedret Mahmut (1997) tarafından yapılan tasnifi şu şekildedir:

“LİRİK TÜRKÜLER

1. Beşik Cırları (Ninniler)
2. Bala Cırları (Çocuk Yırları)
3. Bayram Cırları (Bayram Yırları)
4. Mâneler (Mâniler)
5. Şınlar (Çınlar)
6. Cırlar (Yırlar)
7. Destanlar (Destanlar)
8. Mit hem Bozlaw (Mit ve Bozlaw)” (akt. Yakıcı, 2013: 340).

Batı Trakya, Bulgaristan ve Yugoslavya (Kosova) Türklerinin de zengin türkü yaratımlarının var olduğunu söylemek gerekir; Batı Trakya Türklerinin türkülerinde hasret, aşk ve olay, Bulgaristan Türklerinin türkülerinde lirik türler ve Kosova türkülerinde de çoğunlukla aşk, gurbet, hapisane, ağıt, taşlama, güldürü ve tarihi konular ağır basmaktadır (Kaya, 2004: 234-253).

Rumeli ve Selanik’te yaşayan Türklere bakıldığında burada yaşayan Türklerin de zengin türkü birikimine sahip oldukları görülür. Bu bölgede türkü araştırmacılığında birçok çalışma yapılmıştır. Özellikle derleme faaliyetleri ön plandadır: Rumeli türkülerinin ilk derlemesinin Udî Nevres Bey’in, geniş çaplı ikinci derlemeyi Tanburacı Osman Pehlivan, Muzaffer Sarısözen ve Kemal Altınkaya’nın yaptığı bilinmektedir ki bu derlemelerin bir kısmının notaları TRT Müzik Başkanlığına ait arşivde bulunmaktadır (İpek, 2020: 101).

Rumeli türküleri tarihî ihtişamıyla ve kudretiyle Türk müziğindeki yerini korumaktadır; bu türküler kahramanlık, yiğitlik ve gönül maceralarıyla ilgilidir ve TRT arşiv ve repertuarına bakıldığı zaman notalarıyla beraber tespit edilmiş 356 tane Rumeli türküsünün varlığı görülür (Yahya Kaçar, 2008: 233). Hemen belirtmek gerekir ki Rumeli türkülerinde genellikle tarihi olaylar ve kişilikler görülür; bu nedenle Rumeli türkülerinin birçoğu *olay türküsü* niteliği taşımaktadır (Soysal, 2007: 19). Bunda Rumeli'nin sınır boyu olması, stratejik konumu ve yaşanan tarihî, büyük savaşların büyük bir rolünün olduğu da aşikârdır.

Balkanlarda üzerinde durulması gereken bir diğer yer de Niş vilayetidir. Niş vilayetindeki türküler, şehre hâkim olmak için gerçekleşen Osmanlı-Avusturya savaşlarını tarihi kahramanlarla beraber anlatmaktadır (Fidan, 2011: 143). Fidan'ın (2011: 142) aktardığına göre Hamdi Hasan Niş türkülerini *Tarihi Olaylarla İlgili Türküler* başlığı altında değerlendirmektedir.

Balkan coğrafyası Türkleri ve türküleri hakkında verilen genel bilgilerden sonra Balkan türkülerinin incelenmesi yerinde olacaktır. Türk mitolojisi ekseninde Kozmolojik motiflerin ne derece yer ettiği de böylece görülecektir. İlk olarak *Cafer Ağa* adlı türkü ele alınacaktır. Makedonya düğünlerinde/kınalarında söylenen türkünün sözleri şöyledir:

Yıkadım Cafer aganın boyalı camını
Kara kaşlı ügürtledık Sümbül hanımı

Kara kaş Sümbül hanım kaş lazım dildir
Ovardardır Cafer aga mal lazım dildir
Mekteplidir Cafer aga mal lazım dildir

Havada havada tek bir yıldız

Almadık Cafer agaya her nısı kız

Buluştuk Cafer agayle çarşıya giderken
Begendık Sümbül hanımı çaylar verırken (Çelik, 2013: 330).

Türküde Türk kozmolojisinin esas unsurlarından yıldız motifinin kullanıldığı görülür. Yıldız güzelliğın bir sembolüdür ve türkülerde benzetim unsuru olarak ayrıca kullanıldığı bilinmektedir. Bununla birlikte tabii olarak motifin kullanımını köken itibariyle Türk astral kültürüne dayanmaktadır.

Şekil 5

Balkan Türk Halk Çalgılarından “Tamburica”

İkinci olarak incelemeye tabii tutacağımız türkü Saraybosna’da söylenen kız-oğlan atışması şeklinde olan *Evlerinin Önü Kaya*’dır:

Kız:

Evleriniñ öni kaya

Kayadan bakarlar aya

Tavladaki doru taya

Biñ cidelüm güzel oğlan

Kolum yastuk saçım yorgan

Ben severüm seni oğlan

Oğlan:

Ben bugün işüme daldum

Memlekete arpa saçtım

Öküzümü çifta koştım

Ben cidemem Türkmen kızı

Kız:

Öküzünü kurtlar yesün

Tohumunu kuşlar saçsun

Tavladaki doru taya

Biñ cidelüm dil-ber oğlan

Kolum yastuk saçım yorgan

Gel sarılalum şaşkın oğlan

Oğlan:

Kır-adumın nalı yoktur

Sırtundaçi küli yoktur

Bir gicelik yemim yoktur

Ben cidemem Türkmen kızı

Kız:

Al kaftanı çul idelüm

Bilezügi nal idelüm

On gicelük yemim buldum

Biñ cidelüm cilveli oğlan

Kolum yastuk saçım yorgan

Severüm seni ey oğlan

Oğlan:

Anam duyar babam duymaz

Peşümüzden atlı koşmaz

Arif duyar zarif duyar

Peşümüzde atlı koşar

Kız:

Ardumuzda beş yüz atlı

Başundadır beyaz bezi

Başumunda beyaz bezi ise

Sen de otur ben varayım kötü oğlan (Bekki, 2010: 103-104).

Oğlan-kız atışması şeklinde olan bu türküde de ay motifinin izlerine rastlanır. Ay ve güneş motifinin birlikte kullanıldığı, üçüncü sırada ele aldığımız bir Rumeli türkü rneği de şoyledir:

Gördünüz mü bize hnkr neyledi
 Budin kullarını esir eyledi
 Sadrazam bize imdad vermedi
 Yazık oldu aldı düşman Budin'i

Budin kalesin kıydı imdi
 Kulların kıymetin bilmedi
 Gitdi elden Âli-Osman kilidi
 Yazık oldu aldı düşman Budin'i

Yüzün göstermeyen ay-ı güneşe
 Gitdi güzel kızlar krala peşkeşe
 Karga kuzgun doysun karadan leşe
 Yazık oldu aldı düşman Budin'i

Avret, oğlan koyun gibi mileşur
 Gitdi kafir ırzağı malı paylaşır
 On bin avret esir olup halleşur
 Yazık oldu aldı düşman Budin'i

Ah Budin'in büyük büyük evleri
 Dört tarafda bekler gerçek erleri
 Grn başımıza gelen halleri
 Yazık oldu aldı düşman Budin'i

Ah Budin in yassı yassı yolları
 İçinde gezerdi huri kızları
 Grn başımıza gelen halleri

Yazık oldu aldı düşman Budin'i

Toprak kulesinden yuris idiler
Yügrük atlar ala kana batdılar
Nice canlar şehid olup yatdılar
Yazık oldu aldı düşman Budin'i

Günde beş bin kunparası atıldı
Yidi kulesinin surları yıkıldı
Yüz bin adam niya ile basıldı
Yazık oldu aldı düşman Budin'i

Ol şahbaz yiğitler elleri bağlı
Kafirler elinde dilleri dağlı
Alıp götürdüler Estergon'a dogru
Yazık oldu aldı düşman Budin'i

İmdada gelmeyen çeksın azabı
Kıyamet gününde versin cevabı
Düşen şehitlerin yoktur hesabı
Yazık oldu aldı düşman Budin'i (Soysal, 2007: 36-38).

Dördüncü olarak ele aldığımız Rumeli türküsünde ise ay (hilal) ve yıldız motiflerine rastlamaktayız. Türkünün sözleri şu şekildedir:

Sultan Murad eydur şimdi zamane
Bize devr kalmadı beyler elveda
Büküldü kametim döndü hilale
Göçüp seyrettiğim yollar elveda

Ardımızca gelen zülfü melekler
Aksine devreder çarhı felekler

Yeniçeri sipahiler solaklar
Önce giden kullar elveda

Cümle kullarım alayıma devrilsin
Kullarım esamesi yazılsun
Tabudum yapılsun mezarım kazılsun
Darblen aldığım Bağdat elveda

Ecelim yetişdi yıldızım düştü

Dostlarım ağladı düşman gülüştü
Yayılmış kadırgam deryada kaldı
Malta'ya giden yollar elveda

Kuloglu eydur dostların yüzü ak olsun
Gidi düşmenin bağı hun olsun
Karındaşım Sultan İbrahim sağ olsun
Oturduğum tahtı saray elveda (Soysal, 2007: 86-87).

Beşinci olarak incelenen Rumeli türküsünde Türk astral kültürünün ana motiflerinden birisi olan güneş motifine rastlanır. Türkü sözünde ilgili kısım şöyledir:

Ey gönül gel biraz hikâyet eyle
Ne yüzden aksine döndü cihane
Bu dehr inişinden şikâyet eyle
Sözün dürüst eyle dime efsane

Nemçe taburı Bosna'ya geldi
Başsız kaldığını anladı bildi
Geldiği yerleri hep halı buldı
Kaçmış dağlara halk beyabane
(...)
Bosna'ya serasker olduğu günden

İzzü saadetle geldiği günden
 Dört yana sayesın saldığı günden
Hemen yeni güneş doğdu cihana

Padişah'ım Vezir'in ser kaplanıdır
 Hem ehli kerem hem mürüvvet kanıdır
 Salabetde kahraman-ı şanıdır
 Kır ata benzemez mı rahs şitane

Küheylandır yokdur akranı misli
 Şeş pay bahridir ya aşkar nesli
 Sehili cünbüşü heman er sesli
 Kıyafetde benzer bir nev-civane (Soysal, 2007: 91-94).

Ele alacağımız altıncı örnek *Alim Yatar Yol Üstünde* adlı bir Makedonya türküsüdür. Bu türküde yıldız motifinin ağır bastığı görülür. Türkünün sözleri şöyledir:

Alim yatar yol üstünde
 Siyah perçem kol üstünde,
 Her ne dersem baş üstüne
 Uyur isen uyan bre Ali çocuk nazlanma
 Uyur isen uyan bre sevgilim nazlanma.
 Alim gider hocasına
 Kuran okur hecesine
 Bin liralık gecesine
 Uyur isen uyan bre Ali çocuk nazlanma
 Uyur isen uyan bre sevgilim nazlanma.

Göğde yıldız sayamadım

Ben Alim'e doyamadım
 Bir gececik saramadım
 Uyur isen uyan bre Ali çocuk nazlanma
 Uyur isen uyan bre sevgilim nazlanma.

Göğde yıldız üç yüz altmış

Alim gafletlere dalmış

Alim senden kanlar akmış

Uyur isen uyan bre Ali çocuk nazlanma

Uyur isen uyan bre sevgilim nazlanma (URL 31).

Yedinci sırada inceleyeceğimiz *Şükriye* adlı türküde güneş motifini görmekteyiz:

Gradişte bağlarında iki asma daldırma şimdi

Gelecek Şükriyem'e iki Sırpli candırma Ah dedim

Vah dedim Şükriyem'e doymadım.

Gradişte bayırında güneş yayılır

Anasının kucağında Şükriye bayılır

Ah dedim vah dedim Şükriyem'e doymadım.

Tofik ener yukari maleden kundurasi kum doli

Şükriye'nin yanaklar! Kızılcayle pul doli

Ah dedim vah dedim Şükriyem'e doymadım.

Gradişte bağlarında Şükriyem uçkurun çözüldi

Bu duyulunce dilber Şükriyem nişanımız bozuldi

Ah dedim vah dedim Şükriyem'e doymadım

Ah dedim vah dedim Şükriyem'i alamadım (URL 32).

Daha sonra karşımıza *Tan Yıldızı* motifinin geçtiği bir Bulgaristan türküsü çıkmaktadır.

Sekizinci sırada ele aldığımız bu türküde ayrılıktan kaynaklanan bir hüznün söz konusudur.

Tan Yıldızı Parlıyor adlı türkünün sözleri şöyledir:

Tan Yıldızı parlıyor, Yüreğimi

Dağlıyor, ayrılık bana zor geldi,

Leylâm. Ah yüreğim ağlıyor.

Yaşım yirmi dolmadı,
Al benizim solmadı,
On beşimde bir yâr sevdim, Leylâm,
O da benim olmadı.

Kaşların var kalemden,
Gözlerin var kömürden,
Sensiz geçen günleri, Leylâm,
Saymıyorum ömürden (URL 33).

Dokuzuncu sırada incelenen, yıldız motifinin geçtiği bir diğer Bulgaristan türküsü de *Meliham Aman* adlı türküdür. Türkünün sözleri şöyledir:

Dut altına ben durdum,
Yıldızlı para buldum,
Sen beni biğenmedin,
Ben senden iyisini buldum.

Meliham, Meliham aman.

Bahçelerde hıtırım,
Hasta oldum yatırım,
Dokuz doktor istemem,
Bana yâri getirin.

Meliham, Meliham aman.

Bahçelerde gezerim,
Al kirezi ezerim,
Sen beni biğenmedin,

Ben ablamdan güzelim (URL 34).

Onuncu sırada incelenen ve yıldız motifinin görüldüğü bir Batı Trakya türküsü olan *İndim Yârin Bahçesine* adlı türkünün sözleri şöyledir:

İndim yârin bahçesine aman
Kare dut parmak gibi of aman aman
Sıyırdım yaşmağın baktım aman aman
Al yanak kaymak gibi

Benim yarelerim işler işler
İşler aman onulmaz of aman
Benim sevdam yürektendir aman
Buna çare bulunmaz.

İndim yârin bahçesine
Güller açmış kırmızı
Yaneğinde üç beni var
Sandım Sabah Yıldızı (URL 35).

On birinci sırada incelenen ve diğer bir Batı Trakya türküsü olan *Bayatlardan Kalkar Kazlar* adlı yaratımda türküyü dile getiren kızın kendisini yıldıza benzettiğini görürüz:

Bayatlardan kalkar kazlar
Mor sümbüllü beyaz kazlar,
Annemin yüreği sızlar
Ayrılamam aldanamam
Ben bu yerlerde duramam.

Dardan ovası, Dardan ovası
Kazanamam kira parası.

Dardan ovası, Dardan ovası
Kazanamam kira parası.

Bayatların yıldızıyım

Ben annemin bir kızıyım

Ayrılamam aldanamam
Ben bu yerlerde duramam.

Dardan ovası, Dardan ovası
Kazanamam kira parası.

Dardan ovası, Dardan ovası (URL 36).

On ikinci sırada Romanya’da düğünlerinde söylenen türkülerden olan *Güvey Türküsü* ele alınmıştır. Bu türküde yıldız motifinin varlığı görülür. Türkünün sözlerini şöyle vermek mümkündür:

Horoz öttü sabah oldu
Yengeler kapıya doldu
 Uyur isen uyan Ali’m
 Sabah oldu nazlı yârim!

Bir incecik çırağ yaktım
 Yârimin yüzüne baktım
 Uyur isen uyan, Ali’m
 Sabah oldu nazlı yârim!

Gökte yıldız sayılır mı?

Çiğ yumurta soyulur mu?

Yeni yâre doyulur mu?

 Uyur isen uyan, Ali’m
 Sabah oldu nazlı yârim! (URL 37).

On üçüncü olarak incelenen ve yıldız motifinin kendini gösterdiği türkü *Su Anası*'dir. Türkünün sözleri şöyledir:

Bir köp Tatar balası, ay	Birçok Tatar çocuğu, ay
Bilmiy kim su anası	Bilmiyor kim su anası;
Toktanız men aytayım	Durunuz ben söyleyeyim
Gönlüne nur katayım:	Gönlüne nur katayım:

Su anası bir köyde	Su anası bir köyde
Uzak tuvıl Ak üy de	Uşak değil Ak evde
Tuvgan bir çaş anadan	Doğmuş bir genç anadan
Bir de köse molladan	Bir de köse molladan.

<i>Ayşe değen bir kızşık</i>	<i>Ayşe denen bir kızak</i>
<i>Kok yüzünde yıldızşık</i>	<i>Gökyüzünde yıldızak</i>
Aşık bolgan bir çaşka	Âşık olmuş bir gence
Burma mıyık cay kaşka.	Burma bıyık, yay kaşa.

(...)

Bonın üşün Salgımın şay kurması	Bunun için Salgır'ın öyle kuruması
Son kuturup, coşup, taşıp turması...	Sonra kudurup coşup taşması
Suvında iş ketenimiz arınmay	Suyunda ketenimiz temizlenmiyor
Kenarında Tatar köyü barınmay...	Kenarında Tatar köyü barınmıyor...
Bonlar hepsi Ayşeciknın ahtıdır	Bunların hepsi Ayşe'ciğin ahtıdır
“Oh bolsın şay” biznin halknıfi bahtıdır	“Oh olsun öyle” bizim halkın bahtıdır

(URL 38).

On dördüncü sırada ve son olarak Romanya düğünlerinde söylenen türkülerden olan *Ey Şuval* ele alınmıştır. Güneş motifinin görüldüğü türkünün sözleri şöyledir:

Şuval keldi korkmanız, ey şuval ey,	Çuval geldi korkmayın, hey çuval hey
Şokmar alıp sıkmanız, ey şuval, ey!	Çubuk (sopa) alıp çıkmayın, hey çuval hey!
Şuval keldi eşikke, ey şuval ey,	Çuval geldi kapıya, hey çuval hey

Ballar kaştı töşekke, ey şuval, ey!
 Şuval, şuval bo şuval, ey şuval ey,
 Kapşık şuval şo şuval, ey şuval, ey!
 Arpa işinde bir biday, ey şuval ey,
 Tan işinde konakay, ey şuval ey!
 Bota, bota, botalar ey şuval ey,

Aylanıp keldi soktalar, ey şuval ey!
 Korada kökiş şavk ete, ey şuval ey,
 Kızlar oga zavk ete, ey şuval ey!
 Şuval ketti borağa, ey şuval ey,
 Ballar piskan koraga, ey şuval ey!

Korada kızlar körinse, ey şuval ey,
 Nazlanıp oynar bo şuval, ey şuval ey!
 Aranda kızlar körinse, ey şuval ey,
 Aylanıp oynar bo şuval, ey şuval ey!

Künge karşı penciren ey şuval ey,
 Kümüş terek ornasın, ey şuval ey!
 Köy işinden kız süysen, ey şuval ey,
 Er gün barıp çoklarsın, ey şuval ey!

Çocuklar kaçtı döşeğe, hey çuval hey!
 Çuval, çuval bu çuval, ey çuval ey,
 (*Kapşık?*) çuval şu çuval, ey çuval, ey!
 Arpa içinde bir buğday, hey çuval hey
 Darı içinde yulaf, hey çuval hey!
 Bota bota (deve yavrusu) botalar (yavrular) hey
 çuval hey

Dönüp geldi öğrenciler, hey çuval hey,
 Avluda hindi bağılıyor, hey çuval hey,
 Kızlar ona zevk yapar, hey çuval hey!
 Çuval gitti borağa (erkek deve), hey çuval hey,
 Çocuklar pısmış (girmiş) avluya, hey çuval hey!

Avluda kızlar görünürse, hey çuval hey,
 Nazlanıp oynar bu çuval, hey çuval hey!
 Ahırda kızlar görünse, hey çuval hey,
 Dönerek oynar bu çuval, hey çuval hey!

Güneşe karşı penceren, hey çuval hey
 Gümüş ağaç yerleşsin, hey çuval hey!
 Köy içinden kız seversen, hey çuval hey,
 Her gün gidip ziyaret edersin, hey çuval hey!

(URL 39).

Verilen örneklerden de hareketle Balkan coğrafyasında yaşayan Türklerin zengin bir türkü kaynağına sahip olduğu görülmektedir. Bu zengin kaynağın incelenmesi sonucunda Türk mitolojisi ekseninde Türk astral kültürünün izlerinin halen bu coğrafyadaki türküler içerisinde yaşadığını, yaşatıldığını söyleyebiliriz. Bu anlamda Balkan coğrafyası ve bu coğrafyada yaşayan Türklerin türkülerinde, her ne kadar yaşanan savaşlar, göçler gibi kültür değerlerini etkileyen gelişmeler olmuşsa da ortak kültür, bellek, duygu ve düşüncelerin izlerinin canlılığını koruduğu görülür.

4.2.5. Başkurt Türkleri Türküleri

Zengin halk yaratımlarına sahip olan Başkurt Türkleri “Volga nehri ile Orta ve Güney Urallar’da “(Özdeniz, 2019: 1); “Ural dağlarının Kuzey ve Doğu kısımları ile İdil (Volga) havzasının Kuzey kısmını teşkil eden havzalarda” (Adıgüzel, 1997: 1) yaşamaktadırlar. Başkurtlar hakkında en eski bilgileri İbn Fadlan’dan, Arap bir gezgin olan Ebu Zaid el-Balhi’den, 13. Yüzyıl Batı Avrupa gezginlerinden, Evliya Çelebi’den ve 18.yy’ın ikinci yarısında Rus kaynaklarından öğrenmekteyiz ki Başkurtlarla ilgili bilimsel nitelikteki çalışmalar 1920-1950’li yıllar arasında gerçekleşmiştir (Ayaz, 2016: 4).

Anadolu’daki türkü teriminin karşılığı olarak Başkurtlar “halk yırı” (Abbasova ve Akkaynak, 2017: 7848) terimini kullanmaktadırlar. Halk edebiyatı mahsulleri bakımından varsıl olan Başkurt boyları (Adıgüzel, 1999: 24), hayat karşısındaki duruşlarını, yaşadıklarını, buldukları coğrafya hasebiyle katlandıkları zorlukları, mutluluklarını ve hüznelerini söyledikleri çeşitli yırlarla dile getirmişlerdir. Başkurt halk yırlarının içerik, yaşayış biçimi ve görevleri (işlevleri) bakımından çok çeşitli olduklarını ifade eden Yakıcı (2013: 342-357), Salavat Galin’in *Takmak* sınıflandırmasından; Möhter Seğitov ve Niğmet Şoñkarov’un da *Beyit* için yaptığı sınıflandırmadan hareketle Başkurt halk yırlarını şöyle tasnif etmiştir:

A. Halk Yırları

B. Takmak

Ozon Yırlar

Tıvğan il, tıvğan yir
 Donye malı, yigit danı
 Ütken gümir-kalğan hetir
 Kayğı-hesret, yazmış
 Tuğanlık, dus-işlik
 Yır, meclis
 Möhebbet yırzarı

Kıska Yırlar

Takmaklar

Yola Yırzarı

Tuy yırzarı
 Bişik tuyı vakıtında yırlanğan yırzar
 Hırğa tuyı vakıtında yırlanğan yırzar
 Kız küzlegen sakta yırlanğan yırzar
 Kız yavsılav
 Yavsı yırı
 Yavsığa yır
 Kız kuşkan vakıtta yırlanğan yırzar
 Yırtış yırı
 Yıvasa yırı
 Kız ozatkanda yırlanğan yırzar
 Siñlevler
 Kızziñ ata-esehine siñlegeni
 Kızziñ ağalarına, yiñgelerine siñlegeni
 Kızziñ ehretterine avıldaştarına siñlegeni
 Kızziñ dimsilerge, kiyevine siñlegeni
 Kilin karşılav. Tilek

Arbavlar

Yılan tili
 Koş tili
 Tölkö tili
 Kuyan tili
 Yeşin tili

Bala tabıv hem üstirivge beyli hamaktar

Kindik inehiniñ bala tıvğansı eytken hamaktarı
 Kindik inehiniñ bala tıvğas eytken hamaktarı
 Sap-sap
 Bişik yırı

C. Beyit

1. Tarihiy Beyitler

A. Yola-Hörefet Beyitleri

1. Sak-suk Beyiti
2. Sak minen suk beyiti
3. Navruz beyiti

B. Tarihiy Beyitler

1. Kinyekey beyiti
2. Teftilev beyiti
3. Salavat yıravı
4. Salavat Yulaev, vd.

C. Tıvğan Yak Hem Yir Beyitleri

1. Ey Uralım
2. Ural
3. Yeylev beyiti, vd.

Ç. Haldat Beyitleri (Asker Beyitleri)

1. Ğebdilgeziz haldat beyiti
2. Haldat beyiti
3. Behtiyer beyiti, vd.

D. Huğış Beyitleri (Savaş Beyitleri)

1. Török huğış beyitleri
2. Rus-török huğış beyitleri
3. Török huğış beyiti, vd.

E. Yapon Huğış Beyitleri

1. 1905 yılğı huğış beyiti
2. Yav yuldarı
3. Rus-Yapon huğış beyiti, vd.

F. German Huğış Beyitleri

1. Rus-German huğış beyiti
2. German huğışında
3. Möhemmetselim beyiti, vd.

2. Tormış-Könküriş Beyitleri

1. Kış beyiti
2. Bisen beyiti
3. Kımız beyiti

4. Sey zıyanı hakkında beyit
5. Sey fayzahı hakkında beyit
6. Sey beyiti
7. Biseler beyiti
8. Atalar mektübi
9. Sufıyzar heli
10. Ayıv beyiti
11. İt beyiti, vd.

Başkurt halk yırlarına yapılan tasniflerden sonra üzerinde durulması gereken bir diğer konu da Başkurtların halk çalgılarının zenginliği meselesidir. Başkurt halk çalgılarından birkaç örnek verecek olursak açıklamalarıyla beraber şunlar söylenebilir: **Kuray:** Başkurtların en tanınmış çalgılarından biridir. Genellikle kamıştan yapılan bu üflemeli çalgı, düğünlerde, bayramlarda ve diğer geleneksel etkinliklerde kullanılır. **Dombra:** Uzun saplı, iki telli bir çalgıdır. Hem Türk hem de Moğol kültürlerinde yaygın olan dombra, Başkurt müziğinde de önemli bir yere sahiptir. **Kubız:** Ağız kopuzu olarak da bilinen bu çalgı, metal veya bambudan yapılır ve ağızla çalınır. Ritimli bir ses çıkaran kubız, Başkurt halk müziğinde sıkça kullanılır. **Shulgen:** Başkurtlara özgü bir başka üflemeli çalgıdır. Genellikle ahşaptan yapılan shulgen, melankolik ve derin bir tonla çalınır. **Drumlar (Tumbur):** Çeşitli boyutlarda davullar da Başkurt halk müziğinde önemli bir yer tutar. Ritim oluşturmak için kullanılırlar ve genellikle danslara eşlik ederler. Bu çalgılar, Başkurt kültürünün zengin müzikal mirasının bir parçasıdır ve genellikle geleneksel etkinliklerde ve törenlerde çalınır. Burada üzerinde durmak istediğimiz çalgı şüphesiz ki ilk sırada olan Kuray'dır (bkz. Şekil 6). Kuray Başkurt halkı için çok önemlidir. Nitekim Başkurtların bayraklarında Kuray çiçeği vardır. Bu çiçek dostluğu simgelemektedir ve ayrıca çiçekte bulunan yedi yaprak da birliği sağlayan yedi Başkurt boyuna/topluluğuna denk gelmektedir.

Türk mitolojisinin ve de takiben Türk astral kültürünün zengin Başkurt halk yırlarında olması daha önceden verdiğimiz Türkiye dışındaki Türklerin türkülerinde olduğu gibi ortak kökenle, inanç ve pratiklerle alakalıdır. Türk astral külte dair unsurlar ve bu unsurların Başkurt yırlarında incelenmesi ifade ettiklerimizi destekler mahiyette sonuçlara bizi ulaştıracaktır. Bu anlamda da kültür örüntüleri ve motif açısından zengin

ve dolu olan Başkurt yırları bize rehberlik edecektir. Başkurt türkülerinden beş tane örnek incelenmiştir.

İncelemeye tabii tutacağımız ilk Başkurt yır, eski Başkurt meclis toplantılarında kımız, boza içip eğlenirken söylenen *Hucanıñ Yır Bağışlavı/Ev Sahibinin Yır Bağışlaması* adlı türküdür. Türkünün sözleri şu şekildedir:

Yırla ğına tihagez, yırlaymın,
Yırlamaysa ğına, kıymayım.
Ay kevektay nurlı yözögözzö
Karap ta ğına his ta tuymayım.

Yine yırla dediniz, yırlıyorum,
Yırlamayınca kesmeyeyim.
Ay gibi nurlu yüzünüz
Bakmaya da hiç doyamam.

Yırla ğına, yırla, tihagez za-
Yırzar tasbih tügel Allağa.
Hez dus-iştaremd e okşatamın
Bohalara beşkan almağa.

Yine yırla, yırla deseniz de-
Yırlar tenbih değildir Allah'a.
Siz eş-dostlarımı benzetirim
Buhara'daki olgun elmaya.

Kırzan ğına kilgan kızıl tölkö
Menep kena bara kayağa.
Uynap ta ğına kölöp ultırayık
Bıl hörmattar kitmahen zayağa

Kırdan da gelmiş kızıl tilki,
Çıkıp gider kayaya.
Gülüp oynayıp duralım
Bu hirmetler gitmesin boşa.

Berğamıktay hıvı, ay taran hıv-
Attarımdı kayza eserayem.
Hıyzar bötkaş, hezzar kaytıp kitkas,
Ozon töndö ni hal kiserayem?

Birgamık gibi suyu, ey, derin su-
Atlarımı nerede sulayayım.
İkramlar bitip de sizler gidince
Uzun gecede ne yaparım?

Halavekkay buyın min buylanım
Kük ülankayzaren sañ itep,
Bıl yırzarzı hezga bağışlaymın-
Höylargehez, ülgas, dan itep.

Helevikkey boyunu ben dolaştım,
Gök otlarını toz edip
Bu yırları size bağışlıyorum
Söylersiniz ölünce meşhur edip

(URL 40).

Verilen Başkurt yırında ev sahibinin konuklarını methettiğini görürüz. Ev sahibi konuklarını methederken onların cemalini, yüzünü aya benzetir. Bu yırdaki Türk kozmolojisi içerisinde büyük bir varlık gösteren ay kültürünün izleri görülmüş olur.

Şekil 6

Başkurt Türk Halk Çalgılarından “Kuray”

İkinci sıradaki Başkurt yırına baktığımızda *Toy Karşılama* adını taşıyan bu yır, düğünün başlamasından önce dünür gelen kişileri sofraya oturturken söylenilir. Bu toy karşılama yırında Zühre Yıldızı'nın ön plana çıktığı görülür. *Toy Karşılama* yırının sözleri şu şekildedir:

Al kerkmey bezge, kem,

Al kerkmey bezge, kem,

Ay, göl bulğas,

Vay, göl bulğas.

Yattar kerkmey bezge, kem,

Yattar kerkmey bezge, kem,

Al gerekmez bize, kim,

Al gerekmez bize, kim,

Ay, gül olanda,

Vay gül olanda

Yadlar gerekmez bize, kim

Yadlar gerekmez bize, kim

Ay, hez bulğas,
 Ay, hez bulğas.
 Handuğastarzıñ, hay, kem,
 Handuğastarzıñ, hay, kem,
 Ay, harıhın,
 Vay, harıhın.
 Hağındıñmı, tip horayhıñ,
 Kürmeyheñme, yözömdöñ, kem,
 Ay, harıhın,
 Vay, harıhın?!
 Kozalar kile le, hay, kem,
 Kozalar kile le, hay, kem,
 Tuylar ösön,
 Tuylar ösön,
 Köregeler asıp, hay, kem,
 Köregeler asıp, hay, kem,
 Danlar ösön,
 Danlar ösön.
 Kozalarzıñ kilgen, hay, kem,
 Kozalarzıñ kilgen, hay, kem,
 Asıldarı,
 Asıldarı.
 Kozasalarzıñ kılgen, kem,
 Kozasalarzıñ kılgen, kem,
 Maturzarı,
 Maturzarı!

 Kozalar kayzan kilgendor?
 Kara itek keygendor.
 Uynar ösön kilmegendor,
 Hınar ösön kılgendor.

Ay, siz olunca
 Ay, siz olunca.
 Bülbüllerin, hay, kim,
 Bülbüllerin, hay, kim,
 Ay, sarısını,
 Vay, sarısını.
 Özledin mi deyip sorarsın,
 Görmesin mi yüzünü, kim,
 Ay, sarısını,
 Vay, sarısını,
 Dünürler geliyor da, hay, kim,
 Dünürler geliyor da, hay, kim,
 Düğünler için,
 Düğünler için,
 Tulumları açıp, hay, kim,
 Tulumları açıp, hay, kim,
 Şöhretler için
 Şöhretler için
 Dünürlerin gelmiş, hay, kim
 Dünürlerin gelmiş, hay, kim
 Asılları,
 Asılları.
 Dünürlerin gelmiş, kim,
 Dünürlerin gelmiş, kim,
 Güzelleri,
 Güzelleri,

 Dünürler nerden gelmişler?
 Kara edik giymişler
 Oyuna gelmemişler.
 Sınamaya gelmişler

Koza kile, koza kile,
Koza kile-kurkmabız!
Koza kilhe, kurkmabız,
Küldek oson yırtmabız!

Dünür geliyor, dünür geliyor
Dünür geliyor-korkmayız
Dünür gelirse korkmayız
Gömlek diye yırtmayız.

Kozalarım, kildegez,
Kildegez, kürendegez.
Zöhre yondoş kevek kene,
Nurlı hezzeñ yözögöz!

Dünürlerim geldiniz,
Geldiniz, gözüktünüz.
Zühre Yıldızı gibi,
Nurlu sizin yüzünüz.

Kozalarım ğına, ay, kilgendor,
Yağalı la keyem keygendor.
Kezer gene, hermet kürheteşek,
Don' yaları matur, tihender.

Dünürlerim, ay, gelmişler,
Yakalı da giyim giymişler.
Şimdi hürmet gösterelim.
Dünyaları güzel desinler (URL 41).

Üçüncü sıradaki Başkurt yırı *Yaşna Ömür*'dür. *Yaşna Ömür* adlı bu yırdada Türk Kozmolojisine dair birçok motife rastlamak mümkündür. Türkünün sözleri şu şekildedir:

Ağır (zor) yollarda emin geliriz
Alsı (pembe) tanlara ümit ederiz
Aysız dünde (gecede) adaşmadan (kaybolmadan)
Yeni günü güderiz (bekleriz)

Güneş balkıdı (parladı), yerim yeşerdi
Kuşlar bununa (kederine) dünya yeşlendi (güzelleşti)
Saf nurlara, şat bunlara (kederlere)
Bütün alem canlandı

Yaşna (çak/parla) ömür, yıldız göğünde
Baht elinde (yurdunda), ayaz günde, aylı dünde (gecede)
Yaşna (çak/parla) ömür, uçmağ (cennet) töründe (baş köşesinde)

Ata-anadan kuvvet alırız,
 Yaktı (parlak) yazlara (baharlara), ayak basarız
 Dalda bülbül sayrıyor (ötüyor) üzüp (koparıp)
 Yeşerdi gen (geniş) dalamız (bozkırımımız)

Yaşna (çak/parla) ömür, yıldız göğünde

Baht elinde (yurdunda), ayaz günde, aylı dünde (gecede)

Yaşna (çak/parla) ömür, uçmağ (cennet) töründe (baş köşesinde) (URL 42).

Dördüncü olarak incelenen yır, Başkurtların doğum zamanı söyledikleri yırlara örnek teşkil etmektedir. Burada da Türk astral kültüne dair inanç ve motifleri görmek mümkün olmaktadır. *Kız Balağa/Kız Çocuğuna* adlı yırın sözleri şu şekildedir:

Balahı bar – b...ğı bar,	Balası var, boku var
<i>Ber ay hınlı kızı bar.</i>	<i>Ay gibi bir kız var</i>
Yıltır-yıltır küze bar,	Parıl parıl gözü var
Böte keşe kızığır.	Herkes gıpta eder
Tüf-tüf, buş ikan,	Tü, tü, boş imiş,
<i>Ay hınlı tügel ikan.</i>	<i>Ay gibi değil imiş</i>
Balahı bar – kızı bar,	Balası var, kızı var
Kız tapkan tip, danı bar,	Kız doğurmuş diye şanı var
Kızı barzıñ nazı bar,	Kızı olanın nazı var
Basa tire tunı bar.	Boydan boya giydiği elbisesi var.
Tüf-tüf, nazı yuk,	Tü, tü, nazı yok,
Küz töşörlök ere yuk.	Bakılacak yeri yok
Kızım, kızım, kız keşe,	Kızım kızım, kız kişi,
Kızıma kiler yöz keşe.	Kızıma gelir yüz kişi
Yöz keşeneñ arahınan	Yüz kişi arasından
Alıp kiter ber keşe.	Alıp gider bir kişi.
Tüf, tüf, ostok,	Tü, tü, parmak kadar,
Kipkan sörök ber tok!	Kurumda bir ağaç parçası (URL 43).

Beşinci olarak ele alacağımız örnek Başkurt toy yırlarındandır. *Kız Karşılav “Yar-Yar”/Kız Karşılama “Yar-Yar”*ı olarak da adlandırılan bu yılda da astral kült unsurlarından yıldızı görmek mümkündür. *Kız Karşılav “Yar-Yar”/Kız Karşılama “Yar-Yar”*ı *adlı* yırım sözleri şöyledir:

Beyğemberzeñ ber kızıñ,
Ğeli alğan, yar-yar!
Kız alıv, kız bireşev
Şunan kalğan, yar-yar!

Peygamberin biricik kızını
Ali almış, yar-yar!
Kız alıp kız verme
Ondan kalmış, yar-yar!

Yosof menen Zöleyha
Yer ineler, yar-yar!
Ber-berehen kürmege
Zar ineler, yar-yar!

Yusuf ile Züleyha
Yar idiler, yar-yar!
Birbirlerini görmeye
Hasret idiler, yar-yar!

Töşte kürep Yosofto,
Ğaşık Zöleyha, yar-yar!
Ğişik totop, kavışiv
Şunan kalğan, yar-yar!

Düşte görüp Yusuf’u
Aşık Züleyha, yar-yar!
Işık tutup kavuşma
Bundan kalmış, yar-yar!

Tahir menen Zöhreley
Toğro bulıñ, yar-yar!
Yeneñ fiza kılırğa
Ezer toroñ, yar-yar!

Tahir ile Zühre gibi,
Doğru olsun, yar-yar!
Canımı feda etmeye
Hazır dur, yar-yar!

Kotlo bulhıñ tuyığız,
Kıvanığız, yar-yar!
Yılı bulhın öyögöz,
Yılıñız, yar-yar!

Kutlu olsun toyunuz,
Kıvanınız, yar-yar!
Sıcak olsun eviniz
Isınız, yar-yar!

Bına tigen hılıvzarzıñ
Hılıvı hin, yar-yar!

İşte bu güzellerin
Güzeli sensin, yar-yar!

Ehirettereñ arahında

Ber yondožhoñ, yar-yar!

Keleş bulır yigeteñe

Kezerleheñ, yar-yar!

Arkadaşların arasında

Bir yıldızsın, yar-yar!

Gelin olacağıñ yiğidine

Kadirlisin, yar-yar!

Kotlo küñelen menen kil,

Kilenebez, yar-yar!

Töklö ayağın menen in,

Kilenebez, yar-yar!

Kutlu gönlün ile gel,

Gelinimiz, yar-yar!

Bereketli ayağın ile gir

Gelinimiz, yar-yar! (URL 44).

Örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla beraber incelenen Başkurt türkülerinde de Türkiye dışındaki diğer Türklerin türkülerinde olduğu gibi Kozmolojik unsurların ve motiflerin çeşitliliği açık bir şekilde görülmektedir.

4.2.6. Çuvaş Türkleri Türküleri

Tarihleri, dilleri ve kültürleri açısından Çuvaşların Türk boyları arasında özel bir yere sahip olduğu bilinmektedir (Yavuz, 2021a: 13). Çuvaşlar İdil-Ural bölgesinde yaşamını sürdürmekte olan Türk toplulukları (Yavuz, 2021b: 910) olmakla beraber Orta-İdil bölgesinde yoğun bir nüfusa sahiptirler ve Rusya Federasyonu içerisinde özerk bir bölgededirler (Bayram, 2019: 104). Ya da diğer bir ifadeyle “Çuvaşlar, Çuvaşistan dışında Rusya’nın Tataristan, Başkurdistan Cumhuriyeti, Kuybişev, Ulyanovsk bölgelerinde yaşamaktadır” (Teyganova, 2021: 1) denilebilir.

Özellikle halk edebiyatı ürünleri ve yaratımları başta olmak üzere, Çuvaş Edebiyatı zengin (Ersoy, 2003: 367) bir kaynağa sahiptir ve sözlü edebiyatın güçlülüğü sayesinde bu zenginliği günümüze kadar taşıyabilmiştir: Çuvaş edebiyatı, modern dönemde kurulmuş olmasına rağmen, sözlü geleneğin etkisiyle gelişmiştir. Bu nedenle, halk edebiyatı eserleri, Çuvaş topluluğu arasında zengin bir şekilde günümüze kadar ulaşmıştır. Çuvaşlar, modern dünyanın etkilerinden uzun süre kendilerini uzak tuttıklarından dolayı, halk edebiyatının hemen hemen tüm türlerini günümüze kadar taşımışlardır (Bayram, 2008: 24).

Bayram (2008), Çuvaş halk edebiyatı hakkında yapılmış en ayrıntılı yayın olan *Halih Sımahlīhī* adlı altı ciltlik seriden hareketle halk edebiyatı ürünlerine şöyle bir tasnif getirir: “1. Yumahsem (Masallar), 2.Yurīsem (Şarkılar), 3.Vak Janrlar (Küçük Türler), 4.Aça-Pıça Sımahlīhī (Çoluk-çocuk sözleri), 5.Mifsempe Halapsem (Mitlerle Hikâyeler)” (akt. Keskinsu, 2022: 19).

İfade edilenlerden sonra akla gelen ilk soru; “Anadolu’da türkü teriminin karşılığı olarak Çuvaş Türkleri hangi sözcüğü kullanmaktadır?” olsa gerektir. Bayram (2014: 61-62) Anadolu’da türkü teriminin karşılığı olarak Çuvaş Türklerinde *Yurī* sözcüğünün kullanıldığını ifade ederek aslında *Yurī* teriminin tam karşılığının Türkiye Türkçesinde ezgili olarak söylenen bütün halk şiiri örneklerini kapsadığını belirtir ve *Yurī*lerin şekil ve içerik bakımından birçok alt başlığa ayrıldığını söyler: İstori yurrisem (tarihî türküler), saltak yurrisem (asker türküleri), sotsiallī tanmarlīh yurrisem (sosyal adaletsizlik türküleri), yamşık yurrisem (arabacı türküleri), husah-tarkīn yurrisem (kaçak türküleri), raboçisen yurrisem (işçi türküleri), burlaksen yurrisem (yedekçi türküleri), tuyyurrisem (düğün türküleri).

Çuvaş Yurrileri hakkında daha detaylı bir tasnifi G.F. Yumart tarafından hazırlanan *Halih Sımahlīhi* adlı eserde görmek mümkündür. Yakıcı (2013: 361-375) bu geniş kapsamlı tasnifi şöyle aktarır:

1. YUUİRRİSEM

- 1.1. İstori Yurrisem (Tarihi Türküler)
- 1.2. Udel Hresçenisen Yurrisem (Maraba Türküleri)
- 1.3. Şini Şir Yurrisem (Yeni Yer Türküleri)
- 1.4. Düğün Türküleri
 - 1.4.1. Ar Tuyi (Er Toyu/Erkek Düğünü)
 - 1.4.2. Kirnükersen Yurrisençen (Erkek Tarafının Türkülerinden)
 - 1.4.3. Hina Yurrisempe Taşi Takmakisem (Misafir Türküleriyle Oyun Koşmaları)
- 1.5. Saltak Yurrisem (Asker Türküleri)
- 1.6. Tilihsen Yurrisem (Yetim ve Öksüz Türküleri)

- 1.7. Husah-Tarkin Yurrisem (Eşkîya Türküleri)
 1.8. Yamşık Yurrisem (Arabacı Türküleri)
 1.9. Burlaksen Yurrisem (Yedekçi Türküleri)
 1. 10. Raboçisen Yurrisem (İşçi Türküleri)
 1. 11. Tirme, Katorga. Ssılka Tata Revolyutsi Yurrisem (Cezaevi, Kürek Mahkûmu, Sürgün Ve Devrim Türküleri)
 1. 12. İş Yurrisempe Takmak isem (İş Türküleriyle Koşmaları)
 1.13. Kaska Tatakansen Yurrisençen (Kütük Kesenlerin Türküleri)
 1.14. Surhuri Yurrisem (Surhuri/K1ş Bayramı Türküleri)
 1.15. Vile Sinçi Yurrisem/Ağıtlar

2. PEYİTLER

3. SAVRA YURİ/MANİLER

Çuvaşlar ve Çuvaş halk edebiyatında öne çıkan yaratımlarından olan Yurrieler hakkında verilen bilgilerden sonra Çuvaş Yurri örneklerinin incelenmesine geçilebilir. Türk kozmolojisine dair birçok unsurun ve motifin Çuvaş türkülerinde yer edindiği, günümüze ulaştığı böylece görülecektir. Bu anlayıştan hareketle altı Çuvaş türküsü incelenmiştir. İncelemeye tabi tutacağımız ilk Yurri/türkü örneği Raboçisen Yurrisem/İşçi türküleri sınıfına giren bir örnektir. Türkünün sözleri şöyledir:

Attenin te yuratman ıvîli pultim-
 Leşse paçi saksun (saksonets) alinle.
 Leşse yaçi saksun, ay, alinle,
 Saksun leşri sahîr savîtne,
 Saksun leşri sahîr, ay, savîtne.
 Sahîr savîtinçe işle-işle,
 Sahîr savîtinçe, ay, işle-işle,
 Şu şurta pek pivim avînçi;
 Şu şurta pek pivim, ay, avînçi,
 Nar pek hirli sînim şuralçi.
 Nar pek hirli sînim, ay, şuralçi,
Şut şiltir pek kuşim kurmi pulçi.
 İ vutra ta şuntîr-i sahîriyin savîçi

Babamın da sevmediği oğlu oldum-
 Getirip verdi Sakson eline.
 Getirip verdi, oy, Sakson eline,
 Sakson geçirdi şeker makinesine.
 Sakson geçirdi, oy, şeker makinesine.
 Şeker makinesinde çalışa, çalışa,
 Şeker makinesinde, oy, çalışa çalışa,
 Yağlı mum gibi belim eğildi;
 Yağlı mum gibi, oy, belim eğildi,
 Nar gibi kırmızı rengim sarardı.
 Nar gibi kırmızı, oy, rengim sarardı.
Parlak yıldız gibi gözüm görmez oldu.
 Ve ateşte de yansın mı şekerin makinesi

Manın şamrık puş (i) ma piterçi! Benim genç başımı bitirdi!

(Yakıcı, 2013: 370).

Verilen işçi türküsünde yıldız motifini görmekteyiz. Burada bir benzetim unsuru olarak kullanılmışsa da daha önce de bahsedildiği gibi aslında ortak kültür ve belleğe dayalı Türk kozmolojisinin türküye yansımış büyük bir yansıması olduğu aşikârdır.

Şekil 7

Çuvaş Türk Halk Çalgılarından “Tulum”

Bu minval üzere ikinci sırada incelediğimiz örnek Vile Şinçi Yurİsem/Ağİtlar sınıflandırmasından gelmektedir. Hemen belirtmek gerekir ki Çuvaşlarda da Anadolu’da olduğu gibi kimi ağİtların türküler içerisinde değerlendirileceğini ifade eden Yakıcı (2013: 372), ilgili ağİtı Yumart (2003) ve Yılmaz-Mişşi (2003)’ten şöyle aktarır:

Kukkuk kilet sassipe-

Es sassupa kiles şuk.

Şİpçık kilet yurripe-

Es yurlasa kiles şuk.

Çİkeş kilet çİlhipe-

Es çİlhüpe kiles şuk

Şurİmpuş kilet şuralsa-

Guguk gelir sesiyle,

Sen sesinle gelmezsin,

Bülbül gelir şarkısıyla,

Sen şarkınla gelmezsin

Kırlangıç gelir diliyle,

Sen dilinle gelmezsin

Tan gelir ağararak

Es şuralsa kiles şuk.	Sen aydınlanarak gelmezsin
<i>Hīvel tuhat' hīrelse-</i>	<i>Güneş çıkar kızarmaz</i>
Es hīrelse tuhas şuk.	Sen kızarmazsın
Şıvsem yuhat' şavlasa-	Sular akar gürlüyle
Es şavlasa kiles şuk.	Sen gürlüyle gelemezsin.

Kozmolojik motiflerden güneşin bu ağıtta ön plana çıktığı görülür. Aynı sınıflamada örnek olarak göstereceğimiz ve üçüncü sırada gelen Yurride/türküde ay ve güneş motiflerinin beraber kullanıldığı görülür:

İ, mīntarīn şut tīnçi-	Ey mundarın dünyası-
<i>Pīr uyīh ta pīr hīvel,</i>	<i>Bir ay ve bir güneş,</i>
Pīrteh pulsān- şutī- ške.	Bir de olsa aydınlatıyor.

İ, mīntarīn leş tīnçi-	Ey mundar ahiret-
<i>Şiç uyīh ta šiç hīvel,</i>	<i>Yedi ay ve yedi güneş,</i>
Şiççi pulsān ta- şutī şuk.	Yedi olsa da ışığı yok (Yumart, 2003; Yılmaz-Mişşi, 2003, akt. Yakıcı, 2013: 373).

Dördüncü sıradaki örneğimiz ayrılık türküleri sınıflanmasına giren *Astīvatni, Astumastīn-i?/Hatırlar mısın, Hatırlamaz mısın?* adlı türküdür. Bu türküde ayın şahit olarak gösterildiğini görürüz. Böylece, Türk kozmolojik unsurlarından olan ayın ve güneşin ne derece kutsal olduğunu görmekle beraber, daha önce bahsettiğimiz göğe ait unsurların birer kişi ya da ruh olarak düşünülmesi ve aya edilen yeminler veya yemin edilirken ayın şahit tutulması olayları bize hatırlatılmaktadır:

Astīvatni, astumastīn-i,	Hatırlar mısın, hatırlamaz mısın?
Savnī tusīm, sar savni,	Sevgili dostum sarı sevgili,
İlīk layīh purīnnine,	Eski iyi hayatı,
Şīr kaşiççen larnine?	Gece boyu oturduğumuzu?
Astumastīn, ay, pulsassīn,	Hatırlamazsan oy hatırlamazsan,
Astīvatīp epī hal'.	Hatırlıyorum ben şimdi.
Kalaşnīne mannī pulsān,	Konuştuğumuzu unutmuşsan,

Kurakanĩ – řutĩ uyĩh.

Ep kayatĩp virmana ta,
 Kukuk sassi itleme.
 Kukuk sassi itleme te
 Vĩri çireme sivĩtme.
 Ep kayatĩp puşhire te
 Tasa sıvliş sıvvlama.
 Tasa sıvliş sıvvlama ta
 Vĩri çireme sivĩtme.
 Ep kayatĩp şırmanata
 Tĩri şıva pĩtratma.
 -Tĩri şıv mana esĩ il,
 Savni, mana asa il.

şahidi aydınlık ay.

Ben gidiyorum ormana,
 Guguk sesi dinlemeye.
 Guguk sesi dinlemeye ve
 Yanmış yũreęimi soğutmaya.
 Ben gidiyorum bozkıra
 Temiz hava solumaya.
 Temiz hava solumaya ve
 Yanmış yũreęimi soğutmaya.
 Ben gidiyorum ırmağa
 Duru suyu bulandırmaya.
 Duru su beni sen al,
 Sevgilim beni hatırla (URL 45).

Beşinci sırada gelen tũrkũ metninde ise Tũrk kozmolojisine dair unsurlardan birkaçını bir arada gũrebilmek mũmkũn olmaktadır. Ay, gũneř ve yıldız motiflerine sahip olan ve hacimli bir yapıya sahip olan bu tũrkũnũn sũzleri řũyledir:

Mĩn-şırma uramĩ aslı uram,
 Pire řũreme tivĩr pulçĩ;
 Hula uram tivĩr uram,
 Pire řũreme irĩk pulçĩ.
 Husantan tuhat' hura şul,
 İki ayĩkkipele sĩr yupa;
Hĩveleh hĩrtse pĩhnĩ çuh
 İki ayĩkkipele sĩr yuhat'.
 Epĩreh tuhsa kaynĩ çuh.
 Attepe annen ik hura kuşran
 řĩpĩr-řĩpĩr şıv yuhat'.
 řurĩm puş kilet şuralsa,
 řurĩ pir karsa çaras şuk;
Hĩveleh pĩhat' hĩrelse,
 Hĩrlĩ hĩmaç karsa çaras şuk;

Bũyũk Dere sokağı bũyũk sokak,
 Bize yũrũmek yakın oldu;
 şehir sokak dar sokak,
 Bize yũrũmek rahat oldu.
 Kazan'dan çıkıyor kara yol,
 İki kenarında boyalı direk;
Gũneř kızdırıp baktığı zaman
 İki kenarından boya akar.
 Biz çıkıp, gittiğimiz zaman
 Baba ile annenin iki kara gũzũnden
 şıpır şıpır su akar.
 şafak vakti beliriyor ağararak,
 Beyaz keten bezi çekip duracak yok;
Gũneř bakar kızarıp,
 Kızıl, kırmızı kumaş(tan) perde çekip duracak yok;

Kayık hur kayat' pulkkipe,
 Şultıra tulı sapsa çaras şuk;
 Epır kayatpır pulkkipe,
 İttınpa kımıl parsa çaras şuk.
 Turpas şine tım üknı,-
 Numay tımaşt', hal' irilet;
 Ah atteşim, anneşim!
 Numay tımastpır, hal' kayatpır.
 Alıkran tuhrım, tayıltım-
 Attepe anneren uyırılıtım;
 Şenıkren tuhrım tayıltım-
 Piççepe inkeren uyırılıtım;
 Kitesren pırıntım tayıltım-
 Tantışsençen uyırılıtım;
 Pus haphinçen tuhrım, tayıltım-

Yal-yışsençen uyırılıtım;
 Pussa tuhrım tayıltım,
 Şırpe sıvrın uyırılıtım.
 Ulıhrımah şülü tu şine
Hıvelpe pişni şırlaşın.
Şıltır vitır şul kurınat';
 Epır kayas şul mar-şi?
Hıvel vitır hır kurınat';
 Epır iles hır mar-şi?
Uyih vitır uy kurınat';
 Epır vırşas uy mar-şi?

Yabani kaz gider sürüsüyle,
 İri taneli buğday dökünce kesecek yok;
 Biz gidiyoruz sürüyle,
 Altın gümüş verip duracak yok.
 Yonga üstüne kırağı yağmış,
 Çok durmuyor, şimdi eriyor;
 Ah babacığım, anneciğim!
 Çok durmuyoruz, şimdi gidiyoruz.
 Kapıdan çıktım, eğildim.
 Baba ile anneden ayrıldım;
 Kuru ottan çıktım, kaybettim.
 Dayıyla yengeden ayrıldım;
 Kenardan döndüm, eğildim.
 Akranlardan ayrıldım;
 Bir adım atıp bahçe kapısından çıktım,
 eğildim.

Köy ahalisinden ayrıldım;
 Bir adım atıp çıktım eğildim.
 Araziden ayrıldım.
 Çıktım yüksek dağ üstüne
Güneşte yanmış yemiş için.
Yıldız aracılığıyla yol görünüyor;
 Bizim gideceğimiz yol değil mi?
Güneş aracılığıyla kız görünüyor;
 Bizim alacağımız kız değil mi?
Ay aracılığıyla kır görünüyor;
 Bizim dövüşeceğimiz kır değil mi?

(Balıcı, 2017: 118-119).

Altıncı sırada ele aldığımız türkü örneğinde ay, güneş ve yıldız motifine rastlanır. Türkünün sözleri şu şekildedir:

Şorım puşî kilet şorsalsa,

Şafak vakti beliriyor ağararak,

Şor avtan sassisem iltineşşi,
 Attepele anne kalaşşışi:
 Hiş açana paras? Teyeşşi.
 Çi asline paras teyeşşi,-
 Çi asliyın açi pit numay,
 Numay kuş şol polayat;
 Vıtalıhne paras teyeşşi,-
 Vıtalıhin 205rim pit isli,
 Vıl polmasan kil salanať;
 Kışinnine paras teyeşşi,
 Kışinnin puşı hılastoy:
 Hılastoyın puşne hır turı.
 Hamır kilten-şortran tohsa kaynı çoh
 Viçkin şışı şorçı çireme,
 Çirem şorı şune irılterçı,
 Nır pek hırlı sınıma şoratrı,
 Viş şol porınas vıyıma pıterçı.
 Hamır şırten-şıvrın tohnı çoh
 Şınkirtatsa yohat' solhın şıv.
 İşim şonnı yenne vırtı' işrim,
 İşim pır kannine pılmerım,
 Puşım şohalnine sismerım.
 Şohalin şohaltır manın ayvan puşşım:

*Kırek sta kaysan ta pır hıvel,
 Hıvel kon şuti,
 Uyihpala şiltır şır şuti.*

Beyaz horoz sesleri işitiliyor,
 Anne ve baba şöyle diyorlar:
 Hangisi çocuk verecek? Diyorlar.
 En büyüğü verecek, diyorlar:
 En büyüğünün çocuğu pek çok,
 Çok gözyaşları oluyor;
 Ortancası verecek, diyorlar,
 Ortancanın karısı pek akıllı,
 O olmayınca ev dağılıyor;
 Küçüğü verecek, diyorlar,
 Küçüğünün başı bekâr
 Bekar adam yüz karasıdır.
 Biz evden çıkıp gittiğimiz zaman
 Keskin bıçak kesti kalbimi,
 Kalbimin beyaz yağın eritti,
 Kıpkırmızı yüzümü beyazlattı.
 Üç yıl yaşayacak (kadar) gücümü bitirdi.
 Biz ülkeden çıktığımız zaman
 Çağıldayıp akıyor soğuk su.
 İçim yandı, yanına uzanıp içtim,
 İçimi hiç dindir(diği)ni bilmedim,
 Başımın kaybolduğunu anlamadım.
 Kaybolanın kaybolduğunu unutacaksın
 saf başım:

*Gerçi nereye gitsen de bir güneş,
 Güneş gün ışığı,
 Ay ile yıldız gece ışığı* (Balcı, 2017: 37-39).

İncelenen örneklerden de anlaşılacağı üzere Türk kozmolojik anlayışının Çuvaş Türkleri türkülerinde belirgin bir şekilde varlığı görülmektedir. Analizlerimiz sonucunda ulaştığımız birçok unsur ve motif de bunun kanıtıdır. Bu anlamda ortak kültür ve belleğe dair birçok unsuru ve motifi bulduğumuz Çuvaş Türkleri türkülerini geçmişten geleceğe

birçok yaratımı bünyesinde barındırmayı başardığı gibi kültür aktarımı rolünü de başarılı bir şekilde yerine getirmiştir.

4.2.7. Gagavuz Türkleri Türküleri

Türk dili konuşan ve az nüfuslu bir millet olan (Pokrovskaya & Hünerli, 2016: 15) Gagavuz Türkleri türkü teriminin karşılığı olarak *türki* sözcüğünü, ağıt şeklinde söyledikleri türküler içinse *dizmeklër* sözcüğünü kullanmaktadırlar (Tokyürek, 2017: 1264). Birçok araştırmacının da ifade ettiği gibi Gagavuz türküleri Anadolu türküleriyle çok benzerlik göstermektedir ve ayrıca birçok çalışma Anadolu’da var olan türkülerin birçoğunun Gagavuzlarda da var olduğunu bu anlamda büyük benzerlikler gösterdiklerini vurgulamaktadır (Yakıcı, 2013: 376; Tokyürek, 2017: 1264; Kaya, 2004: 237).

Gagavuz türküleri Gagavuz halkının geçmişten geleceğe yaşadıkları her türlü durumu konu almış, onların sevinçlerini, hüznelerini, heyecanlarını, duygu ve düşüncelerini hisli bir şekilde dışa aktarmalarında büyük bir görev üstlenmiştir. Bu anlamda Gagavuz türküleri “kendi içerikleri ile bireyin iç dünyasını yansıttığı gibi toplumun da yaşantısını anlatmaktadır” (Arnaut, 2008a: 140) denilebilir. Gagavuz türküleri Gagavuz folklorunda ayrı bir öneme sahiptir ki Güllü Memedova’nın Gagavuz türküleri hakkında ifade ettikleri önem arz etmektedir:

Gagavuzların folklor yaratıcılığında halk mahnıları (türküler ve maaniler) özüne mehsus yer tutur. Asirler boyu yurdan yurda koçen Gagavuz halkının istek ve arzuları, sevinç ve kaderleri bu türkü ve maanilerde öz eksini tapmıştır. Bu halkın mahnı yaratıcılığında türkülere daha çok yer verilir. Onlar tarihi, mehebbet ve sair mövzuları eks etdirirler. “Mirçu”, “Marin ki”, “Düün türküsü”, “Oğlan, oğlan” vb. türüklerin ekseriyetinde eske Azerbaycan halk mahnılar ile okşarlık, yakınlık aydın görünür (Memedova, 1990: 596).

Gagavuzların halk müziğinin esas olarak iki sahada, *Solo türküler* ve *Oyun havaları* olarak teşekkül ettiğini ifade eden Yakıcı (2013: 376), birçok Gagavuz türkü metninin Türk halk edebiyatı ürünlerinden alındığını ifade ederek özellikle Gagavuz oyun havalarının da sert ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu belirtir. Tudora Arnaut da konuları bakımından Gagavuz türkülerini iki ana başlık altında toplar: *Aşk konulu türküler* ve *trajik türküler* (Arnaut, 2009: 6).

Gagavuz halk müziği genel anlamda Solo Türküler ve Oyun Havaları olarak ikiye ayrılrsa da türkülerin daha detaylı bir şekilde sınıflandırıldığını görmek mümkündür. Nevzat Özkan, Gagavuz Edebiyatı adlı eserinde türkülerini şöyle tasnif etmiştir: “1. Ağıt Türküleri; 2. Ballada Türküleri; 3. Dinî Türküler; 4. Gurbet Türküleri; 5. Mizahî Türküler; 6. Olay Türküleri; 7. Oyun ve Tören Türküleri; 8. Sevda Türküleri; 9. Tarihî Türküler” (akt. Tokyürek, 2017: 1264).

Todur Zanet (2017) ise konularına göre Gagavuz türkülerini şu şekilde tasnif etmiştir: “1- Sıradan türküler; 2- Balladalar/Balladlar; 3- Din Türküleri/Dinî Türküler; 4- Düğün ve Evlenmekle İlgili Türküler; 5- Ölümle İlgili Türküler; 6- Öksüz Türküleri; 7- Asker hem Cenk Türküleri; 8- Kolhoz Vakıdı/Vakti Türküleri; 9- Alegoriya Türküleri” (akt. Tan, 2020: 240).

Tudora Arnaut, *Gelişme Sürecinde Gagavuz Türkülerinin Tasnifi* adlı çalışmasında Gagavuz türkülerini şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Ballada türküleri
2. Aşk türküleri
3. Kahramanlık türküleri
4. Tarihî olayları konu eden türküler.
5. Çümbüş (güldürücü) türküler
6. Karşılıklı atışma türküleri
7. Dernek türküleri
8. Savaş türküleri
9. Gurbet türküleri
10. Dinî (kilise) türküler (ayinler)
11. Düğün Türküleri
 - 11.1. Pelik örme türküsü
 - 11.2. Tıraş türküsü
 - 11.3. Duvak türküsü
 - 11.4. Horu (halay) oynanırken söylenen türküler
12. Olay türküleri
 - 12.1. Trajik türküler
13. Dizmekler (ağıtlar)
 - 13.1. Hüzünlü türküler
14. Beddua içerikli türküler
15. Ninniler ve Çocuk türküleri.
16. Aile ile ilgili türküler (Arnaut, 2008b: 194).

Gagavuz Türklerine ait türkülerin tasnifi hakkında verilen bilgilerden sonra şunu ifade etmek gerekir ki Türk kültür ve yaratımının eşsiz bir ürünü olan türkü, ortak hafızanın ve

belleğin kendini en iyi belli ettiği türlerdendir. Nitekim kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda Anadoludaki ve Gagavuzyadaki birçok türkünün ortak olduğu görülecektir ve bu da aynı sebeplerle ortak olan bir türkü geleneğinin devam ettirildiği (Argunşah, 1993: 37) anlamına gelmektedir. Genel olarak türküler ve özelde de Gagavuz türküleri kendine has söz ve ezgi yapısıyla ve barındırdığı motiflerle geçmişten günümüze Türk milletinin inanç ve pratiklerini taşımaktadır. Bu anlamda Türk astral kültü ve bu kulte bağlı meydana gelen oluşumları da korumayı başarmıştır. Gagavuz türkülerinde mitolojik bağlam ekseninde Türk astral kültüne dair birçok inancın yaşadığını görmek mümkündür. İncelemeye tabi tutacağımız sekiz Gagavuz türküsü de ifade edilenleri desteklemekte ve kanıtlamaktadır. İlk olarak Gagavuzların halk hikâyeleri arasında yer alan *Arzıyan Kamber* adlı türküyü ele alacağız. Burada türkünün bir atışma niteliği taşıdığı ve sevgililerin atıştığı görülür. Köseoğlu (1999), metni şöyle verir:

Arzı: Ban çeşmeyä vardım

Elimi yüzümü yudum

Enteşemi çıkardım

Taş üstünä koydum.

Kamber: Bän çeşmeye varmadım

Elimi yüzümü yumadım

Enteşeni almadım

Bileziini bulmadım.

Kamber: Ay duar tunuk tunuk

Başçeler dolmuş gül tomruk

Enteşeni bulana

Arzı ne var muştuluk.

Arzı: *Ay duar tunuk tunuk*

Başçeler dolmuş gül tomruk

Enteşemi bulana

Al şeftali muştuluk

Bileziimi alana

Arzı kendi da muştuluk (akt. Arnaut, 2009: 13-14).

Yukarıda belirtilen kısımda ayın doğmasından bahsedilmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere her ne kadar bazı kullanımlar asıl söylenmek istenenden önce söylenen, doldurma kısımlar olarak görülse de bu unsurlar -ki burada Türk astrolojisinde esas konumda olan ay inancının izleri görülmektedir- bilinçli bir şekilde kullanılmıştır. Ortak kültür ve belleğin izlerinin görüldüğü önemli kısımlardan olduğu aşikârdır.

İkinci olarak incelenen *Ay Göklerde Göklerde* adlı balladın sözlerinde ay merkezli inancın izlerini görmek mümkündür. Türkünün sözlerinde ilgili kısım şu şekilde verilebilir:

Ay, göklerde, göklerde...	Ay, göklerde, göklerde,
<i>Ay, göklerde, göklerde,</i>	<i>Ay, göklerde, göklerde,</i>
Ne pek üüsek érlerdä,	Ne pek yüksek yerlerde,
<i>Ay, göklerde, göklerde</i>	<i>Ay, göklerde, göklerde,</i>
Ne pek üüsek érlerdä,	Pek yüksek yerlerde,
Şu bayırın ardında	Şu bayırın ardında
Bir gümä gül açmış.	Bir deste gül açmış.
Şu bayırın ardında	Şu bayırın ardında
Bir gümä açmış.	Bir (küme) gül açmış (Toz, 2016: 67).

Şekil 8

Gagavuz Türk Halk Çalgılarından “Kauş ve Yayı”

Üçüncü olarak incelemeye tabi tutacağımız ballad örneğinde yıldız inancının izlerini görürüz. *Akşam Oldu Dedikleri* adlı balladda ilgili kısmın sözlerini şu şekilde verebiliriz:

Avşam oldu dediklerä...

Avşam oldu dediklerä,
Gecelär karannık,
Karannık oldu ozamannar,
Yıldızı da duudu.

Yıldız duudu zamannarda,
Tatari tutuldu.

Tatariyi tutannar da

Akşam oldu dedikleri

Akşam oldu dedikleri,
Geceler karanlık,
Karanlık oldu o zamanlar,

Yıldızı da doğdu.

Yıldız doğduğu zamanlarda,

Tatari tutuklandı.

Tatari'yi tutuklayanlar da (Toz, 2016: 130).

Dördüncü sırada incelenen ve yıldız motifinin kendini gösterdiği başka bir türküden söz etmek mümkündür. *Kudüs Türküsü* adını taşıyan bu türkü dinî türküler sınıfına girmektedir. Türkünün sözleri şu şekildedir:

Allah dedik çıktık yola,

Harç ettiimiz (hacetimiz) kabul ola,
Her kardaşlar bir ola.

Vardık David (Davud) kapusuna,
Mail olduk yapısına, Kapucusu
kapu bekler, Tercimanı haci seçer.

Ay aziz porta (kapı) halka-halka,
Biz da geldik düşe-kalka,
Kısmet etsin cümne (cümle) halka.

* * *

Er tepreer, çimçirik çaker (şimşek çakar),
Gök gürleer her taraftan;
O Allahın sesi sesledeer:
İzraillilâr anneyin!

İsrail! Sân klisâ yaparsın;
Kliselâr altm yalabâer (parlıyor),
Tütüderlâr günnük içindâ,
Gecâ gündüz onnar yaner.

Neyâ sizin klişeniz bana!
Cansız taştan hem topraktan,
Ban yaptım eri hem suları,
Hem gökü çizdim elimnân.

Ne lââzım sizdân altın bana!
O diveç (her zaman) saklı erlerdâ;
Hep Ban döktüm yamur gibi,
Ateşlân erinmiş maadem.

Neyâ sizin günnünüz bana! (Kilisede kullanılan koku)

Bu er her bir tarafından;
Tütüder sabaa çiyindâ o,
Kokulu çiçeklerinân.

Neyâ ateş? Bân kendim şafkı
Yaktım sizin üstünüzâ.
Hep Bân gecâ kıvılcım gibi
Verdim yıldızları sizâ.

Senin darun (hediye)-pek paalı daru,
Ani ihtiza (iktiza) Allaha:
Onunna annaşıp gel bana,
Bân seni kabul edicâm (URL 46).

İncelemeye tabi tuttuğumuz ve beşinci sırada gelen türkü *Sebahtan Kalktım Güneş Parleyor*'dur. Türkünün sözleri şu şekildedir:

Sebahtan kalktım güneş parleyor

Beyim atın tellisini (eyer) sıkmış bayleyor
Ardıma baktım yârim melin ayleyor
 Gel beyim gül beyim olma muhanet
 Bu gurbeti hicat eden bulmasın cennet.
Ektiyim fidannar meyvaya döndü
Birer birer saydım yedi yıl oldu
Eyer yârimi sorarsanız asker oldu.
 Gel beyim gül beyim olma muhanet
 Şu gurbeti hicat eden bulmasın cennet.
Ne uzun tutuyor Dobrucanın düzü
Sürüden ayrılmış sürmeli kuzu
Anesinden ayrılmış kıymatlı kızı.
 Gel beyim gül beyim olma muhanet
 Şu gurbeti hicat eden bulmasın cennet.
Bir mintan kestirdim ardımdan ilikli

Kapusuna gittim kapusu kiitli
Komşuna sordum gurbete gitti.

Gel beyim gül beyim olma muhanet
Bu kurbeti hicat eden bulmasın cennet (URL 47).

Altıncı sırada ele alınan *Miti Sana Ne Oldu?* adlı türküde ay motifinin izlerine rastlanır. Bu türkü Gagavuz türküleri sınıflamasında Olay Türküleri başlığı altında incelenmektedir. Türkünün sözleri şu şekildedir:

Pençeredân ay duudu,
Miti, sana ne oldu?
Üstün başın kan oldu?..

-Lambu tuttu kolumdan,
Mialka urdu belimdân
“Geliniz” -baardım, -sesim yok,
“Valele” -baardım, -acım çok.

Ay buluda kauştu,
Mialka yanımdan sauştu...
Miriye da aldılar
Al yorgana sardılar,
Bolnitaya (hastane) aldılar...
Yolda Miti “dur” dedi,
Dur deyince can verdi... (URL 48).

Türkülerin geçmişten geleceğe insanların bir takım olay ve durumlar karşısındaki duygularını, düşüncelerini ve duruşlarını yansıttığını dile getirmiştik. Bu anlamda Gagavuz türkülerinde de bu özelliğin olduğu rahatlıkla ifade edilebilir ki Gagavuz türkülerinde sınıflandırmaya tabi tutulan türkülerden bir tanesi de Tarihi türkülerdir. Yedinci olarak incelenen ve Tarihi türküler sınıfında değerlendirilen *Sivastopol Savaşı-I* adlı türkü ele alacağımız bir sonraki örneğimizi oluşturmaktadır. Türkünün sözleri şu şekildedir:

Şu ayın ardında bir sarı yıldız

Şu sarı yıldız, ne pek çalışmış?

Ne pek çalışmış geceynen gündüz?

Gece tabya kurardı,

Gündüz köprü yarardı.

O köprüye fakir fukaralar toprak taşırdı.

Toprak taşırdı, toprak yirdi.

O köprünün yannarına toplar kuruldu,

O köprünün üstünden asker yürüdü.

O askerın içine kılıç çekildi,

Atlı olan yürüdü, yayan olan kıyıldı.

Urun, uralım, kıyın kıyalım.

Gün gündür din de bizimdir,

Köprünün altından kan sel giderdi,

Üç yıllık bir tosun da kan içinde giderdi (URL 49).

Sekizinci sırada incelenen Gagavuz yöresi türkülerinden *Dilin Dilime Uyar* adlı türkünün ay motifini taşıdığını görürüz. Türkünün sözleri şu şekildedir:

Dilin dilime uyar

Boyun boyuma uyar

Ben sana gönül verdim

Gel sen ol benim eşim

Ay doğar aşmak ister

Al yanak yaşmak ister

Benim divane gönlüm

Yarlan kavuşmak ister

Al ver getir var getir

Gelmezse yalvar getir

Bükülmemiş ocaktan

Kokulmamış gül getir

Oğlan oğlan üç oğlan
 Sevilmesi güç oğlan
 Beni sana vermezler
 Bu sevdadan geç oğlan (URL 50).

İncelenen Gagavuz türkülerinde ay, güneş, yıldız gibi Türk mitolojisinin astral kült kısmının merkezinde bulunan ve yerince de tamamlayan unsurların bolca yer ettiğini görmekteyiz. İncelediğimiz birçok örnek bize Gagavuz Türklerinin türküleriyle Anadolu'daki türkülerin ne derece birbiriyle benzeştiğini kanıtlar niteliktedir. İncelemeler sonucunda elde edilen bulgular ortak Türk kültür ve belleğinin muazzam bir göstergesidir.

4.2.8. Hakas Türkleri Türküleri

Güney Sibiryaya Türk halklarının bir bölümü olan Hakaslar (Ölmez, 1996: 6), Hakas Cumhuriyetinde yaşamaktadırlar: “Kuzey ve doğusunda Krasnoyarsk, batısında Kemerovo, güneyinde Dağlık Altay Cumhuriyeti ve Tuva Cumhuriyeti bulunan (...) Hakas Cumhuriyeti Büyük Yenisey ırmağına karışan Uybat, Uyuş, Erba, Askiz ve Abakan nehirlerinin bulunduğu su bakımından zengin bir bölge üzerindedir” (Örücü, 2022: 8).

Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Hakasların da zengin bir edebiyata ve halk yaratımına sahip olduğu söylenebilir (Kınacı, 2015: 223; akt. Arvas, 2020: 3; Köşker, 2022: 5). Anadolu'da kullanılan türkü teriminin karşılığı olarak Hakaslar *Tahpah* sözcüğünü kullanır (Yakıcı, 2013: 379). N.A. Baskakov (1953) Tahpahın kısa, lirik şiir anlamına geldiğini belirtmektedir (akt. Okutan, 2016: 91). Tahpah sözcüğünün yanında Hakaslarda *ır (sarın)* terimi de kullanılmaktadır (Yılmaz, 2013, akt. Arvas, 2020: 3; Arıkoğlu, 2003, akt. Gökür Toker, 2020: 19; Yakıcı, 2013: 379). Tahpah ve ırlar hayattaki hemen her olayı konu edinebilirler ve geniş bir kullanıma sahip olan bu türün icracılarına da *Tahpahçı* denilir (Killi, 2000 :75-81).

Hakasların eski kültür ve sanat geleneğinden gelen müzik icraları ve şarkı söylemeleri; özellikle de şarkıyı, türküyü gırtlaktan söylemeleri bu kültürü ve sanatı dünya çapında temsil etmelerini sağlamıştır (Davletov, 2007, akt. Çavdar, 2010: 72). Bu anlamda Hakasların gırtlak icrasıyla, diğer Türk topluluklarının müzik icralarından farklılık gösterdiği ifade edilebilir.

Hakas halkının hissiyatına tercüme olan Tahpahlar ve ırlar, çok geniş bir içeriğe sahiptir. Bu nedenle en sık işlenen konular bağlamında tasnife tutulmaları makul olacaktır. Killi (2000: 77-80) Tahpahları şu başlıklar altında incelemiştir:

- 1- İş, emek, ustalık Tahpahları
- 2- Fakirlik ve haksızlığa başkaldırı Tahpahları
- 3- Vatan ile ilgili Tahpahlar
- 4- Gelenekler ile ilgili Tahpahlar
- 5- Aile hayatı ile ilgili Tahpahlar
- 6- Aşk Tahpahları
- 7- Tahpahçının Ustalığı'na dair Tahpahlar

Bunun yanında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisinin 25. cildinde *Tahpahtarlara* daha geniş bir sınıflandırmanın yapıldığı görülür:

1. Yurt, Tabiat Tahpahtarı
2. İş, Üretim Tahpahtarı
3. Yoksulluk ve Zenginlik Tahpahtarı
4. Hayat Hakkında Tahpahtar
5. Genç Tahpahtarı
6. Genç Kız Tahpahtarı
7. Şarkı, Şarkıcı Tahpahtarı
8. Gençlik Eğlencesi Tahpahtarı
9. Misafirlik, İkrâm Tahpahtarı
10. Evlenme, Aile Hayatı, Kardeşlik Tahpahtarı

11. Aşk Tahpahtarı
12. Şaka Tahpahtarı
13. Yeni Hayat, Yeni Davranış Tahpahtarı
14. Kolhozlar, Ziraat İşleri Tahpahtarı
15. Teknik Tahpahtarı
16. Kültür Tahpahtarı
17. Gençlik Tahpahtarı (URL 51).

Hakaslar ve Hakasların türküleri hakkında verilen bilgilerden sonra Hakas türkülerini/tahpahtarlarını incelemeye geçilebilir. Oldukça zengin bir türkü birikimine sahip olan Hakasların tahpahtarı incelendiğinde Türk mitolojisi ve kozmolojisi bağlamında birçok unsur ve motifin bu yaratımlarda yaşadığı görülecektir. İncelenen beş Hakas türküsünden ilki *Yoksulluk ve Zenginlik* sınıflamasına giren *Aynıñ Altında Pır Çıltıs/Ayın Altında Bir Yıldız* adlı bir tahpahtır:

Aynıñ altında pır çıltıs,

Aydañ nimezi artıhtır?

Altın ahçalıg paylarnıñ

Kızıdeñ noozı artıhtır?

Ayın altında bir yıldız,

Aydan neyi fazladır?

Altın akçeli bayların

Kişiden neyi fazladır?

Kün altında pır çıltıs,

Künneñ nimezi artıhtır?

Kümüs ahçalıg paylarnıñ

Kızıdeñ noozı artıhtır?

Güneş altında bir yıldız,

Güneşten nesi fazladır?

Gümüş akçeli bayların

Kişiden nesi fazladır? (URL 52).

Verilen türküde ay, güneş ve yıldız motiflerine rastlanır. Belirtilen bu motiflerin Türk kozmolojisinde ne denli önemli bir yere sahip olduğu belirtilmişti. Bu türküde de güneş, ay ve yıldız parlaklıkları üzerinden zengin ve fakir insan olgusu üzerinde durulmuştur. Zengin olan kişi saygı ve değer görüyor fakat bunun yanında normal statüde olan insanın da zengin insan kadar saygıdeğer olması gerektiği vurgulanıyor. İfade edildiği üzere bütün bunlar ay, güneş ve yıldız gibi Türk kozmolojisinde önemli bir yere sahip kozmolojik motifler üzerinden aktarılmıştır.

Şekil 9

Hakas Türk Halk Çalgılarından “Tüür-Düngür”

İkinci sırada incelemeye tabi tuttuğumuz türkü *Hayat Hakkında* başlığı altında incelenen *Kök Tigirnin Altınca/Mavi Göğün Altınca*'dir. Bu türküye bakıldığında güneş ve ay kozmolojik unsurları görülür:

Kök tigirnin altınca
Kün harağı çöredir;
 Köp çonni aralı
 Kümüs ahça çöredir

Mavi göğün altınca
Güneş ışığı yayılıyor;
 Çok halkı birleştiren
 Gümüş akçe yürüyor.

Ah tigirnin altınca
Ay harağı çöredir;
 Arğal çonni aralı
 Altın ahça çöredir.

Ak göğün altınca
Ay ışığı yayılıyor;
 Halkı birleştirmeye
 Altın akçe yürüyor (URL 53).

Üçüncü olarak inceleyeceğimiz türkü de *Genç Tahpahtarı* sınıflamasına tabii olan *Ay Altında Pır Çiltıs/Ay Altında Bir Yıldız* adlı türküdür. Türkünün sözleri şöyledir:

Ay altında pır çiltıs
 Altın nohtalığ at oshas;
 Arğa çonnañ sıhhan ool
 Altın hurlığ alıp oshas.

Ay altında bir yıldız
 Altın benekli at gibi;
 Halktan, boydan çıkan oğlan
 Altın kemerli alp gibi.

Kün altında pır çiltıs
 Kümüs nohtalığ at oshas;

Gün altında bir yıldız
 Gümüş benekli at gibi;

Hıyğa çonnıñ oolğızı

Güzel halkın oğlun

Kümüş huyahtıǵ alıp oshas.

Gümüş zırhlı alp gibi (URL 54).

Sözleri verilen türküde genç kişinin methedildiği görülmektedir. Genç kişi altın ve gümüş kemerli alplara benzetilir. Tabi Türk kozmolojisi motiflerinden ay, güneş ve yıldız dikkat çekicidir. Mutlaka ifade edilmesi gereken bir husus da yıldızların ata benzetilmesi bu da bizi eski Türklerin yıldızları sürü/hayvan topluluğu olarak görmesi inancına götürmektedir. Daha önce detaylıca bahsettiğimiz yıldızların sürü olarak tasavvur edilmesi ve bu sürünün başında da Çoban/Çolpan Yıldızı'nın olduğu tasavvurunu hatırlatmakta fayda vardır. Türküde her ne kadar kozmolojik unsurlar benzetim aracı olarak kullanılmış gibi görünse de Türk mitolojisi bağlamında Türk kozmolojik unsurlarının/motiflerinin Türk Dünyası Türkleri türkülerinde, konumuz icabı da Hakas tahpahlarında/türkülerinde canlı bir şekilde yaşadığının kanıtıdır.

Dördüncü sırada gelen Hakas türküsü *Aşk* sınıfında değerlendirilen, Kız-Oğlan atışmasıdır. *Halarzıñ/Ayırılırsın* adlı bu türküde ay motifine rastlamaktayız. Türkünün sözleri şu şekildedir:

Hıs.

Kız

Kim hazında odırğan

Irmak kıyısında oturan

Kizek sıraylıǵ la hıs polcañmın;

Ay parçası yüzlü kız idim;

Kizek sırayıma kööleñibizip,

Ay parçası yüzüme tutulduysan,

Kizek maldañ as halarzıñ

Malın yarısından ayrılırsın

Ool.

Oğlan

Kizek maldan as taa halzam,

Malımın yarısını kaybetsem de,

Kistimde sıhhan köp polcañ.

Arkamda kalan çok olur.

Hıs.

Kız.

Ağban hazında odırğan min

Abakan kıyısında oturan ben

Ah sıraylıǵ la hıs polcañmın:

Ak yüzlü kız oluyorum:

Ah sırayıma kööleñibizip,

Ak yüzüme aşık oldunsa,

Azırh maldañ as halarzıñ

Yılkı süründen ayrılırsın

Ool.

Oğlan.

Azırh maldañ as taa halzam, Yılkı malımdan ayrılısam da,
Abdıra tübi halın polcañ. Sandığın dibi kalın duruyor (URL 55).

Beşinci sırada incelenen bir diğerk türkü *Yeni Hayat, Yeni Davranış* sınıfına giren *Ağarıp Turğan Ay Haraa/Ağarıp Duran Ay Işığı* adlı tahpahtardır. Türkünün sözlerini şu şekilde vermek mümkündür:

Ağarıp turğan ay haraa

Açih soohtı tartıpça;
Alızar minñ oolğıcaam
Altın orden hazança.

Ağarıp duran ay ışığı

Acı soğuşu çekiyor;
Alınız benim oğulcuğumu
Altın madalya kazanıyor.

Hızarıp turğan kün haraa

Hıyannığ soohtı-çayçadır;
Hınğan minñ oolğıcaam
Hızıl orden hazança.

Kızarıp duran güneşin ışığı

Şiddetli soğuşu dağıtıyor;
Sevgili benim oğulcuğum
Kızıl madalya kazanıyor (URL 56).

Türkünün sözlerinden de anlaşılacağı üzere ay ve güneş motifi belirgin bir şekilde kullanılmıştır. Hakas Türklerinin türkülerinde de ortak kültür, mitoloji ve kozmolojinin izleri belirgin bir şekilde varlık göstermektedir. Kozmolojik motif ve unsur bakımından zengin olan Hakas halk yaratımlarından tahpahların bünyelerinde bu özellikleri halen koruduğı görölmektedir.

4.2.9. Irak/Kerkük Türkleri Türküleri

Dünyanın en eski yerleşim yerlerinden birisi olan Kerkük'ün tarihten günümüze kadar birçok millete ve medeniyete ev sahipliğı yaptığı (Tebkjaly, 2019, akt. Benne, 2021: 177) bilinmektedir. Irak Türklerinin en yoğun yaşadığı yöre Kerkük'tür (Gökkaya, 2019: 9). Bu anlamda Kerkük ve özellikle Kerkük Türklerinin halk yaratımları açısından birçok çeşitliliğe ve zenginliğe sahip olduğu (Bayatlı, 2009: 122; Mahdi, 2010: 1) ifade edilebilir. Fakat hemen belirtmek gerekir ki bu karmaşık yapı ve çeşitliliğe rağmen Türkiye dışındaki Türk topluluklarında Türklük bilincinin yoğun bir şekilde canlı tutulduğu yer Irak Türklerinin yaşadığı coğrafyadır (Türktaş, 1997: 2).

Irak Türklerinin halk edebiyatı ve bu edebiyatın mahsulü olan ürünlere dair Öztürk'ün (2004: 8) ifade ettikleri de göz önünde bulundurulduğunda şunlar söylenebilir: Türklerin Irak'ta ortaya koyduğu halk edebiyatı örnekleri, günümüzde hala canlı ve zengin bir miras olarak varlığını sürdürmektedir. Konuşulan dilin estetiği, Türkmen toplumunun dünya görüşü, sosyal hayatın her alanına nüfuz etmiş inançlar, gelenekler ve hikmetler, halk müziğinin sözlü yönü, çocukların oyun ve eğlence dünyasındaki tekerlemelerden Türkmen kadınının bebeklere söylediği ninnilere, hatta doğumdan ölüme kadar yaşam serüveninin her aşamasını içermektedir. Bu zengin halk edebiyatı, Türk kültürünün derin bir parçasını oluşturarak geçmişten günümüze taşınmıştır.

Irak Türkmen Folkloruna dair derleme, yayınlama ve inceleme çalışmaları 20. yüzyıl ortalarında başlamıştır; Ata Terzibaşı, Şakir Sabir Zabit, Muhammed Hurşid, İbrahim Dakuki, Abdüllatif Benderlioğlu, İhsan Vasfi, Gazanfer Paşayev ve Suphi Saatçi gibi isimler de bu alanda önem arz etmektedirler (Paşayev, 2010: 177).

Kerkük Türklerinin türkü geleneğinde beste, neşide, hoyrat, yır, şarkı, mani (me'ni) gibi terimler (Yakıcı, 2013: 382; Tahsin, 2014: 67) kullanılmaktadır. Unutulmamalıdır ki Irak Türkmenleri türkülerini icra ederlerken yüz civarında makam kullanırlar (Kaya, 2004: 238). Irak Türklerinin türkülerinin konularını aşk, gurbet, tabiat, ölüm gibi temaların oluşturmasıyla beraber meslek guruplarına dair türküler de vardır (Benne, 2021: 178).

Kerkük'te besteler, hoyrat atışmalarındaki gergin ortamı sakinleştirmek ve ortama neşe katmak amacıyla kullanılırlar (Uçar, 2019: 3). Belirtmek gerekir ki Irak Türkmenlerinde ezgilerin icrasında önceleri çoğunlukla def, davul, dümbelek, zurnapa, zurna ve santur (bkz. Şekil 10) gibi enstrümanlar kullanılırken şimdi klasik çalgı aletlerinin birçoğu kullanılmaktadır (Tebkjaly, 2019: 11).

Irak/Kerkük türkülerinin sınıflandırılması meselesine gelirse Mahir Nakip'in yaptığı çalışmanın ön plana çıktığı görülür. Nakip (1991), *Kerkük Halk Musikisinin Tasnifi* adlı çalışmasında Kerkük türkülerini konuları bakımından dikkate alarak şöyle sınıflandırmıştır:

- 1- Lirik Türküler (Aşk ve gurbet türküleri).
- 2- Satirik Türküler (Taşlamalar, ilenmeler ve güldürücü türküler).
- 3- Olay Türküleri (Seferberlik, küçük ve büyük tarihi olayları dile getiren türküler).
- 4- Tören Türküleri (Düğün, kına ve harman gibi törenleri konu alan türküler).
- 5- Esnaf ve Meslek Türküleri (Esnafın, meslek erbaplarının sevdalarını kapsamına alan türküler).
- 6- Pastoral Türküler (Tabiat güzelliklerini işleyen türküler).
- 7- Didaktik Türküler (Dinî münasebetlerle söylenen türküler ve ilahiler).
- 8- Oyun Türküleri (Dans türküleri) (akt. Şener, 2012: 66).

Bununla beraber Şener (2012: 67) akabinde bu sınıflandırmanın Kerkük ezgilerini kapsamadığını, sadece kırık hava ritimli ezgileri konularına göre tasnif ettiğini belirterek Cengiz Ketene'nin (1990) *Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler* adlı çalışmasında Kerkük ezgilerini konu ve yapılarıyla ele alarak şöyle sınıflandırdığını aktarır: "1-Mânî Tarzında Türküler, 2-Hoyratlar, 3-Ağıtlar (Sazlamağlar), 4-Ninniler (Leyleler)". TRT Repertuarındaki Kerkük türkülerinin yapısına göre tasnifi de şu şekildedir:

- A. Tek Kişi Tarafından Söylenenler Türküler
 - A.1. Bentlerine Göre Türküler
 - A.1.1. Bentleri İki Dizeli Türküler
 - A.1.1.1. Bentleri İki Dizeli, Bağlantısız
 - A.1.1.2. Bentleri İki Dizeli, Nakaratı İki
 - A.1.1.3. Bentleri İki Dizeli, Nakaratı Dört
 - A.1.2. Bentleri Üç Dizeli Türküler
 - A.1.2.1. Bentleri Üç Dizeli, Nakaratı Bir
 - A.1.2.2. Bentleri Üç Dizeli, Nakaratı İki
 - A.1.2.3. Bentleri Üç Dizeli, Nakaratı Üç
 - A.1.2.4. Bentleri Üç Dizeli, Nakaratı Dört
 - A.1.2.5. Bentleri Üç Dizeli, Nakaratı Altı
 - A.1.3. Bentleri Dört Dizeli Türküler
 - A.1.3.1. Bentleri Dört Dizeli, Bağlantısız
 - A.1.3.2. Bentleri Dört Dizeli, Nakaratı Bir
 - A.1.3.3. Bentleri Dört Dizeli, Nakaratı İki
 - A.1.3.4. Bentleri Dört Dizeli, Nakaratı Üç
 - A.1.3.5. Bentleri Dört Dizeli, Nakaratı Dört
 - A.1.3.6. Bentleri Dört Dizeli, Nakaratı Beş
 - A.1.3.7. Bentleri Dört Dizeli, Nakaratı Altı
 - A.1.3.8. Bentleri Dört Dizeli, Nakaratı Yedi
 - A. 1. 4. Bentleri Beş Dizeli Türküler
 - A. 2. Nakaratlarına Göre Türküler
 - A. 2. 1. Nakaratları İki Dizeli Olanlar
 - A. 2. 2. Nakaratları Dört Dizeli Olanlar
- B. Karşılıklı Söylenen Türküler
 - B.1. Bentleri İki Dizeli, Nakaratsız Karşılıklı Söylenen Türküler
 - B.2. Bentleri Üç Dizeli, Nakaratsız Karşılıklı Söylenen Türküler
 - B.3. Bentleri Dörtlüklerden Kurulu Nakaratsız Karşılıklı Söylenen Türküler
(Şener, 2012: 68-69).

Irak/Kerkük türküleri hakkında verilen bilgilerden sonra Irak/Kerkük türkülerinin incelemesine geçilebilir. Türkiye dışındaki diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Irak/Kerkük Türklerinin türkülerinde de Türk mitolojisi ekseninde Türk kozmolojik anlayışına dair birçok öge ve motife rastlamak mümkündür. Ele alınan yedi Irak/Kerkük türküsünden ilk olarak incelemeye tabii tutacağımız *Aşk, Gurbet ve Ölüm Üzerine Söylenen Besteler (Lirik Türküler)* sınıfına giren *Ay Dolanaydı* adlı Kerkük türküsüdür. Türkünün sözlerine bakıldığı zaman Türk kozmolojisindeki ay inancının izleri görülmektedir:

Ay dolanaydı

Gün dolanaydı

Yarın tek tek yerişi

Mende olaydı

Al yanağ qaytan dudağ

Menim olaydı

Ay çıxtı daha batmaz

Hüsnüvü gören yatmaz

Hüsnüv tekin bir hüsün

Bir de Allah yaratmaz

(Nakarat)

Ay çıxtı batar indi

Yar oxun atar indi

Leyli xeste düşüptü

Mecnun can satar indi

(Nakarat)

Ay çıxtı yolda durdu

Gör ne xıyalda durdu

Yazmavın saçaxları

Gözüme dalda durdu

(Nakarat) (URL 57).

Şekil 10

Irak/Kerkük Türk Halk Çalgılarından “Santur”

İkinci sırada ele aldığımız Kerkük türküsü aynı gruba yani *Aşk, Gurbet ve Ölüm Üzerine Söylenen Besteler (Lirik Türküler)* sınıfına giren *Bir Tapxır Göğərçinim*'dir. Bu türkünün sözlerine bakıldığı zaman ise yıldız motifinin öne çıktığı görülür:

Bir tapxır göğərçinim xarmandadı(r)

Xarmandadı(r)

Her kimin yarı da yoxtu derd ondadı(r) ğem

Ondadı(r)

Qapıdan geşti yarım

Yaramı eşti yarım

Uydu eller sözüne

Mennen vazgeşti yarım

Bir tapxır göğərçinim xarmandadı xarmandadı

Her kimin yarı da yoxtu derd ondadı gem ondadı

Al tespihiv zikreyle

Her nimete şükreyle

Yol uzun menzil iraq

Sen bu yola fikreyle

Bir tapxır göğərçinim xarmandadı xarmandadı
Her kimin yarı da yoxtu derd ondadı ğem ondadı

Gögde yulduz san verdi

Gözeller nişan verdi
Çoxlar gözel derdinnen
Ay ağ üste can verdi

Bir tapxır göğərçinim xarmandadı xarmandadı
Her kimin yarı da yoxtu derd ondadı ğem ondadı (URL 58).

Üçüncü sırada incelenen, yıldız motifinin öne çıktığı bir türkü de *Ninay Ninay Yaz Xahım* adlı türküdür. Bu türkü de diğer örneklerdeki gibi *Aşk, Gurbet ve Ölüm Üzerine Söylenen Besteler (Lirik Türküler)* sınıfına girmektedir. Türkünün sözlerinde her ne kadar yıldız motifi asıl söylenmek istenen fikirden önce söylenen doldurma kısım gibi gözükse de öyle olmayıp Türk mitolojisinin ve kozmolojisinin eski çağlardan beri akılda, ortak hafızada kaldığının büyük bir göstergesi durumundadır:

Ninay ninay yaz xahım
Çıx hayvana gez xanım
Eviye qonağ gelip
Şeker şerbet ez xanım

Qaleden baxaram men
Cüt verver taxaram men
Yar buraya gelende
Su ollam axaram men
(Nakarat)

Gögde yulduz yüzaltmış

Qaşlarıyn qelem çatmış
Neney kül babay torpax
Seni gülden yaratmış
(Nakarat)

Gögde yulduz ellidi(r)

Her ellisi belidi

Bir can canı sevse

Baxışınnan bellidi

(Nakarat)

Gögde yulduz al olu(r)

Yaşıl olu al olu

Yarım bize gelende

Dilim tutmaz lal olu

(Nakarat) (URL 59).

Dördüncü sırada ele alınan Kerkük türküsü, Anadolu'daki *Aya Bak Yıldıza Bak* türküsü ile benzerlik gösteren *Aya Bah Yıldıza Bah Yıldıza Bah* adlı türküdür:

Aya bah yıldıza bah yıldıza bah

Sarı saçlı mavi gözlü kıza bah

Aşkuvdan koymayanım

Derduvden koyma ölüm

Üzün dönder bize bah neynim

Neynim ağam neynim paşam

Neynim gözüm neynim

Bu derenin sümbülü

Al yeşildi bülbülü

Men seni çoh severem

El bili alem bili neynim

Neynim ağam neynim paşam

Neynim gözüm neynim

Aya bah yıldıza bah yıldıza bah

Sarı saçlı mavi gözlü kıza bah

Aşkuvdan koymayanım

Derduvden koyma ölüm

Üzün dönder bize bah neynim
 Neynim ağam neynim paşam
 Neynim gözüm neynim

Bu Kerkük'ten su geçer
 Aşhlar onnan içer
 Bir yar vefasız olsa
 Sevdiğinnen vazgeçer neynim
 Neynim ağam neynim paşam
 Neynim gözüm neynim

Aya bah yıldıza bah yıldıza bah

Sarı saçlı mavi gözlü kıza bah
 Aşkuvdan koymayanım
 Derduvden koyma ölüm
 Üzün dönder bize bah neynim
 Neynim ağam neynim paşam
 Neynim gözüm neynim (URL 60).

Beşinci sırada incelenen Kerkük türküsü *Yüz Ay Var*'dır. Bu türküde ay ve yıldız motifini görmekteyiz. Türkünün sözleri şu şekildedir:

(Dede Gene) Yüz aydı

Kaşlar keman yüz aydı (a yar a yar)

Bir güne men kalmışam (ey ey umudum ağam)
 Her dakkası yüz aydı (a yar a yar)

(Dede Gene) Yüzde bir

Hal sevmüşem yüzde bir (a yar a yar)
 Her yar vefalı olmaz (ey ey umudum ağam)
 Olursa da yüzde bir (a yar a yar)

(Dede Gene) Yüz ay var

Yüz yıldız var yüz ay var (a yar a yar)

Her gün gördüğüm yarı (ey ey umudum ağam)

Görmemişem yüz ay var (a yar a yar) (URL 61).

İncelediğimiz altıncı sırada gelen türküde ayla beraber Ülker Yıldızı motifinin geçtiğini görürüz. Daha önce de belirtildiği gibi Ülker Yıldızı'nın doğa olayları üzerinde bir takım olumsuz etkileri olduğu gibi insanlar üzerinde de etkileri vardır. Bunlardan en büyüğü ise âşıkları, sevgilileri birbirinden ayırmasıdır. *Geceler Zar Geceler* adlı türkünün sözleri şöyledir:

Susuzam su isterem esmer yanağın gösterir

Yatmağa yar isterem koynun kucağın gösterir

Geceler zar geceler

Mene zinhar geceler

Ay battı Ülker çıktı

Gelmedi yar geceler

Susuzam su isterem esmer yanağın gösterir

Yatmağa yar isterem koynun kucağın gösterir

Gecenin yarısıdı

Yar ömrüm varisidi

İki gözüm insaf et

İnsaf din yarısıdı

Susuzam su isterem esmer yanağın gösterir

Yatmağa yar isterem koynun kucağın gösterir (URL 62).

Yedinci sırada gelen ve incelediğimiz son Kerkük türküsü *Harda Kaldı (Vatan Sevdası)* adlı yaratımdır. Türkünün sözleri şöyledir:

Harda kaldı Kerkük'ün güzel havası

Bir başka idi güneşi ayı seması

Yaktı kavurdu içim vatan sevdası

Zaman oldu içimde dert hasret dolu
 Allah'tan bil kesilmez hiç ümit yolu
 Kara Altun'u kurtar ey Anadolu

Dilim saf Türk'tür benim aslım Osmanlı
 Bir tarihim var benim şerefli şanlı
 Vatan için kurban verdik çok delikanlı

Kerkük'ün üstünde var bir kara bulut
 Ana ben gidiyorum sen beni unut
 Sana emanet olsun Türk yavrum büyüt (URL 63).

Yukarıdaki türküde de vatana, Kerkük'e olan hasret dile getirilmiştir. Bu hasret dile getirilirken de güneş ve ay gibi göğe ait, kozmolojik unsurlar kullanılmıştır. Kerkük türkülerine bakıldığında Türk mitolojisi çevresinde birçok kozmolojik unsura ve motife rastlanmıştır.

4.2.10. Karaçay-Malkar/Balkar Türkleri Türküleri

Karaçay-Malkar Türkleri, Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki Kafkasya denen dağlık bölgede; Kafkasya'nın en sarp ve yüksek bölgesi olan Elbruz dağı etrafında, Teberdi, Kuban, Mara, Çegem, Baksan (Bashan), Çerek gibi ırmakların yukarı taraflarında yaşarlar (Tavkul, 2001: 124; Günay, 2016: 1; Yıldız, 2017: 734). Janos Sipos ve Ufuk Tavkul ise *Karaçay-Malkar Halk Şarkıları* adlı çalışmada şunları ifade ederler: Kafkasya'nın Orta Kafkaslar olarak adlandırılan merkezi bölgesinde, Kafkas Dağları'nın en dik ve yüksek zirveleri ile geçit vermez derin vadileri arasında, kökenleri İskitlerden Alanlara, Hunlardan Bulgarlara, Hazarlardan Kıpçaklara ve Kafkasya'nın beş bin yıl öncesine uzanan eski yerli medeniyetlerine kadar uzanan bir halk yaşamaktadır. Bu topluluk, kendilerine *Tavlu (Dağlı)* adını veren, Kıpçak Türkçesinin bir lehçesini konuşan ve Kafkasların kadim halkı olan Karaçay-Malkarlılardır (Sipos ve Tavkul, 2018: 51).

Karaçay-Malkar Türklerinin halk yaratımlarının da diğer Türk topluluklarındaki gibi zengin bir yapıya sahip olduğu ifade edilebilir. Bu zengin yapı içerisinde de diğer Türk topluluklarında olduğu gibi şüphesiz ki Karaçay-Malkar türkülerinin bu milletin hissiyatına tercüme olduğu söylenebilir. Anadolu’da türkü teriminin karşılığı olarak Karaçay-Malkar Türkleri *Cır* terimini kullanırlar ve bunu icra edenlere de *Cırçı* denilmektedir; Cırçılar Karaçay halk cırlarını *Kıl Kobuz* (bkz. Şekil 11), *Sıbzıgı* ve *Tiyekli Kobuz* adlı enstrümanlarla beraber ezgili olarak terennüm ederler (Yakıcı, 2013: 393). Bu anlamda Karaçay-Malkar sözlü edebiyatının devamlılığını sağlamada Cırçıların büyük bir öneme sahip olduğu (Işık, 2016: 24) ifade edilebilir.

Şekil 11

Karaçay-Malkar/Balkar Türk Halk Çalgılarından “Kıl Kobuz (Kıl Kopuz)”

Karaçay-Malkar türkülerinin tasnifine bakıldığında Goçiyalanı Sofya, Ortabaylanı Rimma ve Süyünçlanı Hanafi’nin kendi çalışmalarından hareketle yaptığı cır sınıflandırmasını görürüz:

A. Eski Cırla

1. Bir işde ayılğan cırla (“Dolay”, “Erirey”, vd.)
2. Uvçulanı cırları (“Aspatı”, “Diynöger”, vd.)/Avcı cırları
3. Alğışla
4. İstoriyalı cırla/Tarihi cırlar
5. Çabıvulnu emda könçeklikge barıvnu üstünden cırla/Hücum ve yağmaya varış cırları
6. Turmuşnu, üy çaşunu üsünden cırla/Hayat, ev hayatı hakkındaki cırlar
7. Bayлага, biylege karşı cırla/Zenginlere ve beylere karşı cırlar
8. Süymeklik cırla/Aşk-sevgi cırları
9. Çam cırla/Mizahi cırlar

10. Sabiy, beşik cırla/Çocuk, beşik cırları

B. Sovet Cırla

1. Sovet Vlastını, Leninni, partiyani, Kızıl Askerni üsünden cırla emda algışla/Sovyetler Birliği, Lenin, Parti ve Kızıl Ordu hakkındaki cırlar ve alkışlar
2. Tuugan curtubuznu üsünden cırla/Yurt-vatan cırları
3. Urunuu bla urunnganlanı üsünden cırla/Emek ve emekçiler hakkındaki cırlar
4. Ullu Ata curt kazavatını üsünden cırla/Ulu Ata yurdu uğruna savaş hakkında cırlar
5. Süymeklik cırla, inarla, küvle/Aşk-sevgi cırları, küyler
6. Çam cırlar/Mizahi cırlar
7. Sabiy cırlar/Çocuk cırları (akt. Yakıcı, 2013: 394-395).

Bununla beraber János Sipos'un Karaçay-Malkar türkülerini ezgisel olarak sistemsel bir tasnife tabi tuttuğu da bilinmektedir:

1. Dönen ve plagal hareket
2. Bir veya iki kısa kesit ve benzeşmeleri, bunun dahiline (2) kalışlı 2.2 grubu
3. (1) ana kalışlı dört kısa kesit
4. 1(x)y kalışlı karar sesinde biten ilk kesitli, kubbeli veya sahte kubbeli yapılı dört kısa kesit
5. 1(VII)x kalışlı dört kısa kesit
6. (2) ve (b3) ana kalışlı dört kısa kesit
7. (4/5) ana kalışlı dört kısa pest kesit
8. (4/5) ana kalışlı, tiz başlayan dört kısa kesit
9. (7/8) ana kalışlı dört kısa kesit
10. Üç ölçülü bir veya iki kesit
11. Üç ölçülü dört kesitli
12. *Özel yapılı Cır ezgileri*
13. Tekrarlanan (kubbeli) yapılı dört uzun kesit (Sipos ve Tavkul, 2018: 187-188).

Karaçay-Malkar türkülerine dair verilen tasniflerinden sonra Türk mitolojik ve kozmolojik unsurların, motiflerin incelenmesine geçmek yerinde olacağı gibi yapılan incelemelerde Karaçay-Malkar türkülerinin kozmolojik unsur ve motifler açısından son derece zengin bir yapıya sahip olduğu da görülecektir. İncelenen yedi türkü örneği de ifade edilenleri desteklemektedir.

İncelemelere geçildiğinde, ilk sırada incelenen örnekte Ülker Yıldızı motifi göze çarpmaktadır. Bayat (2011: 286), Ülker'in ve diğer yıldızların da eski çağlarda, zamanı ölçmek için kullanıldığını, Ülker Yıldızı'nın gökte görünmez olmasıyla insanların kışın geldiğini anladıklarını ifade eder. Nitekim M.Ç. Curtubaev'in (1991), verdiği Karaçay-Balkar türkü örneğinde bunu rahatlıkla görebiliriz:

Çolpan çıhdı- tang atdı

Çolpan çıktı sabah oldu

İlker batdı- jer katdı

Ülker battı yer dondu (akt. Bayat, 2011: 286).

Karaçay-Balkar türkülerine bakıldığı zaman Çolpan/Çoban Yıldızı'nın, yıldızların başı olduğu inancını görmek mümkündür ki burada aynı zamanda Türk kozmolojisinde -daha önce de detaylıca bahsedildiği üzere- Demir/Temir Kazık'ın göğün sabit eksenini (direği) olduğu inancının da izleri net bir şekilde görülmektedir, ikinci olarak incelenen örnekte M.Ç. Curtubaev (1991) ilgili kısmı şöyle verir:

Çolpan yıldız yıldızları başıdır Çolpan Yıldızı yıldızların başıdır
Temir Kazık köknyü tepmez taşıdı. Demir Kazık göğün kıvıldamaz taşıdır (akt. Bayat, 2011: 292-293).

Üçüncü sırada gelen örnekte zaman kavramıyla ilişkili olarak Sabah Yıldızı'nın kullanıldığı görülür. Bu türküde Karaçay-Malkar halkının veba hastalığı yüzünden çektiği sıkıntılar anlatılmıştır. Türkünün adı *Orusbiyları/Orusbiyeler*'dir. Türkünün sözlerinin hacimli olmasından dolayı ilgili kısmı şöyle vermek mümkündür:

Biz çıkgan edik tar Bashandan cer karay
 (Biz çıkmış idik dar Bashan'dan yer bakıp)
 Cürügen edik calgan duniyada kün sanay
 (Yürümüş idik yalan dünyada gün sayıp)

Çığa keldik, tar Bashandan üzülüb
 (Çıkıp geldik, dar Bashandan kopup)
 Kirgen edik Şam Teberdige tizilib
 (Girmiş idik Şam Teberdi'ye dizilip)

Biz umut etdik Ullu Teberdide çaşarga
 (Biz umut etmiş idik Ullu Teberdi'de yaşamaya)
 Bizge buyurulmadı Muhunu budayından aşarga
 (Bize yazılmadı Muhu'nun buğdayından yemeye)
 (...)
 Haparıbiz cürüydü, şaytan bla, cin bla
 (Hikâyemiz anlatılıyor, şeytanla, cinle)

Sımayılın katını obur Cannethan
(Sımayıl'ın karısı büyücü Cannethan)

Eminanı Bahsanfia koymadı hıynı bla, cek bla
(Vebayı Bashan'a bırakmadı büyü ile, cin ile)
Bizni bu haparıbızni eşitse kelir edi
(Bizim bu haberimizi duysaydı gelir idi)

Çöpellevnü anası Devlethan bulut bla, kök bla
(Çöpellev'in annesi Davhethan bulutla, gökyüzüyle)

Keç çıgad Gıtçe kolnu çolpanı

(Geç çıkıyor Gıtçe kanyonunun Sabah Yıldızı)

(...)

Terekge karaybız da, tavla bolmasa, cuk körmeybiz
(Ağaca bakıyoruz da, dağlardan başka, bir şey görmüyoruz)
Tarıgırğa kişi çokdu da, ne eterge bilmeybiz
(Dertlenmeye kimse yok da, ne yapacağımızı bilmiyoruz)
Emina bolmasa, başha avruvdan ölmeybiz.
(Vebadan başka hastalıktan ölmüyoruz.) (URL 64).

Türkünün sözlerine bakılınca Çolpan Yıldız'ı motifini görürüz. Yıldızların doğuş zamanlarına göre zamanın hesaplandığı bilgisini daha önce vermiştik. Bu Türklerce kullanılan bir uygulamadır.

Dördüncü sırada incelediğimiz Karaçay-Malkar türküsü *Baydımat/Baydımat*'tır. Bu türkünün sözlerine bakıldığında yıldız ve ay kozmolojik motiflerinin yer ettiğini görürüz:

Kökge bashıç salganma	Gökyüzüne merdiven dayadım
Kök bulutlanı çaçarga	Gökyüzündeki bulutlan dağıtmaya
Bayrım keçege bolcal salganma	Cuma gecesine müddet verdim
Baydımatnı alıb kaçarga	Baydımat'ı alıp kaçmaya
(...)	

Ol başındagı culduzun

O başındagı yıldızın

Anı ortasında cibegi

(...)

Oy başıbizda ayıbiz

Ol tolmaganlay cartılay

(...)

Sen da kalıb ketme, canım

Meni duniyada tabmayım.

Onun ortasındaki ipeği

Ey, başımızda ayımız

O dolunay olmadan yarı halde

Sen de kalıp gitme, canım

Beni dünyada bulmadan (URL 65).

Beşinci olarak incelemeye tabi tuttuğumuz türkü çocukları şımartmak için söylenen *Azamatgeriy Meni Han Atılım/Azamatgeriy, Benim Han Adlım* adlı türküdür. Bu türküde yıldız motifinin ön plana çıktığı görülür:

Azamatgeriy, meni han atılım, hey

Azamatgeriy, meni kanatlım, hey

Han atılımı atı sarı atdı hey

Arbazında altın terek ornatdı hey

Tüb tamirin Taşlı sırtıdan karatdı hey

Baş çopalma culduzlanı sanatdı hey

(...)

Kiyik ayaklı

Temir tayaklı balam

Kerpeslenib olturgan

Tohananı tolturgan balam

Azamatgeriy, benim han adlım, hey

Azamatgeriy, benim kanatlım (kuzum), hey

Han adlımın atı sarı attır hey

Avlusunda altın ağaç dikti hey

Kökünü, Taşlı tepeden baktırdı hey

Başına yıldızlan saydırdı hey

Geyik ayaklı

Demir sopalı yavrum

Kabarıp oturan

Tahtı dolduran yavrum (URL 66).

Altıncı sırada gelen Karaçay-Malkar türküsü *Maryam*'dır. Türkünün sözleri incelendiğinde Çolpan/Çoban Yıldızı motifi göze çarpmaktadır:

Tan alası Çolpan culduz Maryam, Maryam, Maryam

(Tan vakti Çoban Yıldızı Maryam, Maryam, Maryam)

Uzaldım da cetalmadım neçik bolur dünyam?

(Uzandım da yetişemedim nasıl olur dünyam?)

Ol culduznu alıp sanga Maryam, Maryam, Maryam

(O yıldızı alıp sana Maryam, Maryam, Maryam)

Berir edim belgi halda, neçik bolur düniyam?
 (Verirdim sana nişan halinde nasıl olur dünyam?)
 Hey hay! Közür cay! Neçik bolur düniyam?
 (Hey hay! Hayatım şimdi nasıl? Nasıl olur dünyam?)
 Alay amal neda tabıb Maryam, Maryam, Maryam
 (Bir şekilde yolunu bulup Maryam, Maryam, Maryam)
 Sensiz işim kelişmeydi. Neçik bolur düniyam?
 (Sensiz işim rast gitmiyor. Nasıl olur dünyam?)
 Karamından nür bashıçını Maryam, Maryam, Maryam
 (Gözlerinin ışığından merdiven Maryam, Maryam, Maryam)
 İşlep kökge tirer edim. Neçik bolur düniyam?
 (İşler gökyüzüne dikedim. Nasıl olur dünyam?)
 Hey hay! Közür cay! Neçik bolur düniyam?
 (Hey hay! Hayatım şimdi nasıl? Nasıl olur dünyam?)
 Ol bashıçha sen cabışsan Maryam, Maryam, Maryam
 (O merdivene sen destek versen Maryam, Maryam, Maryam)
Culduz taba örler edim. Neçik bolur düniyam?
(Yıldızlara doğru çıkardım nasıl olur dünyam?)
 Aythanıma sıyınmadın Maryam, Maryam, Maryam
 (Sözlerime sığmadın Maryam, Maryam, Maryam)
 Umutumu üleşmedin. Neçik bolur düniyam?
 (Umutumu üleşmedin nasıl olur dünyam?)
 Hey hay! Közür cay! Neçik bolur düniyam?
 (Hey hay! Hayatım şimdi nasıl? Nasıl olur dünyam?) (URL 67).

Yedinci sırada incelenen *Kel Aruvçuğum/Gel Güzelciğim* adlı Karaçay-Malkar türküsünde güneş, ay ve yıldız motifine rastlanmaktadır. Türkünün sözleri şöyledir:

Kel aruvçugum alıp keteyim	Gel güzelciğim alıp gideyim
Beri cuvuk kelçi an canıma	Beri yakın gel sağ yanıma
Seni anama kelin eteyim	Seni anama gelin edeyim
Oltur meni canıma cılama	Otur benim yanıma ağlama

Kalın izleydile seni için	Başlık istediler senin için
Alaysız seni manga bermeyle	Düğünsüz seni bana vermiyorlar
Men sanga savlay dünyanı mülkün	Ben sana dünyanın bütün mülkünü
Berrigimi va bayan bilmeyle	Vereceğimi açıkça bilmiyorlar ki

<i>Men künnü nurun aynı carığın</i>	<i>Ben güneşin nurunu ayın ışığını</i>
Berrigme aruvum seni için	Veririm güzelim senin için
Kökathılanı carıg cırların	Gök atlıların parlak türkülerini
Berrigme aruvum seni için	Veririm güzelim senin için

<i>Kökte carıg yıldızları barın</i>	<i>Gökte parlak yıldızların varını</i>
Berrigme aruvum seni için	Veririm güzelim senin için
Tavda gülleni soluganların	Dağda güllerin kokanlarını
Berrigme aruvum seni için	Veririm güzelim senin için (URL 68).

Yukarıda verilen örneklerden de hareketle Karaçay-Malkar Türklerinin türkülerinde Türk kozmolojik unsurlarının epeyce yer ettiği görülür. Tabii olarak örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bütün bu unsur ve motifler ortak bellek, kültür ve inanışların bir göstergesidir. Türk milleti her ne koşulda yaşamış olursa olsun kendi kültürünü yaşatmaya çalışmış ve geçmişten gelen inanç ve tasavvur anlayışlarını diğer zengin yaratımları içerisine işlemiş ve günümüze kadar getirmiştir.

4.2.11. Kazak Türkleri Türküleri

Merkezî Türkistan coğrafyası en eski yerleşim yerlerindedir ve bu coğrafyada yaşayan halklardan biri olan Kazaklar (Özdemir, 2020: 12), Kazak Türk Edebiyatı geleneği (Çetin, 2003: 401) ve halk yaratımları açısından son derece zengin bir varlığa sahiptirler. Bu zengin varlık içerisinde de ezgili söylemler büyük bir öneme sahiptir. Hemen ifade etmek gerekir ki Kazaklarda şiir ve bu şiirlerin ezgili söyleyişleri söz konusudur. Qasqabasov'un (2009) ifade ettiği gibi Kazakların bugünkü manevi mirasının büyük bir kısmını şiirler ile şarkılar oluşturur; Altınmakas'ın (2014) söylemiyle de Kazaklarda şiirlerin müzik eşliğinde ihtivası çok sevilen bir sanattır ve Kazaklarda dombra (bkz. Şekil 12) çalan, şarkı söyleyen, doğaçlama şiir okumayan neredeyse yok gibidir (akt. Karaca, 2019: 6).

Belirtmek gerekir ki Kazaklarda müziğin, ezginin çok ayrı bir yeri vardır. Öyle ki doğumda da ölümden de (Rustemov, 1997: 48) bu ezgili söylemleri görmek mümkün olmaktadır. Nitekim düğün türküsü olarak söylenen *Betaşarlardan* (Karataş, 1994: 76), atışma anlamına gelen *Aytıslara* (Botabayeva, 2008: 14; Nauanova, 2020 :67) kadar bu ezgili söylemleri görmek mümkündür.

Kazakistan ezgileri kendi içerisinde melodik anlamda birçok farklılığa sahiptir. Ülkenin belli bölgelerinde belli ezgiler ön plana çıkmayı başarmıştır. Bu zengin yapı ve öne çıkmışlıkla ilgili olarak Güneybatı Kazakistan ve Moğol Kazak ezgi türlerini incelediği *Kazakh Folksongs* adlı çalışmasında Janos Sipos (2001: 107), Beliaev'in Kazakistan ezgileri ile ilgili çıkarımlarından bahsederken Beliaev'in üç ana alandan söz ettiğini ifade eder. Güney Kazakistan'da (Aral Bölgesi, Siri Derya kıyıları ve Semirechie) biçim sadeliği ve ritim düzenliliği dikkat çekerken, Batı'da (Hazar kıyısı ve Ural ötesi bölge) melodili lirizm, diğer yanda terme ya da resitatif (konuşur gibi söylenen şarkı veya türkü söyleme üslubu) biçimler gelişmiştir. Merkezi Kazakistan'da da müzikal ifade araçlarının zenginliği, melodik yapının genişliği ve nazım biçimlerinin kompleks yapısının varlığı bilinmektedir.

Kazak Türklerinde halk şiiri başlığı altında “añ”, “aytı”, “betasar”, “car car”, “coktav”, “estirtüv-köñil aytuv (cubatuv)”, “koştasuv”, “körösüv”, “navrız ölenleri”, “ötirik öleñ”, “sıñsuv”, “tarihi cır”, “tolgav” ve “toybastar” toplanabilir; Anadolu'da türkü terimini karşılayan Kazakça terim “Än” olmakla beraber Kazaklarda şiirlerin ezgili bir biçimde söylenmesi yani ezgili şiirlerin varlığı da mevzubahistir (Yakıcı, 2013: 410). Kazak Türklerinin türkülerinin tasnifi meselesine gelindiğinde ise detaylı bir türkü tasnifini şöyle verebiliriz:

1. Än

2. Aytıs

2.1. Halk Hayatına, Örf-Adetine Bağlı Bir Şekilde Doğan Aytıslar

2.2. Akınlar Aytısı.

3. Besik Cır

4. Toy Bastar

5. Sıñsuv
6. Car-Car
7. Betaşar
8. Ötirik Öleñ
9. Estirtüv-Köñil Aytuv
10. Coktav
11. Koştasuv
12. Körisüv
13. Tarihi Cır
14. Tolğav
 - 14.1. Oyga Kurılğan Tolğavlar
 - 14.2. Lirikalık Tolğavlar (Yakıcı, 2013: 410-431).

Türkü tasnifinin yanı sıra *Geleneksel Kazak Müziğinin Tür Tasnifinden* ve ayrıca çalgı sınıflandırmasından da bahsetmek gerekecektir. Bu tasnifleri (Onat, 2021: 41-106) sırasıyla şöyle vermek mümkündür:

1. Geleneksel Kazak Müziğinin Vokal (Sözlü) Türleri

1.1. Ritüel İçindeki Türler

1.1.1. Kriz Ritüellerinde İcra Edilen Türler

1.1.2. Geçiş Ritüellerinde İcra Edilen Türler

1.1.3. Takvimsel Ritüellerde İcra Edilen Türler

1.2. Ritüel Dışındaki Türler

1.2.1. Konularına Göre Şarkılar

1.2.2. Akın, Jırav Ve Destan Geleneklerinin Eğitici Ve Didaktik Türleri

1.2.3. Diyalog Şeklinde İcra Edilen Tür (Aytıs)

2. Enstrümantal Tür (Küy)

Kazak halk müziğinin çalgı tasnifi de şu şekildedir:

1. Kordofonlar (Telli Çalgılar)

2. Aerofonlar (Üflemeli, Nefesli Çalgılar)

3. Membranofonlar (Üzerinde Bulunan Zarın Titreşimi Sonucu Ses Üreten Çalgılar)

4. İdiofonlar (Tüm Yapılarının Titreşimi Sonucu Ses Üreten Çalgılar)

Kazaklar, Kazak türkü türleri ve Kazak çalgılarına dair verilen bilgilerden sonra Kazak türkülerinin Türk mitolojisi ekseninde kozmolojik unsurlar ve motifler çerçevesinde incelenmesine geçilebilir. Ele alınan dört Kazak türküsünden ilk olarak inceleyeceğimiz Betaşar (düğün türküsü) sınıfına giren *Ak Tilek (Dilek)* adlı türküdür, türkünün sözleri şöyledir:

Heeyyy, heeyyy, heeyyy, heeyyy

Toya (düğüne) gelen ağa- ini[ler] (büyükler-küçükler(abiler-kardeşler))

Dombramı alayım ata destur şartı (geleneği) ile

[Türkü] der(me) leyip ene salayım kıvancığa (sevincine) ortak olup

Kızığınğa (şenliğine) kanayım hizmet edip dalmayım (yorulmayayım)

Toy (düğünü) kızığın (şenliği) çalkıtıp (çoşturup)

Taň'ı taň'a (sabahi sabaha) yalgayım (bağlayayım)

İki [si] de yahşi (iyi) ev (aile) olan yaşlarıñ (gençlerin) ak dilek toyuna

Ak dileği toy arnayım (adayayım) heeyyy, hayy, heeyyy

Korañ (ahırın) dolu mal (hayvan) olsun on onbeş tane can (çocuk) olsun

[Her] günde kızık (şenlik) toy (düğün) duman evlerinde en (ses-seda) olsun.

Dost doğuşuñ (kardeşin) köp (çok) olsun düşmanlarıñ yok olsun

Zamanları şad (mutlu) olup desturhanı (sofrası) tok olsun

Oğluñ ösüp (büyüyüp) bay (zengin) olsun

Kulunıñ (yavru atlarımız) ösüp (büyüyüp) tay olsun

Kızlarıñız[ıñ] kılığı (yüzleri) yıldız olsun ay olsun

Tok ederliğini (dahası) aytanda (diyelim ki)

Devlet ve sevlet[iñiz] (mal/mülk) say (bol) olsun heeyyy, hayy, heeyyy

Yırdan (şarkı/türkü) mercan kurayım çalkıt (çoşup) taşıp durayım

Söz kezeğini (sırasını) gelesi gudalara (dünörlere) burayım (çevireyim)

Kız östürüp (büyütüp) kız veren[ler] aylanayım (minnettarım) sizlerden

Şunluktan da (şu nedenle de) bin selam toy yasayan (düğün yapan) bizlerden
 Bütün olup yatarız (bütünleşiyoruz) kıvandı yaş (genç) ile kartımız (yaşlımız)
 Guda (dünür) olduk bin yıllık diyen (der) iken oy halkımız
 Bayanlı (zengin) olsun gudalar (dünürler) şu bir ata şartımız (geleneğimiz)
 Ata da söze sıylaşıp (lütfedip) yamanlığa (kötülüğe) kıymaşıp (yönelmeyip)
 Öten (geçen) yahşi (iyi) ömürden siz bizleşip (karşılıklı) sıylaşalım (hürmet edelim)
 İki de dilek varıña (herkese) yaşıña (gencine) da karıña da (yaşlına) da
 Kız uzatınlar (verip) gelin alıp ömrün şudur mana[sı] da
 Heyyy, heyy, heyyy, heyyy (URL 69).

Türküde yıldız ve ay motiflerinin ön plana çıktığı görülür. Kızların güzelliklerinin yıldız gibi ay gibi olması dileğinde bulunuluyor. Yıldız ve ay ayrıca bir güzellik benzetim unsuru olarak kullanılmıştır. Bu anlamda yıldız ve ayın kutsallığı ve parlaklığı öne çıkmaktadır. İkinci olarak incelemeye tabi tutacağımız türkü *Jalğan Ay*'dir. Türkünün sözleri şöyledir:

Öte şığar düniye ay, qas qağımda, ayy- hoyy
 (Geçer gider dünya-oy, çar çabucak, oy oy)
 Oynap külgen jarasar jas şağında, oy düniye-ay
 (Oynayıp gülüşün yaraşır, genç çağında, oy dünya oy)
 Kisi jarı kisige ey, jar bolmaydı, ay-hoyy
 (Kişi yâri kişiye yâr olmuyor, oy oy)
 Balapanday bawırına basqan menen, oy düniye-ay
 (Balası gibi bağrına basan beni, oy dünya, oy)
 Jalğan ay, jalğan ay
 (Yalan oy yalan dünya oy)
 Janbay, öşken arman-ay
 (Yanmayıp sönen hayal oy)
 Jarğa layıq qalqanıñ
 (Yare layık kalkanın)
 Jandı äurege salğanı-ay
 (Canını derde salan oy)
 Ätteñ-oy, ätteñ-oy

(Yazık oy, ne yazık oy)
 Düniye netken tätti eñ-ay!
 (Dünya niçin en tatlı (olandır) oy!)
 Jarasqanı qıynaydı-oy
 (Yaraşanı kıyar/üzer.)
 Däm-tuzınıñ jatpen ay
 (Tuz deminde yad ilen oy)

Birewler mäs, aspandağı aydı alğanğa ay-hou

(Birileri mest, semadaki ayı alanda, oy oy)

Aynalğanğa birew mäs, payğambarğa, oy, düniye ay
 (Dönüşende biri mest, peygambere oy dünya, oy)
 Sudan taza, süttän aq
 (Sudan taze, süttän ak)
 Kim bar deysiñ ay-hoy?
 (Kim var diyorsun, oy oy?)
 Bu dünyada kirşiksiz
 (Bu dünyada lekesiz)
 Säbiy ğana, oy, düniye-ay
 (Yalnız sabi (çocuklar) oy dünya oy)
 Jalğan ay, jalğan ay
 (Yalan oy yalan dünya oy)
 Janbay, öşken arman-ay
 (Yanmayıp sönen hayal oy)
 Jarğa layıq qalqanıñ
 (Yare layık kalkanın)
 Jandı äurege salğanı-ay
 (Canımı derde salan oy)
 Ätteñ-oy, ätteñ-oy
 (Yazık oy, ne yazık oy)
 Düniye netken tätti eñ-ay!
 (Dünya niçin en tatlı (olandır) oy!)

Jarasqanı qıynaydı-oy

(Yaraşanı kıyar/üzer.)

Däm-tuzınıñ jatpen ay

(Tuz deminde yad ilen oy) (URL 70).

Jalgan Ay adlı türküde ay motifinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Şekil 12

Kazak Türk Halk Çalgılarından “Dombra”

Üçüncü olarak ele alınan ve ay motifinin yanı sıra yıldız motifinin de öne çıktığı türkü *Jıldızım/Yıldızım*'dir. Türkünün Türkiye Türkçesiyle olan sözleri şöyledir:

Gözünden ışık saçılırdı

Ben her sözüme sadık idim

Kara gözünü süzerek

Sen bana bakardın

Yıldızım, gözlerinin içi gülerdi

Kirpikler arasından

Bir şimşek gibi çakıp geçtin

Özüne âşık ettin

Öyle güzel ki genç çağında

Ayın on dördü gibi parlıyor gökyüzünde

Hiç kimseye yaklaşmayıp

Beni seçtin- beni sevdim

Yıldızım, gözlerinin içi gülerdi

Kirpikler arasından

Bir şimşek gibi çakıp geçtin

Özüne âşık ettin (URL 71).

Ay motifinin benzetim unsuru olarak kullanıldığı ve dördüncü sırada incelenen türkü betaşar (düğün türküsü) sınıfına girmektedir. Bu türküde aynı zamanda evlenenler için iyi dileklerde bulunmaktadır. Türkünün sözleri şöyledir:

Günün güneşli olsun

Gölün sulu olsun

Yaylada hayvanların çok olsun

Ekinin bol meyveli olsun

Altından olsun yakan

Gümüştən olsun tagan

Taştar darı çıkana kadar

Darlık sıkıntı görmeyesin

Buzdan buğday çıkana kadar

Kaygı görmeyesin

Yüzleriniz gülümsesin

Birbirinizle anlaşın

Doğan ay gibi, çok çocuğunuz olsun (Karataş, 1994: 77).

Zengin bir türkü geleneğine sahip olan Kazakistan Türklerinin türküleri incelendiğinde kozmolojik unsur ve motiflerin de geleneğin kendisi kadar zengin olduğu görülür. Türk dünyası içerisindeki diğer Türk halklarında olduğu gibi Kazak Türklerinde de ortak bellek ve kültürel değerlerin izlerini, yine bu milletin özge yaratımı olan türkülerinde açıkça görmekteyiz. Örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla beraber incelenecek birçok Kazak türküsünde bu unsur ve motiflerin fazlasıyla varlık göstereceği kanısındayız.

4.2.12. Kıbrıs Türkleri Türküleri

Doğu Akdeniz'in doğusunda bulunan Sicilya ve Sardunya adalarından sonra üçüncü büyük ada (Gökdemir, 2008: 46) konumunda olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yaşayan Türkleri, türkü geleneği açısından Anadolu Türklerinden çok farklı görmemek gerektiği inancındayız; nitekim bunda iki ülkenin sosyal, siyasal ve kültürel bakımdan birbirini yakından etkilemesi (Yakıcı, 2013: 432) gösterilebilir.

Türkiye'de ve diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Kıbrıs Türklerinde de ezgili söyleyişlerin geçiş dönemi törenlerinin birçoğunda görüldüğü (Balcı, 2013: 107-138; Garanti, 2013: 328) söylenebilir. Kıbrıs Türklerinin türküleri bu coğrafyada yaşayan Türklerin yaşamlarını, hüznü ve mutluluklarını, duygu, düşünce ve hislerini anlatmaktadır. Türkiye'den bağımsız olarak düşünülmemeyen Kıbrıs Türklerinin türküleri Anadolu'daki türküler gibi Türk mitolojik ve kozmolojik unsurlar açısından son derece zengindir. Hemen belirtmek gerekir ki her ne kadar on bir heceli mısralardan meydana gelen oluşumlar varsa da Kıbrıs türküleri çoğunlukla manilerden vücut bulmuştur ve hareketli türküler çokluk arz etmektedir (Kaya, 2004: 242). İncelenen dört Kıbrıs türküsünden ilki *Agşam Oldu Neyleyim*'dir. Bu türküde ay ve yıldız motiflerini görürüz; türkünün sözleri şu şekildedir:

Agşam oldu neyleyim

Kiminle eyleneyim

Aman yavrum

Aman yavrum

Var git vefasız ağşam

Yârsız seni neyleyim

Ay yıldızlı geceler

Kapalı pencereler

Aman yavrum

Aman yavrum

Hiç aklına gelmez mi

Sarıldığımız geceler (URL 72).

Şekil 13

Kıbrıs Türk Halk Çalgılarından “Davul ve Zurna”

İkinci olarak incelenen, ay ve yıldız motifinin öne çıktığı Kıbrıs türküsü *Bahçelerde Altın Top*'tur. Türkünün sözleri şöyledir:

Bahçelerde altın top
 Severim inkârım yok
 Yüz bin yemin ederim
 Senden başka yârim yok

Yârim yok yârim yok
 Yârim yok yok

Mendil oldum dür beni
 İşte geldim gör beni
 İstemezsen görmeye
 Al silahı vur beni

Vur beni vur beni
 Vur beni vur

Ay doğar sini gibi
 Sallanır selvi gibi

Bütün Kıbrıs'ı gezdim
Bulamadım sen gibi

Sen gibi sen gibi
Sen gibi sen

Gökte yıldız az kaldı

Teller koptu saz kaldı
Moraz etme güzelim
Gavuşmamız az kaldı

Az kaldı az kaldı
Az kaldı az (URL 73).

Üçüncü sırada incelenen Kıbrıs türküsü *Gülüm Benim*'dir. Türküde güneş motifinin bir benzetim unsuru olarak karşımıza çıktığı görülür:

İlkbaharım yazım sensin
Tatlı tatlı esen yelsin
Anladım ki benzerin yok
Sen gönlümde bir çiçeksin

Gülüm gülüm gülüm benim
Sen nadide bir çiçeksin

Sen canımsın ciğerimsin
Yüreğimin içindesin
Aşkın beni deli etti
Sen bulunmaz bir çiçeksin

Gülüm gülüm gülüm benim
Sen dünyanın güneşisin

Benim için önemlisin
Hayatımın özelisin
Bana öyle geliyor ki

Sen dünyalı bir meleksin

Gülüm gülüm gülüm benim

Sen dünyalı bir meleksin (URL 74).

Dördüncü olarak incelemeye tabi tutulan ve ay motifinin öne çıktığı türkü *Ötme Bülbül*'dür. Bu türküde ay motifi bir benzetim ögesi olarak kullanılmıştır:

Dama bülbül konmuş üzgün ötüyor

Güzel günler geçti ömür bitiyor

Kara kaşlı güzel gitti gelmiyor

Sevdalı gönlümden dertler bitmiyor

Ötme bülbül ötme ötme canım yanıyor

Ne etsem eylesem gönlüm dinmiyor

Dertlidir bülbülüm acı çekiyor

Dünya hali böyle dertsiz olmuyor

Sevda yarası bu kolay geçmiyor

Derdimi haykırsam kimse duymuyor

Ötme bülbül ötme canım yanıyor

Ne etsem eylesem gönlüm dinmiyor

Kara der ki aşka sitem etmiyor

Yaralı yüreği sızı çekiyor

Öten kuştan bile hile seziyor

Mah yüzünü her an düşte görüyor

Ötme bülbül ötme canım yanıyor

Ne etsem eylesem gönlüm dinmiyor (URL 75).

Türkiye dışındaki diğer Türklerde olduğu gibi Kıbrıs Türklerinin türkülerinde de Türk mitolojik ve kozmolojik unsurların fazlasıyla yer ettiği; incelenen örnekler ve ulaşılan sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda Türk kozmolojisine dair ortak bellek ve kültürel kodların varlığını koruduğu görülmüştür.

4.2.13. Kırgız Türkleri Türküleri

Türkistan bölgesinde yer alan Kırgızistan'da (Alparslan, 2006: 1; Sürmeli, 2010: 179) yaşayan Kırgızlar zengin bir edebiyata sahiptirler. Her ne kadar destan geleneğiyle (*Manas* destanı ve bu destanın icracısı olan *Manasçılar*) ön plana çıksa da Kırgızların türkü geleneği de son derece önemlidir. Nitekim, Kırgız sözlü edebiyatının önemli bir kısmını *ır* olarak isimlendirilen *türküler* oluşturmaktadır (Gezer, 2017: 55).

Kırgız ırlarının icrasını gerçekleştiren kişilere *ırçı* denir (Gezer, 2017: 55; Gökçe, 2021: 35-36). Kırgızların geleneklerinde ezgili söylemler önemli bir yere sahiptir. Özellikle geçiş dönemi olarak adlandırılan özel zamanlarda, örneğin ad koyma ve aş törenlerinden (Vural ve Solmaz, 2018: 300), düğünlere (Demren ve Konak, 2017: 187) ve düğünün birçok aşamasından tutun da kişinin vefatında söylenen ağıtlara kadar (Yıldız, 2022: 35-67) bunu hissetmek mümkün olmaktadır. Bu ezgili söyleyiş ağıtlarda (Çelebi, 2006: 30-33) olduğu gibi *Aytıs/Aytış/Aytışar* (Atışma) geleneği (Alimov, 2010: 50; Ergun, 2002, akt. Çeribaş, 2010: 60) içerisinde de görülmektedir. Bu nedenle genel olarak ezgili söyleyişler özelde de *ır/türkü* olarak adlandırılan tür Kırgız halk yaratım ve söylemlerinde son derece önemli bir yere sahiptir. Unutulmamalıdır ki Türklerin yaşamında müzik, eski Türk inançlarından askeri müziğe, halk eğlencelerinden törenlere kadar uzanan çok büyük ve geniş bir yelpaze içerisinde bulunur (Vural ve Solmaz, 2018: 290).

Eldik ır olarak da adlandırılan ve genel olarak *komuz* (bkz. Şekil 14) adlı telli sazla icra edilen (Kaya, 2004: 243) Kırgız türkülerinin tasnifi meselesine gelindiğinde ise Yakıcı'nın (2013: 434-437) yaptığı şu tasnifi görürüz:

- 1- Arman Irları (Eleştiri, Şikâyet Türküleri)
- 2- Süyüü Lirikası (Aşk/Sevda Türküleri)
- 3- Oyun Irları (Oyun Türküleri)
- 4- Sanat, Nasıyet, Terme Irları (Uyaklı, Öğüt Verici, Eğitici Türküler)
- 5- Emgek Irları (Emek Türküleri)
- 6- Baldar Irları (Çocuk Türküleri)
- 7- Koşok (Ağıt)

Hemen ifade etmek gerekir ki Emgek/Emek ırları/türküleri Akmataliyev (2002) tarafından ayrıca kendi içinde şöyle tasnif edilmiştir: “1.Avcılıkla ilgili emgek ırları, 2.Çobanlıkla ilgili emgek ırları, 3.Çiftçilikle ilgili emgek ırları, 4. Çeşitli zanaatlarla ilgili emgek ırları” (akt. Yıldız, 2006: 65).

Büyük bir yaratım gücüne ve bu güçten kaynaklı büyük bir hazineye sahip olan Kırgız türküleri, Türk mitolojisi ve kozmolojisi bağlamında bünyesinde barındırdığı unsur ve motifler açısından da son derece zengin bir yapıya sahiptir. Geçmişten geleceğe Kırgız kültür ve varlığının kodları gerek inançsal gerekse de pratikte bu yaratımların özünde, varlığında korunmuştur. Türk mitolojisi bağlamında kozmolojik motifler açısından incelendiğinde bu unsur ve motiflerin Kırgız türkülerinde ne denli yer ettiği ve nasıl yer ettiği ortaya çıkmış olacaktır. Bu minval üzere incelenen altı Kırgız türküsünden ilki *Emgek Irları (Emek Türküleri) içerisinde Çobanlıkla İlgili Türküler* sınıfına giren *Bekbekey*'dir. Türkünün sözlerini Alaguşov (1986) şöyle verir:

İynemdin uçun maytardım,	İğnemin ucunu kıvırdım,
Bügün bir koroo kaytardım.	Bugün bir koyun sürüsü gittim.
İynemdin uçun tüzöttüm,	İğnemin ucunu düzleştirdim,
İşenbey koroo küzöttüm.	(Kimseye) güvenmeyip koyun sürüsü güttüm.

(...)

Bekbekey aytıp kız-kelin, e-ee-e-ey	Bekbekey söyleyip kızlar-gelinler e-ee-e-ey
<i>Ay carıgı tündö oynoyt, e-ee-e-ey.</i>	<i>Ay ışıklı gecede oynuyor, e-ee-e-ey</i>
Adırda cılkı kaytargan, e-ee-e-ey,	Tepede yılkı bekleyen, e-ee-e-ey
Cılkıcı cigit kimdi oyloyt, e-ee-e-ey.	Yılkı çobanı kimi düşünüyor, e-ee-e-ey”

(akt. Yıldız, 2006: 66-67).

Yukarıdaki türkünün sözleri incelendiğinde ay motifinin ön plana çıktığı görülür. Özellikle hayvancılıkla uğraşan Türkler açısından dağda hayvan güderken ay, yıldız ve bu kozmolojik cisimlerin ışıkları sürünün yöneticisi pozisyonunda olan çoban için son derece önem arz etmektedir. Ayrıca söylenen türkülerle çoban uyuyakalmaz ve sürüsünü hırsızlardan ya da kurt gibi sürüye zarar verebilecek hayvanlardan korumuş olur.

Şekil 14

Kırgız Türk Halk Çalgılarından “Komuz”

İkinci olarak incelenen örnek *Arkaña Örüp Çaçıñdı/Saçlarının Arkadan Örgülü Olduğunu Görmek*'dir adlı Kırgız türküsüdür. Türkünün sözleri şöyledir:

Arkaña örüp çaçıñdı
Kimdin go kızı degizgem.
Altı Arkar cıldız batkañça
Bakenim, ceti aylanıp emizgem.

Celkeñe örüp çaçıñdı
Men kimdin kızı degizgem.
Ceti Arkar cıldız batkañça
Ceti aylanıp emizgem.
Bakenim, kümüş menen kalaydı
Küygüzöt ölüm dalaydı.
Bakenim, altın menen kalaydı
Bakenim, azaptuu kılal dalaydı...

Saçlarının arkadan örgülü olduğunu görmek
Bu kimin kızı? diye sordum.
Küçük Ayı Yıldız parlarken,
Baken'im, seni emzirmek için altı zaman
ayarladım.

Saçlarının yandan örülmüş olduğunu görmek
Ben kimin kızımı? Sana söylettim.
Büyük Ayı Yıldız parlarken,
Onu emzirmek için yedi kez kalktım.
Baken'im gümüş ve kalaylarım
Pek çok insan ölüm tarafından ele geçirildi.
Baken'im, altın ve kalaylarım,
Baken'im, her türden insan... (URL 76).

Yukarıda verilen türkü sözünde Büyükayı ve Küçükayı yıldız grubunun ön plana çıktığı görülür. Daha önce de verilen bilgiler hatırlanırsa Büyükayı yıldız grubu Türkler

tarafından özellikle zamanın ölçülmesi/hesaplanması gibi durumlar için kullanılmıştır. Küçükayı Yıldızı ise Kutup Yıldızı'na yani Temir Kazık'a en yakın olan ve bağlı olan bir yıldız olarak tasavvur edilir. İki yıldızın da Türk tasavvurunda göçebe hayatın ve hayvancılığın etkisiyle, özellikle Sibiryaya Türklerinde de av-avcı tasavvuruyla varlık gösterdiği belirtilmişti. İlgili türkü sözünde de bu kozmolojik unsurlar canlılığını korumaktadır.

Üçüncü sırada incelenen Kırgız türküsü *Caramazan, Caramazan/Ramazan Selamı, Ramazan Selamı*'dir. Bu türkünün sözleri şöyledir:

Caramazan, caramazan	Ramazan selamı, Ramazan selamı
<i>Calgız kazık aylangan oşol cazgan.</i>	<i>Kutup Yıldızı etrafında dönen bir dünya.</i>
Caramazan aytından kim toygon bar?	Ramazan selamına doyan var mı?
Bayırkınnın nuskasın kim koygon bar?	Eski geleneği çöpe atan var mı?
Paygambardın bir uulu Üsön eken	Peygamberin oğullarından biri Hüseyin'dir.
Karmaganı tutkaluu kişen eken.	Ele geçirdiği şey bir zincirdi,
Kişenin suuga salsa batpas eken	Suya attığında batmadı.
Caramazan degende catpas eken.	Ramazan selamı söylemekten bıkmadı

(URL 77).

Yukarıda sözleri verilen türküde kozmolojik unsurlardan Kutup Yıldızı motifinin öne çıktığı görülür. Daha önce de belirtildiği üzere kadim Türkler dünyanın Kutup Yıldızı çevresinde döndüğüne inanırlardı. Temir/Demir Kazık olarak da adlandırdıkları bu yıldız dünyanın merkezindedir, ana eksendir. Bu tasavvura dayalı inancın izi de açık bir şekilde görülmektedir ki zaten direkt olarak türküde de ifade edildiği görülür.

Dördüncü sırada incelemeye tabi tutulan türkü *Süyüü Irları/Aşk Türküleri* sınıfına giren *Seket İri/Aşk Türküsü*'dür. Bu türküde kozmolojik motiflerden ayın ve güneşin öne çıktığı görülür. Türkünün sözleri şöyledir:

Top-top uçkan tarançı	Sürü sürüsüyle uçan serçeler
Tobun buzbay sanaçı?	Sürüsünü bozmadan saysana?
Top cıyındın içinde	Kalabalık içinde

Seket bir barbı karaçı?
 Aylanıp uçkan tarançı,
 Amalın taap sanaçı?
 Kalıñ bir kalk içinde
 Seket bir barbı karaçı?

Ay carıkta col tegiz,
 Adırğa bakkan koy semiz.
 Alıñ barda oynop kül,
 Aylansañ kelbeyt on segiz.

Kün carıkta col tegiz,
 Künğoyğo bakkan koy semiz,
 Küçüñ barda oynop kül,
 Kayrılıp kelbeyt on segiz.

(...)

Kızıldan senin kemseliñ,
 Kız bala sıynat ekensiñ.
 Kıyuusun taap söz aytsam,
 Kaşımdan alıs ketesiñ.

Sevgilim var mı baksana?
 Dönerek uçan serçeler,
 Çaresini bulup saysana?
 Kalabalık milletin içinde
 Sevgilim var mı baksana?

Ay ışığında yol düzdür,
 Bozkırda beslenen koyun semizdir.
 Fırsatın varken oyna gül,
 Dönsen de gelmez on sekiz.

Güneşin aydınlığında yol düzdür,
 Güney yamaçta bakılan koyun semizdir
 Gücün varken oyna gül,
 Geri dönmez on sekiz.

Kırmızıdır senin hırkan,
 Kız bala ziynet imişsin
 Yolunu bulup söz söylesem,
 Yanımdan uzaklaşırsın (URL 78).

Beşinci sırada incelenen Kırgız türküsü *Ay Tiygen Senin Sarayıñ/Ay Tiygen Senin Sarayıñ*'dir. Bu türküde de ay ve güneş motiflerini belirgin bir şekilde görmek mümkündür:

Ay tiygen senin sarayıñ,
Ay tiygençe karaym.
Ay tiygençe kelbeseñ,
 Azabıñ tartıp kalaym.

Kün tiygen senin sarayıñ,
Kün tiygençe karaym.
Kun tiygençe kelbeseñ;

Ay ışığı düşer senin sarayına,
Ay ışığı düşene dek bakayım.
Ay ışığı düşene dek gelmezsen,
 Azabımı çekip kalaym.

Güneş ışığı düşer senin sarayına,
Güneş ışığı düşene dek bakayım.
Güneş ışığı düşene dek gelmezsen;

Küyütüñ tartıp kalayın.

Ahını çekip kalayım

Çırpıktan kılğan çınarım,
Çınkocom bergen tumarım.
Çındap kolgo bir tiyseñ,
Cazılat menin kumarım.

Çubuktan yaptığın çınarım,
Çınkocom'un verdiği muskamsın.
Gerçekten elime bir geçsen,
Cazılat menin kumarım.

Ay tiybes teskey muz bolot,

Altındı sokkon uz bolot.

Ayda çaçın tarağan,

Ayneke cüzün karağan,

Altın kökül kız bolot.

Altın kökül kız menen

Akılman cigit dos bolot.

Kün tiybes teskey muz bolot,

Kümüştü sokkon uz bolot.

Kündö çaçın tarağan

Küzgügö cüzün karağan,

Kümüş kökül kız menen

Küyörman cigit dos bolot

(...)

Ay tiygen- teskey teptegiz,

Adırğa bakkan koy semiz.

Alıñ barda oynop kül,

Aylanıp- kelbeyt on segiz.

Kün tiygen teskey teptegiz,

Kök cerdi cegen koy semyz.

Küçüñ barda kündö oyno,

Kürmölup kelbeyt on segiz.

Ay ışığını görmeyen kuzey taraf buzlanır,

Altını işleten uz olur.

Ay ışığında saçını tarayan,

Aynadan yüzüne bakan,

Altın kahkül kız olur.

Altın kahkül kız ile

Akıllı yiğit dost bolot.

Güneş ışığını görmeyen kuzey taraf buzlanır,

Gümüşi işleyen uz olur.

Güneş ışığında saçını tarayan

Küzgügö cüzün karağan,

Gümüş kahkül kız ile

Merhametli yiğit dost olur

Ay ışığı düşen- kuzey yamacı dümdüzdür,

Bozkırda bakılan koyun semizdir.

Halin varken oyna gül,

Geri gelmez on sekiz yaş.

Güneş ışığı düşen kuzey yamacı dümdüzdür,

Yeşil otlakta otlayan koyun semizdir.

Gücün varken her gün oyna,

Dolanıp gelmez on sekiz (URL 79).

Altıncı ve son olarak incelediğimiz Kırgız türküsü *Aytış/Atışma* sınıfına giren *Talım Kız ile Köböçköñ'un Atışması*'dir. Atışmanın sözleri şöyledir:

Talım Kız:

Adamzat pendesi, süygön nuru kim bolot?

(İnsanoğlunun sevdiği nur nedir?)

Asman menen zakımdap, cürgön nuru kim bolot?

(Gökyüzünde tümüyle dolaşan nur nedir?)

Arasında munarık, kirgen nuru kim bolot?

(Arasına mehtap, düşen nur hangisidir?)

Asman cerdi carkıtkan, açık nuru kim bolot?

(Yeri göğü aydınlatan, parlak nur nedir?)

El ortosu intımak, kılğan nuru kim bolot?

(Halkların arasında, barışı sağlayan nedir?)

Bir ordunan kebelbey, turgan nuru kim bolot?

(Yerinden hiç kımıldamadan, duran nur nedir?)

Talımdın tartpa tomogun, taba salgın comogun

(Talımın gazabına uğrama, bul bakalım bilmecesini?)

Menin atım Talım Kız, çenep maga cologun

(Benim adım Talım Kız, dikkatli çık karşıma)

Köböqçoñ:

Adamzat pendesi, süyön nuru tañ bolot

(İnsanoğlunun sevdiği nur tan vaktidir.)

Asman menen zakımdap, cürgön nuru ay bolot

(Gökyüzünde tümüyle dolaşan nur aydır.)

Arasında munarık, tüşkön nuru ay bolot

(Arasına mehtap düşen nur gecedir.)

Asman cerdi carkıtkan, açık nuru kün bolot

(Yeri göğü aydınlatan, parlak nur güneştir.)

El ortosu intımak, kılğan nuru cakşılık

(Halkların arasında barışı sağlayan iyiliktir.)

Bir ordunan kebelbey, turgan nuru ubada

(Yerinden kımıldamadan duran nur, verilen sözdür.)

Taptım Talım sözündü, keltirdimbi kebiñdi?

(Talım, buldum bilmeceni, verdim mi cevabımı?)

Aptıkbağın Talım Kız, açmak boldum közüdü
(Kibirleme Talım Kız, açmaya karar verdim gözünü.)

Talım Kız:

Uzun, uzun, uzun col, uçun bilgen kim bolot?
(Uzun, uzun, uzun yol, ucunu kim bilir?)
Kündür, tündür, cügürüp, ayanbagan kim bolot?
(Gece, gündüz koşup da yorulmayan kimdir?)
Alıs menen cuuktun, çenin bilgen kim bolot?
(Uzak ve yakının ölçüsünü bilen kimdir?)
Açuu menen tattunun, damın tatkan kim bolot?
(Acı ve tatlının, tadına bakan kimdir?)
Kara-suunu kaynatıp, kaymak algan kim bolot?
(Kara suyu kaynatıp, kaymağını alan kimdir?)
Kan tögüşkön düşmandı, cakın kılğan kim bolot?
(Kan döken düşmanları, yakınlaştıran kimdir?)
Oolukturup adamdı, çeçen kılğan kim bolot?
(Heyecan verip insanı, söz ustası yapan kimdir?)
Oydo coktu oylontup, kesel kılğan kim bolot?
(Olmadık şeyleri düşündürüp, hasta eden kimdir?)

Köbökçöñ:

Uzun coldu uzartıp, uçun bilgen kerbençi
(Uzun yolu uzartıp, ucunu bilen kervancıdır.)
Tündür kündür cügürüp, ayanbagan mergençi
(Gece gündüz koşup da yorulmayan avcıdır.)
Alıs menen cuuktun çenin bilgen bazarçı
(Uzak ile yakının ölçüsünü bilen pazarcıdır.)
Açuu menen tattunun daamın tatkan kazançı
(Acı ve tatlının tadına bakan kazancıdır.)
Kara-suunu kaynatıp, tattuu kılğan tuz bolot
(Kara suyu kaynatıp, lezzetli eden tuzdur.)
Kan tögüşkön düşmandı, cakın kılğan kız bolot
(Kan döken düşmanları yakınlaştıran kızdır.)

Oolukturup adamdı, çeçen kılğan til bolot
 (Heyecan verip insanı, söz ustası yapan dildir.)
 Oydo coktu oylontup, kesel kılğan cin bolot
 (Olmadık şeyleri düşündürüp hasta eden cindir.)

Talım Kız ve Köbököñ beraber:

Kızıl kürmö şay kiyip, oynogula caştar ay
 (Kırmızı ipekten gömlek giyip, oynayın çocuklar)
 Kızık ömür bar çakta, oynogula caştar ay
 (Eğlenceli ömrünüz varken, oynayın çocuklar)
 Kılçayıp kelbeyt ömürüñ, oylongula caştar ay
 (Geri gelmez hayatınız, aklınızda olsun çocuklar)
 Oynoy albay, külö albay, koybogula caştar ay
 (Oynamadan, gülmeden geçmesin hayatınız çocuklar)
 Oynogula caştar ay
 (Oynayın çocuklar) (URL 80).

Yukarıda sözleri verilen atışmada kozmolojik motiflerden ay ve güneşin varlığı görülür. İncelenen örnekler göz önünde bulundurulduğunda Kırgız türkülerinin kozmolojik motifler açısından zengin olduğu anlaşılmaktadır.

4.2.14. Kumuk Türkleri Türküleri

Kafkasya'nın Dağıstan bölgesinde yaşamlarını sürdüren Kumuk Türkleri (Tavkul, 2005: 29) Türk dünyasına mensup diğer milletler gibi, nesilden nesile aktarılan, halkın hafızasında canlı bir şekilde yaşayan zengin halk edebiyatı ürünlerine sahiptir (Tiryaki, 2012: 5). Anadolu'da türkü teriminin karşılığı olarak Kumuklar *yır* sözcüğünü kullanırlar (Demren ve Konak, 2017: 177) ve *Sarın* denilen türküleri de vardır ki bunlar dörtlük şeklinde olan ve manilerden oluşan türkülerdir (Kaya, 2004: 244).

Kumuk yırları Kumuk halkının duygularına tercüman olan ve çeşitli konular üzerine yakılan türkülerdir. Bu türküler çok çeşitli konularda yazılmıştır. Nitekim Kumuk yırlarına yapılan tasnifler bunun en büyük göstergesi olsa gerektir. Merhan (2008) Kumuk türkülerinin söylenme sebeplerine ve yerlerine göre şu adları aldığı ifade eder: “İgitlik

yırlar (Kahramanlık türküleri), Kalendar adet yırlar (Yılın belli zamanlarında uygulanan âdetler ve bayramlarla ilgili türküler), Zahmat yırlar (Bağ-bahçe işlerinde söylenen türküler), Sibir ve Tusnak yırlar (Sibiryaya'ya sürgüne gönderilenlerin yaktıkları türküler), Haşık türküler (Aşk ve sevda türküleri)" (akt. Tiryaki, 2012: 5).

Bununla beraber Yakıcı'nın (2013: 440-444) da Kumuk türkülerini şöyle tasniflediğini görürüz:

1. Yırlar

1.1. İğitlik Yırlar (Destanlar ve Kahramanlık Türküleri)

1.2. Kalendar Adet Yırları

1.3. Yaslar (Ağıtlar)

1.4. Sihir ve Tusnak Yırlar (Sürgün ve Esaret Türküleri)

1.5. Zahmat Yırlar (İş Türküleri)

1.6. Haşık Yırlar (Aşk Türküleri)

2. Sarınlar

Kafkas halklarından biri olan (Arslan, 2013: 168; Karataş ve Arbatlı, 2015: 102) Kumuklar yırlarını icra ederken çeşitli çalgılar kullanmışlardır. Dağıstan'da genel olarak bir halk çalgısı orkestrası altı çalgıdan oluşur, bunlar: Tar, Pandur/Tamur (bkz. Şekil 15), Komuz (veya Ağaç komuz), Kromatik Garmon, Zurna ve Baraban (Koltuk davulu)'dur (Koçkar, 2018: 10). Bu çalgılara eşlik eden müzik aletlerini de Kaziyev ve Karpeyev (2003), şöyle verir: Kemança (Kabak kemane), Lalu (Kaval), klarinet, Çungur (Çöğür, bir tür bağlama) ve def (akt. Koçkar, 2018: 10).

Şekil 15

Kumuk Türk Halk Çalgılarından “Pandur (Tamur)”

Kumuk Türklerinin türküleri, Türk kozmolojisi açısından zengin bir yapıya sahiptir. İncelemeye tabi tuttuğumuz dört Kumuk türkü örneği de bunun en büyük göstergesidir. Bu düşünceden hareketle ilk inceleyeceğimiz Kumuk türküsü *Yaruk Yıldız*'dir. Türkünün sözlerinde Türk kozmolojisinin önemli motiflerinden olan yıldız motifini görürüz:

Yaruk yıldız karşı tuvar aylaga

Yarlı olanlar yalçı turur baylaga
Vay yarlılık senin üyün yıkılsın
Vay yalnızlık senin eşiğin bozulsun

Yagalaga yarı yamal saldırgan
Yagasından bir gızbayga aldırğan
Şonuçu bil yarlılıktan bilemen
Şonu da bil yalnızlıktan göremen

Analardan yalnız olar togmasın
Togran ana avrumasın ölmesin

Parlak yıldız karşı doğar geceye

Zavallılar işçi olur baylara
Vay fakirlik senin evin yıkılsın
Vay yalnızlık senin eşiğin bozulsun

Yakalara yarı yama konulmuş
Yakasından bir kötüye kaptırmış
Şunu bil ki sebebi fakirliktir
Şunu da bil yalnızlıktan göremem

Analardan yalnız olanlar doğmasın
Doğuran ana hasta olup ölmesin

Yagalaga yannız terek bitmesin
 Bitgende de yiyelmesin sınmasın
 Yagalaga yannız terek ornavgan
 Tamurlanı tavnu taşnı talagan
 Tibine bir Şava asker konagan
Bitaklanı kökte yıldız sanagan
 Yapraklanı arşın yaprak bolagan
 Şodaşı bir susuzluktan gurugan

Yakalara yalnız ağaç bitmesin
 Biterse de eğilip kırılmasın
 Yakalarda yalnız ağaç dikilince
 Kökleri dağı taşı sarınca
 Dibine bir Sava* askeri konunca
Budakları gökte yıldız sanınca
 Yaprakları arşın yaprak olunca
 Öylece bir susuzluktan kuruyan

(Öztürk, 1996: 179-180).

Aynı türkünün başka bir varyantını ise Kaya (2004: 244-245) vermiş olmakla beraber verilen türküde fakirliğin verdiği sıkıntılar dile getirilmiş, zenginlerin elinden fakirlerin çektiği sıkıntılar ifade edilmiştir. Bu anlamda türkü fakir olan ve bunun kaygısını, zahmetini çeken Kumukların hislerine tercüman olmuştur. Bütün bu hissiyat dile getirilirken de kozmolojik unsurlardan yıldızın kullanıldığını görürüz. Bu da bize kültürel kod ve aktarımın anlamlı bir örneğini teşkil etmektedir.

İncelemeye tabi tutulan ikinci örnek Ballad yırlarından *Torqalili Tonay Biyni Qazagını Yırı/Torkalili Tonay Beyin Kazağının Yırı* adlı türküdür. Türküde güneş motifinin öne çıktığı görülür:

Endirey salalanı ulam,
 Qapçıgaylı Qazaqaynı giyevü,
 Torqalili Tonay biyni qazağı,
 Atılıp at gürengi girdi dey.
 (...)
Günge bagıp, güldey beti quvargan,
 Aç içegi ayağına çırmalğan,
 Toq içegi toqsan toguz tuvralğan...
 Yetip bargan qazagmı üstüne
 (...)
 Kadaglar etgen hal uçun,

Endirey soylularının oğlu,
 Kapçıgaylı Kazakay'in güveyi,
 Torkalili tonay Beyin kazağı,
 Atılıp at ahırına girdi diyor
 (...)
Güneşe doğru gül gibi benzi solmuş,
 İnce bağırsağı ayağına dolanmış,
 Kalın bağırsağı doksan dokuz doğranmış...
 Yetişip gelmiş kazağının üstüne
 (...)
 Yasaklar etmiş idik hal için,

Terekler gesgen edik sal uçun, Ağaçlar kesmiş idik tabut için,
 Sağa qazaq ne namuslar bar edi Sana kazak, ne görevler var idi,
 Torqalili Tonay biyni malı uçun?! Torkali Tonay Beyin malı için?!

(URL 81).

Üçüncü sırada ele alınan Kumuk türküsü, bir düğün sarını olan *Amalımm Aq Atı/Ağabeyimin Ak Atı*'dir. Bu türküde ay motifinin öne çıktığını görürüz. Ay, bir güzellik benzetim unsuru olarak kullanılmıştır:

Amalımm aq atı Ağabeyimin ak atı
 Qaraslaga baylansın. Sırıklara bağlansın
 Amalımm üyünde Ağabeyimin evinde
 Gelinim de aylansın. Gelinim de dolansın

Borlalar boyun-boyun, Çubuklar boyu boyun,
 Men eteyim bir oyun. Ben edeyim bir oyun.
 Men etmesem, kim eter Ben etmesem, kim eder
 Meni amalımm toyun? Ağabeyimin düğünün?

Macigitni başıman, Mescidin başıyım,
 Tübündegi taşıman, Dibindeki taşıyım,
 Toy bolagan ularını Düğünü olan oğlanın
 Giççi qızardaşıman. Küçük kız kardeşiyim.

Qalqıdan xum tögüle, Çatıdan kum dökülür,
 Tutma, yenim sögüle, Tutma, yenim sökülür,
Ayday ariv gelinim, **Ay gibi güzel gelinim,**
 Betinden nür tögüle! Betinden nur dökülür.

(...)

Toy-toyuguz, toyuguz, Doy doyunuz, doyunuz
 Toyga ögüz soyuguz. Toyda öküz kesiniz.
 Sarınlarım da bitdi Şarkılarım da bitti,
 -Hali sama qoyuguz! Şimdi bari bırakınız! (URL 82).

Dördüncü olarak incelenen türkü Kumuk Türklerinin sürgün edildikleri ve hapishaneye atıldıkları dönemlerin hissiyatını anlatan *Apasılar Yimik Tuvgan Tançolpan/Bakır Akçeler Gibi Doğmuş Çobanyıldızı*'dir. Türküde Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan Çoban Yıldızı kozmolojik motifinin varlığı görülür. Daha önce de ifade edildiği gibi Çoban Yıldızı ya da Anadolu'da daha çok bilinen bir diğer ismiyle Kervan/Kervankıran Yıldızı -astrolojik bir isimlendirmeye de Venüs- daha çok insanlara yol göstermesi özelliğiyle bilinir ve bu yıldızın yola çıkan insanları, yolcuları koruduğu için zamanla *Çoban Ata* fonksiyonunu yüklendiği de bilgimiz dahilindedir. Türk yaşam biçimi gereğince de diğer yıldızlar hayvan sürülerine benzetilmiş, Çoban Yıldızı da bu hayvanları güden, onları koruyan ve kollayan çoban olarak tasavvur edilmiştir. Nitekim Çoban Yıldızı'nın asıl adının *Çolpan* yani *parlayan*, olduğu bilgisi de verilmişti. Türk kültür hayatında bu denli yer edinen yıldız motifinin türkülerde karşımıza çıkması da hiç şaşırtıcı olmasa gerektir. Nitekim ortak kültür ve bellek her zaman olduğu gibi burada da varlığını bize göstermektedir. Türkünün sözleri şu şekildedir:

Apasılar yimik tuvgan Tançolpan

Savla berir, dün'yalaga batgıma,
 Köp qıdırgan, anafi ölsün, qazaq er
 Qan sıqtatdın, qara yerde, yatgıncı.
 Turşular tuvdu busa bat enni
 Batır qazaq öldün busa, yat enni,
 Qaragaydan qıyıp etgen aq tabut
 Batmadımı, qazaq, seni etine,
 Başalagan başlar satıv bolur dep,
 Aytmadımmı, qazaq, seni betine,
 Qartlığı qarşı gelgen anannı
 Qaygılar bulan yıbatdın,
 Aqsaqallı bolgan atannı
 Muna enni esgi avruvun qozgattın!

Bakır akçeler gibi doğmuş Çobanyıldızı

Işık verir dünyalara, batıncaya kadar,
 Çok gezmiş, anan ölsün, kazak er
 Kan akıttın; kara yerde, yatıncaya kadar.
 Yaz sıcağı geçti ise bat şimdi
 Batır kazak öldün ise, yat şimdi,
 Çam ağacından kesip yapılan ak tabut
 Batmadı mı, kazak, senin etine,
 Baş yürütenler satış olur diye,
 Söylemedi mi, kazak, senin yüzüne,
 Yaşlılığı karşı gelen ananı
 Kaygılar ile avundurdun,
 Aksakallı olmuş babanın
 İşte şimdi eski hastalığını depreştirdin!

(URL 83).

Kumuk halk türkülerinin diğer Türk topluluklarının türkülerini gibi zengin bir kozmolojik motif yapısına sahip olduğu incelenen örneklerden anlaşılmaktadır.

4.2.15. Nogay Türkleri Türküleri

Kafkasya bölgesinde varlık gösteren Nogaylar (Ateş, 2004: 2), tarihsel süreç içerisinde çok geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır (Kaya ve Orhan, 2018: 67). Fakat hemen belirtmek gerekir ki Nogay Türkeri her ne kadar Kuzey Kafkasya ve Dağıstan'da yaşadıkları için Kafkasya halklarından düşünülse de kültürel ve etnik yapıdan Kafkasya halklarından ayrılırlar (Akbaba, 2013: 234; Akbaba, 2015a: 313; Tavkul, 2003, akt. Akbaba, 2015b: 391).

Nogaylar Türkiye dışındaki diğer Türk milletlerinde olduğu gibi zengin bir sözlü edebiyata (Kaya, 2004: 245) ve geleneğe sahiptir. Bu anlamda Nogay halk türkülerinin bu zenginlikten nasibini aldığını ifade edebiliriz. Anadolu'da türkü teriminin karşılığı olarak Nogayların, *yır* terimini kullandığını ifade eden Yakıcı (2013: 445), Bozlav (Bozlak) ve Zâr (Ağıt)'ın da Nogay türkü geleneği içerisinde değerlendirildiğini belirterek yırların çeşitlilik göstermekle ve kendi içerisinde alt dallara ayrılabilirliğiyle beraber esas olarak üç grupta toplandığını belirtir: Yaşav Yırları (Gelenek, Bayram, Düğün Türküleri), Kazak Yırları (Kazak Türküleri), Beşik Yırları (Beşik Türküleri/Ninniler).

Nogaylar ezgili yaratımlarını icra ederken değişik müzik enstrümanları kullanırlar. I. K. Kalumkov, P.X.Kereytov ve A.İ. Cikaliev (1988) bu enstrümanlardan birkaçını şöyle verir: Kabız, Dutar (bkz. Şekil 16), Dombre, Kabal, Sıbzıgı, Karnay, Davulboz ve Zurnay (akt. Kalafat, 2006: 237).

Şekil 16

Nogay Türk Halk Çalgılarından “Dutar”

Nogay halk türküleri de Türk mitolojisi ve kozmolojisi bağlamında zengin unsurlarla bezelidirler. İncelenen dört Nogay türküsünden ilki *Uzatılayak Kızdın Zarı/Evlendirilecek Kızın Zârî*'dir. Bu türkü ağıt niteliği taşımaktadır ve evlenecek olan kızın üzüntüsünü dile getirmektedir. Kızın ailesinden ayrılması, kendisini kocaya veren ailesine sitemi, gideceği yerdeki hayatı ve endişeleri söz konusudur. Bu Nogay türküsünde Türk kozmolojisinde önemli bir yere sahip olan ay motifinin izleri görülmektedir:

Şınıravga şıbık salsa,
Zınlayketer,
Alış yerge kız yiberse,
Yılayketer.

Çok derine çubuk salınırsa,
Zın ederek gider,
Uzak yere kız gönderilirse,
Ağlayarak gider.

Menim akam birdi minip
Birdi yeter,
Kerip tetem yumırtkadın sansın
Şaynay-şaynay mağa yeter.

Benim ağam birini binip
Birini yedekler,
Garip kardeşlerim yumurtanın sarısını
Çiğneye çiğneye bana yetişir.

Yuvırıp kirdim takta üyge,

Yaklaşıp girdim tahta eve,

Sırgamdı ildim bir şüyge,	Küpemi bağladım bir ipe,
Oltıra berip kagındım,	Oturup üzöldüm,
Yan abamdı sağındım	Can anamı özledim.
Taktalı kuyı tar meken?	Tahtalı kuyu dar mı ki?
<i>Tartılıp şıkkın ay meken?</i>	<i>Yükselip çıkan ay mı ki?</i>
Tenimdi tavıp bermegen	Dengimi bulup vermeyen
Akamda akıl bar meken?	Ağamda akıl var mı ki?

Tös tüymem bavı tökveli	Gögüs düğmenin bağı çözölmeli
Men akayga öpkeli,	Ben ağama öfkeliyim,
Öp keli bolmay kayteyim	Nasıl öfkeli olmayayım,
Bir yıl tursam, köppe edi?	Bir yıl dursam, çok mu idi? (URL 84).

İkinci olarak incelenen türkü gelin olan kızın söylediği bir Nogay yırıdır. Bu türküde yıldız motifinin ön plana çıktığı görülür. *Uz Atılayak Kızdın Yırı/Evlendirilecek Kızın Şarkısı* adlı türkünün sözleri şöyledir:

Aylanayım kuvat elifinen,	Dolanayım kuvvetli elinden,
Ak kuv uşsın kölinnen,	Ak kuğu uçsun gölünden,
Ak kuvlayın zafırap,	Ak kuğu gibi inleyip,
Kettim kuvat elifinen.	Gittim kuvvetli elinden.
<i>Yetegenim yeti yıldız yettim, akam,</i>	<i>Yetiştığım yedi yıldız yetiştim, ağam,</i>
Avırmalıfi mende bolsa, kettim, akam,	Üzüntün benden ise, gittim, ağam,
Yaz kelüvim, kış kelüvim koymam, akam,	Yaz, kış gelmekten vazgeçmem, ağam,
Evelgidifi bir küindeg bolmam, akam.	Önceki günlerdeki gibi olmam, ağam.

Esigim aldı tatavıl,	Eşiğimin önü tatavıl,
Oynaganım yat avıl,	Oynadığım yad avıl,
Ak bürkenşik yer süyrep,	Ak bürkenşik yer sürüp
Men de boldım yat avıl.	Ben de oldum yad avıl (URL 85).

Üçüncü sırada ele alınan Nogay türküsü *Özündü Ayamaysın/Kendine Acımazsın* 'dır. Bu türküde ay motifi göze çarpmaktadır:

Ayamaysın özündü ayamaysın	Acımazsın, kendine acımazsın
Yaşavdan arıdım dep yılamaysın	Hayattan bıktım deyip ağlamazsın
Ömür boyu kaygıların küresip	Ömür boyu kaygılarla güreşip
Ak şaşındı karağa boyamaysın	Ak saçını karaya boyamazsın.

Tınşaymaysın bir mezge tınşaymaysın	Dinlemezsin, bir an bile dinlemezsin
Yaşavdan arıdım dep kıylanmaysın	Hayattan bıktım deyip zorluk çekmezsin.
Yalgızlıkban yalanlıkga boysunmay	Yalnızlıkla yalanlara boyun eğmeden
Yılıvumdu bermege kızkanmaysın	Sıcaklığını vermeyi kıskanmazsın

(esirgemezsın).

Ayamaysın özündü ayamaysın	Acımazsın, kendine acımazsın
<i>Algasap arka aldında ay karamaysın</i>	<i>Önündeki arkandaki aya bile bakmazsın</i>
Bizim üşün kaygıların küresip	Bizim için kaygılarla güreşip
Yılıvumdu bermege kızkanmaysın	Sıcaklığını vermeyi kıskanmazsın

(esirgemezsın) (URL 86).

Dördüncü olarak incelenen Nogay türküsü, ağıt niteliğinde olup Nogay halkının düşman karşısında verdiği savaştan ve bu savaşta şehit olan Nogay kahramanlarından bahsedilmektedir. *Kañili(Kanlı)/Kanili(Kanlı)* adlı bu yılda güneş motifi öne çıkmaktadır:

Ketti ozdı yıllar, tögüldü köp köz yaslar
 (Geldi geçti yıllar döküldü çok göz yaşı)
 Batır eldin kününde yıldıradı kılışlar
 (Kahraman elin zamanında parıldadı kılıçlar)
 Yav keldi ayamay, kart sabiy dep karamay
 (Düşman geldi acımadan yaşlı çocuk diye bakmadan)
 Ak şatırlar kül boldı, saspekledi kart anay

(Ak çadırlar kül oldu, şaşırıldı yaşlı anne)

Şıyrşı tavdın tübi, kümistey taza küni

(Sığırlı dağın yanı (dibi), gümüş gibi temiz güneşi)

Arslan yürekli Avıl Kañılı (Kanglı)

(Arslan yürekli köy Kanılı (Kanglı))

Kanman kirgen halkga, yaman şıgar değenler

(Kanla gelen halka, kötülük gelir demişler)

Yav aldına şaptılar, kırk avıldan batirler

(Düşman önüne çıktılar kırk köyden kahramanlar)

Yavdan zor körmegen, korkup şıdap bilmegen

(Düşmana boyun eğmemiş korkup kaçmak bilmemiş)

Nogayımdan bir keşe, dünyadan minglap ket(ş)gen

(Nogayımdan bir gecede dünyadan binler göçmüş)

Şıyrşı tavdın tübi, kümistey taza küni

(Sığırlı dağın yanı(dibi), gümüş gibi temiz güneşi)

Arslan yürekli Avıl Kañılı (Kanglı)

(Arslan yürekli köy Kanılı (Kanglı)) (URL 87).

Örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla beraber incelenen örneklerden de anlaşılacağı üzere Nogay türküleri, Türk kozmolojisi açısından zengin örneklerle bezelidir. Kimi unsur ve motifler direkt olarak kullanıldığı gibi kimileri de benzetim vasıtası ile geçmişten günümüze Nogay yırları/türküleri bünyesinde varlık göstermeyi başarmışlardır.

4.2.16. Özbek Türkleri Türküleri

Türkistan coğrafyasında birçok devletin teşkilinde kurucu unsur olan, bu coğrafyada farklı kültürlerle farklı dönemlerde iletişim içine girmiş, kültürel ve tarihsel bir zenginliğe sahip olan (Yüce ve Khamrabaeva, 2020: 319) Özbek Türkleri, bu anlamda Orta Asya'da köklü bir tarihe sahip olan halklardan birisidir (Osmanova, 2005: 111). Bu tarihsel ve kültürel zenginlikler de doğal olarak Özbeklerin maddi ve manevi kültür unsurlarına, yaratımlarına ve edebiyatına yansımıştır. Özbekler, türkülerinde geçmişten günümüze

inançlarını, kültürel değerlerini ve bu ikisinin getirisi olan söylemleri var etmeyi başarmışlardır.

Özbeklerin bu zengin sözlü yaratımını, düğün türkülerinde (Çiloğlu, 2021: 56; Osmanova, 2005, akt. Işık, 2022: 640), merasim türküleri diyebileceğimiz ölenlerin/öleñlerin icralarında (Imomnazarova, 2016: 139), nevruz türkülerinde (Muratoğlu, 1996: 283-285) ve en önemli çeşitlenmelerden birisi olan Özbek *koşıklarında/koşuklarında* görmek mümkündür. Türk halk edebiyatında türkü teriminin karşılığı olarak Özbekler *koşuk* terimini kullanmaktadırlar (Bayar, 2022: 13). Halkın manevi zenginliği nasıl ki Anadolu'da türkülerde kendini gösteriyorsa koşuklar da Özbek halkının manevi zenginliğini yansıtan zengin bir hazine konumundadır ki Özbeklerin sonsuz koşuk sevgisi de bunun en büyük göstergesidir (Özcan, 2013: 539). Yakıcı (2013: 446-452) Özbek halk türkülerini şöyle sınıflandırmıştır:

1. İş Koşikleri

- 1.1. Çiftçilik ile İlgili İş Koşikleri
- 1.2. Hayvancılıkla İlgili Koşikler
- 1.3. Mesleklerle İlgili Koşikler

2. Lirik Koşikler

3. Tarihi Koşikler

Özbek halk türküleri Türk mitolojisi ve kozmolojisi unsurları bakımından son derece zengin bir yapıya sahiptir. İncelenen örnekler göz önünde tutulduğunda Özbek türkülerinde dolaylı ya da direkt olarak kozmolojik motiflerin yaşadığı görülecektir. Ele alınan sekiz Özbek türküsünden ilki bir Özbek düğün türküsü özelliği taşımaktadır. *Torda Turgan Gilamniñ/Yukarıda Duran Halının* adlı türkünün sözlerini şöyle vermek mümkündür:

Torda turgan gilamniñ	Yukarıda duran halının
Bir gülidiñ yâr yâr	Bir gülü idin yâr yâr
Atañ bilen anañniñ	Atan ile annenin
Bülbülidin yâr yâr	Bülbülü idin yâr yâr

Yıǵlama kız yıǵlama	Aǵlama kız aǵlama
Toy seniki yâr yâr	Düǵün seninki yâr yâr
Bedevletli bek yigit	Sınırsız zengin bey yigit
Yâr seniki yâr yâr	Yâr seninki yâr yâr

Asmandegi yulduznu

Atañ atgan yâr yâr
 Öz kızını tanımay
 Atañ satgan yâr yâr

Gökyüzündeki yıldızı

Atan atmış yâr yâr
 Öz kızını tanımayarak
 Atan satmış yâr yâr

Kazandagi katlama
 Katlanadı yâr yâr
 Kızını alıb yengesi
 Atlanadı yâr yâr

Kazandaki katlama
 Katlanır yâr yâr
 Kızı alarak yengesi
 Hazırlanır yâr yâr

Yıǵlama kız yıǵlama
 Yoliñ bolsın yâr yâr
 Kolsa alıb süygüdey
 Oǵliñ bolsın yâr yâr

Aǵlama kız aǵlama
 Yolun açık olsun yâr yâr
 Kola açıp sevgi gibi
 Oǵlun olsun yâr yâr

Tahta köpür üstiden
 Tay baradı yâr yâr
 Dervazanı keñ açiñ

Tahta köprü üstünden
 Tay varır yâr yâr
 Kapıyı geniş açın

Ay baradı yâr yâr

Ay varır yâr yâr (Koçar, 1992, akt. Kaya, 2004: 247).

Yukarıdaki örnekten hareketle şunu ifade etmek gerekir ki Özbeklerde gelinin baba evinden alınıp damadın evine giderken kadınların tefler eşliğinde ve koro halinde icra ettikleri türkülere *yar yar* ya da *car car* denilir (Kaya, 2004: 247). Verilen *yar yar* türküsünde Türk kozmolojisinde önemli bir yere sahip olan yıldız ve ay motifi göze çarpmaktadır.

Şekil 17

Özbek Türk Halk Çalgılarından “Surnay ve Karnay”

İkinci olarak ele alınan Özbek türküsünde gelinle damadın bir çift yıldıza benzetildiğini görürüz. İlgili kısım şöyledir:

Aç yüziñni köräyin,	Aç yüzünü göreyim,
Kelin qızım, yâr-yâr.	Gelin kızım yar-yar.
Küyâv bilân tâpişgân	Damat ile buluşan
<i>Cüft yulduzim, yâr-yâr</i>	<i>Çift yıldızım, yar-yar</i> (akt. Özcan, 2013: 543).

Gelin ve damat çoğu zaman bir çift yıldız olarak betimlenmiş veya özellikle gelin aya benzetilmiştir. Bu bağlamda, göğe ait unsurların güzellik benzetimi aracı olarak kullanıldığını görmek mümkündür. Özcan'ın (2013: 554-555) aktardığı üç türküde de bunu görmek mümkündür. Üç, dört ve beşinci sırada incelenen türkülerin ilgili kısımları şöyledir:

<i>Aydäy kelin tüşirib, köñlim toldi, yâr-yâr.</i>	<i>Ay gibi gelin alıp, mutlu oldum, yar-yar,</i>
Coraläri yığılib, toyni qıldı, yâr-yâr.	Arkadaşları toplanıp, düğün yaptı, yar-yar.
Qızil gülli bâğlärniñ qırmızısän, yâr-yâr,	Kızıl güllü bahçelerin kırmızısın, yar-yar,

Coşqın âqar dâryâniñ qunduzisân, yâr-yâr Coşkun akan nehirlerin kunduzusun, yar- yar.

Bir xımçâli qamârdây

Beli bârdır yâr-yâr

Täl xıvıçdây, lârzândây

Boyi bârdır yâr-yâr

On tort âydâyin

Yüzi bârdır yâr-yâr

Hilal şekilli ay gibi

Beli vardır, yâr yâr

Servi dalı gibi salınan

Boyu vardır, yâr yâr

Ayin on dördü gibi

Yüzü vardır yâr yâr

Kuyâv pâççâm tâmini

Tâldan yâpgân yâr -yâr.

Âydây suluv kelinçükni

Qaydân tâpgân yâr-yâr

Damat eniştem çatısını

Söğütle kapatmış yâr yâr.

Ay gibi güzel gelini

Nerden bulmuş yâr yâr.

İncelemeye tabi tutulan altıncı sıradaki türkü *Âsmandegi Yulduznin/Gökteki Yıldızın*'dir. Yıldız motifinin öne çıktığı türkünün ilgili kısmının sözleri şu şekildedir:

Âsmandegi yulduznin,

Şemçirağı barmiken?

Canım, yüregimni kör,

Küygen dağı barmiken?

Gökteki yıldızın,

Işığı var mı ki?

Canım, yüreğimi gör,

Yanık dağı var mı ki? (URL 88).

Yedinci olarak ele alınan Özbek türküsü *Aq Terek Başında Aynam Qalıbdı/Ak Kavak Başında Aynam Kaldı*'dir. Türküde seven sevgilisini ayın ışığında arar. Çünkü yâr, ay yüzlüdür, ay gibi parlaktır, nurludur. Bu nedenle ay ışığında gördüğü kişiyi yâri sanmıştır fakat onun olmadığını görünce de üzülmüştür. Ay motifinin öne çıktığı türkünün sözleri şöyledir:

Aq terek başında aynam qalıbdı,

Atamden, anamden könlüm qalıbdı.

Atamge, anamge dünya kerek, mal kerek,

Mene bolsa sevgili bir yâr kerek.

Ak kavak başında aynam kaldı,

Babamda, anamda gönlüm kaldı.

Anama babama dünya gerek, mal gerek,

Bana ise sevgili bir yâr gerek.

Aynın yaruğında her kimni kördim,
Yârim kelmedi deb oltırdım, turdun,
Gülnin şahasıda bülbül qıdırdım,
Mene bolsa sevgili bir yâr kerek.

Işkı peçek çırmaşadı çellere,
Kök metiri yaraşadı bellere,
Aytib qoyin, Hevedegi öcere,
Mene bolsa sevgili bir yâr kerek.

Ay ışığında birini gördüm,
Yârim gelmedi diye oturdum durdum,
Gülün dalına bülbül aradım,
Bana ise sevgili bir yâr gerek.

Işkı sarmaşık sarılır yerlere,
Gök kuşak yaraşır bellere,
Gidin deyin, Hive'deki zalime,
Bana ise sevgili bir yâr gerek (URL 89).

Sekizinci ve son olarak Özbek öleñlerinden yani merasim türkülerinden *Ölenlernift Evvel Başı-Temel Taşı/Ölenlerin Evvel Başı-Temel Taşı* adlı türkü incelenmiştir. Türküde ay, yıldız ve özelde de Ülker Yıldızı'nın varlığından haberdar oluruz. Türkü hacimli bir yapıya sahip olduğundan ilgili kısımlar şöyledir:

Ay aldıda bir yulduz, aydan qaldı,
Kök mungizli kök serkem qoydan qaldı.
Çşlaşğifüz qızları yaman eken,
Tar kavuşni teleşib toyden qaldı.
(...)

Ay aldıda bir yulduz hülkerçe bar,
Oltirgenin-turgenin şunqarça bar.
Qızlar ölse kızıl gül solgençe bar,
Yiğit ölse kıyamet bolgençö bar.
(...)

Qıya-qıya tağların Qırğızı bar,
Mulla Halvay üyide bir qızı bar.
Ötgen-ketgen yigitnifi közi şunda,
MafUayide saratan yulduzi bar.
(...)

Ay aldıda bir yulduz, aylarçe bar,
Gülzanmnifi içide bir günce bar.
Bu güncenin açılışı aynı bahar,

Ay önünde bir yıldız, aydan kaldı,
Gök boynuzlu gök tekem koyundan kaldı.
Köyünüzün kızları yaman imiş,
Dar çarığımı yağmalayıp düğünden etti.

Ay önünde bir yıldız Ülkercesine,
Oturuşun kalkışın şahincesine.
Kızlar ölse kızıl gül solmuşçasına,
Yiğit ölse kıyamet olmuşçasına.

Yüce yüce dağların Kırgızı var.
Molla Halvay evinde bir kızı var,
Geçip gitmiş yiğidin gözü onda,
Alında Ülker Yıldızı var.

Ay önünde bir yıldız, aylarca var,
Gülzarın içinde bir gonca var.
Bu goncanın açılışı aynı bahar,

Bülbüllernin sayraşı aynı seher.

Bülbüllerin ötüşü aynı seher (URL 90).

Yapılan incelemelerde, Özbek türkülerinde Türk kozmolojisine ait birçok motif ve unsur belirlenmiştir. Bu motifler, Özbek türkülerinde sürekli olarak varlığını sürdürmüştür. Türk dünyasının diğer milletlerinde olduğu gibi, Özbek türkülerinin de bu açıdan zengin bir yapıya sahip olduğu gözlemlenmiştir.

4.2.17. Tatar Türkleri Türküleri

İdil Bulgarlarından devam eden ve Altın Ordu Devleti'nin dağılmasıyla meydana gelen bir hanlık olarak (Ertürk, 2015: 6) tarihte varlık gösteren Tatarların isim olarak Türklerin ilk yazılı belgelerinden olan Orhun abidelerinde geçtiği (Ergin, 1994; Tekin, 2014, akt. Karimova, 2017: 16; Yıldız, 2017: 4) bilinmektedir. Türk dünyasındaki diğer Türkler gibi vatanlarına, kültürlerine bağlı kalmayı başaran Tatarların tarihlerine bakıldığında Tatarlar, savaşın getirdiği göç, açlık, zorla din değiştirme gibi zulümlerle karşılaşmıştır ve bunun sonucunda da her zaman yurt özlemi çekmiş ve iyi bir hayat kurma hayali kurmuşlardır (Zaripova Çetin, 2008, akt. Yılmaz, 2022: 336). Tatarlar köklü geçmişlerinin getirdiği kültürel unsurları Tatar Türküne özgü bir şekilde yaratımlarında kullanmışlardır. Tatar sözlü geleneği zengin bir yapıya sahip olmakla beraber, türküler bu sözlü gelenek içerisinde en özgün yaratımlardır ve Tatarların aşk, tören, kahramanlık, oyun, ayrılık üzerine birçok türküsü (Önal, 2010: 206) mevcuttur. Öyle ki Tatarların düğünlerinde (Dönmez, 2019: 105), yurt konulu şarkılarında/türkülerinde (Şahin, 1997: 76-291), nevrüz geleneklerinde (Önal, 2008: 90-91), göç kaynaklı duygularında (Kıran ve Kaplan, 2020: 146), yaşadıkları gurbetlerde (Mirsæetova, 2011: 123-126) ve mevsimlerle ilgili gelenek ve ritüellerinde (Zaripova Çetin, 2004) türkülerin büyük bir rolünün ve işlevinin olduğu görülür.

Anadolu'da türkü teriminin karşılığı olarak Tatarlar *cır* ya da *yır* (Keçeci, 2018: 6; Yakıcı, 2013: 453) sözcüğünü kullanırlar. Tatarların müzik geçişleri ve özellikle yırları köklü bir tarihe sahiptir (Keçeci, 2018: 6).

Tatarlar yırlarını icra ederken çeşitli enstrümanlar kullanırlar. Zaripova Çetin (2009: 78) Tatarların kullandıkları müzik aletlerinin *Kuray*, *dumbra*, *kubız*, *birgi* (*boru*), *davilbaz*

(*davul*) olduğunu, daha sonraki dönemlerde bu çalgılara *sornay*, *tanbur* ve *saz* gibi çalgıların eklendiğini, son iki yüzyılda da *ckripka* (*keman*) ve *garmun* gibi çalgıların öne çıktığını ifade ederek öz Tatar çalgılarında geçmişten günümüze kendini koruyan enstrümanın *Kuray* (bkz. Şekil 18) olduğu bilgisini verir. Ancak burada belirtmek gerekir ki daha önce de değindiğimiz üzere Kuray, Başkurlarda ve Tatarlarda ortak olmasına rağmen Tatarlardan ziyade Başkurlara daha yakın bir çalgıdır. Nitekim Başkurların Kurayı bayraklarına dahi işledikleri bilinmektedir. Başkurt bayrağı üzerinde bulunan Kuray çiçeği dostluğun sembolü olduğu gibi çiçeğin yedi yaprağı da Başkurlara birliği, beraberliği ve bütünlüğü getiren yedi boyu/topluluğu temsil etmektedir.

Şekil 18

Tatar Türk Halk Çalgılarından “Kuray”

Tatar yırlarının tasnifi meselesine gelindiğinde Yakıcı (2013: 453) Tatar türkülerini *Kıska Cır*, *Yola ve Uyn Yırları*, *Takmak*, *Beyit-Möncet* ve *Tarihi ve Lirik Cırlar* olarak sınıflandırmıştır. Bununla birlikte bu ana başlıklara diğer araştırmacıların yaptığı tasnifler ve Yakıcı'nın (2013: 453-485) verdiği bilgiler eklenirse şöyle geniş ve detaylı bir tasnif elde etmek mümkün olacaktır:

1. Tatar (Kazan Sahası) Türküleri

1.1. Kıska Cır

Konularına Göre:

- 1.1.1. Tormuş turında uylanular, kaygı-hesret, ömit, ışanıç cırlar (Hayat hakkında düşünceler, kaygı-hesret, umut, inanç cırları)
- 1.1.2. Yigitlik, uñganlı turındağı cırlar (Yigitlik, çalışkanlık hakkında cırlar)
- 1.1.3. Çitte behit izlevçiler, armagurlar, şahtiler turındağı cırlar (Komşu illerde baht arayanlar, armagurlar, madenciler hakkındaki cırlar)
- 1.1.4. Rekrutlar, sodatlar, esirler moñı (Acemi askerler, askerler, esirler kederi)
- 1.1.5. Tugan cir hem tugan yaknı sagınu cırlar (Yurda, ile özlem yırları)
- 1.1.6. Kızlar yazmışı turındağı boringı cırlar (Kızların yazgısıyle ilgili eski cırlar)
- 1.1.7. Şekirt cırları (Öğrenci cırları)
- 1.1.8. Duslık, tuganlık, meclis cırları (Dostluk, kardeşlik, meclis cırları)
- 1.1.9. Yeş gomir hem yeşev kadiri turındağı cırlar (Gençlik ve yaşamanın değeriyle ilgili cırlar)
- 1.1.10. Cır turındağı cırlar (Cırlarla ilgili cırlar)
- 1.1.11. Mehebbet cırları (Aşk-sevgi cırları)
- 1.1.12. Çeniçkili-şayan cırlar (İğneleyici mizahi cırlar)
- 1.1.13. Hat turındağı hem hat bitlerindeki cırlar (Mektupla ilgili cırlar, mektuplardaki cırlar)
- 1.1.14. Sovet çorındağı ictimagi-y-lirik cırlar (Sovyet dönemindeki içtimai-lirik cırlar).
- 1.2. Yola ve Uyın Yırları, Takmak
 - 1.2.1. Mecusilik hem boringı çorlardan kalgan şigriy süz örnekleri. İrimnar (Mecusilik ve eski devirlerden kalan manzum söz örnekleri. Lrımlar)
 - 1.2.2. Yıl fasılı (kalendar) bilen beyli poetik icar örnekleri (Mevsimlere bağlı şiir örnekleri)
 - 1.2.3. Tuy yolasına karagan cırlar (Toy geleneğine bağlı cırlar)
 - 1.2.4. Uyınnar. Uyın cırları (Oyunlar, oyun cırları)
 - 1.2.5. Biyü takmakları (Dans/raks takmakları)
- 1.3. Beyit-Mönet
 - 1.3.1. Oktyabrga Hetli Çor (Ekim Devrimine Kadarki Dönem)
 - 1.3.1.1. İctimagıy tormuş hem könküriş
 - 1.3.1.1.1. Tarihiy vakıygalar hem şahıslar turında
 - 1.3.1.1.2. Herbi-tarihiy beyitler

- 1.3.1.1.3. Cir, irik öçin beyitler
- 1.3.1.1.4. Totkinnar turında
- 1.3.1.1.5. İriksiz hizmet, avır zamana
- 1.3.1.1.6. Hatın-kızlarınıñ mihnetli yazmışı
- 1.3.1.1.7. Satirik hem yumoristik beyitler
- 1.3.1.2. Şehsi Facigaler (Suga batkan Gayşe, vd.)
- 1.3.1.3. Sak-sok beyitleri
- 1.3.2. Sovet Çorı (Sovyet Dönemi)
 - 1.3.2.1. İctimagiy tormış hem könküriş
 - 1.3.2.1.1. Yana cemgryet tözü öçin köreş yılları
 - 1.3.2.1.2. Böyik vatan suğışı beyitleri
 - 1.3.2.2. Şehsi beyitler
- 1.3.3. Mönecetler
 - 1.3.3.1. Tugan-üsken il
 - 1.3.3.2. Ana hem bala
 - 1.3.3.3. Gomir, yeşev hem ülim turında uylanmalar
- 1.4. Tarihi ve Lirik Cırlar
 - 1.4.1. Tarihiy Cırlar
 - 1.4.1.1. Bolgar çarına karagan cır örnekleri
 - 1.4.1.2. Kazan hanlığı çarına karagan cır örnekleri
 - 1.4.1.3. 1773- 1775 yıllardagı krestyan suğışı turında
 - 1.4.1.4. 1812 yılğı vatan suğışı turında
 - 1.4.1.5. Kaçkinnar hem tokinnar turında
 - 1.4.1.6. Patşa armiyesi, rekrutlar, soldatlar, esirler moñı
 - 1.4.1.7. Revolyutsion cırlar
 - 1.4.1.8. Şekirt sadaları hem cırları
 - 1.4.1.9. Oktyabr revol yutsiyesi hem grajdannar suğışı
 - 1.4.2. Lirik Cırlar
 - 1.4.2.1. Borıngı cırlar
 - 1.4.2.1.1. Tugan il, tugan yak
 - 1.4.2.1.2. Sotsial tormış, hesretli dönye
 - 1.4.2.1.3. Çit cirlerde behit izlevçiler moñı

- 1.4.2.1.4. Gomir ağıışı, yeşev kadiri
- 1.4.2.1.5. Hatın-kız yazmışı
- 1.4.2.1.6. Mehebbet cırları
- 1.4.2.1.7. Duslık, tunganlık, mecilis cırları
- 1.4.2.1.8. Şayan cırlar
- 1.4.2.2. Sovet çorında tungan cırlar
 - 1.4.2.2.1. Lenin turında
 - 1.4.2.2.2. Tungan cir hem yaña tormış turında
 - 1.4.2.2.3. Böyük vatan suğıışı hem tınıçlık turında
 - 1.4.2.2.4. Yeşlik hem mehebbet cırları

Tatar türkülerinin detaylı tasnifinden sonra Tatar Türklerinin türkülerinin incelenmesi safhasına geçilebilir. İncelenen altı Tatar türküsünden ilki olan *Taşkay/Taşkay*'ın sözleri sözleri şöyledir:

Taşkay kibik batır yuk idi,
Ceyelerden çıkkan uk idi;
Birilmes te idim Bikzenteyge,
Kasta idim, halim yuk idi.

Taşkay gibi kahraman yoktu,
Yaydan çıkmış oktu;
Teslim olmazdım Bikzentey'e
Hasta idim, halim yoktu.

Parsa bilen Buzlav arasında
Kelte kibik suldat tizilgen;
Sugışır da idim suldat bilen,
Baksam, kitsen barım üzilgen.

Parsa ile Bozlav arasında
Kertenkele gibi asker dizilmiş;
Savaşır idim asker ile,
Baktım, topuzumun bağı kopmuş.

(...)

Anay kebem minim un kaşım,
Yeş helelim minim sul kaşım;
Un min çakırımnan kaçıp kilem,
Kazık yıldız minim yuldaşım

Anacığım benim sağ kaşım,
Genç helalim benim sol kaşım;
Binlerce kilometreden kaçıp gelirim,
Çoban Yıldızı benim yoldaşım.

(...)

Karangı tünnerde aylar kalka
Kaygılı kişiye yürirge;
Mina huday yazgan miken

Karanlık gecelerde aylar kalkar
Kaygılı kişiye yürümeye;
Bana Mevlam yazmış mıdır,

Kayıp tujan ilni kürirge.

Dönüp memleketimi görmeyi.

Ay-hay Andilinin urmanı,
Burıla-sarıla kitken yulları;
Tutsam, tirilete tunar idim,
Andilinin Alimmullanı.

Ahi Andili'nin ormanı,
Kıvrılıp giden yolları;
Tutsam diri diri donardım,
Andili'nin Âlim mollayı (URL 91).

Türküde ay ve yıldız motifinin varlığı görülür. Hemen belirtmek gerekir ki türküde *Kazık Yıldız* ibaresi dikkat çekmektedir. Her ne kadar *Çoban Yıldızı* şeklinde Türkiye Türkçesine çevrilse de Türklerin, dünyanın onun ekseninde döndüğüne inandığı *Temir Kazık* diğer bir adıyla *Kutup Yıldızı*'na bir gönderme olduğu aşikârdır. İster Kutup Yıldızı olsun ister Çoban Yıldızı olsun her iki yıldızın da Türk mitolojisinde ve Türk kozmolojisinde ne denli büyük bir yere sahip olduğu bilinen bir gerçektir.

İkinci olarak ele alınan Tatar türküsü kısa/kıska cırlar/yırlar sınıfına giren *Yazmıştan Uzmuş Yuk/Kaderden Kurtulan Yok*'tur. Bu yılda ise Ülker Yıldızı motifini görürüz. Hemen belirtmek gerekir ki Yitiken (yedi hanlar) veya **Cetigen** -ki aşağıdaki türküde Cidigen diye geçmektedir- yıldızının Büyükayı yıldız takımı için kullanılan bir ifade ya da adlandırma olduğu bilinmektedir. Bazı anlatımlarda söylenmek istenen yıldız farklı bir yıldızın adıyla ifade edilmeye çalışılır yani bir terim karmaşası söz konusudur ve bu da halk söylenceleri söz konusu olduğunda doğal karşılanması gereken bir durumdur. Nitekim yapılan çeviri de göz önünde bulundurulursa Ülker Yıldızı için Büyükayı Yıldızı'nın adının kullanıldığı görülür. Buradaki kullanımdan kasıt Ülker Yıldızı olsa gerektir. Nitekim türkünün bağlamına bakıldığında da ayrılık ve bu ayrılığın verdiği acının söz konusu olması bu görüşümüzü desteklemektedir. Türk kozmolojisinde Ülker Yıldızı, Türk halkı tarafından ayrılıklara ve acılara sebep veren bir yıldız olarak bilinir. Bu türkü içerisinde işlenmesi bu anlamda manidar olduğu gibi Türk kozmolojik inancının da halen türkülerde yaşadığının kanıtıdır. Türkünün sözleri şöyledir:

Ak külmekkeylerim ak tügil,
Ak külmekkey kiyer çak tügil;
Uynar da idim, küler de idim,

Ak gömleklerim ak değil,
Ak gömlek giyecek devir değil;
Oynar da idim, güler de idim,

Elle nige künilim şat tügil.

(...)

Cidigen yıldızın kuyruğı

Bunla miken tannarga;

Biznin bulay munayular

Meglüm miken allaga.

(...)

Uyıl, etniğiz, uyık diriğiz,

Uyıl, diriğiz, mina da;

Uyıl, diftğiz, min tüşemin,

Yeşiy almıym dünyada.

Peki niye gönlüm şad değıl.

Ülker Yıldızı'nın kuyruğı

Sarılr mı tanlara;

Bizim bu kaygılanmamız

Malum mu Allah'a.

Açıl deniz, açıl deniz,

Açıl deniz, bana da;

Açıl deniz, ben gelirim,

Yaşayamadım dünyada (URL 92).

Üçüncü sırada incelemeye tabi tutulan Tatar türküsü düğün türküsü sınıfında değerlendirilen *Kiyev Tipse/Damat Teperse*'dir. Türküde yıldız motifinin öne çıktığı görülür:

Havada bér yoldız bar,

Nekıyıp yoldız, yoldız;

Şul yoldız cirge töşse,

Bulıp köndéz, bulıp köndéz.

(...)

Küpérden üte-üte

Kürdém siné, kürdém siné;

Küp halık arasında

Sevdém siné, sevdém siné.

Havada bir yıldız var,

Nekıyıp yıldız nekıyıp yıldız

Şu yıldız yere düşse,

Olur gündüz olur gündüz.

Köprüden geçe geçe,

Gördüm seni, gördüm seni.

Çok halk arasında,

Sevdim seni, sevdim seni (Dönmez, 2019: 233-234).

Türk kozmolojisine dair motifleri Tatar gurbet türkülerinde de görmekteyiz. Nitekim burada sevgili aya, güneşe ya da yıldıza benzetilir. Sevgiliye özlem duyuldukça da kişi güneşe, aya ya da yıldıza bakarak sevgilisini düşünerek özlem giderir. Dördüncü ve beşinci sıralarda incelenen iki türkünün ilgili kısımlarında da bunu görmekteyiz:

Ay yanında yaqtı yoldız

Ayning ung yaqlarında,

Ay yanında parlak yıldız

Ayın sağ tarafında,

Tilmerep ayğa qarıymın
Sağıngan çaqlarımda.

Yoruluncaya kadar aya bakıyorum
Özlediğim anlarda

(Nasıryi, 2005, akt. Mirsaetova, 2011:69).

***Aylarğa qarıym mikän,
Könnärgä qarıym mikän,***
Bik sağıngan könnäremdä
Kemnärgä qarıym mikän?

***Aylara mı ben baksam,
Güneşe mi ben baksam,***
Pek özlediğim anlarda
Kimlere baksam acaba?

(Nasıryi, 2005, akt. Mirsaetova, 2011: 69).

Altıncı ve son olarak incelenen Tatar türküsü *Sabadan Qalqtım/Sabahtan Kalktım* 'dır.
Türkünün sözleri şöyledir:

Sabadan qalqtım, etrafa baqtım,
Ağlaya-sızlaya çantamı taqtım,
Balayı-çağayı yolda bıraqtım,
Yazımız boyledir, yanar-küerim.

Kokteki yıldızları sayan olur mı,
Menim bir derdim var, bilen olur mı,
Dertlerimiñ epsine derman olur mı,
Yazımız boyledir, yanar-küerim.

Kokteki yıldızları sayan tapılmaz,
Menim biñ derdim var, bilen bulunmaz.
Men seni dost belledim, sen oldıñ duşman,
Yaptığı işiñe olursıñ peşman.
Yazımız boyledir yanar-küerim (Keçeci, 2018: 72).

İncelenen örneklerden görüldüğü üzere Tatar Türk halk türkülerinde Türk kozmolojisine dair birçok örneğe rastlanmaktadır. Bütün bunlar Türk mitolojisi ve kozmolojisine dair ortak kültürel hafızanın ve kodların Tatar halk yırlarında yaşadığını göstermektedir. Kimi zaman motif olarak kimi zaman bir benzetim unsuru olarak karşımıza çıkan bu

örüntülerin kozmolojik olarak kökleri derindedir. Bu simgesel, sembolik anlatım biçimi ya da ifade ediş şekli Türklerin doğayla iç içe yaşamlarının, doğanın döngüselliğine ve bütünselliğine duydukları derin saygının bir göstergesidir. Bu nedenle Tatar türkeleri ve genel anlamda da Türk dünyasında türküler sadece bir müzik türü olmanın ötesinde, Türklerin evren ve yaşamla kurdukları ruhsal ve kültürel bağları derinlemesine ifade eden önemli bir kültürel miras niteliği taşır.

4.2.18. Türkmenistan Türkleri Türkeleri

Türkmenistan, Orta Asya'nın güneyinde bulunan bir ülkedir (Özkan, 2010: 6). Türkmenistan coğrafyası eski çağlardan bu yana birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır ve Türkmenistan halkının tarihi 5-6. yüzyıllardaki Göktürk devletine dayanmaktadır (Uluslan, 2009: 15). Bu açıdan başkenti Aşkabat olan Türkmenistan'da yaşayan (Şahin, 2012: 289) Türklerin de bu köklü geçmişin sonucu olarak Türk dünyasındaki diğer Türkler gibi zengin bir sözlü edebiyata sahip olduğunu söylemek gerekir. Nitekim Tüfenkçi (2021: 5-7) Türkmen sözlü geleneğinin ve edebiyatının çok zengin olduğunu, Türkmenlerin sözlü kültürlerine sahip çıkarak günümüze kadar getirdiklerini ifade eder ve Türkmenistan edebiyatını *İşgal Öncesi Dönem*, *Çarlık Rusya Dönemi*, *Sovyetler Birliği Dönemi* ve *Bağımsızlık Dönemi* olarak dört aşamada incelemeye tabi tutar.

Türkmenistan türkeleri, Türkmenlerin kendilerini, duygularını ve hislerini ifade ettiği çok kıymetli halk yaratımlarındandır. Anadolu'daki türkü teriminin karşılığı olarak Türkmenistan'da *aydım*, *öleñ (üleñ, hay öleñ)*, *leyeran* ve *yar yar* terimlerinin, bununla birlikte yaygın olarak da *aydım* teriminin kullanıldığı bilinmektedir (Yakıcı, 2013: 491).

Türkmen halk edebiyatında büyük bir yer tutan halk aydımları, yüzyıllardan beri Türk halk müzisyeni olan *bahşılar* tarafından icra edilmiştir (Şahin, 2022: 216). Bununla beraber hemen belirtmek gerekir ki saz eşliğinde türkü söyleyenlere *bahşi* denir; *bahşi* ile *halk şairi* farklı kavramlar olmakla beraber *bahşi*, *halk müziği sanatçısı* karşılığındadır ki bunlar usta malı çalıp söylerler (Çınar, 1996: 356).

Türkmen yaşantısında ve geleneğinde türküler son derece önemli yer tutarlar. Öyle ki bunu düğünde söylenen türkülerden (Sağlık, 2006: 80), Türkmen halk sahasında önemli bir yer tutan Koroğlu destanları ve bu destanların anlatım türkülerine (Eyeberdiyeva, 2022: 22) kadar birçok alanda görmekteyiz. Türkmenler kendi toplumları içerisinde müziği bir halk eğitim aracı olarak görmüş ve bu yönde müzikten istifade etmişlerdir (Çakır, Dinç ve Polat, 2012: 460).

Türkmen müziğini *Duygusal Müzik, Aşikâre, Hamaset ve Kahramanlık Müziği ve Bayram Müziği* olarak dört ana başlıkta tasnif eden Alkaki (2021: 113-114), Türkmen müzik aletlerine örnek olarak da Kemeñçe/Gıçak (bkz. Şekil 19), Kopuz, Ney, Düdük ve Dutar'ı örnek gösterir. Farklı seslere sahip olan bu enstrümanlar Türkmen müziğinin çalgı kemiğini oluşturduğu için çok önemli ve esas bir yere sahiptirler.

Şekil 19

Türkmenistan Türk Halk Çalgılarından “Gıçak (Gıçak)”

Türk dünyasındaki diğer topluluklarda olduğu gibi Türkmenistan Türklerinin türkülerinde de Türk mitolojisi ve kozmolojisine dair birçok unsur ve motif bulunmaktadır. Bu anlamda incelenen altı Türkmenistan türküsüne bakıldığında, ilk sırada, Türkmen düğünlerinde damadın yakınlarının gelinin yüzünü görmek istediklerini anlatan bir türkü örneği görülür. Sözleri incelendiği zaman ay motifinin ön plana çıktığı türkünün ilgili kısmı şöyledir:

Asmanda ayıñ bolayın noy noy
 Çeynekde çayıñ bolayın noy noy
 Tur yerinñen kelineke noy noy
 Seniñ baldızıñ bolayın noy noy

Gökyüzünde ayın olayım noy noy
 Çaydanlıkta çayın olayım noy noy
 Kalk yerinden yenge noy noy
 Senin yengen olayım noy noy

(Şahin, 2022: 222).

İkinci olarak ele alınan türküde de damadın kız kardeşleri gelinin gizlice ağabeylerine baktığını ima eden sözler söyleyerek gelini utandırmaya çalışırlar. Türkünün sözlerinde ay ve ayrıca yıldız motifinin varlığı görülür. İlgili kısım şöyledir:

Asmandäki ay mamaya noy noy
Yanındäki yıldızıya noy noy
 Barıp aydıñ kelekeme noy noy
 Biller şonuñ baldızıya noy noy

Gökyüzündeki ay anneye noy noy
Yanındaki yıldıza noy noy
 Varıp söyleyin yengeme noy noy
 Bizler onun baldızıyız noy noy

(Şahin, 2022: 223).

Türkmen düğünlerinde gelin evden çıkarken gelinin annesinin ve akrabalarının ağlatılması amaçlanır. Bunun için türküler söylenir. Gelini, annesini ve gelinin yakınlarını ağlatmak için söylenen türkünün sözlerine bakıldığı zaman Türk kozmolojisinde önemli bir yere sahip olan ay motifinin varlığını görürüz. Üçüncü sırada incelenen türkünün ilgili kısmı şöyledir:

Asmanda ay oynayar-a noy noy
 Yerde çäwüş gaynayar-a noy noy
 Kelnekem alıp gaytsag-a noy noy
 Uyacağı aghıyar-a noy noy

Gökyüzünde ay oynar-a noy noy
 Yerde çaydanlık kaynar-a noy noy
 Yengemi alıp dönsek-e noy noy
 Kız kardeşi ağlıyor-a noy noy

(Şahin, 2022: 223).

Türkiye’de mâni türüne yakın olan fakat Türkmenistan’da ezgili bir biçimde söylenen Leleler/Maniler (Şarkılar) sınıfına giren, kızların toplu olarak ezgili bir biçimde dile getirdikleri dördlükler, şarkılar söz konusudur. Bizim de inceleyeceğimiz Lele’de ay motifi öne çıkmaktadır. Dördüncü sırada ele alınan *Ay Dogupdır Diydiler/Ay Doğmuş Dediler* adlı türkünün ilgili kısmını şöyle vermek mümkündür:

Ay dogupdır diydiler,
Aylanıpdır diydiler,
Altın övsüp Meleguş,
Saylanıpdır diydiler.

Ay doğmuş dediler,
Dönüp dolaşmış dediler,
Altına çalan Meleguş,
Seçilmiş dediler (URL 93).

Türkmen kadınlarının bahtlarını tespit etmek için nevrüzde oynadıkları, şarkılar ve türküler ihtiva eden oyunlar vardır. Boncuk atarak oynandığı için *Boncukattı* (Uca, 2007b: 170) ya da *Moncugatdı* olarak isimlendirilen bu oyunların söylem açısından zengin olduğu gibi birçok kültürel unsuru da bünyelerinde barındırmaları şaşırtıcı olmasa gerektir. Beşinci sırada incelenen *Yokarda Yıldız, Oğlan/Yukarıda Yıldız, Oğlan* adlı Boncukattı/Moncugatdı'da da yıldız motifinin varlığından haberdar oluruz. Türkünün ilgili kısmı şöyledir:

Yokarda yıldız, oğlan,
Telpegi gündüz, oğlan,
Gelsen hem gice gelgin,
Gelmeğin gündüz, oğlan.

Yukarıda yıldız, oğlan,
Kalpağı kunduz, oğlan,
Gelirsen de gece gel,
Gelme gündüz, oğlan (URL 94).

Altıncı sırada incelenen Türkmenistan türküsü *Aydımçı Döwletgeldi Ökdirow* tarafından icra edilen *Öň El Bulap, At Saldygym, /Ön El Edip At Saldığım*'dir. Türkünün sözleri şöyledir:

Öň el bulap, at saldygym,
Çöller bolýar gül-gülüstan
Ya jan berip, jan aldygym,
Ýurtda gezyär halklar mestan.
Türkmenistan Türkmenistan!

Ön el edip at saldıgım (hücum ettiğim)
Çöller oluyor gül-gülüstan
Ya can verip can aldığım
Yurtta geziyor halklar mestan
Türkmenistan Türkmenistan!

Güneş nurundan nurana,
Ülkäm mährıbandyr jana,
Aýdym aýdyp, gana-gana,
Oña düzerin men dessan,
Türkmenistan Türkmenistan!

Güneş nurundan aydın,
Ülkem sevgilidir cana,
Şarkı söyleyip kana kana (doya doya)
Ona yazarım ben destan
Türkmenistan Türkmenistan!

Sapalydyr zähmetleri,	Neşelidir zahmetleri,
Altyn berýär alyn deri,	Altın veriyor alın teri,
Gözellenip her bir yeri,	Güzellenerek her bir yeri,
Boldy bugün bagy-bossan,	Oldu bugün bağ bostan (Yemyeşillik, güzellik)
Türkmenistan Türkmenistan!	Türkmenistan Türkmenistan!

Güyjümüzden jeýhun daşýar,	Gücümüzden Ceyhun taşıyor,
Murgap bilen sesin goşýar,	Murgap ile yarışıyor,
Garagumda suwuň joşýar,	Karakum'da suyun coşuyor,
Çaýlar akıp gezyär her ýan.	Çaylar (çeşmeler) akarak geziyor her yan.
Türkmenistan Türkmenistan!	Türkmenistan Türkmenistan!

(URL 95).

Türküde güneş motifinin öne çıktığı görülür. Güneş kadim zamanlardan beri Türk kültüründe kutsal görülmüştür. Güneş kutsal olduğu gibi onun nurlu ışığı da tıpkı nurlu ay ışığında olduğu gibi kutsal ve özeldir. Türkmenistan türkülerinin incelenmesi sonucu Türk kozmolojisine dair birçok motifin türküler içerisinde varlık gösterdiği görülür.

4.2.19. Uygur Türkleri Türküleri

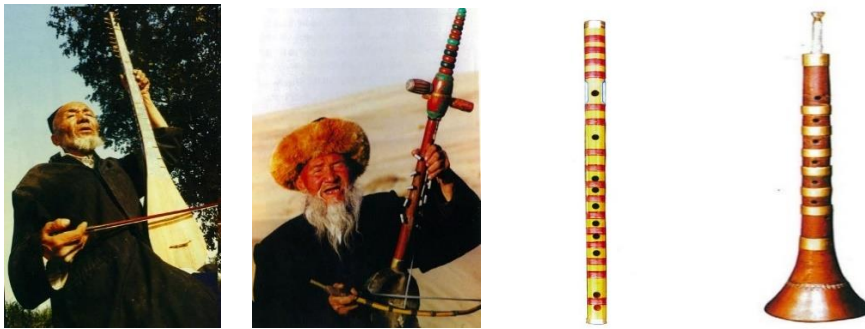
Büyük Türkistan olarak adlandırılan coğrafyanın doğal bir parçası olan Uyguristan (Doğu Türkistan)'da (Saluk, 2008: 22) yaşayan Uygur Türkleri tarih boyunca yaşadıkları birçok olumsuzluğa rağmen Türk kültür ve geleneğini geçmişten geleceğe taşımayı başarmışlardır. Uygur adının anlamına ve etimolojisine dair ilk bilgilere Çin yıllıklarında rastlanmakla beraber Türk kaynaklarında ise Uygur adı ilk defa Bilge Kağan Abidesi'nde 716 senesinde meydana gelen olaylar esnasında zikredilmiştir (Öger, 2008: 11).

Uygur Türkleri çok zengin bir sözlü edebiyata ve mirasa sahiptirler (Ardoğan, 2009: 1). Bu zenginliği Uygurların müziğinde (Savut Udmuş, 2016: 133), makamlarında (Savut Udmuş, 2015: 126) görmek mümkündür. Uygur Türklerinde türkülerin yeri son derece ayrıdır. Türküleri, düğün ve bayramlardan, nevruz kutlamalarına kadar (Karaman, 2002: 19; Uca, 2007a: 145) birçok kültürel olayın icrasında görmek mümkündür.

Anadolu’da türkü teriminin karşılığı olarak Uygurlar *Koşak/Halk Koşakları* terimini kullanırlar (Yakıcı, 2013: 494). Halk Koşakları, Uygur Türklerinin duygu, düşünce ve hissiyat dünyasının bir aynası pozisyonundadır. Uygur halk koşakları birçok enstrümanla icra edilirler (bkz. Şekil 20). Uygur çalgıları da Uygur halk müziği gibi çok zengindir. Nitekim Doğu Türkistan Uygur Türklerinde varlığı bilinen ve kullanılan 63 çeşit müzikal enstrümandan söz edilmektedir. Bunlar: 1- Adi Dap, 2- Sol dap, 3- Baksi dapı, 4- Dap Dumbağı, 5- İki terepiye vurulgan dumbak, 6- İki tarlık giçek, 7- Türk tarlık giçek, 8- On tarlık giçek, 9- Qol tevrilvazi, 10- Cen tevrilvazi, 11- Tevrilvazi dumbağı, 12- Yerlikçi ravap, 13- Qeşgar ravap, 14- Dolan ravap, 15- Qaş ravap, 16- Baş nağra, 17- Ottura nağra, 18- Ayağ nağra, 19- Nağra dumbağı, 20- Qeşgar Dutarı, 21- Hoten Dutarı, 22- Üç tarlık tambır, 23- Beş tarlık tambır, 24- Ney, 25- Ney (on töşülük), 26- Çapayi, 27- Cup sepayi, 28- Gumuz, 29- Qmuz, 30- Tugtag, 31- Togtay Dumbağı, 32- Sataş, 33- Satar, 34- Qalın, 35- Kiçik zin, 36- Çon zin, 37- Piyale, 38- Qulüle, 39- Gunya, 40- Çakçu, 41- Çüptaş, 42- Dumbra, 43- Yelle, 44- Çan, 45- Aygeni, 46- Hopey, 47- Burman, 48- Dempa, 49- Qaba, 50- Skripka, 51- Cuney, 52- Kaçar Suney, 53- Kurney, 54- Betcagor, 55- Kexauze, 56- Çuhar tar, 57- Hoştar, 58- Site, 59- Beştar, 60- Guntar, 61- Ziltar, 62- Yencin, 63- Çun (Alptekin, 1978, akt. Gerçek, 2013: 102-104).

Şekil 20

Uygur Türk Halk Çalgılarından “Satar (Setar)/ Dolan Giçeki/ Nay (Ney)/ Sunay (Zurna)” (Sol Baştan)

Uygur Halk Koşakları çok geniş konuları işleyebilmekle beraber içerik özellikleri göz önüne alındığında şöyle bir tasnif yapılabilir:

A. Aşk-sevgi konulu koşaklar

- B. Evlilik ve düğün konulu koşaklar
- C. İş ve işçilerin durumunu ele alan koşaklar
- D. Tarihî olaylar ve kahramanları ele alan koşaklar
- E. Dinî ve geleneksel günleri konu alan koşaklar
- F. Gurbet ve özlem ile ilgili koşaklar (Tüccarlar, 2019: 17-38).

Uygur Türk halk koşakları hakkında verilen bilgilerden sonra koşakları inceleme aşamasına geçilebilir. Uygur halk koşakları Türk dünyasındaki diğer toplulukların türkülerinde olduğu gibi Türk kozmolojisine dair taşıdıkları unsur ve motifler bakımından son derece zengin bir yapıya sahiptirler. İncelenen altı Uygur türküsünden ilki Dolan meşrebi (Dolanlar eğlenceye düşkün bir Uygur boyudur) esnasında okunan bir koşaktır. Koşakta ilgili kısım şöyledir:

Ay bilen kün dost iken

Çolpanga hemra yok iken

Ahunumden sorısam

Aşıkka nika yok iken

251).

Ay ile güneş dost imiş

Çoban Yıldızı'na eş yok imiş

Hocadan sorduğumda

Âşığa nikah yok imiş (Turdi, 1982, akt. Kaya, 2004:

Verilen Uygur koşağında Türk kozmolojisine ait üç büyük unsurun da dörtlük içerisinde aynı anda yer ettiği görülür. Ay, Güneş ve Çoban Yıldızı bu anlamda öne çıkmıştır. Türküde ay ile güneş dost olarak tasavvur edilmiştir ve Çoban Yıldızı'nın da eşsiz ve tek olması vurgulanmıştır. Bu türkü sözünden de hareketle Türk mitolojisinin ve kozmolojisinin geçmişten günümüze türkü yaratımları içerisinde nasıl kodlanmış olduğu ve Türk kültür ve belleğinin kaybolmayıp varlığını ne derece devam ettirdiği görülür.

İkinci olarak incelenen koşak da Anadolu'daki atışma türündedir. Bu atışmada erkek ve kız atışırılar. Erkek sözlerinde kızı güzelliğinden ötürü aya benzetmektedir. Ayın burada bir benzetim unsuru olarak karşımıza çıktığı görülür. Atışmanın sözleri şöyledir:

Erkek:

Dilberim ay yüzüne

Zeytüne dek halın bolay

Dilberim ay yüzüne

Zeytin renginde benin olayım

Kiçe yanında yıtıp
Kündüz hırıdarınn bolay

Gece yanında yatıp
Gündüzün müşterin olayım

Kız:

Atlanıp sehrağa çıksan
Kamçı destiñ men bolay
Bar elniñ közi sende
Til tumarıñ men bolay

Ata binip köye gidersen
Kamçına sap ben olayım
Bütün elin gözü sende
Nazarlığın ben olayım

Erkek:

Taluçi talga tigemdu
Taluçi taldın yırak
Meylimiz sizge tüşüptü
Öyimiz andın yırak

Dalın ucu dala değer mi
Dalın ucu daldan uzak
Gönlümü size kaptırdım
Evimiz ondan da uzak

Kız:

Öy yırakı bolsa bolsun
Köngül yırakı bolmısın
İkkimiz aşna bolaylı
Öydikiler tuymısın
252).

Evimiz uzak olursa olsun
Gönlümüz uzak olmasın
İkimiz dost olalım
Evdekiler duymasın (Turdi, 1982, akt. Kaya, 2004:
252).

Üçüncü olarak incelenen Uygur türküsünde Ay ve Çoban Yıldızı'nın varlığı görülür.
Ayimsen/Ayımsın adlı türkünün sözleri şöyledir:

Gülbégimniñ içide,
Her yan qarap sayraymen.
Men yarimni séğinsam,
Ay-Çolpanğa qaraymen.

Gül bağımın içinde,
Her yana dönüp öterim.
Ben yârimi özlesem,
Ay'a Çolpan'a bakarım.

Asmandiki ayimsen,
Köñlümdiki yarimsen.
Méni otta köydürgen,
Xuşxuyluq xumarimsen.

Gökyüzündeki ayımsın,
Gönlümdeki yârimsin.
Beni ateşte yandıran,
Neşeli tutkumsun.

Kéçeyétip çüş kördüm	Gece yatıp düş gördüm,
Tolun ay qoynumda dep.	Dolun ay koynumda diye.
Ah dep oyğınip kettim.	Ah diye uyanıp kalktım,
Pah yürügüm köydi dep.	Oh yüreğim yandı diye.
Aynı-ayğa qataymu?	Ayı aya katayım mı?
Künni küne qataymu?	Günü güne katayım mı?
Yârim derdiñde séniñ,	Yârim derdinden senin,
Pencireñde yataymu?	Pencerende yatayım mı? (Ukşal, 2019: 68).

İncelenen dördüncü türkü Uygur “yar-yar” koşaklarından. Bu yar-yar koşağında gelin ve damat methedilmektedir. Gelin ve damadın, güneşin ve ayın uyumu, gökteki beraberlikleri gözetilerek bu kozmolojik unsurlara benzetildiği görülür. Güneş ve ay nasıl birbirini gökte tamamlıyorsa gelin ve damat da öyle birbirini bulmuş ve tamamlamışlardır. Ayrıca güzellik, yakışıklılık ve parlaklık anlamı da ihtiva etmektedir. İlgili kısım şöyledir:

Biriñ mervayit, biriñ mercan,	Biriniz inci, biriniz mercan,
Tépişipsiler, yaru-yar.	Buluşmuşsunuz, yâr u yâr.
Biriñ ayu biriñ quyaş,	Biriniz ay, biriniz güneş,
Çépişipsiler, yaru-yar.	Yarışmışsınız, yâr u yâr (İnayet, 2013: 29).

Beşinci sırada incelenen Uygur türküsü *Hemdem Yarey/Yoldaş Yâr*'dır. Daha önce verdiğimiz Dolan meşrebi esasında okunan koşağın farklı bir varyantıdır. Bu koşakta da Ay, Güneş ve Zühre Yıldızı'na gönderme yapılmaktadır. Daha önce verilen bilgilerden de hatırlanacağı üzere Çoban Yıldızı'nın diğer adları Solbon, Çolpan, Kervan, Kervankıran, Zühre, Venüs, Seher ve Dan Yıldızı'dır. Çoban Yıldızı'nın Türk mitolojisinde ve kozmolojisinde ne denli büyük bir yere sahip olduğu bilinmektedir; Çoban Yıldızı gökyüzündeki yıldızların başı olarak tasavvur edilir. Diğer yıldızlar hayvan sürüsü olarak, Çoban Yıldızı da bu hayvanları güden çoban olarak düşünülmüştür. Burada Türk kültür ve yaşamında önemli bir yere sahip olan hayvancılığın yansıması görülür. Nitekim Çoban Yıldızı'nın asıl adının Çolpan Yıldızı'ı olduğu çolpanın da anlam olarak parlayan, parıldayan olduğu verilen bilgiler arasındaydı. Ay, Güneş, Kutup Yıldızı (Temir Kazık), Çoban Yıldızı ve Ülker Yıldızı'nın Türk kozmolojisinde öne çıkan unsurlar

olduğu görülmektedir. Türküye bakıldığında ise ilgili kısımda bu unsurların motif olarak şöyle varlık gösterdiği görülür:

Ay bilen kün dos éken

Çolpañğa hemrah yoq éken

Ahunumden sorasam

Adaşka nikah yo téken.

Ay ile güneş dost imiş

Zühre Yıldızı'na yoldaş yokmuş

Mollamdan sorarsam

Arkadaşa nikah yok demiş (Tüccarlar, 2019: 120-263).

Altıncı ve son olarak incelenen Uygur türküsü Dolan Uygurlarına aittir ve siyasi parti üzerine söylenmektedir. Türkü hacimli bir yapıya sahip olduğu için ilgili dörtlükleri (5.,6.,8. ve 14. dörtlükler) vermekle yetiniyoruz. İlgili dörtlükler sırasıyla şöyledir:

Aydiñ qıptu her yaqni,

Asmandiki tolun ay.

Partiyiniñ vaqtida,

Qazan may, çömüçmü may

Aydınlattı her tarafi,

Gökyüzündeki dolunay.

Partinin vaktinde,

Kazan yağ, kepçe de yağ.

Quyaş çiqti tañ bilen,

Üstimizge nur çéçip.

Başlap mañdi partiyem,

Bizge parlak yol éçip.

Güneş çıktı şafak ile,

Üstümüze nur saçıp.

Başlayıp yürüdü partim,

Bize parlak yol açıp.

Oğut berduq, su berduq,

Ziraetke, otyaşqa.

Partiyimiz oxşaydu,

Asmandiki quyaşqa.

Gübre verdik, su verdik,

Ziraata, sebzeje.

Partimiz benziyordu,

Gökteki güneşe.

Bayraqtiki beş yultuz,

Bextimizniñ gülidur.

Dilimizni yorutqan,

Mavcuşiniñ sözidur.

Bayraktaki beş yıldız,

Bahtımızın gülüdür.

Gönlümüzü aydınlatan,

Mavcuşinin sözüdür

(Muhemmet ve Ehet, 2009, akt. Kılıç, 2017: 197-301).

İncelenen örneklerden hareketle Uygur Türklerinin türkülerinde çok sayıda Türk mitolojisine ve kozmolojisine dair motife rastlanmıştır. Türk dünyasındaki diğer Türk

toplulukları gibi Uygurlar da bu anlamda zengin bir birikime sahiptirler. Tabii olarak burada en önemli nokta türkülerin içerisinde barındırdığı kültürel unsurlar ve bu kültürel unsurların halen yaşamasıdır. Bütün Türk topluluklarındaki gibi kültür ve yaratım ürünlerine ait ortak bellek halen canlıdır.

Sonuç olarak, Türk dünyası türküleri, Türk mitolojisi ve kozmolojisi ile derin bir bağa sahip olup, bu kültürel mirasın önemli unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır. On dokuz Türk topluluğuna ait türküler üzerinde yapılan incelemeler, mitolojik ve kozmolojik eksen doğrultusunda değerlendirildiğinde, bu türkülerin çoğunun kozmolojik unsurları içerdiğini ortaya koymuştur. Türkülerde en çok kullanılan göksel cisimler arasında Ay, Güneş, Kutup Yıldızı, Ülker Yıldızı, Çoban Yıldızı, Samanyolu yıldız takımı, Büyük ayı yıldız grubu, Küçük ayı yıldız grubu, Ülgü Yıldızı ve Üç Arkar (Orion) yıldız grubu bulunmaktadır. Türk mitolojisi ve kozmolojisiyle ilişkili türkülerin bir kısmı, doğrudan efsane kaynaklı iken, diğerleri kozmolojik unsurları motif olarak bünyesinde barındırmaktadır. Türkiye’de ve Türkiye dışındaki Türklerin türkülerinde, bünyesinde motif barındıran türkülerin efsane kaynaklılara göre daha çok olduğu elde edilen veriler arasındadır. Bununla birlikte yapılan araştırma ve incelemeler motif içerikli olduğu düşünülen bazı türkü örneklerinin aslında efsane kaynaklı olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu, türkülerin kökenlerine dair yeni bir bakış açısı sunmakta ve bu eserlerin incelenmesinde daha derinlemesine bir yaklaşımın gerekliliğini vurgulamaktadır. Göksel cisimler, türkülerde sadece dekoratif unsurlar olarak değil, aynı zamanda kültürel ve ritüelistik değerler olarak da karşımıza çıkmaktadır. Güneşe, aya ve yıldızlara yönelik yapılan kurban kesme ve çeşitli ritüeller, bu gök cisimlerinin kutsallığını ve toplum üzerindeki etkilerini göstermektedir. Özellikle Çoban Yıldızı ve Kutup Yıldızı gibi göksel cisimler, efsanelerde ve destanlarda önemli bir yer tutmaktadır. Çoban Yıldızı’nın efsane kaynaklı olması, Kutup Yıldızı’nın Oğuz Kağan Destanı’nda yer alması ve bu yıldızlarla beraber diğer yıldızların da türkülerde varlık göstermeleri bu kozmolojik unsurların anlatı dünyasında ne kadar derin bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Güneş, ay ve yıldızlar, aynı zamanda güzellik benzetim unsuru olarak da kullanılmakta ki bu, göksel varlıkların insan hayatındaki estetik değerini vurgulamaktadır. Genel olarak, Türk dünyası türküleri, Türk mitolojisi ve kozmolojisinin derin izlerini taşıyarak, bu kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir rol oynamaktadır. İncelemeler sonucu

ortaya çıkan veriler, Türk kültürünün zenginliğini ve derinliğini ortaya koymakla beraber Türk mitolojisine ve kozmolojisine dair bilgi ve pratiklerin simge, sembol ve motifler aracılığıyla türküler içerisinde halen yaşadığını göstermektedir. Bununla birlikte ortak motiflerin ve kullanımların da Türk dünyası ortak bellek ve kültür kodlarının doğal bir sonucu olduğu unutulmamalıdır.

SONUÇ

Türk milleti, dünya üzerinde varlık gösterdiğinden beri gelenek görenekleriyle ve gerek maddi gerekse de manevi olarak oluşturduğu kültürel unsurlarla kendine has bir millet olma özelliği göstermiştir. Türkler, evreni, dünyayı ve dünyadaki varlıkları, göğe ve yere ait unsurları kendine özgü düşünce tarzıyla düşünmüş ve yorumlamıştır. Bu anlamda geçmişten geleceğe oluşan kültürel değerlerde bu düşünce tarzının ve bu düşünceyle oluşmuş inançların izlerini görmek mümkün olmaktadır.

Kadim Türklerde dünya, doğa ve bilhassa dünyada bulunan varlıkların birçoğu canlı olarak tasavvur edilmiştir. Bu anlamda dünyayı aydınlatan güneş, geceyi aydınlatan ay, yıldızlar ve yıldız takımları da bu inanıştan nasibini almıştır. Türklerin sözlü kültür ürünleri incelendiği zaman bu durum açıkça görülmektedir. Öyle ki günümüzde günlük kullanımlarda dahi bu kendini gösterir. Örneğin kozmolojik unsurlardan bir tanesi olan ay, çocuklara “Ay Dede” olarak tanıtılır. Burada ayın canlı bir varlık olmasının yanında bir kişi olarak tasavvur edildiği görülür. Bu anlamda güneş ve ay canlı olarak tasavvur edildikleri gibi bağımsız birer ruh olarak da nitelendirilmiştir.

Sözlü kültür ürünleri gibi maddi kültür ürünleri de oluşturulan inanç ve tasavvurlar doğrultusunda meydana gelir ve bu çerçevede içerisinde devamlılık sağlar. Evrene dair oluşan bu inanç ve tasavvurlar kodlanır ve birer kültürel koda dönüşür. Sonrasında ise halk; inanç, tasavvur ve yorumları içeren bu kültürel kodları kimi zaman dolaylı olarak kimi zaman ise direkt olarak, yarattığı sözlü ve maddi kültür ürünlerinde kullanır. Bu ürünler incelendiğinde ilk bakışta bu kodlar fark edilmez ve asıl söylenmek istenen düşüncenin öncesinde ifade edilen doldurma kullanımlar olarak düşünülür fakat detaylı ve bilinçli bir incelemeye tabi tutulduğunda çok yüklü ve zengin anlamlar barındırdıkları görülür.

Türklerin inanç ve tasavvurlarını büyük bir ölçüde mitolojisinde görmek mümkündür. Türk mitolojisi bu anlamda büyük bir kaynak niteliği taşımaktadır. Türk mitolojisi Türklerin dünyayı ve evreni anlamlandırma çabalarının ve bu çabalar sonucunda ortaya çıkan inanç ve tasavvurların büyük örnekleri ile doludur. Türk mitolojisi ve Türk

mitolojisi bünyesinde incelenen Türk kozmolojisi Türklerin evreni, dünyayı, göğü ve göğe ait unsurları nasıl yorumladıklarını, hangi unsura karşı nasıl bir inanç geliştirdiklerini bize açıkça sunmaktadır.

Bir milletin yaşam ve geçim tarzı içinde bulunduğu evreni anlamlandırmasında büyük bir rol oynar. Çünkü yaşamları bu doğrultuda devam eder ve buna göre şekillenir. Türkler önceleri göçebe yaşam tarzını benimsemiştir ve hayvancılıkla uğraşmışlardır. Bu yaşam tarzı onların dünyaya bakış açılarını ve düşünme tarzlarını etkilemiştir. Bunun sonucu olarak oluşturulan kültürel ürünlerde bu yaşam tarzının, inanç ve tasavvurların izlerini görmek mümkün olur. Bunun en büyük yansımalarından bir tanesini Türk kozmolojisinde görmekteyiz. Türk kozmolojisinde yıldızların hayvan sürülerine Çoban Yıldızı'nın da bu sürüleri yöneten çobana benzetilmesi bunun önemli ve açık bir göstergesidir. Çoban Yıldızı'nın asıl adı Çolpan Yıldızı'dır ve anlam olarak parlayan, ışıldayan anlamındadır. Bununla beraber Türklerin bunu çoban olarak adlandırmaları ve diğer yıldızları ya da yıldız takımlarını hayvan sürüsüne benzetmeleri tamamen Türk yaşam biçimi ve kültürü açısından değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Nitekim bir milletin nesnelere yorumlamaları, onlara ad vermeleri, genel olarak benzetim şekilleri ve buna benzer nice olgular yaşam biçimlerine göre şekillenir. Bir Tokat türküsünde geçen "Keltepe'nin taşlarını koyun mu sandın/ Sevip sevip ayrılmayı oyun mu sandın" ibaresinde hayvancılığın olduğu bir bölgede özellikle koyunların güdüldüğü bir yerde taşın koyuna benzetilmesi şaşırtıcı olmadığı gibi ifade edilenleri de destekler mahiyette olsa gerektir.

Türkler doğayı kendilerinden bir parça olarak görmüşlerdir ve tabii olarak kendileri de doğanın bir parçası olduklarını hiçbir zaman unutmamışlardır. Türklerin tasavvurlarında dünya ve evren belli bir düzen üzeri var olmuştur. Bu sistemde gök ve yer esas unsurları teşkil etmektedir. Göğe ait unsurlardan bazılarının da dengeyi sağladığı düşünülmektedir. Dünya'nın dengesini sağlayan ve Türk mitolojisinde ve kozmolojisinde büyük bir öneme sahip olan Kutup Yıldızı bu fonksiyonu ile öne çıkmaktadır. Kutup Yıldızı Türkler tarafından Temir Kazık ya da diğer bir ifadeyle Demir Kazık olarak adlandırılmıştır. Temir Kazık adındaki kazık sözcüğü önem arz etmektedir. Kazık yeryüzünde insanlar tarafından bir sabitleyici olarak kullanılmıştır. Bu düşüncenin Türk kozmolojisine uyarlandığını görmekteyiz. Demirden bir kazık olarak tasavvur edilen Kutup Yıldızı

(Temir Kazık) dünyayı dengede tutan bir eksen, çizgi, hat olarak düşünülmüştür. Dünya Temir Kazık'a bağlıdır ve ondan kopmayarak onun etrafında döner. Temir Kazık bu anlamda bir sabitleyicidir. Türkler Kutup Yıldızı'na farklı fonksiyonlar yükledikleri için Kutup Yıldızı Türk kozmolojisinde diğer yıldız veya yıldız gruplarına göre daha ön plandadır. Kutup Yıldızı parlaklığı ve göz alıcılığıyla Türklerin güzellik benzetim unsuru olmuştur. Öyle ki bunun yansımaları Oğuz Kağan destanında görürüz. Destanda Oğuz'un gökten inen eşinin çok güzel olduğu ve bu anlamda Kutup Yıldızı'na benzetildiği görülür. Hemen belirtmek gerekir ki Oğuz'un eşi gökten inmiştir ve bu nedenle gök kaynaklıdır. Türk tasavvuru gereği Oğuz'un eşi ile gök kaynaklı diğer varlıklar arasında da bu anlamda bir bağ vardır. Bu bağ Kutup Yıldızı ile kurulmuştur. Göğe ait varlıkları Tanrı'nın insanoğluna bir armağanı olarak gören Türkler bu anlayışı efsane, destan ve masal gibi sözlü kültür ürünlerinde işlemişlerdir. Nitekim Oğuz'un eşi de bu anlamda Tanrı tarafından Oğuz'a verilmiş bir armağandır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bir milletin nesnelere karşı yaklaşımında o milletin yaşam tarzı ve geçim kaynakları etkili olmaktadır. Kullanılan benzetim unsur ve şekillerinin yapısından nesnelere ad vermeye kadar bütün tutum ve davranışlar bu minval üzere gerçekleşir. Kutup Yıldızı (Temir/Demir Kazık) gibi öne çıkan bir yıldız olarak Solbon/Çolpan/Çoban/Kervan/Kervankıran/Zühre/Venüs/Seher/Dan Yıldızı'nı görmek mümkündür. Geçim kaynağı olarak hayvancılığı kullanan Türkler bu yaşam tarzından kaynaklı tasavvuru en iyi biçimde Çoban Yıldızı'nda göstermişlerdir. Bununla birlikte nesnelere ve özellikle göğe ait cisimleri adlandırmada yaşanılmış ve insanları derinden etkileyen birtakım olaylar da son derece etkilidir. Çoban Yıldızı'nın, Anadolu'daki diğer adıyla Kervankıran Yıldızı'nın böyle bir hikâye üzere adlandırıldığı görülür.

Türk halkı mevsimlerin geçişini havanın durumunu geçim kaynağı olan hayvancılık ve tarım için bilmek ve takip etmek gereksinimi duymuştur. Hayvancılıkta yaylak ve kışlak durumlarında özellikle mevsimsel şartları ve hava durumunu bilmek gerekmektedir. Aynı durum ekim ve dikim olaylarında ve tarımsal faaliyetler için de geçerlidir. Bu anlamda Türkler yıldızlardan ve onların konumlarından faydalanmışlardır. Bu nedenle yıldızların hareketlerini incelemiş ve onlara çeşitli fonksiyonlar yüklemişlerdir. Belli başlı yıldızların konumuna göre birtakım tahminlerde bulunulmuştur. Böylece *halk takvimini*

meydana getiren çıkarımlar oluşmuştur. Bu durumun örneğini Ülker/Ülger Yıldızı'nda görmekteyiz. Bu yıldızın doğumu hava şartlarının kötü yönde değişeceği manasındadır. Ülger'in doğması olacak birçok doğal felaketin habercisi olarak görülmektedir. Nitekim Ülker'in insan hayatına olan olumsuz etkileri onların yaratımlarında ve bilhassa türkülerinde kendini gösterir. Türk halk türkülerinde Ülger'in yıkıma sebep olduğu dinleyiciye bildirilmektedir. Bir türküde geçen "Ülger doğmasın, sebep olmasın" cümlesiyse bunun bir göstergesidir.

Türk halk türkeleri incelendiği zaman Türk halkının bütün yaşanmışlıklarını bu zengin sözlü kültür ürünlerinde bulmanın mümkün olabileceği görülür. İnanç ve ritüeller, tasavvurlar, Türk Mitolojisi, Türk Kozmolojisi ve nihayetinde Türk Şamanizm'ine dayanan çeşitli tasavvurlar kendini gösterir. Nitekim hemen ifade etmek gerekir ki Türk halk türkeleri basit ve sade bir yapıya sahipmiş gibi görünse de aslında öyle olmayıp çok derin ve özlü bir yapı ile ortaya çıkmış ürünlerdir. Türk halk türkeleri bünyesinde sayısız motif, simge ve semboller taşımaktadır. Bu simge ve semboller kesinlikle rastgele ya da bilinçdışı bir şekilde var olmamıştır. Aksine kökü geçmişe ve derinlere dayanan bir yapıyla var olmuş ve kullanılmışlardır. Tabii olarak ilk bakışta bunu anlamak veya anlamlandırmak zordur. Peki, bu simge ve semboller nasıl oluşmuştur ve bu kültür örüntüsü içerisinde nasıl yer edinmiştir? Bilindiği üzere gelenek, görenek, inanç ve uygulamalar hemen yok olmazlar; zamana, mekâna ve duruma göre gelişerek ve kısmi değişimlere uğrayarak, varlıklarını devam ettirirler. Bizler bu motif, simge, sembol, inanç ve tasavvurların yansımalarını yeri geldiğinde bir destanda, yeri geldiğinde bir efsanede, masalda ya da bir atasözünde görürüz. Ancak bunların oluşmaları, anlam kazanmaları ve belli bir sistem dahilinde kültür ürünlerinde kullanımları uzun bir sürecin ürünüdür. Bu süreç sözlü kültür ürünlerinin dinamik, gelişen ve değişen özelliğiyle birleştiğinde bu kültürel kodların varlığı ve geleceğe aktarımı korunmuş olmaktadır. Türk kültürü çok köklü bir yapıya sahip olması hasebiyle bünyesinde taşıdığı Türk kültürel kodlar son derece zengindir. Doğal olarak bu süreç içerisinde bu büyük kültür gölüne su taşıyan yaratıcı Türk insanının rolü göz ardı edilemez.

Türk halk türkülerinde geçen motif, sembol, simge ve kültürel kodlar halk türkülerinde kimi zaman dolaylı kimi zaman da direkt olarak kullanılmışlardır. Türk mitolojisi ve

kozmojisine dair inanç ve tasavvurlar da bu şekildedir. Türkülerde kimi zaman kozmolojik unsurların adının geçtiğini, kimi zaman bunlar üzerinden türkü sözlerinin zenginleştirildiğini, kimi zaman da bu kozmolojik unsurlara dair inanç ve tasavvurların direkt olarak kullanıldığı görülür. Nitekim Türk halk türkülerinin büyük bir kısmında kozmolojik unsurların dolaylı bir şekilde kullanıldığı görülür. Daha önce de ifade edildiği üzere ilk bakışta bunlar mâni türündeki gibi doldurma dizeler olarak -asıl söylenmek istenen duygu ve düşünceden önce söylenen dizeler- görünse de öyle olmayıp aksine Türk Mitolojisi ve Kozmojisine dair önemli ve değerli kültürel kodların bir dışa vurumudur. Detaylı bir şekilde incelendiğinde ancak bu kodların varlığı görülebilir. Çalışma da bu düşünce ve titizlikle şekillenip sonuca ulaşmıştır.

Çalışmada Türk Dünyasından on dokuz Türk halkı seçilmiş, bu halkların türküleri ele alınmış ve detaylı bir incelemeye tabii tutulmuştur. Başlıklar şöyledir: Anadolu/Türkiye Türkleri Türküleri, Altay Türkleri Türküleri, Azerbaycan Türkleri Türküleri, Balkan Türkleri Türküleri, Başkurt Türkleri Türküleri, Çuvaş Türkleri Türküleri, Gagavuz Türkleri Türküleri, Hakas Türkleri Türküleri, Irak/Kerkük Türkleri Türküleri, Karaçay-Malkar/Balkar Türkleri Türküleri, Kazak Türkleri Türküleri, Kıbrıs Türkleri Türküleri, Kırgız Türkleri Türküleri, Kumuk Türkleri Türküleri, Nogay Türkleri Türküleri, Özbek Türkleri Türküleri, Tatar Türkleri Türküleri, Türkmenistan Türkleri Türküleri ve Uygur Türkleri Türküleri.

Çalışmada yetkin bir literatür araştırması ve çalışması ile Türk dünyası türküleri detaylı bir şekilde incelenmiş Türk Mitolojisi ekseninde zengin bir Türk Kozmojisine varlığı tespit edilmiştir. İncelenen birçok türkü örneği, Türk dünyasının sözlü geleneğinin ne kadar zengin olduğunu göstermekle kalmayıp aynı zamanda bu eserlerin Türk Kozmojisine ilgili unsurlar açısından da son derece zengin olduğunu göstermektedir.

İncelenen kitap, makale, tez, bildiri gibi basılı materyallerin yanında görsel ve işitsel kaynaklar da göz önünde tutulmuştur. Bu anlamda tezimizi destekleyen çok sayıda Türk dünyası halk türkülerine rastlanmıştır. Tezimizi destekleyen fakat tezimiz içerisinde işlenmeyen türkü örnekleri “Ekler” kısmında okuyucuya sunulmuştur. İncelenen çok sayıda Türk dünyası halk türkü örnekleri içerisinde tezimizde kullanılan türkü örneği

sayısı topluluklara göre şu şekildedir: Anadolu/Türkiye Türkleri Türküleri: 6, Altay Türkleri Türküleri: 3, Azerbaycan Türkleri Türküleri: 7, Balkan Türkleri Türküleri: 14, Başkurt Türkleri Türküleri: 5, Çuvaş Türkleri Türküleri: 6, Gagavuz Türkleri Türküleri: 8, Hakas Türkleri Türküleri: 5, Irak/Kerkük Türkleri Türküleri: 7, Karaçay-Malkar/Balkar Türkleri Türküleri: 7, Kazak Türkleri Türküleri: 4, Kıbrıs Türkleri Türküleri: 4, Kırgız Türkleri Türküleri: 6, Kumuk Türkleri Türküleri: 4, Nogay Türkleri Türküleri: 4, Özbek Türkleri Türküleri: 8, Tatar Türkleri Türküleri: 6, Türkmenistan Türkleri Türküleri: 6, Uygur Türkleri Türküleri: 6 olmak üzere toplam 116 türkü örneği çalışma içinde verilmiştir.

Bunun yanı sıra tezimizi destekleyen fakat tez metninde kullanmadığımız, Ekler kısmında bulunan örneklerin sayısı da topluluklara göre şöyledir: Anadolu/Türkiye Türkleri Türküleri: 10, Altay Türkleri Türküleri: 2, Azerbaycan Türkleri Türküleri: 20, Balkan Türkleri Türküleri: 10, Başkurt Türkleri Türküleri: 1, Çuvaş Türkleri Türküleri: 4, Gagavuz Türkleri Türküleri: 4, Hakas Türkleri Türküleri: 5, Irak/Kerkük Türkleri Türküleri: 4, Karaçay-Malkar/Balkar Türkleri Türküleri: 6, Kazak Türkleri Türküleri: 3, Kıbrıs Türkleri Türküleri: 2, Kırgız Türkleri Türküleri: 3, Kumuk Türkleri Türküleri: 3, Nogay Türkleri Türküleri: 3, Özbek Türkleri Türküleri: 4, Tatar Türkleri Türküleri: 5, Türkmenistan Türkleri Türküleri: 2, Uygur Türkleri Türküleri: 4 olmak üzere toplam 95 türkü örneği “Ekler” içinde verilmiştir. Genel toplamda ise 211 tane, Türk dünyası Türklerine ait türkü örneği işlenmiştir.

İncelenen örneklerde Türk kozmolojisine dair birçok unsura ve motife ulaşılmış, Türk mitolojisi ve onun ayrılmaz, tamamlayıcı ve bütünleştirici bir parçası olan Türk kozmolojisine dair inanç ve pratiklerin simge, sembol ve motifler aracılığıyla halen türkülerde yaşatıldığı görülmüştür. Bu unsurlar ve motifler türkü içerisinde kimi zaman dolaylı bir biçimde hissettirilerek, kimi zaman direkt bir kullanımla okuyucuya verilmiştir. Anadolu/Türkiye sahasında olduğu gibi Türk dünyası türkülerinde de dolaylı kullanımın görece daha fazla olduğu saptanmıştır. Efsane kaynaklı anlatımlar ve bu anlatımlar sonucu adlandırmaların söz konusu olduğu görülmüştür. Ayrıca kozmolojik unsurların çoğunlukla güzellik benzetim aracı olarak kullanıldığı da görülmüştür. Özellikle Ay bu konuda diğer gök cisimlerine göre öne çıkmaktadır. Âşık Mahsuni

Şerif'e ait türkünün şu sözleri; “Mahsuni yıldızım aylar içinde/ Yüzemez yunuslar çaylar içinde/ Bağlanmışım zülfü yaylar içinde/ Deniz vurgununun yarası bir hoş” ya da Âşık Zevraki'ye ait türkünün şu sözleri; “Siyah zülfün döküp yana yıkışı/ Tıpkı ayın sisten yeni çıkışı/ Yeri göğü yakar bir yan bakışı/ Mahi yüzlü ahu gözlü nazlı yâr/ Şeklinin tarifi yaratmadan zor/ Şems-i nur desem de gene olmuyor/ Buluta bağlanmış aya benziyor/ Mahi yüzlü ahu gözlü nazlı yâr” bunu destekleyen örneklerden sadece birkaçıdır. Türkiye'deki ve Türkiye dışındaki Türklere ait türkülerde kozmolojik unsurların inanç veya benzetim unsuru olarak kullanımını incelendiğinde, bu unsurların kullanım oranlarının büyük ölçüde birbirine yakın olduğu görülmüştür.

Üzerinde durulması gereken bir diğer konu kültürel kod, ortak hafıza veya kültürel hafıza meselesidir. Kültür sosyolojisinin de araştırma alanına giren bu konu ortak köken ve millet olma durumunu kanıtlaması bakımından büyük önem arz etmektedir. Türk dünyası türküleri detaylı bir şekilde incelendiğinde halk türkülerinde ortak inanç ve yapıdan kaynaklı ortak kültür hafızasının varlığı açık bir şekilde görülür. Kozmolojik varlıklara karşı yaklaşımlar, yapılan tasavvurlar ve bunların kullanım şekilleri çok büyük bir oranda benzerlik göstermektedir.

Bir diğer konu da ortak sözlü kültür ürünlerinin aynı soylu milletler (topluluklar, boylar) arasında var olması ve yayılması meselesidir. Nitekim Oğuz Kağan destanı gibi Türk milletinin değişik boylarını konu edinen hatta bu boyların çıkış noktasını gösteren ve bu anlamda baş destan niteliği taşıyan yaratımlar ortak millet olma, ortak bir hafızaya sahip olma ve orijini göstermesi açısından son derece önemlidir. Bununla beraber Türk milletinin ortak eserleri arasında gösterilen Dede Korkut metinleri ve yazılı eser statüsünde olan Orhun yazıtları Türk kültürüne, gelenek, görenek ve yaşam tarzına dair önemli bilgiler barındırdığı gibi ortak kültürel yaratımların da kaynağı olma özelliği taşımaktadır.

Mamafih, aynı soylu milletlerin fikir birliği sağlaması, tek vücut olması ve ortak millî mefkure ile ülkünün sağlanarak Türk milletinin dünya üzerinde varlığını sonsuza kadar devam ettirmesi açısından ortak kültür belleği ve kültürel kodlar birleştirici bir görev üstlenmektedir. Bu anlamda, Türk dünyası türkülerinin detaylı bir şekilde incelenip Türk

kozmojisine dair motiflerin tespit edilmesi de bahsettiğimiz Türk dünyası birlik ve beraberliğini sağlamak adına atılmış bir adımdır. Ayrıca çalışma, Türk Mitolojisi ve Kozmojisine dair yapılan çalışmalara katkı sağlayacak, farklı bakış açılarına kapı aralayacak ve bu alanlarda yapılacak olan çalışmalar hususunda da teşvik edici olacaktır.

KAYNAKÇA

- AÇA, M. (2013). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. M. Öcal Oğuz (Ed.), *Halk Şiirinde Tür ve Şekil* içinde (s. 239-286). Grafiker Yayınları.
- AÇA, M., EKİCİ, M. & YILMAZ, A.M. (2013). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. M. Öcal Oğuz (Ed.), *Anonim Halk Edebiyatı* içinde (s. 133-238). Grafiker Yayınları.
- ABBASOVA, İ. & AKKAYNAK, Ö. (2017). Türkü'nün Kültürümüzdeki Yeri ve Önemi. *Musiqi Dünyası*, 4 (73), 7848-7854.
- ADIGÜZEL, S. (1997). Akbuzat, Zayatülek ile Hıvhlıv ve Ahkak Kola Destanları Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- ADIGÜZEL, S. (1999). Başkurt Destanı Akbuzat'ın Epik Kurallara Göre İncelenmesi. *Millî Folklor*, 44, 24-34.
- AHMETBEYOĞLU, A., & ŞEN, H. (2018). Eski Türk Dininin Kozmolojisi ve Kozmogonisi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 119(234), 45-74.
- AKBABA, D. E. (2013). Nogay Adı ve Nogayların Kökeni Üzerine. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 2(2), 233-242.
- AKBABA, D. E. (2015a). Nogay Türklerine Genel Bir Bakış. *Yeni Türkiye*, 10 (80), 313-319.
- AKBABA, D. E. (2015b). Nogay Türklerinin Gelenekleri Üzerine. *Yeni Türkiye, (Kafkaslar Özel Sayısı)*, 10 (80), 391-395.
- AKIN, B. (2018). Kültürel Bellek ve Müzik. *Eurasian Journal of Music and Dance*, (13), 101-117. <https://doi.org/10.31722/konservatuvardergisi.496835>

- ALBAYRAK, N. (2009). Türk Halk Şiirinde Biçim ve Tür Sorunu. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2(3-4), 133-186.
- ALİMOV, U. (2010). Kırgız Aytışları. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- ALKAKİ, R. (2021). Irak'taki Arap, Türkmen ve Kürt Folkloru Arasındaki Benzerlikler ve Farklıklar. Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Karabük.
- ALPARSLAN, F. (2006). Kırgızistan Turizm Coğrafyası. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- ARAT, R. R. (1991). *Eski Türk Şiiri. Önsöz içinde* (s. 9-23). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ARDOĞAN, A. (2009). Uygur Halk Masalları. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- ARGUNŞAH, H. (1993). Gagauz Türküleriyle Anadolu Halk Türkülerinin Ortak Motifleri. *Millî Folklor*, (18), 33-37.
- ARICAN, O. (2015). Üslûp Bilimi Açısından Teke Yöresi Türküleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (36), 47-58.
- ARIKAN, M., & KIZILÖZEN, G. (2017). Türk Kozmoloji Anlayışının Kültürel Yansımaları Mihrimah Sultan Külliyesi Örneği. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 18(39), 147-154.
- ARNAUT, T. (2008a). Gagauzlarda Sözlü Lirik Halk Edebiyatı Türlerinin ve Bunların Folklor Geleneğine Yansımasının İncelenmesi. *Karadeniz Araştırmaları*, 19(19), 137-153.

- ARNAUT, T. (Ed: Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Zeki Cemil Arda, Zeynep Bağlan Özer, Reşide Gürses, Banu Karababa Taşkın). (2008b). Gelişme Sürecinde Gagauz Türkülerinin Tasnifi. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları. <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/ARNAUT-Tudora-Fedora.-GEL%c4%b0%c5%9eME-S%c3%9cREC%c4%b0NDE-GAGAUZ-T%c3%9cRK%c3%9cLER%c4%b0N%c4%b0N-TASN%c4%b0F%c4%b0.pdf>
- ARNAUT, T. (2009). Gagauz Türkülerinde Aşk ve Ölüm Motifleri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 11(11), 5-20.
- ARSLAN, M. (2013). Kuzey Kafkasya Coğrafyasında Yaşanan Etno-Politik Sorunların Çözümünde Kumuk Türkçesinin Önemi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 13(2), 167-184.
- ARVAS, A. (2014). Şamanizm. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 3(3). 49-71. <https://doi.org/10.7884/teke.339>
- ARVAS, A. (2020). Hakas Destanlarında Renklerle Yön Tayini ve Renk-Mekân İlişkisi. *Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-42.
- ASLAN, E. (2009). Şamanizm ve Şamandan Âşığa İntikal Eden Trans Olgusu. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2(3-4), 17-37.
- ATALAY, B. (1992). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATEŞ, Ö. (2004). Paşadağı Bölgesi Nogay Ağzı. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- ATKINSON, D. (2004). Folk Songs in Print: Text and Tradition. *Folk Music Journal*, 456-483.

- AYAZ, B. (2016). Türkiye’de Başkurt Folkloru Üzerine Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1 (4), 3-9.
- AYDIN, B. (2020). TRT Repertuarına Kayıtlı Karadeniz Bölgesi Türkülerinde Kuş Motifleri. Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- AYDIN, M., & ÜNÜVAR, Ş. (2020). Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Elazığ Kürsübaşı Geleneği. *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 3(2), 213-233.
- AYDIN, T. (2022). Türk Halı ve Kilim Dokumalarında “El” Motifinin İzdüşümü. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (29), 167-184. <https://doi.org/10.56597/kausbed.1081230>
- AYTAŞ, G. (2003). Türkülerde Turna. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (28), 13-33.
- BALAT, G. (2023). Balkan Göç Folkloru: Kuzey Makedonya Türklerinin Kültürel Belleği Cuma Türkülerinin İcra Bağlamı ve İşlevleri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11 (36), 43-57. <https://doi.org/10.33692/avrsyad.1256146>
- BALCI, F. (2013). Kuzey Kıbrıs Türk Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri ve Bunlara Bağlı İnanışlar. Yüksek Lisans Tezi, Girne Amerikan Üniversitesi, Girne.
- BALCI, T. (2017). Nikolay İvanoviç Aşmarin’in Kazan, Simbirsk Ve Ufa Vilayetlerinden Derlediği Çuvaşça Türkü Ve Maniler (İnceleme-Metin-Çeviri Yazı-Dizin). Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- BALDANE, O. (2019). Türk Giyim-Kuşam ve Süslenme Kültürünün Türkü ve Mahnı Metinlerindeki Yansımaları. *Türkoloji*, (95), 79-94.

- BANARLI, N.S. (1981). *Metinlerle Türk ve Batı Edebiyatı 1*. Remzi Kitabevi Yayınları.
- BARRY, P. (1914). The Transmission of Folk-Song. *The Journal of American Folklore*, 27 (103), 67-76.
- BATUK, C. (2009). Mit, Tarih ve Gerçeklik Sorunu Üzerine Notlar. *Milel ve Nihal*, 6(1), 27-53.
- BAYAR, T. (2022). Özbek Halk Merasim Koşukları. Yüksek Lisans Tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Artvin.
- BAYAT, F. (2006). Türk Mitolojisinde Dağ Kültü. *Folklor Edebiyat*, 12(46), 48-57.
- BAYAT, F. (2011). *Türk Mitolojik Sistemi 1*. Ötüken Yayınları.
- BAYAT, F. (2012). *Türk Mitolojik Sistemi 2*. Ötüken Yayınları.
- BAYAT, F. (2013). *Mitolojiye Giriş*. Ötüken Neşriyat.
- BAYAT, F. (2017). *Kadim Türklerin Mitolojik Hikâyeleri*. Ötüken Yayınları.
- BAYATLI, N. Y. (2009). Türk Halk Hikâyelerinden Arzu Kamber (Arzı Qamber) Hikâyesinin Kerkük ve Tuzhurmatı Varyantlarının Mukayesesi (İnceleme ve Metin). *Millî Folklor*, 21(82), 122-139.
- BAYRAM, B. (2008). Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları (İnceleme-Metinler). Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- BAYRAM, B. (2014). Çuvaş Halk Edebiyatında Tür ve Şekil Adlandırmaları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8), 59-83.

- BAYRAM, B. (2019). Çuvaş Türklerinin Telif Destanlarında Coğrafya Tasavvuru. VIII. Uluslararası Türkoloji Kongresi, Türk Uygarlığı: Köklü Geçmişten Günümüze, 8-10 Ekim 2019, 104-110.
- BEISEĞULOVA, A., KALŞABAYEVA, B., & SMAĞULOV, B. (2023). Türkiye ve Özbekistan’da Yaşayan Kazak Türklerinin Düğün Geleneklerindeki Bazı Unsurlar. *Millî Folklor*, 35(137),159-173.
<https://doi.org/10.58242/millifolklor.685973>
- BEKKİ, S. (1996). Türk Mitolojisinde Kurban. *Akademik Araştırmalar*,1(3), 16-28.
- BEKKİ, S. (2010). Saraybosna ve Anadolu’daki Bazı Türkülerin Benzerlikleri Üzerine. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (28), 79-116.
- BEN-AMOS, D. (1963). The Situation Structure of The Non-Humorous English Ballad. *Midwest Folklore*, 13(3), 163-176.
- BENNE, A. (2021). TRT Repertuarında Bulunan Elâzığ-Harput ve Kerkük Türkülerinin Mukayesesi. *Journal of World of Turks/Zeitschrift für die Welt der Türken*, 13(3), 175-188.
- BİLGİLİ, N. (2020). Kozmolojik Bir Kağan, Oğuz Kağan. *Denge Tüdev*, 10, 1-21.
- BORATAV, P.N. (2012). *Türk Mitolojisi Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. BilgeSu Yayınları.
- BORATAV, P. N. (2016). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Bilgesu Yayınları.
- BOTABAYEVA, Z. (2008). “Kazak Halk Edebiyatı Aytıs I”/Giriş-Metin-Aktarma-Dizin. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

- BÜYÜKŞALVARCI, A., ŞAPCILAR, M. C., & YILMAZ, G. (2016). Yöresel Yemeklerin Turizm İşletmelerinde Kullanılma Durumu: Konya Örneği. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 4(4), 165-181. [10.21325/jotags.2016.54](https://doi.org/10.21325/jotags.2016.54)
- CAFER AHMEDLİ, H. (2015). Dünden Bugüne Azerbaycan Müziği Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 4 (15), s.135-148. [10.7816/idil-04-17-09](https://doi.org/10.7816/idil-04-17-09)
- CAMPBELL, J. (2013). *Mitolojinin Gücü*, Çev. Zeynep Yaman. MediaCat Yayınları.
- ÇAKIR, Ö. (2003). Çanakkale Türküsünün Öyküsü. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 1(1), 13-35.
- ÇAKIR, R., DİNÇ, A. & POLAT, Z. (2012). Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri, 20-22 Ekim 2011, 458-472.
- ÇALIŞKAN, V. (2008). Geleneksel Periyodik Ticaret Mekanları Olarak Panayırlar: Çanakkale Örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 217-245.
- ÇAVDAR, E. (2010). Hakasya Türkleri Siyasi ve Kültürel Tarihi. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- ÇELEBİ, İ. (2006). Kırgız Halk Edebiyatında Koşoklar (Ağıtlar). Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- ÇELİK, M. (2013). Makedonya Türkleri Tarafından Söylenen Düğün Türküleri. *Bal-Tam Türklük Bilgisi* 19, 323-330.
- ÇERİBAŞ, M. (2010). Kırgız Halk Edebiyatı'nda Yarışma Temelli Bir Tür: "Aytış". *Acta Turcica*, (1), 59-74.

- ÇETİN, İ. (2003). Kazakistan Jırşılık Geleneği ve Bir Örnek: Ruslan Ahmetov. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (13), 401-410.
- ÇINAR, A. A. (1996). Türkmenistan Halk Edebiyatı Türleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* (2). 353-370.
- ÇİLOĞLU, Z. (2021). Hatay/Ovakent Özbeklerinde Halk Bilim Unsurları. Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (1996). Âşık Tarzı Şiir Geleneği İçinde Destan Türü Monografisi. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2000). *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*. Akçağ Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2003). Kağanlık ve Kamlık Kurumları Arasındaki Çekişmenin Türk Mitolojisine Yansıması Problematikinde Yöntem Sorunları. *Bilig*, (27), 19-49.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2007). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Akçağ Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2013). *Halk Edebiyatına Giriş 2*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2016). Toplumsal ve İktisadi Yönleri ile Türk Mitolojisi. *Bilim ve Ütopya*. 270, 11-35.
- ÇORUHLU, Y. (2011). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. Kabalcı Yayıncılık.
- DEMİR, N. (2017). *Ulu Han Ata Bitiği*. Ötüken Yayınları.
- DEMREN, Ö. & KONAK, A. (2017). Türk Dünyası Düğün Türkülerinde Anlam ve Bağlam. I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sempozyumu Bildirileri, 11-14 Mayıs 2017, 177-198.

DİLÇİN, C. (1983). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. TDK Yayınları.

DİLEK, İ. (1996). Altay Folklor. *Millî Folklor*, 4 (29/30), 125-128.

DİLEK, İ. (2020). Kült Kavramı ve Söz Kültü. *Bilig*, (95), 47-57.
<https://doi.org/10.12995/bilig.9503>

DİZDAROĞLU, H. (1969). *Halk Şiirinde Türler*. TDK Yayınları.

DOĞANER, A., & TÜRKERİ, Z. (2022). Günümüzde Halk Hikâyeleri ile Türkülü Aşk Hikâyelerinin İcra ve Dokusundaki Değişmeler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6(2), 1049-1063. <https://doi.org/10.34083/akaded.1085329>

DÖNMEZ, M. (2019). Kazan Tatar Düğün Türküleri Üzerine Bir İnceleme. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.

DURAN, H. (2010). Yol Türküleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Gazi Türkiyat*, 1(6), 155-165.

DÜLGER, C. (2019). İzmir Ödemiş'te Kına Gecesi Âdetleri. *Folklor Akademi Dergisi*, 2(1), 53-68.

DZURİS, L. (2003). Using Folk Songs and Ballads in an Interdisciplinary Approach to American History. *The History Teacher*, 36 (3), 331-342.
<https://doi.org/10.2307/1555690>

ELÇİN, Ş. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*. Akçağ Yayınları.

ELÇİN, Ş. (2011). *Halk Edebiyatına Giriş*. Akçağ Yayınları.

ELİADE, M. (2001). *Mitlerin Özellikleri*, Çev. Sema Rifat. Om Yayınevi.

- ERCİLASUN A.B. & AKKOYUNLU Z. (2015). *Dîvânu Lugâti't-Türk*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGUN, P. (2010). Türk Gelininin Mitolojik Göçü. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(24), 275-290.
- EROĞLU, F. B. (2014). Söz ve Müzik Açısından Türkü. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- EROĞLU, T. (2017). Türkü Nedir?. *Kesit Akademi Dergisi*, (7), 78-91.
- ERSOY, F. (2003). Çuvaş Bilmeceleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (13), 367-376.
- ERTÜRK, Y. (2015). Kazan-Tatar Destanlarında Birey, Aile, Toplum, Devlet Yapısı. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- ESİN, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. Kabalcı Yayınevi.
- ESİN, E. (2004). *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*. Kabalcı Yayınevi.
- EVCİ, A. (2018). Orta Karadeniz Bölgesine Ait Türkülerde Türk Yaşam Tarzı. Yüksek Lisans Tezi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Yozgat.
- EYEBERDIYEVA, O. (2022). Türkmen Göroğlu Destanı'nda Müzikle İlgili Kavram Alanı. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- FİDAN, S. (2011). Sözlü Kültür-Sözlü Tarih İlişkisi Bağlamında Niş Türküleri. *Electronic Turkish Studies*, 6(4), 139-148.

- GARANTİ, S. (2013). Kıbrıs Havaları. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 6(12), 327-332.
- GERÇEK, İ.H. (2013). Uygur Klasik Türk Halk Müziğindeki On İki Makamın Geleneksel Türk Müziğindeki Karşılıkları Üzerine Bir Araştırma. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- GEZER, Ş. (2017). Kırgız Destanlarında Mitolojik Unsurlar. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- GÖKÇE, M. (2021). Kırgız Destanlarında İnanç ve İnanışlar. Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Karabük.
- GÖKDEMİR, G. (2008). Kıbrıs Türk Kültüründe Masal Geleneği. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- GÖKKAYA, İ. (2019). TRT Türk Halk Müziği Repertuvarında Bulunan, Eserlerin Sesle İcra Bakımından İncelenmesi (Gaziantep-Kerkük Örneği). Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- GÖKŞEN, C., & GÖKŞEN, R. (2016). Dağ'ın Türkülere Mitik Bir Öge Olarak Yansıması. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (57), 1599-1618. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat1542>
- GÖKÜR TOKER, G. (2020). Hakas Destanlarında Kadın Kahramanlar. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- GÜLTEKİN, M. (2013). Halk Anlatılarının Teşekkülünde Geleneğin Rolü: Naziğim Destanı ve Gülnazik Türküsü Örneği. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (2), 15-24.

- GÜLTEPE, N. (2015). *Türk Mitolojisi*. Resse Yayınları.
- GÜLVODİNA, G. (2019). Bulgaristan Türklerinin Türkülerinde Kadının Fizikî Özellikleri. *Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1(1), 97-114.
- GÜNAY, A. (2016). Türkiye’de Bir Ağız Adacığı: Karaçay-Malkar Türkçesi Ağızı (Gramer-Metinler- Sözlük). Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- HALLAÇ, A. T. (2022). Türk Mitolojisinin Kaprisli ve Tutarsız Yaratığı: “Biçura”. *Karadeniz Araştırmaları*, 19(73), 183-201.
- HARVA, U. (2014). *Altay Panteonu Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*, Çev. Ömer Suveren. Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- HAUCH, E. F. (1937). Ballads and Ballad Origins. *The German Quarterly*, 10(3), 137-141. <https://doi.org/10.2307/400241>
- HENDERSON, A. C. (1917). Cowboy Songs and Ballads. *Poetry*, 10(5), 255-259.
- HOOK, S. H. (1993). *Orta Doğu Mitolojisi*, Çev. Alâeddin Şenel. İmge Kitabevi.
- HOPPÁL, M. (2012). *Avrasya’da Şamanlar*, Çev. Bülent Bayram, H. Şevket Çağatay Çapraz. Yapı Kredi Yayınları.
- HOPPÁL, M. (2015). *Şamanlar ve Semboller*, Çev. Fatih Sel. Yapı Kredi Yayınları.
- HOPPÁL, M.,& SİPOS, J. (2010). *Shaman Songs*. International Society for Shamanistic Research.

- İMOMNAZAROVA, S. (2016). Özbek Halk Edebiyatında Bazı Merasim Şarkıları/Some Ceremonial Folksongs in The Uzbek Literature. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (56), 133-151.
- İŞİK, N. (2016). Karaçay-Malkar Folklor Kitabının Latin Harflerine Aktarımı ve Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- İŞİK, Z. (2022). Özbek Türklerinde Evlilikle İlgili Yaşayan Halk İnanışlarının İşlevsel Açından İncelenmesi. *Folklor Akademi Dergisi*, 5(3), 638-646. <https://doi.org/10.55666/folklor.1169737>
- İNAN, A. K. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm (3. Baskı)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İNAYET, A. (2013). Uygur “Yar-Yar” ve “Öleñ” Koşakları Üzerine. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (2), 25-35.
- İPEK, M. (2020). Selanik Türkülerinde Aşk ve Hasret. *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, 2(2), 97-118. <https://doi.org/10.47139/btdea.698070>
- JUHÁSZ, Z., & SİPOS, J. (2010). A Comparative Analysis of Eurasian Folksong Corpora, using Self Organising Maps. *Journal of Interdisciplinary Music Studies*, 4(1).
- KAHRAMAN, M. (2020). Türk Mitolojisinde Temel İnançlar (Kozmogoni, Astroloji, Renkler). Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- KALAFAT, Y. (2006). Karşılaştırmalı Nogay-Türk Halk Kültürü. *Avrasya Etüdüleri* (29-30) 225-242.

- KARA, E. (2017). Türk Destanlarında Şamanistik Unsurların Tespiti ve Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- KARACA, H. (2019). “Kazak Enderi” Adlı Eser Üzerine Bir İnceleme (Transkripsiyon- Aktarma- Dil ve Muhteva). Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, Bartın.
- KARAMAN, R. (2002). Uygur Folklorunda Nevruz Kutlamaları. *Millî Folklor*, 53, 16-22.
- KARATAŞ, A. (1994). Kazak Türkleri’nin Düğün Türküsü Betaşar. *Millî Folklor*, 21, 76-77.
- KARATAŞ, Ö. & ARBATLI, M. (2015). Kumuk Türklerinin Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçü. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30(1), 101-120. <https://doi.org/10.18513/egetid.185919>
- KARİMOVA, R. (2017). Müslüman Tatarlarda ve Kreşinlerde (Hristiyan Tatarlarda) Geçiş Dönemleri (Doğum, Evlenme, Ölüm). Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- KAYA, D. (2004). *Anonim Halk Şiiri*. Akçağ Yayınları.
- KAYA, D. (2010). *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Akçağ Yayınları.
- KAYA, K. & ORHAN, F. (2018). Nogay Türklerinde Düğün Adetleri (Konya Örneği). *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (43), 66-91.

- KEÇECİ, S. (2018). İlyas Bahşış ve Edem Nalbandov'un Derlediği "Kırım Tatar Xalq Yırları" (Yazıçevrimi- İnceleme- Dizin). Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- KEEL, F. (1948). The Folk Song Society 1898-1948. *Journal of the English Folk Dance and Song Society*, 111-126.
- KESKİNSU, G. (2022). Tatar-Başkurt-Çuvaş Destanlarında Hayvanların İşlevlerinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- KILIÇ, E. (2017). Dolan Uygurlarının Sözlü Kültür Ürünleri. Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.
- KINACI, C. (2015). Ah Çibek Arığ Hakas Türklerinin Kız Alp Yiğitlik Destanı. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, (17), 222-228.
- KIRAN, İ. & KAPLAN, A. (2020). Böğrüdellik Tatar Yırları'nda Göç Unsuru. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 127-156.
- KİLLİ, G. (2000). Hakas Sözlü Edebiyatında Taxpax. *Millî Folklor*, 12(48), 72-83.
- KOÇKAR, A.A. (2018). *Dağıstan Halklarında Müziksel ve Çalgısal Yapı*. 1-17. www.researchgate.net.
https://www.researchgate.net/publication/348630041_Dagistan_Halklarinda_Muziksel_Ve_Calgisal_Yapi_An_Overview_of_Peoples_of_Dagestan_Musical_and_Instrumental_Structure
- KÖKTAN, Y. (2015). TRT Repertuarında Yer Alan Bolu Türkülerinde Söz Unsuru. *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(6), 340-355.

KÖPRÜLÜ, M. F. (1999). *Edebiyat Araştırmaları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KÖPRÜLÜ, M. F. (2004). *Saz Şairleri*. Akçağ Yayınları.

KÖPRÜLÜ, M. F. (2012). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Akçağ Yayınları.

KÖŞKER, E. (2022). Hakas Destanlarında Şekil Değiştirme Motifi. Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir.

KÜNOS, I. (1978). *Türk Halk Edebiyatı*, (Haz. Tuncer Gülensoy). Tercüman-Kervan Kitapçılık Yayınları.

KÜÇÜK, M. A. (2013). Geleneksel Türk Dini'ndeki 'Ana/Dişil Ruhlar'a Mitolojik Açıdan Bakış. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 105-134.

KÜÇÜKBASMACI, G. (2016). Kültürel Bellek ve Süreklilik: Kına Gecelerinden Mezuniyet Kınalarına. *Millî Folklor*, (112),73-94.

LOMAX, J. A. (1915). Some Types of American Folk-Song. *The Journal of American Folklore*, 28 (107), 1-17. <https://doi.org/10.2307/534554>

LOMAX, A. (1959). Folk Song Style. *American Anthropologist*, 61(6), 927-954.

LORD, A. B. (1995). Ballad: Metni Sabitlik, Çeşitlilik ve Ezbercilik, Çev. Adem Koç, *Millî Folklor*, 19 (74), 116-128.

MAHDİ, S. (2010). Kerkük Horyatları ve İcrası. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

MALINOWSKİ, B. (1998). *İlkel Toplum*, Çev. Hüseyin Portakal. Öteki Yayınevi.

- MCGILL, M. L. (2016). What is a Ballad? Reading For Genre, Format, and Medium. *Nineteenth-Century Literature*, 71 (2), 156-175. <https://doi.org/10.1525/ncl.2016.71.2.156>
- MEMİŞ, E. (2020). Türkülerde Yeryüzü Unsurları ile İlgili Mitolojik Ögeler. Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi, Mersin.
- MEMEDOVA, G. (1990). Azerbaycan-Gagauz Folklor İlgileri. 1. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu. Adana. https://turkoloji.cu.edu.tr/ÇUKUROVA/sempozyum/semp_1/memedova.pdf
- METE, F., CANDEĞER, Ü., & KOCA, T. (2017). Somut Olmayan Kültürel Miras: Ferfene (Ankara Örneği). *Millî Folklor*, 29(114), 100-111.
- MİRSAETOVA, A. (2011). Kazan Tatar Halk Cırlarında Gurbet. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, İstanbul.
- MİRZAOĞLU, F. G. (2001). Türkülerin İşlevleri ve Zeybek Türküleri. *Türkbilig / Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 76-91.
- MİRZAOĞLU, F. G. (2005). Türkülerde Mitolojik Unsurlar. *Türkbilig*, (10), 34-53.
- MİRZAOĞLU, F. G. (2010). Lirik Türkülerde Kadın Tipleri. *Türkbilig*, (20), 127-164.
- MİRZAOĞLU, F. G. (2012). Türk Halk Türkülerinde Değirmen Motifi ve Değirmenci Türküleri. *Bilig*, (62), 159-182.
- MİRZAOĞLU, F. G. (2015a). *Halk Türküleri*. Akçağ Yayınları.
- MİRZAOĞLU, F.G. (Metin Ekici vd.) (2015b). *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut" ve "Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015)*

Bildiriler Kitabı: Cilt 2. Dede Korkut Kitabı ve Türk Müzik Gelenekleri Arasında İlişkiler. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 949-965.

MİRZAOĞLU, F.G. (2017). Ankara’da Geleneksel Türk Halk Müziği. *Anadolu’nun Sırlı Sesi Müziğiyle Ankara.* (ss. 66-89): Ankara Kalkınma Ajansı Yayınları.

MURATOĞLU, M. (1996). Nevruz ve Onun Özbek Halk Edebiyatında Terennüm Edilişi. (Türkiye Türkçesine akt: Mustafa Kalkan), (Haz. Sadık Tural- Elmas Kılıç), Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri, 19-21 Mart, Atatürk Kültür Merkezi: Ankara, 281-292.

NAUANOVA, G. (2020). Kazak Türklerinin Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri. Doktora Tezi, Ardahan Üniversitesi, Ardahan.

NECATİGİL, B. (1988). *100 Soruda Mitologya.* Gerçek Yayınevi.

ODUM, H. W. (1911). Folk-Song and Folk-Poetry as Found in The Secular Songs of The Southern Negroes. *The Journal Of American Folklore*, 24 (93), 255-294. <https://doi.org/10.2307/534456>

OKUTAN, N. (2016). Hakaslarda Atalar Kültü ve Günümüz Hakas Kültürüne Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

ONAT, H. (2021). Geleneksel Kazak Müziği İcracıları ve Performans Özelliklerinin Performans Teori Açısından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.

OSMANOVA, O. (2005). Özbek Düğünlerindeki Örf-Adetler. Çev. Yulduz Musahanov. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (20), 111-117.

ÖGEL, B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş*, (Cilt 1-9). T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

- ÖGEL, B. (2020a). *Türk Mitolojisi (Cilt 1)*. Altınordu Yayınları.
- ÖGEL, B. (2020b). *Türk Mitolojisi (Cilt 2)*. Altınordu Yayınları.
- ÖGER, A. (2008). Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler).
Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- ÖLMEZ, M. (1996). Hakaslar ve Hakasça. *Çağdaş Türk Dili*, 96, 6-12.
- ÖNAL, M. N. (2008). Dobrucadaki Tatar Türklerinde Nevruz Geleneği. *Bilig*, (8), 85-96.
- ÖNAL, M. N. (2010). Romanya Dobruçası Tatar Halkının Sözlü Edebiyatları, *Problemi Filologii Narodov Povolzvyia Sbornuk Smameu*, 204-209.
- ÖRÜCÜ, K. (2022). Altay, Tuva ve Hakas Destanlarında Ölüp Dirilme Motifi. Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir.
- ÖZBEK, Ö. E. (2019). Mitolojik Kökenleriyle Türklerde Şamanizm ve Kadın. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- ÖZCAN, A. (2013). “Yar-Yar” Koşıklarında Benzetme. (Haz. İrfan Ünver Nasrattınoğlu) IV. Uluslararası Türk Kültürü Kurultayı, 21-24 Mart 2013, Halk Kültürü Araştırmaları Kurumu Yayınları: Fethiye, 539-555.
- ÖZDEMİR, Ö. (2020). Kazak Türklerinin Destanlarında Mitolojik Unsurlar. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- ÖZDENİZ, G. (2019). Başkurtça Hurafeler ve Eski inanışlar (Transkripsiyonlu Metin-aktarı-Dizin). Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

- ÖZKAN, İ. (2019). Bulgaristan Kırcaali'den Derlenen Bir Yemen Türküsü. *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, 1(2), 1-12.
- ÖZKAN, O. (2010). Osmaniye'deki Âşıklık Geleneği ile Türkmenistan'daki Bahşılık Geleneği Hakkında Bir Araştırma: Âşık Karayığit Osman Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- ÖZTÜRK, E. (1996). Türkiye Kumuklarından Nazım Örnekleri. *Bilig*, (3), 178-181.
- ÖZTÜRK, O. (2004). TRT Repertuarı'ndaki Kerkük Türkülerinin Tür ve Biçim Yönünden İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- PAKLACI, B. (2020). Kozmolojik Tasavvurun Sanata Yansıması Olarak Türk Mimarisinde Baldaken Kullanımı ve Kubbe Gelişimi. *STAR Sanat ve Tasarım Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 37-52.
- PAŞAYEV, G. (2010). Irak Türkmen Folkloru. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 17(1) 177-180.
- POKROVSKAYA, L. A., & HÜNERLİ, B. (2016). Moldova ve Ukrayna Gagauzlarının Halk Şarkıları. *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, (8), 14. [10.12992/TURUK267](https://doi.org/10.12992/TURUK267)
- RAJABOV, T. I., & RUTAMOVA, M. F. (2022). The Formation of the Spiritual and Moral Qualities of Students through Folk Songs in Continuing Education is an Urgent Pedagogical Problem. *European Journal of Innovation in Nonformal Education*, 2(2), 404-408.
- ROUX, J.P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*, Çev. Musa Yaşar Sağlam. BilgeSu Yayıncılık.
- ROUX, J.P. (2015). *Eski Türk Mitolojisi*, Çev. Musa Yaşar Sağlam. BilgeSu Yayıncılık.

- RUSTEMOV, M. (1997). Kazak Halk Kültürü ve Edebiyatından Örnekler. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (5), 45-65.
- SAĞLIK, G. S. (2006). Türkmen Düğün Geleneği. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 71-85.
- SALUK, R.G. (2008). Köroğlu Destanı'nın Uygur Versiyonu (Metin-Aktarma-İnceleme). Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- SAVUT UDMUŞ, T. (2015). Uygur Makamlarının Uygur Kültüründeki Yeri. (akt. Aygüzel Abduselam). *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (6), 126-134.
- SAVUT UDMUŞ, T. (2016). "On İki Makam" Metinlerindeki Halk Türküleri ve Halk Destanlarında İfade Edilen Toplumsal Fikirler. (akt. Aygüzel Abduselam). *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (7), 133-142.
- SELS, L. (2014). Türkü and Halay Between Ghent and Turkey: an Ethnographic Study of Turkish Folk Music in a Transnational Context. Ghent University. Faculty of Arts and Philosophy. Doctoral Dissertation.
- SİDEKLİ, S., & COŞKUN, İ. (2014). Türkü: Sosyal Bilgiler Öğretiminde Yeni Bir Yaklaşım. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 27-38.
- SİPOS, J. (2001). *Kazakh Folksongs*. Akadémiai Kiadó Yayınları.
- SİPOS, J. (2004a). Macarların Türk Halkları Arasında Gerçekleştirdiği Halk Müziği Araştırmaları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (30). 165-186.
- SİPOS, J. (2004b). The Central Style of Azeri Folksongs. *Journal of Turkic Civilization Studies*, 1(1), 283-301.

- SİPOS, J. (2009). Is it Possible to Use the Makam Conception in Analyzing and Classifying Vocal Monophonic Folk Music Material?. Proceedings of International Musicological Symposium "Space of Muğam" (1-10). Şerq-Qərb Yayınları.
- SİPOS, J. (2015). Karachay-Malkar Folksongs and Their Hungarian Connections. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, (2), 379-396.
- SİPOS, J. (2017). Türk Halkları Arasındaki Halk Müziği Araştırmalarımın Sonuçları (1987-2015) ve Yeni Bir Web-Sitesi. *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi/Forschungszeitschrift Über Alevitentum Und Bektaschitentum*, 16, 223-237.
- SİPOS, J. & TAVKUL, U. (2018). *Karaçay-Malkar Halk Şarkıları Macar Halk Müziğinin İzinde Kafkasya 'ya Bir Seyahat*. Bengü Yayınları.
- SOYSAL, F. (2007). Rumeli Olay Türküleri. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- SÜRMEİLİ, S. (2010). Kırgızistan. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (6), 179-199.
- ŞAHİN, E. (1997). Yurt Konulu Tatar Şarkıları (Metin-Çeviri-Dizin). Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- ŞAHİN, H. İ. (2012). Türkmenistan'da Kültürel Kimlik ve Folklor. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 285-306.
- ŞAHİN, S. (2022). Afganistan Sahası Türkmenlerinin Bir Aydın Türü: Noy Noy. *Millî Folklor*, 17(136), 215-226. <https://doi.org/10.58242/millifolklor.1104655>

- ŞEMİN, M. (2009). Kütahya Gezekleri. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- ŞENER, D. (2012). Abdurrahman Kızılay ve Kerkük Türküleri. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- TAHSİN, S. (2014). Irak-Erbil Yöresi Türkmenlerinin Sözlü Kültür Ürünleri (İnceleme-Metinler). Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.
- TAN, N. (2020). Gagavuz Dil ve Halk Kültürü Derlemeleriyle İlgili Önemli Bir Yayın. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (49), 237-244. <https://doi.org/10.24155/tdk.2020.137>
- TAŞLIOVA, M. M. (2006). Kars Sözel Hikâyeciliğinin İcra Ortamları. *Türkbilig*, (11), 164-188.
- TATLIBAL, B. (2016). TRT Repertuarına Girmiş Azerbaycan Türkülerinin Müzikal Analizi. Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, İstanbul.
- TAVKUL, U. (2001). Karaçay-Malkar Türkçesi'nin Kelime Hazinesi Ve Ses Değişimleri Bakımından Eski Türkçe İle Mukayesesi. *Bilig*, (19), 121-145.
- TAVKUL, U. (2005). Kumuk Türkleri Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme. *Kırım Dergisi*, 13(50), 29-39.
- TCYGANOVA, A. (2021). Nurlat Bölgesi (Tataristan) Çuvaşlarının Gelenek ve Göreneklere. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- TEBKJALY, A. (2019). TRT Repertuarında Bulunan Elâzığ- Harput ve Kerkük Türkülerinin Mukayesesi ve Müzik Eğitiminde Kullanılması. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

- TİRYAKİ, Ş. (2012). Bekir Sıdkı Çobanzade'nin Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri Adlı Eseri. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- TOKYÜREK, H. (2017). Prof. Dr. Nevzat Özkan'ın Gagavuz Edebiyatı Adlı Eseri Üzerine. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 6(2), 1257-1266.
- TOPALAK, H.İ. (2022). Gâvur Dağı (Amanoslar) Yöresinde Hikâyeli Türküler: Osmaniye ve İlçeleri. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- TOZ, E. (2016). Gagauz Balladaları/Türküleri (M. A. Durbaylo'nun Metinleri) Metin Aktarma ve İnceleme. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- TOZLU, N. (2020). Refahiye Türküleri Üzerine Bir İnceleme. *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 8(20), 163-185. <https://doi.org/10.31126/akrajournal.632668>
- TURUNÇ, A. S. (1999). Azerbaycan Halk Müziği Türlerinden Derâmed, Renk ve Diringi (Diringe) Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- TÜCCARLAR, Y. (2019). Uygur El (Halk) Edebiyatı, İnceleme-Metin-Aktarma. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- TÜFENKÇİ, İ. (2021). Türkmenistan Sahası Kahramanlık Destânlarında At Kültü. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- TÜRK DİL KURUMU. (1998). Mit (Tanım). *Türkçe Sözlükte* (9. Baskı, s. 1571).
- TÜRKTAŞ, M. (1997). Kerkük Folklorundan Örnekler. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

- UCA, A. (2007a). Türk Toplumunda Nevruz-I. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(32), 137-170.
- UCA, A. (2007b). Türk Toplumunda Nevruz-II. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(33), 151-182.
- UÇAR, G. A. (2019). Anadolu ve Kerkük Türkülerinde Kuş ve Çiçek Adları. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde.
- UĞURLU, M. (2021). Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin Gostivar Şehri'nde Yaşayan Türklerin İcra Ettikleri Düğün Türküleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14(36), 1265-1276. <https://doi.org/10.12981/mahder.1014554>
- UKŞAL, C. (2019). Uygur Halk Şarkılarında Tematik Söz Varlığı. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- ULUSAN, E. (2009). Kemalpaşa (İzmir) Yörükleri Halk Kültürünün Türkmenistan Halk Kültürü ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- UYGUR, H. K. (2014). Mardin'in Geleneksel Eğlencesi: *Leyli Gecesi*. *Milli Folklor*, 26(102), 86-98.
- VURAL, F. (2018). Kocaeli ve Sakarya Türkülerinde Motifsel Nitelik Taşıyan Çiçek, Hayvan, Renk Unsurlarının Türk Mitolojisi ve Türk Sanatındaki Yeri. Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu, 4 (1919), 1928.
- VURAL, F. G. & VURAL, T. (2013). Niğde Kültürünün Sesi: Niğde Türküleri. *Electronic Turkish Studies*, 8(3), 645-657. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4433>

- VURAL, F. G. (2011). Türk Kültürünün Aynası: Türküler. *Fine Arts*, 6(3), 397-411.
- VURAL, F. G., & SOLMAZ, S. (2018). Türk Tarihinden Örneklerle Manas Destanı'nda Müzik Türleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (44), 289-302. <https://doi.org/10.21563/sutad.511664>
- VURAL, T. (2013). Konya Türkülerindeki Konular. *The Journal of Social Science Studies*, 6(4), 743-758. [10.9761/JASSS1291](https://doi.org/10.9761/JASSS1291)
- YAHYA KAÇAR, G. (2008). Rumeli Türküleri. *Erdem*, (51), 217-234.
- YAKICI, A. (1991). Düğün Kelimesi ve Kültürümüzdeki Yeri Üzerine. *Millî Folklor*, 2(11), 33-36.
- YAKICI, A. (2013). *Halk Şiirinde Türkü*. Akçağ Yayınları.
- YASAK, Ü. & ÖZDEMİR, H. M. (2021). Türk Mitolojisinde Coğrafi İzler. *Turkish Studies-Language*, 16(3), 1745-1764. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.52302>
- YAVUZ, C. (2021a). *Çuvaş Mitleri ve Efsaneleri*. Bengü Yayınları.
- YAVUZ, C. (2021b). Türk Kültüründe Gelin Ağlatma Ritüeli ve Çuvaşlar Örneği. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14(35), 909-925. <https://doi.org/10.12981/mahder.956916>
- YAVUZER, H. (1997). Şamanizm'de Evren ve Dünya Tasvirleri. *Millî Folklor*, 5(35), 50-55.
- YAZAR, T. (2004). Türk Mimarisinde Kozmik Eksen Tasarımları. *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu 2002, Bildiriler 8-10 Mayıs 2002*, 348-358.

- YILAR, Ö. (2005). Mit-Efsane ve Eğitim. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (11), 383-392.
- YILDIZ, Ç. (2017). Kazan Tatar Türklerinin Mitolojisi. Doktora Tezi, Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman.
- YILDIZ, E. (2022). Ulupamir Köyü Kırgız Türklerinin Yaşayan Gelenekleri. Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Karabük.
- YILDIZ, N. (2006). Kırgız Türklerinde İş Türküleri. *Millî Folklor*, (70), 64-73.
- YILDIZ, Y. (2017). Batı Kaynaklarına Göre Karaçay-Balkar Türklerinde Şamanist-Pagan İnançlar ve Monoteist Dinler. *Tarih Okulu Dergisi*, (32), 733-745. <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1175>
- YILMAZ, G. (2022). Yurt Konulu Tatar Türkülerinde Hayvanlar. *İdil Ural Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 335-358. <https://doi.org/10.47089/iuad.1182335>
- YILMAZ, M. (2019). Geleneksel Bir Sohbet Toplantısı: Kürsübaşı Sohbetleri. *Journal of World of Turks / Zeitschrift für die Welt der Türken*, 11(1), 7-21.
- YILMAZ, Ş. (2020). Kına Gecesi Ritüelinde Anlamsal İşleyiş: Çağrışımlar, Düşünyapılar, Dönüşümler. *Millî Folklor*, 16 (125), 163-176.
- YOLCU, M. A. (2012). Azerbaycan Holavar ve Sayacı Nağmelerinin Tür Özellikleri. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 1(1), 38-49. [10.7816/idil-01-01-03](https://doi.org/10.7816/idil-01-01-03)
- YÜCE, M. & KHAMRABAEVA, L. (2020). Özbek Türklerinin Milli Geleneklerine Genel Bakış. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Özel Sayı*, 319-341.

YÜCEL, H. (2011). Türk Halk Müziği Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Bakış Dergisi*, 26(1), 1-13.

ZAFER, Z. (2002). Pomak Türklerinin Nişan ve Düğün Geleneği. *Erdem*, 13(39), 569-588.

ZARİPOVA ÇETİN, Ç. (2004). Tatar Türklerinin Mevsimlerle İlgili Gelenekleri. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (153), 123-145.

ZARİPOVA ÇETİN, Ç. (2009). Tatar Geleneksel Çalgılarının Halk Edebiyatındaki Görünüşleri. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (3), 76-90.

İNTERNET KAYNAKLARI

URL 1: Türk Dil Kurumu. (nd). Türkü. *Güncel Türkçe* sözlüğünde. 6 Mart 2021'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

URL 2: Türk Dil Kurumu. (nd). Türkü. *Gösterim Sanatları* sözlüğünde. 6 Mart 2021'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

URL 3: Türk Dil Kurumu. (nd). Türkü. *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri* sözlüğünde. 6 Mart 2021'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

URL 4: Türk Dil Kurumu. (nd). Türkü. *Yazın Terimleri* sözlüğünde. 6 Mart 2021'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

URL 5: Dictionary.com. (nd). Folk song. *Dictionary.com* sözlüğünde. 5 Nisan 2022'de <https://www.dictionary.com/browse/folk-song> adresinden alındı.

URL 6: Collins. (nd). Folk song. *Collinsdictionary.com* sözlüğünde. 5 Nisan 2022’de <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/folk-song> adresinden alındı.

URL 7: Cambridge Dictionary. (nd). Folk song. *Dictionary.cambridge.org* sözlüğünde. 5 Nisan 2022’de <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zler/ingilizce/folk-song> adresinden alındı.

URL 8: The Britannica Dictionary. (nd). Folk song. *Britannica.com* sözlüğünde. 5 Nisan 2022’de <https://www.britannica.com/dictionary/folk-song> adresinden alındı.

URL 9: *Âşık Veysel*. (nd). Aya Bak Yıldıza Bak. 2 Ağustos 2022’de <http://www.asikveysel.com/turku-sozleri/aya-bak-yildiza-bak.htm> adresinden alındı.

URL 10: Çelik, Y. (2018, 14 Ağustos). *Geyik / Kırklar Güzeller Semahı* [Video]. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=FVysw9m0GWk&ab_channel=YilmazCelik

URL 11: *TürküSözü*. (nd). Ülger Doğmasın. 22 Mart 2024’te <https://www.turkusozu.net/ulger-dogmasin/> adresinden alındı.

URL 12: *Repertükül/Repertuar Türküleri Külliyyatı*. (nd). Kervankıran Öyküsü. 8 Ağustos 2022’de <https://www.repertukul.com/BIR-YILDIZ-DOGDU-NUR-ILE-4533> adresinden alındı.

URL 13: *Türkü Sitesi*. (nd). Kervankıran (Bir Yıldız Doğdu Nur İle). 8 Ağustos 2022’de https://www.turkuler.com/sozler/turku_bir_yildiz_dogdu_nur_ile.html adresinden alındı.

- URL 14:** *Repertükül/Repertuar Türküleri Külliyyatı.* (nd). Kervankıran, Âşık Dertli Varyantı. 8 Ağustos 2022'de <https://www.repertukul.com/BIR-YILDIZ-DOGDU-NUR-ILE-4533> adresinden alındı.
- URL 15:** *Repertükül/Repertuar Türküleri Külliyyatı.* (nd). Kervankıran, Kerem Varyantı. 8 Ağustos 2022'de <https://www.repertukul.com/BIR-YILDIZ-DOGDU-NUR-ILE-4533> adresinden alındı.
- URL 16:** *Repertükül/Repertuar Türküleri Külliyyatı.* (nd). Kervankıran, Erzurum Faruk Kaleli Varyantı. 8 Ağustos 2022'de <https://www.repertukul.com/BIR-YILDIZ-DOGDU-NUR-ILE-4533> adresinden alındı.
- URL 17:** Adıgüzel, H. (2020, 11 Ekim). *Şu Koca Değirmen* [Video]. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=TPBXbkVg2E4&ab_channel=H%E1%B4%80%CA%80%E1%B4%9C%C9%B4A%E1%B4%85%C4%B1%C9%A2%E1%B4%9C%CC%88%E1%B4%A2%E1%B4%87%CA%9F
- URL 18:** *Türkü Sitesi.* (nd). Kervankıran (Bir Yıldız Doğdu Nur İle). 22 Mart 2024'te https://www.turkuler.com/sozler/turku_bir_yildiz_dogdu_nur_ile.html adresinden alındı.
- URL 19:** *Türkü Dostları.* (nd). Aya Bak Yıldıza Bak. 11 Eylül 2022'de <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=4014> adresinden alındı.
- URL 20:** *Türküler.* (nd). Ay Doğar Aşar Gider. 24 Eylül 2022'de <https://turku.sitesi.web.tr/adiyaman/ay-dogar-asar-gider.html> adresinden alındı.
- URL 21:** *Repertükül/Repertuar Türküleri Külliyyatı.* (nd). Yeşil Ördek Gibi Daldım Göllere. 24 Eylül 2022'de <https://www.repertukul.com/YESIL-ORDEK-GIBI-DALDIM-GOLLERE-2363> adresinden alındı.

- URL 22:** *Âşık Veysel.* (nd). Dam Üstünde Un Eler. 17 Eylül 2022'de <https://www.asikveysel.com/turku-sozleri/dam-ustunde-un-eler.htm> adresinden alındı.
- URL 23:** *Türkü Sitesi.* (nd). Seher Yıldızı. 17 Eylül 2022'de https://www.turkuler.com/sozler/turku_seher_yildizi.html adresinden alındı.
- URL 24:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Biçik Bar/Kitap Var. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 15 Ekim 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12606,halksarkilaripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 25:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Cakşınak bolzın/İyi olsun. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 16 Ekim 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12606,halksarkilaripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 26:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Altayım/Altayım. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 18 Ekim 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12606,halksarkilaripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 27:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Yel Geldi Ha, Yel Geldi. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 9 Kasım 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10831,emeknegmelericiftivecobankosuklaripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 28:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Toyun Mübarek Olsun. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 9 Kasım 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10833,meisetmerasimleritorenkosuklaripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 29:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Laylalar. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 9 Kasım 2022'de

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10835,usaqnegmelericocukkosuklaripdf.pdf?0>
adresinden alındı.

URL 30: *Türküler.* (nd). Al Şanım (Hazer'in Ağ Şanısı). 3 Kasım 2022'de <https://turku.sitesi.web.tr/azerbaycan/al-sanim-hazerin-ag-sanisi.html> adresinden alındı.

URL 31: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Alim Yatar Yol Üstünde. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 16 Kasım 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11301,turkulervemanilerpdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 32: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Şükriye. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 16 Kasım 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11301,turkulervemanilerpdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 33: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Tan Yıldızı Parlıyor. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 16 Kasım 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11442,turkulerdestanlarpdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 34: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Meliham Aman. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 16 Kasım 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11442,turkulerdestanlarpdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 35: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). İndim Yârin Bahçesine. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 16 Kasım 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11460,turkulerpdf.pdf?0> adresinden alındı.

- URL 36:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Bayatlardan Kalkar Kazlar. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 16 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11460,turkulerpdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 37:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Güvey Türküsü. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 16 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11606,dugunturkuleripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 38:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Su Anası. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 16 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11606,dugunturkuleripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 39:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Ey Şuval, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 16 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11606,dugunturkuleripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 40:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Hucanıñ Yır Bağışlavı/Ev Sahibinin Yır Bağışlaması. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 18 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/13146,gelenekgorenekkfolklorupdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 41:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Toy Karşılama. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 18 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/13146,gelenekgorenekkfolklorupdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 42:** Arı Duru Türkçe. (2014, 26 Kasım). *Yaşna Ömür* [Video]. Youtube.

https://www.youtube.com/watch?v=iCXTEdCHD4k&ab_channel=Ar%C4%B1DuruT%C3%BCrk%C3%A7e

URL 43: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Kız Balağa/Kız Çocuğuna. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 20 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/13146.gelenekgorenekkfolklorupdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 44: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Kız Karşılav “Yar-Yar”ı/Kız Karşılama “Yar-Yar”ı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 20 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/13146.gelenekgorenekkfolklorupdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 45: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Astıvatni, Astumastın-i?/Hatırlar mısın, Hatırlamaz mısın?. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 25 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12701.turkulerpdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 46: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Kudüs Türküsü. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 13 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11656.gdiniturkulerpdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 47: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Sebahtan Kalktım Güneş Parleyor. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 13 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11657.gurbetturkuleripdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 48: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Miti Sana Ne Oldu?. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.13 Kasım 2022’de

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11659,olayturkuleripdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 49: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Sivastopol Savaşı-I. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.13 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11662,tarihiturkulerpdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 50: *Türkü Dostları*. (nd). Dilin Dilime Uyar. 24 Mart 2024’te <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=4481> adresinden alındı.

URL 51: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Tahpahtar Tasnifi. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 28 Şubat 2024’te <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12651,turkulerpdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 52: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Aynıñ Altında PİR Çıltıs/Aynı Altında Bir Yıldız. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 28 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12651,turkulerpdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 53: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Kök Tıgırnın Altınca/Mavi Göğün Altınca. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 28 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12651,turkulerpdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 54: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Ay Altında PİR Çıltıs/Ay Altında Bir Yıldız. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 28 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12651,turkulerpdf.pdf?0> adresinden alındı.

- URL 55:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Halarzıñ/Ayırılırsın. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 28 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12651,turkulerpdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 56:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Ağarıp Turğan Ay Haraa/Ağarıp Duran Ay Işığı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 28 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12651,turkulerpdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 57:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Ay Dolanaydı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 2 Aralık 2022’ de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11209,bestelerpdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 58:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Bir Tapxır Göğercinim. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 2 Aralık 2022’ de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11209,bestelerpdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 59:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Ninay Ninay Yaz Xahım. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 2 Aralık 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11209,bestelerpdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 60:** *Türkü Dostları.* (nd). Aya Bah Yıldıza Bah Yıldıza Bah. 2 Aralık 2022’de <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=1268> adresinden alındı.
- URL 61:** *Türkü Dostları.* (nd). Yüz Ay Var. 2 Aralık 2022’de <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=3521> adresinden alındı.
- URL 62:** *Türküler.* (nd). Geceler Zar Geceler. 2 Aralık 2022’de <https://turku.sitesi.web.tr/kerkuk/geceler-zar-geceler.html> adresinden alındı.

- URL 63:** *Türküler.* (nd). Harda Kaldı (Vatan Sevdası). 2 Aralık 2022'de <https://turku.sitesi.web.tr/kerkuk/harda-kaldi-vatan-sevdasi.html> adresinden alındı.
- URL 64:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Orusbiyları/Orusbiyeler. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 6 Aralık 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12416,cirlahalksarkilaripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 65:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Baydımat/Baydımat. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 6 Aralık 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12416,cirlahalksarkilaripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 66:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Azamatgeriy Meni Han Atlım/Azamatgeriy, Benim Han Adlım. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 6 Aralık 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12416,cirlahalksarkilaripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 67:** Karachay Malkar Turk. (2020, 7 Aralık). *Maryam* [Video]. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=fXb0rRkyYcc&ab_channel=KarachayMalkarTurk
- URL 68:** Picasa Picasa. (2017, 30 Ocak). *Kel Aruvçuğum/Gel Güzelciğim* [Video]. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=mYgeAA5LGJ0&ab_channel=picasapicasa

- URL 69:** Türk Birliği. (2014, 9 Mayıs). *Ak Tilek (Dilek)* [Video]. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=GOUokiNZIog&ab_channel=T%C3%BCrkBirli%C4%9Fi
- URL 70:** Özbek, O.A. (2021, 4 Şubat). *Jalğan Ay* [Video]. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=7xGO_SqDHYU&ab_channel=OnurAli%C3%96zbek
- URL 71:** Nesli. (2014, 30 Eylül). *Jıldızım/Yıldızım* [Video]. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=omMBzsqqtsQ&ab_channel=NESL%C4%B0
- URL 72:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Ağşam Oldu Neyleyim. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 24 Aralık 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11504,turkulerpdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 73:** *Türküler*. (nd). Bahçelerde Altın Top. 24 Aralık 2022’de <https://turku.sitesi.web.tr/kibris/bahcelerde-altin-top.html> adresinden alındı.
- URL 74:** *Türküler*. (nd). Gülüm Benim. 24 Aralık 2022’de <https://turku.sitesi.web.tr/kibris/gulum-benim.html> adresinden alındı.
- URL 75:** *Türküler*. (nd). Ötme Bülbül. 24 Aralık 2022’de <https://turku.sitesi.web.tr/kibris/otme-bulbul.html> adresinden alındı.
- URL 76:** *L’Harmattan*. (nd). Arkaña Örüp Çaçıñdı/Saçlarının Arkadan Örgülü Olduğunu Görmek. 29 Aralık 2022’de https://media.harmattan.hu/webbook/sipos-kirgiz/fejezetek/chapters/SK_07.html adresinden alındı.

- URL 77:** *L'Harmattan*. (nd). Caramazan, Caramazan/Ramazan Selamı, Ramazan Selamı. 29 Aralık 2022'de https://media.harmattan.hu/webbook/sipos-kirgiz/fejezetek/chapters/SK_07.html adresinden alındı.
- URL 78:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Seket İrı/Aşk Türküsü. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 29 Aralık 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/13589,ask-emekturkuleripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 79:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Ay Tiygen Senin Sarayın/Ay Tiygen Senin Sarayın. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 30 Aralık 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/13589,ask-emekturkuleripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 80:** Ulu, O. (2018, 26 Ocak). Talım Kız ile Köbökçoñ'un Atışması [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=EAsYKsoXotg>
- URL 81:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Torqalili Tonay Biyni Qazagını Yırır/Torkalili Tonay Beyin Kazağının Yırır. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 7 Ocak 2023'te <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12302,balladayirlaripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 82:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Amalımm Aq Atı/Ağabeyimin Ak Atı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 9 Ocak 2023'te <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12304,dugunyillaripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 83:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Apasılar Yimik Tuvgan Tañçolpan/Bakır Akçeler Gibi Doğmuş Çobanyıldızı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 10 Ocak 2023'te <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12308,kisakazakyirlaripdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 84: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Uzatılayak Kızdın Zarı/Evlendirilecek Kızın Zârı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 13 Ocak 2023'te <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12367,hayatsarkilaripdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 85: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Uz Atılayak Kızdın Yırını/Evlendirilecek Kızın Şarkısı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 13 Ocak 2023'te <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12367,hayatsarkilaripdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 86: Ongul, E. (2016, 5 Ağustos). *Özüdü Ayamaysın/Kendine Acımazsın* [Video]. Youtube.
https://www.youtube.com/watch?v=3JorUwhLsNo&ab_channel=ErtugrulOngul

URL 87: Demir, M. (2011, 26 Ağustos). *Kañili(Kanglı)/Kanili(Kanglı)* [Video]. Youtube.
https://www.youtube.com/watch?v=9OFFtsmE-1c&ab_channel=MuratDemir

URL 88: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Âsmandegi Yulduznin/Gökteki Yıldızın. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 18 Ocak 2023'te <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11971,termeqoasiklarasikturkuleripdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 89: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Aq Terek Başında Aynam Qalıbdı / Ak Kavak Başında Aynam Kaldı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 18 Ocak 2023'te <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11972,harezmqoasiklariharezmurkuleripdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 90: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Ölenlernift Evvel Baş-ı-Temel Taşı/Ölenlerin Evvel Baş-ı-Temel Taşı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 18 Ocak 2023'te

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11977,olenlermerasimturkuleripdf.pdf?0>

adresinden alındı.

URL 91: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Taşıkay/Taşıkay. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 22 Ocak 2023'te

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12178,turkulerpdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 92: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Yazmıştan Uzmış Yuk/Kaderden Kurtulan Yok. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 22 Ocak 2023'te

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12179,kisaturkulerpdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 93: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Ay Dogupdır Diydiler/Ay Doğmuş Dediler. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 26 Ocak 2023'te

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11693,halkaydimlari-halkturkuleripdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 94: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Yokarda Yıldız, Oğlan/Yukarıda Yıldız, Oğlan. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 26 Ocak 2023'te

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11693,halkaydimlari-halkturkuleripdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 95: TheFenerbahceSK. (2017, 2 Şubat). *Öñ El Bulap, At Saldygy, /Öñ El Edip At Saldığım* [Video]. Youtube.

https://www.youtube.com/watch?v=UnoCGRI4RMg&ab_channel=TheFenerbahceSK

RESİMLER DİZİNİ KAYNAKÇASI

Resim 1:

BAYAT, F. (2011). *Türk Mitolojik Sistemi 1*. Ötüken Yayınları.

Resim 2:

Erzincan, E. (2021, 27 Mayıs). *Erdal Erzincan - Çınaraltı (Bağlama İçin Besteler kitabından)* [Video]. Youtube.

https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=M4XQvremFEM&ab_channel=ErdaIErzincan-Temke%C5%9FM%C3%BCzik

Resim 3:

Türk Dünyası Halk Çalgıları. (nd). *Ana Sayfa* [Facebook sayfası]. Facebook. 3 Ocak 2024'te

<https://www.facebook.com/turkdunyasihalkcalgilari/photos/a.1230689697059696/1230689837059682/?type=3> adresinden alındı.

Resim 4:

Müzik Aletleri Tamiri. (nd). Tar. 3 Ocak 2024'te

<https://muzikaletleritamir.com/blog/f/tar> adresinden alındı.

Resim 5:

IStock by Getty Images. (nd). Tamburica. 4 Ocak 2024'te

<https://www.istockphoto.com/tr/foto%C4%9Fraf/tamburica-balkan-yayl%C4%B1-%C3%A7alg%C4%B1lar-gm1127744651-297339655> adresinden alındı.

Resim 6:

TRT Avaz. (nd). *Ana Sayfa* [Facebook sayfası]. Facebook. 4 Ocak 2024'te

<https://www.facebook.com/trtavaz/photos/a.184371604964382/725041557564048/?type=3> adresinden alındı.

Resim 7:

Özen, İ. (2015, 18 Temmuz). *Tulum* [Video]. Youtube.

https://www.youtube.com/watch?v=HxjBSrMPfzY&ab_channel=%C4%B0lyas%C3%96ZEN

Resim 8:

DELİGÖZ, A. (2021). GAGAUZ ÇALGILARINDAN KAÜŞ. *Yegah Musiki Dergisi*, 4(1), 26-36. <https://doi.org/10.51576/yegah.946398>

Resim 9:

1- *Flickr*. (nd). Tüür/Düngür. 4 Ocak 2024'te

<https://www.flickr.com/photos/kmlivemusic/12631790124> adresinden alındı.

2- Tüür-düngür. (nd). *Ana Sayfa* [Facebook sayfası]. Facebook. 4 Ocak 2024'te

<https://m.facebook.com/people/T%C3%BC%C3%BCr-d%C3%BCng%C3%BCr/100063861410243/> adresinden alındı.

Resim 10:

Farklı Müzik Enstrümanları. (nd). *Ana Sayfa* [Facebook sayfası]. Facebook. 4 Ocak 2024'te

<https://www.facebook.com/386228968183576/photos/a.386232564849883/386237481516058/?type=3> adresinden alındı.

Resim 11:

1. *Pinterest*. (nd). Kıl Kopuz/Kobuz. 5 Ocak 2024'te

<https://br.pinterest.com/pin/736057132863847699/> adresinden alındı.

2. *muzikkoleksiyonu.com*. (nd). Kıl Kopuz/Kobuz. 5 Ocak 2024'te

<http://muzikkoleksiyonu.com/kil-kopuz-2/> adresinden alındı.

Resim 12:

Wikiwand. (nd). Kazakistan müziği. 5 Ocak 2024'te

https://www.wikiwand.com/tr/Kazakistan_m%C3%BCzi%C4%9Fi adresinden alındı.

Resim 13:

KIBRISTAILAN.com. (nd). K.K.T.C Davulcu Zurnacı. 7 Ocak 2024'te

<https://www.kibristailan.com/kktc-davulcu-zurnaci-kasim-05338833592-232414>

adresinden alındı.

Resim 14:

Pinterest. (nd). Müzikaller. 7 Ocak 2024'te

<https://tr.pinterest.com/pin/830843831237712774/> adresinden alındı.

Resim 15:

Dreamstime. (nd). Tamur Pandur. 7 Ocak 2024'te [https://www.dreamstime.com/photos-](https://www.dreamstime.com/photos-images/tamur-pandur.html)

[images/tamur-pandur.html](https://www.dreamstime.com/photos-images/tamur-pandur.html) adresinden alındı.

Resim 16:

Oghlan Bakhshi. (2018, 12 Şubat). *improvisation Turkmen Dutar & Gyjak By Oghlan*

Bakhshi [Video].

Youtube.

https://www.youtube.com/watch?v=nzM-MopqkvQ&ab_channel=OghlanBakhshi

Resim 17:

ÖzbekistanHaber. (nd). *Ana Sayfa* [Facebook sayfası]. Facebook. 7 Ocak 2024'te

[https://www.facebook.com/ozbekistanhaber/videos/%C3%B6zbek-milli-](https://www.facebook.com/ozbekistanhaber/videos/%C3%B6zbek-milli-%C3%A7alg%C4%B1lar%C4%B1-surnay-ve-karnay-%C3%B6zel-g%C3%BCnlerde-%C3%A7al%C4%B1n%C4%B1r-d%C3%BC%C4%9F%C3%BCnlerde-%C3%A7al%C4%B1lam/869179270585254/)

[%C3%A7alg%C4%B1lar%C4%B1-surnay-ve-karnay-%C3%B6zel-g%C3%BCnlerde-](https://www.facebook.com/ozbekistanhaber/videos/%C3%B6zbek-milli-%C3%A7alg%C4%B1lar%C4%B1-surnay-ve-karnay-%C3%B6zel-g%C3%BCnlerde-%C3%A7al%C4%B1n%C4%B1r-d%C3%BC%C4%9F%C3%BCnlerde-%C3%A7al%C4%B1lam/869179270585254/)

[%C3%A7al%C4%B1n%C4%B1r-d%C3%BC%C4%9F%C3%BCnlerde-](https://www.facebook.com/ozbekistanhaber/videos/%C3%B6zbek-milli-%C3%A7alg%C4%B1lar%C4%B1-surnay-ve-karnay-%C3%B6zel-g%C3%BCnlerde-%C3%A7al%C4%B1n%C4%B1r-d%C3%BC%C4%9F%C3%BCnlerde-%C3%A7al%C4%B1lam/869179270585254/)

[kar%C5%9F%C4%B1lam/869179270585254/](https://www.facebook.com/ozbekistanhaber/videos/%C3%B6zbek-milli-%C3%A7alg%C4%B1lar%C4%B1-surnay-ve-karnay-%C3%B6zel-g%C3%BCnlerde-%C3%A7al%C4%B1n%C4%B1r-d%C3%BC%C4%9F%C3%BCnlerde-%C3%A7al%C4%B1lam/869179270585254/) adresinden alındı.

Resim 18:

Wikiwand. (nd). Kuray. 7 Ocak 2024'te <https://www.wikiwand.com/tr/Kuray>

adresinden alındı.

Resim 19:

muzikkoleksiyonu.com. (nd). Gıcak/Gıçak. 8 Ocak 2024'te
<http://muzikkoleksiyonu.com/gicak/> adresinden alındı.

Resim 20:

1. *Dîvân Makam.* (nd). Satar (Setar). 12 Ocak 2024'te
<https://divanmakam.com/yazilar/uygur-muzigi-ve-on-iki-makam-uzerine-yagmur-emirolgu-saz-ve-soz-dergisi-sayi-10.61/> adresinden alındı.
2. *Dîvân Makam.* (nd). Dolan Gıçeki. 12 Ocak 2024'te
<https://divanmakam.com/yazilar/uygur-muzigi-ve-on-iki-makam-uzerine-yagmur-emirolgu-saz-ve-soz-dergisi-sayi-10.61/> adresinden alındı.
3. *Dîvân Makam.* (nd). Nay (Ney). 12 Ocak 2024'te
<https://divanmakam.com/yazilar/uygur-muzigi-ve-on-iki-makam-uzerine-yagmur-emirolgu-saz-ve-soz-dergisi-sayi-10.61/> adresinden alındı.
4. *Dîvân Makam.* (nd). Sunay (Zurna). 12 Ocak 2024'te
<https://divanmakam.com/yazilar/uygur-muzigi-ve-on-iki-makam-uzerine-yagmur-emirolgu-saz-ve-soz-dergisi-sayi-10.61/> adresinden alındı.

EKLER

Ekler kısmı olan bu bölümde araştırmalar sonucunda elde edilen, içerik olarak tezimizi destekleyen diğer *Türkü Metinleri* ve bu metinlerin kaynakçası olan *Ekler Bölümü Türkü Metinleri Kaynakçası* başlığı yer alacaktır.

EK-1: TÜRKÜ METİNLERİ

1- ANADOLU/TÜRKİYE TÜRKLERİ TÜRKÜ METİNLERİ

AY AYDINDIR AYILMAZ

Ay aydındır ayılmaz (Aman aman yâr yâr)

Gece durna yayılmaz (Öldüm allah gidemem)

Buralarda yâr seven (Aman aman yâr yâr)

Ay aşanda uyumaz (Öldüm Allah gidemem)

Aya bak nece gider (Aman aman yâr yâr)

Ay dolanır gece gider (Öldüm Allah gidemem)

Bir elim yâr boynunda (Aman aman yâr yâr)

Bir elim nece gider (Öldüm Allah gidemem)

Ay aydındır varamam (aman aman yâr yâr)

Dile de destan olamam (Öldüm Allah gidemem)

Ay buluda girende (aman aman yâr yâr)

Bağlasalar duramam (Öldüm Allah gidemem) (URL 1).

AY DOğAR AşMAK İSTER-1

Ay Doğar Aşmak İster

Al Yanak Yaşmak İster

şu Benim Deli Gönlüm

Yâre Kavuşmak İster

Aman Molla Molla Molla

şeker Lokum Yolla

şeker Lokum İstemem

Güzellerden Yolla

Şu Derenin Uzunun
Kıramadım Buzunu
Aldım Çerkez Kızını
Çekemedim Nazını

Aman Molla Molla Molla
Şeker Lokum Yolla
Şeker Lokum İstemem
Güzellerden Yolla (URL 2).

AY DOĞAR AYİSTAN'DAN

Ay doğar ayistandan (Tara lil li lil li lil li)
Gün doğar günistandan (Tara lil li lil li lil li)
Benim bir sevdiğim var (Tara lil li lil li lil li)
Otuziki bostandan (Tara lil li lil li lil li)

Ay doğar aya gider (Tara lil li lil li lil li)
Gün doğar güne gider (Tara lil li lil li lil li)
Benim bir sevdiğim var (Tara lil li lil li lil li)
Her gün bir yana gider (Tara lil li lil li lil li)

Ay doğar ayazlanır (Tara lil li lil li lil li)
Gün doğar beyazlanır (Tara lil li lil li lil li)
Benim bir sevdiğim var (Tara lil li lil li lil li)
Acep kime nazlanır (Tara lil li lil li lil li) (URL 3).

AY DOĞAR SİNİ SİNİ-1

Ay doğar sini sini (tu)
Sevmişem birisini
Kılıç vursan boynuma (tu)
Söylemem doğrusunu

Nidem yârsız nidem
 Nerelere gidem
 Evi barkı terkedem

Ay doğar bedir Allah (tu)
 Bu sevda nedir Allah
 Ya benim muradım ver (tu)
 Ya beni öldür Allah

Nidem yârsız nidem
 Nerelere gidem
 Evi barkı terkedem

Karanfil renk renk olur (tu)
 Âşka düşen denk olur
 Umarım başa gele (tu)
 Göresin ne renk olur

Nidem yârsız nidem
 Nerelere gidem
 Evi barkı terkedem (URL 4).

BİR AY DOĞAR İLK AKŞAMDAN GECEDEN

Bir ay doğar ilk akşamdan geceden
 (Nedem nedem geceden)
 Şavkı vurmuş pencereden bacadan
 (Dağlar gışımış yolcum üşümüş)
 Uykusuz mu kaldın dünkü geceden
 (Nedem nedem geceden)
 Uyan uyan yar sinene sar beni

Dağlar gışımış yolcum üşümüş nasıl edem ben
 Dağlar haramı açma yaramı perişanım ben

Yüce dağ başından aşırdın beni

(Nedem nedem yar beni)

Tükenmez derdlere düşürdün beni

(Dağlar gışımış yolcum üşümüş)

Madem soysuz bende göynün yoğudu

(Nedem nedem yoğudu)

Niye doğru yoldan şaşırdın beni

Dağlar gışımış yolcum üşümüş nasıl edem ben

Dağlar haramı açma yaramı perişanım ben

Aşağıdan gelir eli boş değil

(Nedem nedem boş değil)

Söylerim söylemez gönlüm hoş değil

(Dağlar gışımış yolcum üşümüş)

Bir güzeli bir çirkine vermişler

(Nedem nedem vermişler)

Baş yastığı kendisine eş değil

Dağlar gışımış yolcum üşümüş nasıl edem ben

Dağlar haramı açma yaramı perişanım ben (URL 5).

KARLI DAĞLAR KARA BULUT İÇİNDE

Karlı dağlar kara bulut içinde

Yaylası hüzünlü yöresi bir hoş

Sevdalı yolcular umut içinde

Hayalin düğünü töresi bir hoş

Han sarhoş hancı sarhoş

Yolda yabancı sarhoş

El çek tabip gönlümden

İçimdeki sancı sarhoş

Bahar gelmiş Nurhak dağı otlanmış
Bizim evde bayram günü kutlanmış
Obalar dağılmış dostlar yadlanmış
Eyvah! Ayrılığın yaresi bir hoş

Mahzuni yıldızım aylar içinde
Bağlanmışım zülfü yaylar içinde
Yüzemez yunuslar çaylar içinde
Deniz vurgunun yaresi bir hoş (URL 6).

MAH CEMALİN GÜNEŞ MİDİR AY MIDIR

Mah cemalin güneş midir ay mıdır
Yüzüne baktıkça bakasım gelir
Kirpiğin ok hilal kaşın yay mıdır
Alıp şu bağrıma çakasım gelir

Seni gören aşık döner şaşkına
Taş olsa dayanamaz o bakışına
Aslı mısın nesin allah aşkına
Kerem gibi kendim yakasım gelir

Yandım ateşinle oldum muzdarip
He de kapına kul olam varıp
Canımı sarrafta gerdan yaptırıp
Ak göğsünün üstüne takasım gelir

Tuba ağacında benzersin dala
Dilin örnek olmuş şeker bala
N'olur yüzün dönme Mahmut Erdal'a
Yaşarken canımdan bıkasım gelir (URL 7).

YAYLALAR YAYLALAR

Ay akşamdan ışıldır yaylalar yaylalar,
 Yüküm şimşir kaşıktır diloy diloy yaylalar.
 Komşu kızını zapt eyle yaylalar yaylalar,
 Bizim oğlan aşıktır diloy diloy yaylalar.

Ay akşamdan aş da gel yaylalar yaylalar,
 Cilba yola düş de gel diloy diloy yaylalar.
 Eğer anan goymazsa yaylalar yaylalar,
 Vicdana danış da gel diloy diloy yaylalar.

Ayın öyünde yıldız yaylalar yaylalar,
 Nerden gelirsen baldız diloy diloy yaylalar.
 Sen git de ablan gelsin yaylalar yaylalar,
 Dura miram yalnız diloy diloy yaylalar (URL 8).

YILDIZ AKŞAMDAN DOĞARSIN

Yıldız akşamdan doğarsın
 Dağlara boyun eğersin
 Ben gibi yar mı seversin
 Doğmayaydın mavi yıldız

Yıldızlardan ürüşansın
 Benim gibi perişansın
 Yardan bana bir nişansın
 Doğmayaydın mavi yıldız (URL 9).

YILDIZ DAĞI İŞTE DE GELDİM

Yıldız dağı işte de geldim yanına
 Bir teselli versene garip canıma
 Salıver gideyim de nazlı yârime

Ülker yıldız niçin kalkmaz dumanın
 Dertli yıldız niçin gitmez ateşin merakın

Namlı da namlı yükseklerde karın var
 Alçağında mor sünbüllü bağıın var
 Şimdi duydum benden başka yârin var

Ülker yıldız niçin kalkmaz dumanın
 Dertli yıldız niçin gitmez ateşin merakın (URL 10).

2-ALTAY TÜRKLERİ TÜRKÜLERİ

AK ZİRVENİN BAŞINDA

Ak sümerdiñ bajında	Ak zirvenin başında
Altın çeçek özüp cat.	Altın çiçek büyüyor.
Altın tuulu Altayda	Altın dağlı Altay'da
Ay carkını carıp cat.	Ay ışığı parlıyor.

Kök sümerdiñ bajında	Gök zirvenin başında
Kümüş çeçek özüp cat.	Gümüş çiçek büyüyor.
Kümüş tuulu Altayda	Gümüş dağlı Altay'da
Kün carkını çalıp cat.	Güneş ışığı parlıyor (URL 11).

GÜN DÖNÜP TAN ATTI

Taň taylanıp taň ayttı,	Gün dönüp tan attı,
Tavurlanıp kün çıktı,	Parıldayıp güneş doğdu,
Ayıl sayın ış çıktı,	Evlerden duman çıktı,
Arka cerde küük etti.	Ormanda guguk kuşu öttü.
Koy aydap baldar ötkön,	Koyun güden çocuklar geçti,
Kojoñ salıp işke ulus bargan,	Şarkı söyleyip işe insanlar gitti,
Emegen ulus uy saagan,	Kadınlar inek sağdı,
Er ulus at asıragan.	Erkekler at besledi (URL 12).

3- AZERBAJCAN TÜRKLERİ TÜRKÜLERİ

A QIZLAR, GOZEL SİZDEDİR

Üzüyün qaşı gözel,
 Yaqutdur daşı, gözel.
 Destenizin içinde

Bir halaybaşı güzel.
 Qızlar, güzel sizdedir,
 Sizde deyil, bizdedir.
 Araxçmın zeri var,
 Burası var, zeri var,
 Xumar baxan gözlerin
 Ulduza benzeri var.
 Qızlar, güzel sizdedir,
 Sizde deyil bizdedir.
 Bu ellerin qızıyam,
 Ayıyam, ulduzuyam,
 Bütün âlem bilir ki,
 Güzeller ulduzuyam.
 Çhzlar, güzel sizdedir,
 Sizde deyil bizdedir.
 Bizde olan güzeller
 Bağ-baxçanı bezeller.
 Toy-düyünde, nişanda
 Tovuz kimi süzeller.
 Çhzlar, güzel bizdedir,
 Sizde deyil, bizdedir (URL 13).

AĞRIN ALIM (AY GABAGLI)

Ağrın Alım (Ay Gabaglı)
 Ay gabaglı hilal gaşlı
 Gumral gözlü ağrın alım
 Ceyran kimi şuh bahışlı
 İşve-nazlı ağrın alım

Güzeli geçen iller kimi
 Rengi solmaz güller kimi
 Ohuyan bülbüller kimi
 Hoş avazlı ağrın alım

Ey Şerefli namuslu gız
 Ureyi pak gelbi temiz
 Min çiçeyin birini üz
 Solmaz yazlı ağrın alım

Ne vara şöhrete alçal
 Sevgilinle goşa gocal
 Öz yarına min neğme çal
 Telli sazlı ağrın alım

Cavan Hüseyin edir dilek
 Sizensiz hayat neye gerek
 Seni gören temiz ürek
 Coşub yazdı ağrın alım (URL 14).

ALCA GÜL AÇDI GELİN

Gelin, saların gelin,
 Geyib xeletin gelin.
 Çatıb oğlan evine, Alıb muradın gelin.
 Ay dönüb ulduz olsun,
 Sular dönüb buz olsun.
 Gelin, geldiyin evde
 Oğul olsun, qız olsun.
 Alca gül açdı, gelin,
 Saçın dolaşdı gelin.
 Ay bu boya, buxuna
 Duvaq yaraşdı gelin (URL 15).

ARAYIB AHTARIB

Arayıb ahtarıb bir yar sevesen
 Ağıl me'rifetde ustakar ola
 Gonuyla gonşuyla bed dolanmaya

Mülayim kelmeli hoşreftar ola

Ezel esil ola ata anası
 Ola güzelliyin her nişanası
 Eller tamaşası göller sonası
 Güzeller içinde bir ülker ola

Ta ki ölenecen olasan cavan
 Süresen dövranın bir nece zaman
 Yanag gül gönçesi üz mah-i taban
 Güdretten gaşları gelemkar ola

Necf ele canı her ana doğmaz
 İgidler ahından buludlar yağmaz
 Adam var ki derdi deftere sığmaz
 Özü yahşı ola yar bekar ola (URL 16).

AY GÖZÜMÜN IŞIĞI

Ay gözümün ışığı
 Gül üzlü göyçek gızım
 Evimin yaraşığı
 Ömrüme bezek gızım

Gaşeng gaşeng saçların
 Dökülende yüzüne
 Görenler çok ohşadır
 Seni benim özüme

Ay benim göyçek gızım
 Saçları ipek gızım
 Ömrüme bezek gızım

Mene taraf kaçanda

Galbime ferah gelir
 Rengi biraz solanda
 Menim galbim kövrelir

Dodağı gül goncası
 Yanağında hal gızım
 Gözleri dan ulduzu
 Şirin şeker bal gızım

Ay benim göyçek gızım
 Saçları ipek gızım
 Ömrüme bezek gızım

Bugünün şen körpesi
 Sabahın sonasısan
 Analı dünyamızın
 Sen de bir anasısan

Dodağı gül goncası
 Yanağında hal gızım
 Gözleri dan ulduzu
 Şirin şeker bal gızım

Ay benim göyçek gızım
 Saçları ipek gızım
 Ömrüme bezek gızım (URL 17).

BEYAZ GECELER

Görüşüm yarından bulah başından
 Ulduzlu geceden ay ışığından
 Danışdık ürehden dünyalar geder
 Sırdaş oldu bize beyaz geceler

Beyaz geceler beyaz geceler
 Danışdık ürelden dünyalar geder
 Beyaz geceler beyaz geceler
 Sırdaş oldu bize beyaz geceler (URL 18).

BU YERDE (YAMAN DÜŞDÜ)

Yaman düşdü acı hesret araya
 Bir zamanlar görüşerdik bu yerde
 Uşag kimi sevinerdik gülerdik
 Herden küsüb barışardığ bu yerde

O hoş günler ömrüme yazıb neler
 Bu günlerin dadı yohdur o geder
 Barı deme ömrümüz keçib heder
 Saf niyyetle görüşerdik bu yerde

Herden gelib ziyaretmi edirem
 Senden sene şikayetmi edirem
 Yene sensiz boynu bükük gedirem
 Geh-geh çekib gülüşerdik bu yerde

Deniz coşub lepe döyür sahili
 Saçımı dağıdır rüzgârın yeli
 Aylar ötüb govlasa da il ili
 Genclik çağın itirmişik bu yerde

Gen düşsek de üreyinde odum var
 Başın üste parlayan ulduzum var
 Unutma ki çöreyinde duzum var
 Gismet payın bölüşerdik bu yerde

Men Vefayam öz sözümde durmuşam
 Üreyime gıfıl-kilid vurmuşam

O günleri heyalimde gürmuşam
 Bir zamanlar görüşerdik bu yerde (URL 19).

CABBAR'LI SENETDE (YARAŞSIN)

Cabbar'lı senetde dünyadır dostlar
 Men ne deyim o dünyaya yaraşsın
 O bir aydır mense solğun ulduzam
 Neyleyim ki ulduz aya yaraşsın

O bir heyatdır ki tükenmez sonu
 Güneşdir deryalar söndürmez onu
 Ele sözüm hanı ilhamım hanı
 İnci kimi o deryaya yaraşsın

Ehmed o güneşdir deme ki tekdir
 Halgımız Ceferler yetirecekdir
 Sen kimsen bu yerde Vurgun gerekdir
 Hemtay sözü o hemtaya yaraşsın (URL 20).

ÇAĞINDA (MEN SENİ SEVMİŞEM)

Men seni sevmişem ay eller gızı
 Sevdalı könlümün oğlan çağında
 Geldi ziyarete seher ulduzu
 Anan sen güneşi doğan çağında

Temizdir endamın çiçekden gülden
 Dişlerin inciden buhağı lelden
 Heç eskik olmasın güzeller elden
 Şairler ilhamın alan çağında

Zamanın hökmünü ararsan bir gün
 Gocalıg kamanın çalarsan bir gün
 Paşa'nı yadına salarsan bir gün

Yorulub yollarda galan çağında (URL 21).

DAĞLAR KIZI REYHAN REYHAN 2

Dağlar kızı Reyhan Reyhan Reyhan

Parlakdır ulduzun Reyhan Reyhan Reyhan

Alem sene heyran heyran heyran

Ne keşengsen ay kız

Gül çiçeksen ay kız

Birdanesen ay kız

Dürdanesen ay kız

Gözeller gözeli Reyhan Reyhan Reyhan

Sevdamin ezeli Reyhan Reyhan Reyhan

Alem sene heyran heyran heyran

Ne keşengsen ay kız

Gül çiçeksen ay kız

Birdanesen ay kız

Dürdanesen ay kız

Zil karadır gözün Reyhan Reyhan Reyhan

Baldan şirin sözün Reyhan Reyhan Reyhan

Alem sene heyran heyran heyran

Ne keşengsen ay kız

Gül çiçeksen ay kız

Birdanesen ay kız

Dürdanesen ay kız (URL 22).

GIZ SENİN ALA GÖZLERİN

Dehi mende can goymadı

Gız senin ala gözlerin

Cesedimde gan goymadı

Gız senin ala gözlerin

Gaşlar üç ahşamlıg aydı
 Hüsnün Hag'dan gelen paydı
 Buludsuz güneşle taydı
 Gız senin ala gözlerin

Ayın gucağında yatır
 Ulduzlara işve satır
 Oh kimi bağıma batır
 Gız senin ala gözlerin

Canım gurban yaradana
 Besdir gılınıcı koy gına
 Ehmed'i getirdi cana
 Gız senin ala gözlerin (URL 23).

GÖY GÖL (KEÇDİ GIŞ AYLARI)

Keçdi gış ayları yetişdi bahar
 Üstünden buzların göründü Göy Göl
 Ayna sularından çekildi duman
 Mehriban camalın göründü Göy Göl

Sene secde gılır sonalı göller
 Yazın çiçeyine bürünen çöller
 Her bahar dövrende açıldı güller
 Dumanlar üstünde süründü Göy Göl

Ürek serinledir suyu buz kimi
 Lepeler göz gırpır bir ulduz kimi
 Sağında solunda gelin gız kimi
 Dağlar yaşıl dona büründü Göy Göl

Arhayın söykenib uca dağlara
 Bahırsan arana güllü bağlara
 Hamı vurgun olub güzel çağlara
 Dosta mehebbetin derindi Göy Göl

Unudabilmerem seni dünyada
 Her zaman her yerde düşersen ya da
 Seni vesf edibler gebul et bu da
 Ekber'den yadigâr şe'rindi Göy Göl (URL 24).

GÖZLERİM (SEBRİM TÜKENİBDİR)

Sebrim tükenibdir sebr elemekden
 Yoruldu bahmakdan yola gözlerim
 Bir seni arayır bir de gencliyi
 Boylandıkca sağa sola gözlerim

Ezelden olmusan ehde ilkarsız
 Mehebbeti şahta eşki baharsız
 Biz bele deyildik ay e'tibarsız
 Nece kıydın kanla dola gözlerim

Könlümü vermedim başka birine
 Dünya servetine simu-zerine
 Eger men olsaydım senin yerine
 İstesen deyerdim ala gözlerim

Ne ulduz deyilsen ne de ay güneş
 Nedense görende eyleyirem keş
 Dodağımda alov kelbimde ateş
 Çekib derd-kem min bir bela gözlerim

Azafılı ehdini başa yetirdi
 Hicran gencliyimi aldı itirdi

Şö'lesi karaldı sarı getirdi
Sene hesret kala-kala gözlerim (URL 25).

KİMDEN ÖYRENDİN (SEVGİLİM SEN)

Sevgilim sen maral kimi
Gezmeyi kimden öğrendin
Ay gabağa cığa teli
Düzmeyi kimden öğrendin

Tez yuhudan oyanmağı
Al gumaşa boyanmağı
Gerden çekib dayanmağı
Süzmeyi kimden öğrendin

Men sevirem zernişanı
Onda var gülün nişanı
Sağ elinde benövşeni
Üzmeyi kimden öğrendin

Keklik kimi gayalarda
Ceyran kimi sehralarda
Sona kimi deryalarda
Üzmeyi kimden öğrendin

Bulud almasın ay yüzü
Hüseyn görsün dan ulduzu
Humar humar ala gözü
Süzmeyi kimden öğrendin (URL 26).

MEN BU ELİN GIZIYAM

Men bu elin gızıyam anamdır Azərbaycan
Men onun sinesine el sürem zaman zaman

Büyüyüp boy atmışam saf suları ganımdır
Uca dağların garı torpağı dermanımdır

Ferhat dağda kiniyle suretini gazırdı
Şirin sedagetini tarihlere yazırdı
Garip bir Hezerliyem Köroğlu'nun Nigar'ı
Nebi'ye Hecer olur dolaşmışam dağları
Demirem bir deneyem gözelliğ ulduzuyam
Her elin öz evladı Azerbaycan gızıyam

Guturp ol gözlerime renginden renk veriptir
Sesime öz sesime sular aheng veriptir

Ay verip ayrısını laleler dodağımı
Güneş şefegler boyayıır yanağımı

Ferhat dağda kiniyle suretini gazırdı
Şirin sedagetini tarihlere yazırdı
Garip bir Hezerliyem Köroğlu'nun Nigar'ı
Nebi'ye Hecer olur dolaşmışam dağları
Demirem bir deneyem gözelliğ ulduzuyam
Her elin öz evladı Azerbaycan gızıyam (URL 27).

NE VAHTDIR GÖRMÜREM (GÖZEL GIZ)

Ne vahtdır görmürem gül camalını
Olmaya deyişib halın güzel gız
Camalın güneşdir gaşların hilal
Nögtedir çenende halın güzel gız

Gıvrım saçlarına gül düze düze
Nazik ellerinde hüsnünü beze
İsterem hemişe galsın ter teze
Beyaz yanağında alın güzel gız

Ekber'e doğmadır her el her oymag
 Görmedim senin tek dodağı gaymag
 Söyle sohbetinden olar mı doymag
 Şirindir lebinde balın gözel gız (URL 28).

SONA GÖRDÜM (GURBANIN ELİNDE)

Gurbanın elinde meyve bağında
 Alma heyva deren bir sona gördüm
 Başında ağ çalma ayağında mest
 İpekden bürünmüş al dona gördüm

Gara gözler ile gıygacı bahdı
 Eşgi üreyime süzöldü ahdı
 Gırmızı güllerden teline tahdı
 O gızı güneşle yan yana gördüm

Söz açdım sevgiden çiçekden gülden
 O gız gülümsedi dillendi birden
 Söyledi oğlum var incime menden
 Men onu mehriban bir ana gördüm (URL 29).

VESFİ-HALLAR

Bülbül oxur yuvada,
 Can gülüm, can, can.
 Qanad çalır havada,
 Can gülüm, can, can.
 Emim oğlu sağ olsun,
 Can gülüm, can, can.
 Men niye gedim yada,
 Can gülüm, can, can.
 (...)

Doğdu güneş qırmızı

Can gülüm, can, can.
 Sesledi oğlan, qızı.
 Can gülüm, can, can.
 Her birimiz bir çiçek,
 Can gülüm, can, can.
 Bir baxçanm ulduzu,
 Can gülüm, can, can (URL 30).

YARADAN SENİ (HELAL OLSUN)

Helal olsun bu gamete bu boya
 Ne güzel yaradıb yaradan seni
 Sene bednezerden deymesin heta
 Goy Allah sahlasın beladan seni

Camalın ohşatdım dağlar garına
 Gözüm düşüb ağ sinenin narına
 Gözel olan bele bahmaz yarına
 Ovçuyam goymaram bereden seni

Bilmem güneş deyim yohsa ay sene
 Bu fani dünyada yohdu tay sene
 Güzelliyi Hüda varib pay sene
 Eziz tutub beyden paşadan seni

İnsaf ele herden Efgan'ı güldür
 Gözümün yaşını amandı sildir
 Gapında gul sahla ya da ki öldür
 Unutmuram heyir duadan seni (URL 31).

YAŞ DA DAYANMAZ (SEHERİN GÜNEŞİ)

Seherin güneşi terlan havalı
 Ele pervaz eyler gaş da dayanmaz
 Yandırdın cismimi dönderdin göze

Pünhanı ağlaram yaş da dayanmaz

Gözün bir celladdı yohdur amanı
 Lebin neyler ay gız ahret imanı
 Ağ sinende besleyirsen püstanı
 Ona gul olmağa baş da dayanmaz

Gametın gözeldi cismin e'ladı
 Kırpiyin müjganı başa beladı
 Nebi deyer erz-i halın beledi
 Ün salıb dağlara daş da dayanmaz (URL 32).

4- BALKAN TÜRKLERİ TÜRKÜLERİ

AĞLAMA YÂRİM

Çıkabilsem aman
 Şu yokuşun başına
 Güneş urmuş aman
 Tabancamın taşına
 Henüz gelmiş on üç, on dört yaşına
 Ağlam şamar saçlım
 Yoldan geldim yorgunum
 Atım olsa aman
 Pinsem gitsem Burgaz'a
 Başımıza gelmeyeydi aman
 Şu kaza
 Yol üstüne aman
 Asıverdim kazanı
 Ben istemem aman
 Meyhanede gezeni
 İsterim aman
 Okup yazı seveni
 Ağlama samır saçlım

Yoldan geldim yorgunum (URL 33).

BALKAN GÜZELİ

Geldim size balkan güzeli
Göreyim diye beyaz yüzünü
Tatlı dilini güzel yüzünü
Hilal kaşını ela gözünü

Sırma saçlı mis gibi teni
Horon oynuyor Balkan güzeli

Kına yakmış pamuk eline
Kemer belin üstüne
Fistan giymiş balkan güzeli
Nakış yapmış eteklerine

Sırma saçlı mis gibi teni
Horon oynuyor Balkan güzeli (URL 34).

ESEN RÜZGÂR

Hanım çıkmış gül bahçenin başına
Güneş vurmuş bileziğin taşına
Şimdi gelmiş on üç-on dört yaşına
Esen rüzgâr sevdiğimi al da gel
Aman da al da gel!
Giderim giderim yolum tükenmez
Geriye bakarım vatan görünmez
Hem hasretlik hem gurbet birden çekilmez

Esen rüzgâr sevdiğimi al da gel.
Aman da al da gel!
Giderim giderim yolum tükenmez
Geriye bakarım vatan görünmez
Hem hasretlik hem gurbet birden çekilmez

Esen rüzgâr sevdiğimi al da gel
Aman da al da gel! (URL 35).

GELDİ YAKDI GÜZEL ŞEHİRİ SARAYI

Nemce kafir asker ile yürüyüp
Geldi yakdı güzel şehri sarayı
Koyun gibi insanımı sürüyüp
Geldi yakdi güzel şehri sarayı

Nice bin mushaflar hesabsız kitabı
Yakdı hem camileri yıkdı mihrabı
Hep uçdan uca şehri etdi harabı
Geldi yakdi güzel şehri sarayı
Sakin olanlar dağlara düştü
Gözlerinden kanlı yaşlar akıtdı
Niceleri esir edip tüketti
Geldi yakdi güzel şehri sarayı

Benim nazlım selamete çıkmışmı
Aceb anı halkı alem bakmıs mı
Şimdi tarpusunı basa giymiş mi
Geldi yakdi güzel şehri sarayı

Güneş yüzün görmeyenler görünmüş
Yalın ayak baş acuban sürünmüş
Nicelerin devletinden düşürmüş
Geldi yakdi güzel şehri sarayı

Ah serayın yüksek yüksek evleri
Dört yanında yatır gerçek erleri
Gördünüz mü ak sakalı pirleri
Geldi yakdi güzel şehri sarayı

Avret, oylan koyun gibi inlesur
 Gelup kafır mal u rızkın yapısır
 On bin insan esir olup ağlaşur
 Geldi yakdi güzel şehri sarayı

Yüzün göstermeyen ayı güneşe
 Gitdi güzel kızlar krala peşkeşe
 Kimse bilmez ne haller gelir başa
 Geldi yakdi güzel şehri sarayı

Ah serayın yası yası yolları
 Hem icinde huri gezen kızları
 Bakın simdi bunların bu halleri
 Geldi yakdi güzel şehri sarayı (Soysal, 2007: 94-95).

GELİN HAVASI

Gelin yüzünde ipekli duvaklar
 Hani adadığın bunca adaklar
 Sultani kiraze benzer dudaklar
 Kız iken sevgilim sen değil miydin?

Onbirinde mah yüzüne bakılır
 Onikide kızın kahrı çekilir
 Onüçünde al gül olur açılır
 Ondördünde yavaş yavaş sarılır
 Onbeşinde akli gelir başına
 Onaltıda kalem çeker kaşına
 Onyedide gice girer düşüne
 Onsekizde yalan söyler eşine
 On dokuzda çapkınlaşır yar olur (URL 36).

GÖR NİCE ETDİ GURUR

Bakdılar feryadçı geldi Banyaluka kaleden
 Ehli kale cümleinin hem kadı ve hem müftüden

Munzır-1 lamı getirdi geldi asker Nemçe'den
Nakz-1 ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

Hem getirdi adı belli altı bin baş olan
Lebuçe sahrasında birkaç bin melain olan
Adı melun bin melun bellidir melun olan
Nakz-1 ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

Taburun konakçısı hem çarkçısı olmuş ol
Etdiği hayinliği bildi bu demle bulmuş ol
Geçti tabur Sava nehrin köprü ile bilmiş ol
Nakz-1 ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

Bunca top cephanesiyle bunca gülle kunbara
Bunca asker alay alay sanki yollar kapkara
Geldi yap yap şehre kondu banaluka kaleye
Nakz-1 ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

Kurdı tonbas uzre köprü geçdi Virbaş suyunu
Aldılar tabur içine kalenin dört yanını
Ehl-i islam oldu hayrann etdi Nemçe hayini
Nakz-1 ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

Saçdı ateş verdi sanki olmuş idi zelzele
Allah diyen ya Muhammed daima güle güle
Mucizati hiç sayılmaz Ahmet'in bir vech ile
Nakz-1 ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

Muhzir okundukda bildi anladı çün nikbaht
Nusreti hakdan dileyip olmadı hiç gönlü saht
Ayetiyle cahid-ü amil olup uydurdu raht
Nakz-1 ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

Her tarafa buyuruldular saldı vü ferman eyledi
 Herkese farz oldu gide zira hücum eyledi
 Harbi darba kadir olan kimse kalmasın dedi
 Nakz-1 ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

Banyaluka kalenin imdadına gitmek gerek
 Hakkın emrine itaat herkese etmek gerek
 Bu gazada cümleye canı baş feda etmek gerek
 Nakz-1 ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

Geçdi tuğlar sancağıyla kimseyi hiç sormadan
 İki günde hazır oldu bindi tehir etmeden
 Anın ardınca güzatı müslimin hiç durmadan
 Nakz-1 ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

Severki evvelki konağın karaul'a geldi ol
 Ta gelince birkaç asker sonra ondan aldı yol
 Geçdi yayçe kalesinin gülhisar'ı buldu ol
 Nakz-1 ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

Gece gündüz okuyup inna fetahna suresin
 Ta gelüben yaptı inip bodraşnicede ordusun
 Her vakit hakka tazarru itdi andı rabbisin
 Nakz-1 ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

Ya illahi Ali Osman devleti daim ola
 Mustafanın himmetine düşmene galib ola
 Düşmeni hor edip makhur edüp mağlup ola
 Nakz-1 ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

Geldi asker dört yanadan kapladı bayırları

Okuyup Nusreti minallah kaldırıp bayrakları
Her birisi din yolunda koydu canı başları
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

Çıkdı asker ol mahalden cem olup alay ile
Bile kalkdı Alı Paşa hamd ile dua ile
Hak teala bizi avdet itdure nusret ile
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

Sitnice'yi geçdi andan İzmiyan'a kondular
Şehri Saray yeniçerisi yarın anda geldiler
Aklusiyle payesiyle alayın gösterdiler
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

Geldi şehrin hem kazanu hem hacısın hoş sesi
Dini Muhammed aşkındadır atlasu hem yayası
Her biri el kaldurup hakka dua eder sesi
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

Kaleden feryadcı geldi siristiyle hep koşup
Ta gelip alı Vezirin ayağına yüz sürüp
Üç güne dek gitdi kale gelmez isen erişüp
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

Kafir atar günde bin top gice ile kunbara
Gösterir kaleye her gün alayını kapkara
Kaleye pek dar olupdur kadir allah kurtara
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

Kalenin içinde olan müslimin cenk iduben
Rabbena efriğ aleyna ayetin yad iduben
Her sabah Debruce'den çıkarmı güneş yakuban

Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

İzmiyan'dan kopdu asker Banyaluka üstüne
 İş bu menzildür oluptur süratiyle yürüne
 Alay alay öğle vakti geldi Virbaş şuyuna
 Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

Öyle vakti cümle asker geçdi Virbas suyunu
 Ta gelüp kapladı kondu sürüben atlarını
 Atlarına buldu ana suyunu hem okcunu
 Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

Koptu andan askeri islam zahir oldı çün sabah
 Yaya asker suratiyle atlı olan çün riyah
 Cümle asker alay alay yürüdü etdi revah
 Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

Subhi kıldı vaktiyle kim ol vezir i nam dar
 Kullara gıydırdı zırhlar yurudı ol bahtıyar
 Sığınup allah a dogrı tabur uzre sah var
 Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

İrisup Debruce'den çün çıkdı islam askeri
 Ehli kale gördü çün müminlerin bayrakları
 Cümlesi şad oluban okur isbu beyitleri
 Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur (Soysal, 2007: 27-31).

KARABİBER AŞ İÇİN

Karabiber aş için, Yandım hilâl
 Kaş için, Karabiberim, biberim,
 Biberim, Esmer güzelim, güzelim,
 Güzelim, Akşam gezelim, gezelim,
 Gezelim.

Karabiber aş olmaz, Bundan ince kaş
 Olmaz, Karabiberim, biberim, biberim,
 Esmer güzelim, güzelim, güzelim,
 Aşkım gezelim, gezelim, gezelim,

Gümüş tarak saç için,
 Yandım çatma kaş için, Karabiberim,
 Biberim, biberim, Esmer güzelim,
 Güzelim, güzelim, Aşkım gezelim,
 Gezelim, gezelim (URL 37).

NURİYE

Yeni tiren kalkacak,
 Nuriye de camlan açacak
 Açma be Nuriye camları,
 Seni de güneş yakacak.

Baygın Nuriyem Nuriyem

Ovarda Nuriyem.

Radoviş yollarında Aman
 Da çiçekler açar Nuriye de
 Almış bocayı Aman da
 Cafer'e kaçar.

Baygın Nuriyem Nuriyem

Ovarda Nuriyem.

Balta saldım meşeye
 Rakı koydum şişeye
 Gel sarılalım yatalım
 Livantalı döşeye.

Baygın Nuriyem Nuriyem

Ovarda Nuriyem.

Rakı içtim filcandan
 Severim seni candan

Gel sarılalım yatalım
Biz ikimiz bir candan.

Baygın Nuriyem Nuriyem
Ovarda Nuriyem (URL 38).

SİÇAN GELİR TAKIR TAKIR

Sıçan gelir takır takır
Ben sandım naili katır
Bizim amca ha vus olmuş
İnce dilli Kur'an okur

Pireyi tuttum tay gibi
Bacakları yay gibi
Hanım yengem kız büyötmüş
Taze doğmuş ay gibi (URL 39).

ÜSTÜNE

Gördünüz mü Nemçe kralı neyledi
Ahdin bozup cenge rağbet eyledi
Name ile kendi krala söyledi
Sürün asker Banyaluka üstüne

Tonbas ile koprüleri yaptılar
Gradiska da sava suyun geçdiler
Tabur ile toplar ile kalktılar
Geldi kafir Banyaluka üstüne

Dört yanından muhasere etdiler
Yere girip metrise girdiler
Günde bin top bedenine vurdular
Duman düstü Banyaluka üstüne

Ferhadiye camisine girdiler
Mihrabıyla minberini ykdılar

Minareden kalesine bakdılar
Geldi kafir Banyaluka üstüne

Feryad eder Banyaluka kalesi
Kale ile Ferhadiye camisi
Harab oldu sehrimizin hepisi
Yetiş Paşa Banyaluka üstüne

Ali Paşa niyaz eder dostuna
Sevkin koyup geçdi gayret postuna
Seyf kuşandı kafirin üstüne
Tuğ çekilsin Banyaluka üstüne

Zabitleri hep götürdü araya
Ferman etdi etrafıyla Saraya
Yeniçeriler kullar çıksın alaya
Tez yetişsin Banyaluka üstüne

Pazar günü gülbend dua okundu
Allah allah deyip kılıç çekildi
Çarhı felek dayanamayıp bozuldu
Güneş doğdu Banyaluka üstüne

Kale halkı niyaz eder hüdaya
Nasib etme ya rabb bay-ü gedaye
Esir olmak bunun gibi a daye(General'e)
Şimdi gelen Banyaluka üstüne

Anın topu taburunu bozdular
Tarihini bin yüz elli yazdılar
Başsız Nemçe Virbaş suyun yuzdılar
Devlet konu Banyaluka üstüne (Soysal, 2007: 26-27).

5- BAŞKURT TÜRKLERİ TÜRKÜLERİ

KOZALAAĞA KOZASALAR

Keskey gene samavırzıñ
Borzonıhem, hıvı yuk.
Bezge kılgen kozalarzıñ
Meher halır malı yuk.

Ay kaşında yaktı yondoş,
Batır bulhañ, bat inde.
Bay hörmete ber ze bötmes,
Erhez koza-kayt inde.

Samik koza-töp koza
Karundarğa okşağan.
Tuyğa birgen harıktarı
Sevek etke okşağan.

Töp kozanıñ bıymahı
Hike astına hıymanı
Tuyğa birgen harıktarı
Ber kazanğa tulmanı.

İşek aldı taş meyes
İkmek halam arıştan.
Küreneşegez yetmehe,
Hezer yırtam ber ıştan.

Altınan işken dilbegehe,
Tezgenene yetmene.
Halğan ite, israf bulıp,
Kaytır aşka yetmene.

DÜNÜRLERE HISIMLAR

Küçük semaverin,
Bronzu ve suyu yok
Bize gelen dünürlerin
Kalın verir malı yok

Ay yanında yanan yıldız,
Batacaksan bat artık,
Bol ziyafeti bitmez,
Arsız dünür dön artık.

Samik dünür, asıl dünür
(Cimrilere) Karunlara benzeyen.
Toya veren koyunları,
Küçük köpeğe benzeyen.

Asıl dünürün çizmesi,
Oturağın altına sığmadı.
Düğüne verdiği koyunları,
Bir kazanı doldurmadı.

Eşik önü taş ocak
Ekmek koyuyorum çavdardan,
Görünüşünüz yetmezse,
Şimdi keseyim bir pantolon.

Altından örülmüş dizgini,
Gemine yetmezse,
Kalan eti, israf olup,
Döner yemeğe yetmezse.

Gebbes koza, itegeñdeñ
Ükselere ös katlı.
Tuyğa birge harıǵından
Köle-köle es kattı.

İzel buyı tal ğına,
Ütep sıǵırlık tügel.
Kozagıyziñ tuy harıǵın
Aşap tuyırlık tügel.

Ğabbas dünür, ediǵinin,
Ökçeleri üç katlı.
Toya verdiǵın sarı koyunumdan
Güle güle içim katıdı.

İdil boyu kavak,
Geçilip gidilir deǵıl.
Hısımınızın toy koyununu,
Yiye yiye doymazsın (URL 40).

6- ÇUVAŞ TÜRKLERİ TÜRKÜLERİ

ATTE PİRİN TİLİK KURNĪ

Atte pirin pĭlik purnĭ
Eh, mĭneh-şi ku tĭlik,
Kamah vĭltma pĭli-şi?
Patşa pirin ŝukkĭ pek,
Burjuv hırmne kasnĭ pek,
Pupne mĭynçen ŝaknĭ pek,
Çirk (iv)ne işse antarn (i) pek,
Asl (i) uya tuhnĭ pek,
Çeçek şinçe ŝüretpĭr pek,
ŝülte tiri yurlat' pek,
Pıl hurçisem sırleŝ pek,
Hvel işitsa tĭrat' pek.
Atte, ırlĭhne kurpĭr-şi?
Hĭŝan ıyhĭran vĭranpĭr-şi?
Hĭŝan atı tĭhnĭpĭr-şi?
Yarrĭn ıtsa ŝürpĭr- şi?

HAL' MANA SAVNĪ PĪRAHRĪ

Hvel ançı te kaş pulçı
Sıvlĭm ükrĭ şır şine.
ŝurhi kaŝran huyhĭ pusrĭ

BABAMIZ RÜYA GÖRMÜş

Babamız rüya görmüş
Ah, neymiş ki bu rüya,
Kim yorumlayabilir ki?
Bizim padişah yok gibi,
Burjuvanın karnı kesilmiş gibi,
Papaz boğazından asılmış gibi,
Kilisesi yıkılmış gibi,
Büyük ovaya çıkmış gibi,
Çiçek üstünde yürüyoruz gibi,
Üstte tovgar ötüyor gibi,
Bal arıları vızıldıyor gibi,
Güneş kızdırıyor gibi,
Babamın iyiliğini görecek miyiz ki?
Ne zaman uykudan uyanacağız ki?
Ne zaman çizme giyineceğiz ki?
Hevesle yürüyüp gezeceğiz ki?

(URL 41).

BENİ SEVGİLİM TERKETTİ

Güneş battı akşam oldu
Çiğ düştü toprağa
Yaz akşamında kaygı bastı

Manñ şamrık çirene

Vıyya tuhrım, tıl pulmarım

Hamñ savnı tusıma.

Kile kilnı çuh tıl pultım

Urıh hırpe larnine

Hırne işşın ıtalanı,

Puşne hunı un şine.

Siv kuşpa şeş pıhsa yulçış

Epı irtse kaynine

Kile kiltım te hurlantım,

Kuşım tulçı kuşşul'pe:

Hal' mana savni pırahrı,

Vıl şüret urıh hırpe.

Sada kıtım te tayantım

İkkın larnı sak şine

Kuşşul' vitır asa iltım

Savni "manmas" tenine.

Şutat, uyıh, şutat, uyıh,

Şutat kıvak pılite.

San şutupa asa ilip

Savni simahhisene.

ŞURĀ HURĀN ŞĀVAT' KĀTRİNE

YIKIYOR

Şurā hurān şāvat' kātrine

Syvlāmpa vāranat' verene

Şāpcāk jurāş jurlat' jurrine

Şut hēvel hāparat' tüpene

Benim genç yüreğime.

Eğlenceye gittim rastlamadım

Benim sevgili dostuma

Eve gelince rastladım

Başka kızla oturduğuna.

Kızı sıcakça kucaklamış

Başını ona yaslamış

Soğuk gözlerle baktılar

Benim geçtiğime.

Eve geldim kederlendim

Gözüm doldu göz yaşlarıyla

Şimdi beni sevgilim terketti

O geziyor başka kızla

Bahçeye gidim de dayandım

İkimizin oturduğu banka

Gözyaşıyla hatırladım

Seven unutmaz dediğini.

Aydınlat, ay, aydınlat, ay,

Aydınlat mavi gökyüzü

Senin ışığınla hatırlayayım

Sevgilimin sözlerini (URL 42).

BEYAZA HUŞ AĞACI LÜLELERİNİ

Beyaz huş ağacı lülelerini yıkıyor

Şebnem ile uyanıyor akçaağaç

Şarkıcı bülbül söylüyor şarkısını

Parlak güneş tırmanıyor gökyüzüne

Šăpcăk jurăş jurlat' jurrine
Şut hêvel hăparat' tûpene

Tûpere cecek pek pêlêtsem
Man umra kuş tullı căn ilem
Şêklet man kămăla şak ilem
Şuratat' savăk jură cêrem
Şêklet man kămăla şak ilem
Şuratat' savăk jură cêrem
Şurăn hurăn şăvat' kătrine
Syvlămpa văranat' verene
Mên teri tăvan şêrêm hitre
Şak ilem purănat' cêrere
Mên teri tăvan şêrêm hitre
Şak ilem purănat' cêrere

ŞÛLİ TUSEM ŞİNE EP İLİHRİM

ŞÛlî tusem şine ep îlîhrım
Şiçi uyîh vırtñî yur kurtım;
Şiçi uyîh vırtñî yur şinçe
Sısarpa şaşkî yır kurtım.
Sısarpa şaşkî yırınçe
Hura tillîn unta mîn iş pur?
Tıvanıpe tıvanî kalaşñî çuh
Unta şıçı yutsen mîn iş pur?
2017: 53-54).

7- GAGAVUZ TÜRKLERİ TÜRKÜLERİ

ARMUT AACI DALLANDI

Armut aacı dallandı,
Erâ diydi ballandı,
Bir kız gördüm tellenmiş,

Şarkıcı bülbül söylüyor şarkısını
Parlak güneş tırmanıyor gökyüzüne

Gökyüzünde çiçek gibi bulutlar
Önümde bol gerçek güzellik
Yüklüyor gönlümü bu güzellik
Yaratıyor sevik şarkı yüreğim
Yüklüyor gönlümü bu güzellik
Yaratıyor sevik şarkı yüreğim
Beyaz huş ağacı kıvırcıklarını yıkıyor
Şebnem ile uyanıyor akça ağaç
Ana yurdum ne kadar güzel
Bu güzellik yaşıyor yüreğimde
Ana yurdum ne kadar güzel
Bu güzellik yaşıyor yüreğimde

(URL 43).

YÜKSEK DAĞLAR ÜSTÜNE BEN ÇIKTIM

Yüksek dağlar üstüne ben çıktım,
Yedi ay gecelemiş kar gördüm;
Yedi ay gecelemiş kar üstünde
Sansar ile vizon izi gördüm.
Sansar ile vizon izinde
Kara tilkinin orada ne işi var?
Akrabası ile akrabası sohbet ettiği zaman
Orada yedi yabancımanın ne işi var? (Balcı,

Sandım yaarim evlenmiş.

Çii düşmüş gözal gülâ,
Gücülân çilâ-çilâ.
Yaarim çirkin ban gözâl
Nasıl yaşayciz bila.

Baaya gittim-eriklik,
Erâ bastım er-peklik,
Benim vardı bir yaarim
Lafı eder bir binnik.

Feslen ektim aş için.
Yandım kara kaş için.
Edi yıl izmet ettim,
Bir çift kara kaş için.

Ay duuar gümüş gibi,
Gün duuar-sini gibi.
Benim vardır bir yaarim
Öpüşür guguş gibi.
Mihail Kolsa, Türkülâr (URL 44).

BİR URUM KIZI

Daadan çıktı bir urum kızı
Topukları biaz, donu kırmızı.
Mavi mi mavi inadına kavi,
Dolayladı (etrafını dolaştı) şeytan,
Ayda öküzü,
Çiynâ sakızı.
Atlasa, atlasa
Yıldızı kopan,
Tepesi otları tıkalı... (URL 45).

PAZARA KARŞI, MANİ MO...

Pazara karşı, mani mo,
 Bân düşümü gördüm,
 Düşüm da bana, mani mo,
 Aslı çıktı.
 Bizim kapu önündä, mani mo,
 Bir eşilliktir.
 Bir eşilliktir, mani mo,
 Bir başçelikti.
 O başçanın içindä, mani mo,
 Dokuz çocuk var.
 Dokuz çocuk var, mani mo,
 Punar kazerlaei.
 Çes-çevreye da, mani mo,
 Katmer karanfil.
 Bân suleyrom, mani mo,
 Onnar seneyor.
 Sän aalayorsun, mani mo,
 Onnar şennenyor.
 Bân annadım, mani mo,
 Ani tez ölücäm.
 Bân da annadım, mani mo,
 Ani tez ölücäm.
 Kazdırasın bana, mani mo,
 Bir eni mezar,
 Bir eni mezar, mani mo,
 Dört köşeli.
 Dört köşeli, mani mo,
 Üç pençereylän.
 Birisi olsun, mani mo,
 Gün duusundan yanı.
 Biri da olsun, mani mo,

PAZAR GÜNÜ SABAHİ ANNE

Pazar günü sabahı anne,
 Ben düş gördüm,
 Düşüm de anne
 Gerçekleşti.
 Bizim kapı önünde anne
 Bir yeşillikti.
 Bir yeşillikti anne
 Bir bahçeydi.
 O bahçenin içinde anne,
 Dokuz çocuk var.
 Dokuz çocuk var anne
 Pınar (su kuyusu) kazıyorlar.
 Çepeçevre anne,
 Katmer karanfil.
 Ben suluyorum anne,
 Onlar soluyor.
 Sen ağlıyorsun anne
 Onlar şenleniyor.
 Ben anladım anne,
 Tez öleceğim.
 Ben anladım anne,
 Tez öleceğim.
 Kazdır bana anne,
 Bir yeni mezar,
 Bir yeni mezar anne,
 Dört köşeli.
 Dört köşeli anne
 Üç pencereli.
 Biri olsun anne,
 Güneşin doğduğu tarafta.
 Biri olsun anne,

Gün batısından.
 Biri da olsun, mani mo,
 Gelecää yoldan.
 Açan sän gelicän, mani mo,
 Bän da görücäm.
 Çalasın bana, mani mo,
 Benim türkülermi.
 Açan sän çalıcın, mani mo,
 Bän da sesliycäm.

ÜÇ ÇERĞİ KURMUŞLAR

Üç çerği kurmuşlar
 On bin saldada.
 Çerginin içindä e
 Bir yılan çıkıye.
 O yılanın önündeydi
 On bin can durıy divan.
 Divan durıylar,
 Gözlerinden
 Yılmır-yılmır
 Yaş geliy.
 Ah, ah...
 Ah, ah-ah!
 O Smayıln karşıısından
 Üç ton atıldı.
 Aylan gün tutuldu.
 Tozundan, dumanından
 Narod görmiyi kendini.
 Askerler o on bin can
 Karıları zapas kaldı.
 On bin candan
 Bir bile kurtulmadı.
 Ah, hepsiciini narodun

Güneşin battığı tarafta.
 Biri de olsun anne,
 Geleceğin tarafta.
 Sen geldiğinde anne,
 Ben göreceğim.
 Söyleyesin bana anne,
 Benim türkülerimi.
 Sen anne söylediğinde,
 Ben dinleyeceğim. (Toz, 2016: 185-186).

ÜÇ ÇADIR KURMUŞLAR

Üç çadır kurmuşlar
 On bin askere.
 Çadırın içinden
 Bir yılan çıkıyor
 O yılanın önünde
 Bin can divan duruyor.
 Divan duruyorlar,
 Gözlerinden
 Sel gibi
 Yaş gelir
 Ah, ah...
 Ah, ah-ah!
 O İzmail'in karşı tarafından
 Üç ton atıldı.
 Ay ile gün tutuldu.
 Tozdan, dumandan
 İnsanlar kendisini görmez oldu.
 Askerler on bin can,
 Eşlerini rehin aldı.
 On bin candan
 Bir tanesi bile kurtulmadı.
 Ah, insanların hepsinin

Gözlerinä duman çöktü.

Gözlerine duman çöktü (Toz, 2016: 161-162).

8- HAKAS TÜRKLERİ TÜRKÜLERİ

ADAM ÇİRİ AĞIR NİN

Hıs.

Adam çirî ağır Nin

Ağas aralı çul ahhan;

Ada palazı hıs pozım,

Azağım çayhap, pazıp öşçem.

İcem çirî igir Pii

İskettiğ tayğa aralı ahhan suğ;

İgir Piiniñ istinde

İdegim çayhi hıs öşçem.

Ool.

Kölde ösken kök ottı,

Kölbeyze dee, kem sabar?

Köglep turğan sin hıstı,

Köölenze dee, kem alar?

Oyda ösken kök ottı,

Oñdaylığ daa polza, kem sabar?

Oydañnap turğan sin hıstı,

Ondaylığ daa polzañ, kem alar?

Hıs.

Adam çirî allığ çazı

Arıs pastıg ot ösken çir;

İcem çirî Pii kisti

Köçe pastıg ot ösken çir.

Hızar sığar kün çahsı,

Hızıl sıraylıg ool çili;

Ağarıp sığar ay çahsı,

Ah sıraylıg ool çili.

ATAM YERİ AKIMLI NİN

Kız.

Atam yeri akımlı Nin

Ağaç arasından dere akar;

Ata balası kız benim,

Ayağımı sektirir, basıp büyürüm,

Annem yeri dolambaçlı Pii

Çalılık orman arasından akan ırmak;

Kıvrımlı Pii'nin içinde

Eteğimi yıkayarak kız olurum.

Oğlan.

Gölde biten gök otu,

Dik dursa da, kim eker?

Eğlenip duran sen kızı,

Âşık olsa da, kim alır?

Çukurda biten gök otu,

Düzgün de olsa, kim eker?

Nazlanıp duran sen kızı,

Namuslu da olsan kim alır?

Kız.

Atam yeri geniş yazı

Çavdar başaklı ot biten yer;

Annem yeri Pii kıyısı

Arpa başaklı ot biten yer.

Kızarıp çıkan gün güzel,

Kızıl yüzlü oğlan gibi;

Ağarıp çıkan ay güzel,

Ak yüzlü oğlan gibi (URL 46).

AH TİĞİRDİN ÇILTIZI

Ah tigirdin çiltızı
 Aydañ çarılı pa, körze dee?
 Kök tigirdin çiltızı
 Küñneñ çarılı pa, körze dee?
 Köpteñ pölilgen pozıcaam
 Köp çonnañ noozı kinektir?

AYNIÑ ALTINDA PİR ÇILTIS

Aynıñ altında pır çiltıs
 Altın nohtalığ at oshas;
 Arğaldañ kilgen pu oollar
 Altın medallığ geroy oshas.
 Küñniñ altında pır çiltıs
 Kümüs nohtalığ at oshas;
 Kölbekteñ kilgen pu oollar
 Kümüs medallığ alıp oshas.

HAN TİĞİRİNİN ÇILTIZI

Han tigirinin çiltızı
 Haraa la polza sığadır;
 Hara pastığ irniñ çobaa
 Hayda la polza haladır.

Ayas tigirinin, çiltızı
 Aylığ haraada la sığadır;
 Albannığ irniñ çobalızı
 Hayda la polza haladır.
 Kök çazıda çörçetsem,
 Kök ot pazı çayhalça;
 Köp çon çobaañ kör çörzem,

AK GÖĞÜN YILDIZI

Ak göğün yıldızı
 Aydan parlak mı, bakınca?
 Mavi göğün yıldızı
 Güneşten parlak mı, bakınca?
 Toplumdan ayrılan kendim,
 Çoğu insandan neyim eksik?

(URL 47).

AYIN ALTINDA BİR YILDIZ

Ayın altında bir yıldız
 Altın benekli at gibi;
 Uzaktan gelen bu oğlanlar
 Altın madalyalı kahraman gibi.
 Güneş altında bir yıldız
 Gümüş benekli at gibi;
 Toplantıdan gelen bu oğlanlar
 Gümüş madalyalı alp gibi

(URL 48).

HAN GÖĞÜN YILDIZI

Han göğün yıldızı
 Gece olur olmaz çıkar;
 Kara başlı erkeğın acısı
 Nasıl olsa kalıyor.

Ayaz göğün, yıldızı
 Ay karanlığında da çıkıyor;
 Vergili erin acısı
 Nasıl olsa da kalıyor.
 Gök yazıda yürüsem,
 Gök ot başı sallanır;
 Çok halkın üzüntüsünü görsem,

Körgen haraamnañ ças ahça.	Gördüğüm gözümde yaş akar.
Ah çazıda çörçetsem,	Ak yazıya gitsem,
Ah ot pazı çayhalça;	Ak ot başı sallanır;
Arğal çonnın açinn istip,	Halkın acısını duyup,
Allıg çüream haynapça.	Geniş yüreğim daralır (URL 49).

KÜN HARAA PAZOH TAMIL PARDI GÜNEŞİN GÖZÜ YİNE TUTUŞTU

Kün haraa pazoh tamıl pardı	Güneşin gözü yine tutuştu
Kün çarii pısser çayıbıstı;	Güneş aydınlığı bize yaydı;
Hılbañnap znamya ködiril pardı,	Nazlı bayrak yükseltildi,
Hınığda çürek sabılıbıstı.	Sevgiden yürek çarpıldı

(URL 50).

9- IRAK/KERKÜK TÜRKLERİ TÜRKÜLERİ

GEL GİDEĞİĞİN

Gel gideğigin Şıx bağına gazele
 Men çit alım sen fıstanıv tezele
 Gözüm düştü heyvandaki gözele

Gözellerin meskeni bu çaydadı(r)
 İçmişem bada bilmirem sevda hardadı
 Sırma saçı dabanına yerışı
 Men olmuşam nazlı yarın devrısı
 Gevlim qırar sora döner barışı

Gözellerin meskeni bu çaydadı
 İçmişem bada bilmirem sevda hardadı

Güllü yazma yar bağlamış başına
 Saçağları düşmüş hilal qaşına
 Yengi girmiş on üç on dört yaşına

Gözellerin meskeni bu çaydadı(r)

İçmişem bada bilmirem sevda hardadı (URL 51).

GÜNEŞ VURUP ÜZÜNE

Güneş vurup üzüne
Bahabilmem gözüne
Canım kurban ederem
Nazlı Türkmen kızına

Yar nece gülüm nece
Öldüm seni görünce

Dertlisiyem yar bilmez
Seleşirem seleşmez
Her gelenin üzüne
Türkmen kızları gülmez

Yar nece gülüm nece
Öldüm seni görünce (URL 52).

KALK GIDAĞIN ŞİH BAĞINA

Kalk gidağın şih bağına gazele
Men çit alım sen fistanın tezele
Gözüm düştü eyvandaki gözele

Gözellerin meskeni bu çaydadır
İçmişem bade bilmirem sevdam hardadır

Sırma saçlar dabanına erişi
Men olmuşam güzellerin dervişi
Göynüm kırıp sonra dönüp barışı

Gözellerin meskeni bu çaydadır
İçmişem bade bilmirem sevdam hardadır

Mavi yazma yar bağlamış başına
 Saçakları düşmüş hilal kaşına
 Yeni girmiş onüç onbeş yaşına

Gözellerin meskeni bu bağdadır
 İçmişem bade bilmirem sevdam hardadır (URL 53).

ÖLLEM ÖLLEM MEN ÖLLEM

Öllem öllem men öllem
 Başıva dolanım bu gece

Damımız ardı çöle
 Sonalar endi göle
 Ayağıma qan doldu
 Yoluva gele gele

Öllem öllem men öllem nece
 Başıva dolanım bu gece
 Qere çadır üs tüyem
 Bir esmerin dostuyam
 Kur'an geti(r) and içim
 Sen gideni yashyam

Öllem öllem men öllem nece
 Başıva dolanım bu gece

Qere çadır xaraldan
 Boyuv seçmen maraldan
 Ne derdim var ne belem
 Sensen meni saraldan

Öllem öllem men öllem nece

Başıva dolanım bu gece

Ay çıxtı minaradan

Ne geçipti aradan

Seni mene yetirsin

Arşı urşu yaradan

Öllem öllem men öllem nece

Başıva dolanım bu gece (URL 54).

10- KARAÇAY-MALKAR/BALKAR TÜRKLERİ TÜRKÜLERİ

AKTAMAK

Beş alımda beşikde

On alımda cıyınna

Ey, onbeşinçi alımda deyme

Tübedim süygen da kıyınna

Kayalada suv cumarık

Köllede culduz uçanlay

Ey, kalay süygenem men seni, ariuv

Avzundan sözün çıkıganlay

Bukulu tavda va miri kiyik

Cürür colların saklayma

Ey, tav elleni karmab aylandım

Men senden ariuv tabmayma

Bezdirgende naz terekle

Cel ursa, cennil kaltıray

Ey, sen tiyregizden çıgıb tüberesen

AKTAMAK

Beş yaşımda beşikte

On yaşımda gruba

Ey, onbeşinci yaşımda, diyorum

Karşılaştım aşk denilen zorluğa

Kayalarda sülün

Göllerde yıldız uçması gibi

Ey, nasıl sevmiştim ben seni, güzel

Ağzından sözün çıkınca

Dumanlı dağda ise bin geyik

Yürüyeceği yollarını bekliyorum

Ey, dağ köylerini araştırıp gezdim

Ben senden güzel bulamıyorum

Bezdirdiğinde ladin ağaçları

Rüzgâr vursa, hızlı titreyip

Ey, sen mahallenizden çıkıp uğrarsan

Kün çıkgan kibik da cıltıray
 Suv boynunu tarlan
 Çaprak uçunda balları

Güneş çıkmış gibi de titreyip
 Irmak kenarının geçitleri
 Yaprak ucunda balları

Ey, suv kamişden sıydamdı süyegi
 İygen altındandı sanları

Ey, su kamişından parlaktır kemiği
 (vücudu)
 Som altındandır vücudu

Suv boynunu terekleri
 Cel bla kelmeyd ebleri
 (...)

Irmak kenarının ağaçları
 Rüzgarla gelmiyor imkânı

Min Aktamağım faytonna
 Bazar ginciça kiyinib

Bin Aktamak'ım faytona
 Pazar bebeği gibi giyinip

Ey, men sol canında oynar barırma
 İlaçin kibik iyilib.

Ey, ben sol yanında oynar giderim
 Laçin gibi eğilip (URL 55).

BELLAU

Seni betinge tögüle tura, carık nürü tolganaynı
 (Senin yüzüne vuran dolunayın parlak ışığı)
 Tauladan kelgen salkın ayazçık çaçinga sabır sılaydı
 (Dağlardan gelen serin rüzgâr saçını narince okşuyor)
 Keçe salkındı tögerek şoştı sen kaygı etme bir cukga
 (Gece serin etraf sessiz, sen kaygılanma hiçbir şeye)
 Men da saklayma seni cukungu, cukla canım tatlı cukla
 (Ben de uyurken seni koruyacağım. Uyu canım tatlı uyu)
 Men kökde bargan ak bulutlanı, sanga keleş eterem
 (Ben gökte süzülen ak bulutları, sana elçi yaparım)
 Kuş kanatlarım bolsala meni tavlaga alıp keterem
 (Kartal gibi kanatlarım olsa, dağlara alıp giderim)
 Men altın künnü nür tayakların seni çaçinga eşerem
 (Ben altın güneşin parlak ışıklarıyla senin saçını örerim)
 Çolpan culduznu ornungdan alıb, boynunga mınçak eterem

(Çoban Yıldız'ını yerinden alıp, boynuna kolye yaparım)
 Tauladan kelgen taza havanı, seni soluvun sunama
 (Dağlardan gelen temiz havayı, senin nefesin gibi düşünüyorum)
 Malkar taşlaga atıngı cazıp tansıklap karap turama
 (Malkar taşlara adını yazıp, bakıp özleyip duruyorum)
 Keçe carıktı tögerek şoştı, sen kaygı etme bir cukga
 (Gece parlak, etraf sessiz, sen kaygılanma hiçbir şeye)
 Men da saklayma seni cukungu, cukla canım tatlı cukla
 (Ben de uyurken seni koruyacağım. Uyu canım tatlı uyu) (URL 56).

GAPALAV

Öksüz bolub ösgen edin Gapalav
 Köb kıyınlık körgegen edin Gapalav

Sen carlılaga tayançak boluvçanefi
 Ala için söznü tavkel saluvçanen

Karıvsuzlaga sen köpür saluvçanen
 Anasına cigit tuvgan Gapalav

Eki egeçini artha etgeneft
 Cer üieşgen cerge çıgıb kelgeneft

Karıvsuzlanı unutmağız degenen
 Anasna cigit tuvgan Gapalav

Istavatda toguz kazan kaynaydı
 Can-canmda toguz kama oynaydı

Oy, künde toguz kama cıltıraydı
 Anasına cigit tuvgan Gapalav

Artha turmay, namısıfia uyalıb

GAPALAV

Öksüz kalıp büyümüşün Gapalav
 Çok zorluklar görmüşün Gapalav

Sen fakirlere dayanak oluyordun
 Onlar için sözü cesurca söylüyordun

Güçsüzlere sen köprü koyuyordun
 Annesine yiğit doğan Gapalav

İki kız kardeşini geri çevirmiştin
 Toprak paylaşılan yere çıkıp gelmiştin

Güçsüzleri unutmayın demiştin
 Annesine yiğit doğan Gapalav

Çiftlikte dokuz kazan kaynıyor
 Dört bir yanında dokuz kama sallanıyor

Ey, güneşte dokuz kama parlıyor
 Annesine yiğit doğan Gapalav

Geri durmayıp, haysiyetinden çekinip

Sermeşese, kızıl kanna boyalıb

Savaşıyorsun, kızıl kana boyanıp

Toguz kişi da can-canından alıb
Anasına cigit tuvgan Gapalav
Can bermedin, toguzovlan tüygünçü
Can bermedin, toguz kama kirginçi

Dokuz kişi de dört bir tarafını sarıp
Annesine yiğit doğan Gapalav
Can vermedin, dokuz kişi dövene kadar
Can vermedin, dokuz kama girene
kadar

Cıgılmadın, toguz kama kirginçi
Anasına cigit tuvgan Gapalav

Yıkılmadın, dokuz kama girene kadar
Annesine yiğit doğan Gapalav

Atan çokdu közlerini cumarga
Anan çokdu kan başını cuvarga

Baban yok gözlerini yummak için
Annen yok kanlı başını yıkamak için

Egeçift da çok kuçaklab alarga
Anasına cigit tuvgan Gapalav

Kız kardeşin de yok kucaklayıp
ağlamak için
Annesine yiğit doğan Gapalav

Otun kömüldü, eşiğin cabıldı
Carlı, öksüz, barı sarma cilaydı

Ateşin söndü, kapın kapandı
Fakir, öksüz, hepsi sana ağlıyor

Çotçalada katının kızlay kaldı
Anasına cigit tuvgan Gapalav!

Çotçalarda karın kız kaldı
Annesine yiğit doğan Gapalav (URL 57).

KULİNA

Ey, senden ariuv körmedim
Kulina Oy men aylanrian curtlada
Sanfia uşatıb gokka hanslanı
Basmayıp cürüyme sırtlada
Ey, senden ariuv körmedim Kulina
Da men aylannan ellede
Şanna uşatıb sapran çabaklanı
İzleb aylanama Köllede

KULİNA

Ey, senden güzel görmedim, Kulina
Ey benim gezdiğim yerlerde
Sana benzetip çiçekleri
Basmayıp yürüyorum tepelerde
Ey, senden güzel görmedim, Kulina
Benim gezdiğim köylerde
Sana benzetip sazan balıklarım
Arayıp geziyorum göllerde

Ey, sanna kimle da ne aytadıla
 Kulina, uyun kururuk
 Oy Kulinamı manna koymaydı
 Bu şaytan ayak guguruk
 Oy canfiur cavub kün tiyse cıltırayd
 Oğarı Maranı taşlan
 Ma Kulinamı da manna bermeyle
 Kanlı Maranı caşları
 Ey, senden sora bolurmu Kulina
 Birinci Mayda ak kiygen
 Ey, menden teli bolurmu, oy caşla
 Sav ceti cılnı kız süygen
 Ne küreşsem da darman tabmayma
 Kulina salgan caraga
 Ah igi sağan, tüşüb kalgayedim
 Kulina bolgan Maraga
 Ey sanfia da kimle ne aytadıla
 Oy, meni ariuv Kulinam

Ey, sana kimler ne söylediler
 Kulina, evin yıkılsın
 Ey, Kulinamı bana bırakmıyor
 Bu şeytan ayak horoz
 Ey, yağmur yağıp güneş çıksa parlıyor
 Yukarı Mara'nın taşları
 İşte, Kulinamı bana vermiyorlar
 Kanlı Mara'nın delikanlıları
 Ey, senden sonra var mı Kulina
 Mayıs'ın birında beyaz giyen
 Ey, benden deli var mı, ey arkadaşlar
 Tam yedi yıl bir kızını seven
 Ne kadar uğraşsam da ilaç bulamıyorum
 Kulina senin açtığı yaraya
 Ah keşke, düşüverseydim
 Kulina'nın olduğu Mara'ya
 Ey, sana kimler ne söylüyorlar
 Ey, benim güzel Kulinam

Süyrelgenini da men eşitgenimde
 Karanfil boldu duniyam.

Sürüklendiğini (zorla kaçırıldığını) ben
 duyduğumda
 Karanlık oldu dünyam (URL 58).

SEN ARIUVGA

Seni kara çaçing tabanına cete, közlering közür oynayla
 (Senin kara saçın topuklarına değip, gözlerin parıldıyor)
 Uzun kirpiklering közleringi caba, carıklığını caşıralla
 (Uzun kirpiklerin gözlerini örtüp, ışığını saklıyor)
 Senden ariuv bolmaz, oy cerni üsünde ariuvlugun ay bla erişe
 (Senden daha güzel olamaz, oy yeryüzünde güzelliğin ay ile yarışır)
 Süymeklik kaphanga tüşgenme men, ariuv kıynalmam çıgarga küreşe
 (Aşk tuzağına yakalandım ben, güzelim kurtulmaya bile çalışmayacağım)
 Terk-terk köralmasam men, sanga tansıkdan cüregim otda küyedi

(Seni sık sık görmezsem özleminden yüreğim ateşlerde yanar)
Başım koy dese da unamay cüregim, seni cüregim bla süeme
(Aklım bırak dese de gönlüm el vermiyor, seni canı gönülden seviyorum)
Bir karasanga sen meni közüme neçik bek uşaysa sen ayga?
(Bakayım bir yüzüne, nasıl bu kadar benzersin aya?)
Barmaz cerime da barama men, ariuvum tepsey bilmey sen bargan toyga
(Senin olduğun düğüne gideceğim yoksa da giderim ben güzelim, oynamayı bile unuturum)
Sen a Abezekni ariuv tepseyse, ariuv çabak kölde cüzgença
(Balığın gölde kıvrıldığı gibi sen de güzel “Abezek” oynuyorsun)
Sen arivçuknu çeksiz bek süyeme, Tahir Zuhranı süygença
(Tahir’in Zühre’yi sevdiği gibi ben de seni ebedi bir aşkla seviyorum)
(URL 59).

TAVKAN

Meni süygenim Tavkan bolgandı
Tav kiyikleni maravçu
Seni tanıganlı kesim bolganma
Kellik coluna karavçu
Ol ulla özenne kün tiymeydi Tavkan
Men kün tiygenfie barhkma
Ala esen a alçı oy Tavkan
İşimi kenfie sallıkma
(...)
Allına çıgıb karayma Tavkan
Ol sen cürüvçü collaga
Ekibiz birge tüşüb kalgayek
Agaçada teren kollaga.

TAVKAN

Benim sevdiğim Tavkan olmuş
Dağ geyiklerini gözleyen
Seni tanıyalı kendim oldum
Gelecek yolunu gözleyen
O büyük vadiye güneş gelmiyor Tavkan
Ben güneşin olduğu yere gideceğim
Alıyorsan al ey Tavkan
İşimi uzağa koyacağım
Önüne çıkıp bakıyorum Tavkan
O senin yürüdüğün yollara
İkimiz birlikte düşüverseydik
Ormanda derin kanyonlara

(URL 60).

11- KAZAK TÜRKLERİ TÜRKÜLERİ**MANSUR MEN DEME**

Mansur:

MANSUR İLE DEME

Tıñdañız, söz söyleydi akın Mansur,
 Atağım bul ölkege bolğan maşhur,
 Azıraq bir misal söz andatayın,
 Sedepden anğarğanda arşılğan dūr.
 Boladı asılım- Arğın, Şubırtpalı,
 Şiyeli meken cayım Cır, Cutpalı.
 Casımda del cıyırma bes barğan edim,
 Bay elge kumda catkan Kudıktağı.
 Cayıldı Kızılkumğa akındığım,
 Kitaptan kañşama söz nakıl kıldım
 (...)

Deme:

Al, ağa calğanşınıñdı bildiñ be anık,
 Betime uyatsız dep kıldıñ salık.
 Casır dep ayıbımdı calınbaymın,
 Şığarsın cabısına sırttan kanık.
 Sen eptep kañşa ötirik aytkanmenen,
 (...)

Şolpanniñ culdız atı casırınbas,
 Caltırıp cana tuvsa ay degenmen.
 Kemitpe kızırsız dep Kızılkumdı,
 Cerin ğoy bıyıl seniñ payda körgen.
 Al, ağa örge cüzdiñ önerinmen
 (...)

Nartay:

Deme kız şın kılasiñ calğanıñdı,
 Dabısıñdı erkim sırttan anğaruvlı.
 Elge min, cerge sındı takkanıñnan,
 Uyatka bilmeymisiñ kalğanıñdı?
 Ayıptı akıldı adam aşa can-cağıñdı.
 (...)

Kaldıñız kaşkan kızğa uksap nağız,

Dinleyin söz söyler Mansur akın,
 Adım bu memlekete meşhur olmuştur
 Birazcık bir misal söz anlatayım
 Sadeften anlayana çıkarılmış inci.
 Aslım Arğın, Şubırtpalı'dır,
 Kirazlıdır yerim Cır Cutpalı.
 Gençliğimde tam yirmi beşte varmıştım,
 Kumlukta uzanan zengin yurt Kudık'taki.
 Yayıldı Kızılkum'a ozanlığım,
 Kitaptan pek çok söz naklettim.

İşte, ağa yalancılığımı bildin mi tam,
 Yüzüme utanmaz deyip durdun
 Gizle deyip kusurumu yalvarmıyorum,
 Arkamdan yanıma serbest çıkarsın.
 Sen itinayla bunca yalan söyleyen de,

Sabah Yıldızı'nın adı gizlenmez.
 Parlayıp yine doğsa ay demekle.
 Hor görme Hızırsız deyip Kızılkum'u,
 Senin bu yıl yurdun fayda görmüş.
 İşte, ağa yüksel yüzünün hüneriyle,

Deme kız gerçek yaparsın yalanını,
 Sesini her kim arkadan işitse.
 Halka kusur, yurda yergi takıp,
 Kaldığına utanmıyor musun?
 Ayıbı akıllı adam açar, ahvalini,

Kaldınız kaçan kıza benzeyip,

Bul sözge sonda Deme toktaladı,
 Aytuvğa oğan cavap cok boladı.
 “Cüyrikke tomar” degen nakılday-ak,
 Bir atı acaldığa ok boladı...

OYSIL KARAĞA

Şaruvanıñ bir piri- Oysıl kara,
 Tüyenı ösir jarılkap, bolıp pana!
 İt-kus, pele, indetten aman saktap,
 Top-top kılıp botalat, aruvana!
 Jene bir tilek tileyin,
 Bergeniñdi bileyin, -
 Kotanğa sıymas tüye ber,
 Tüye berseñ, üye ber!
 Jatkan jeri daladay,
 Azuv tisi kaladay,
 Eki örkeşi baladay,
 Karşıldağan buvrası,
 Jalbırağan şuvdası,
 Jibekten bolsın buydası.
 Oydan oyğa boşalap,
 Sansız ingen botalap,
 Botaların ösirtip,
 Saltanatpen köşirtip,
 Konıstan konıs tañdatıp,
 Köşkende jondı şañdatıp,
 Jaksı jayğa kondırsın,
 Şaruvanı toltırsın!
 Közi jarık juldızday,
 Moynı iyir kobızday,
 Kuyrıǵı uzun kamşıday,
 Şuvdası bar jamşıday.

Bu söze burada Deme durur,
 Ona söyleyecek cevap olmadı.
 “Çeviğe kütük” diyen rivayet gibi,
 Bir adım, vadesi dolana ok olur
 (URL 61).

OYSIL KARA'YA

Çiftçinin pîrlerinden biri olan, ey Oysıl Kara
 Develeri büyüt esirgeyip, koru kolla!
 Karga kuzgun, belâ, marazdan koruyup,
 Topluca yavrulat, ey aruvana!
 Yine bir isteğimi söyleyeyim,
 İstedigimi verdiğini bileyim
 Ahırlara sığmaz develer ver!
 Deve vereceksen, yığa yığa ver!
 Yattığı yer bozkır gibi,
 Azı dişi şehir gibi,
 İki hörgücü iki çocuk gibi,
 Azgın azgın buğrası,
 Yelp yelp eden boyun yünü,
 İpekten olsun baş ipi.
 Doğuracağında vadiden vadiye geçip
 Sayısız develer yavrulayıp
 Yavrularını büyütüp,
 Saltanatla göç ettirip,
 Yurttan yurt seçtirip,
 Göç sırasında tepeleri toza boğup,
 İyi bir yurda kondursun,
 Çiftçinin hazinesini doldursun!
 Gözleri parlak yıldız gibi,
 Boynu eğri kopuz gibi,
 Kuyruğu uzun kamçı gibi.
 Boyun ve paça yünü keçe örtü gibi.

Maviñ-maviñ mañ baskan,
 Şuvdaların şaň baskan,
 Tört ayağın teň baska,
 Eki örkeşin kom baska,
 Tilin tiken tespegen,
 Alabota, terisken,
 Murındığı kelisken,
 "Şök!" degende, "Bık!"- degen,
 Şeşip üyin jüktegen,
 Oysıl kara balası
 Tüye bassın üyiñdi.
 Tüye bassa üyiñdi,
 Kiyе bassın üyiñdi!

Ağır ağır adımlar atan,
 Boyun ve paça yününü toz kaplamış
 Dört ayağını denk basan,
 İki hörgücünü yağ kaplamış,
 Dilini diken delmemiş,
 Kazayağı, arpa,
 Burunluğu kendine yakışan.
 "Çök!" dediğinde "Bık!" diyen,
 Çözüp otağlarını yükledikleri,
 Oysıl Kara balası
 Develer bassın evini,
 Develer basarsa evini,
 Kut bassın evini! (URL 62).

SAPARĞALIY MEN NURCAN/SAPARĞALIY İLE NURCAN

Saparğalıy:

Kurmetti köp köp selem mirza Nurcan,
 selam,
 Caralğan bir cigitsiñ ruvhiñ nurdan.
 Köp kün bop körmegeli kelip edim,
 Sizderdi taba almadım mekeniñnen.
 Öninen sağingandık cazdım dahıy,
 (...)

Nurcan:

Bul sözdi şığardınız köñilinizden,
 Körip cumbak kılasiñ köziñizden.
 gözünüzden

Kırık kesek tamağı-kırık kadağı,
 Ölşep alıp berüvge kacet bezben.

Saparğalıy:

Bir kus bar kanat caysa döп-döñgelek,
 Adamnan eş vakıt cürmes bölek.

Saygıdeğer mirza Nurcan çok çok

Ruhun nurdan yaratılmış bir yiğitsin.
 Görmeyeli çok gün olmuştu geldim
 Sizleri yerinizde bulamadım.
 Halinden özlem duydum dahi,

Bu sözü çıkardınız gönlünüzden,

Görüp bilmece söyleyesiniz

Kırık lokma erzakı kırık kadağı

Ölçüp alıp vermek gerekir bezle

Bir kuş var kanat açsa yusuvarlak

İnsandan hiçbir vakit ayrı kalmaz

Uşırsa kondırsa da erki adamda,
insandadır

Şıkpaydı mañayınan köleñkelep.

Nurcan:

Mısalı, zaysa zontıy küs sekildi,

Tetigi kolda turğan is sekildi.

Cavsa panañ, kün şıksa köleñkesi,

Dostıǵı beyne biz ben siz sekildi.

(...)

Nurcan:

Adamzat-tav degenin teñiz işi,

Şeşüvge kıyın bolsın munın nesi.

Altı üydi retpenen aytayın men,

Allanıñ buyrıǵımen cürgen kisi.

Eki köz birde aşılıp cabıladı,

Aşkanda erbir nerse tabıladı.

Egerde sokır bolıp kalsa birev,

Pendenin şarası çok kañıradı.

Eki üyin eki kulak basta turğan,

Habar alıp bilüvge carap turğan.

Egerde sanırav bolıp kalsa birev,

Kor bolıp seni ketip cılap turğan.

Şıǵarıp kelesiñiz sözdıñ zorın,

Cukalap cürüvşi edıñ munan burın.

Hoştı hoşsız iyisti bilgizetin,

Sapeke, bul eki üyin eki murın.

Eki terek degenin-eki ayaǵı,

Halelde momın degen ol tamaǵı.

Küdiretpen munıñ beri caratılğan,

On savsak, eki terek-kol bayaǵı.

Adamnıñ denesine tük bitedi,

Canbırsız ya tukımsız ösip turar.

Uçursa da kondursa da sapı

Gölgeleyip etrafından çıkmaz.

Misali, ıslak şemsiye kuş gibi,

Dümeni elde imiş iş gibi.

Yağsa barakan, güneş çıksa gölgesi,

Dostluǵu belli biz ile siz gibi.

Efendi, daǵ dediǵin denizin içi,

Çözmeye bunun neyi zor olsun.

Altı evi usulüyle söyleyeyim,

Allah'ın emriyle yaşayan kişi

İki göz birlikte açılıp kapanır,

Açıldığında her şey bulunur.

Eğer birisi kör olursa,

Kulun buna çaresi yoktur.

İki evin iki kulaǵı baştadır,

Haber almaya yaramaktadır.

Eğer birisi sağır olup kalırsa,

Horlanıp, bereketi gider, ağlar kalır.

Çıkarıp gelirsiniz sözüñ zorunu,

Bundan önce zarif yürüyordun.

Kokunun iyisini kötüsünü bildirecek,

Sapake, bu iki evin iki burundur.

İki ağaç dediǵin de iki ayaǵıdır,

Mümin denilenin yiyeceǵi helaldir.

Kudret ile bunların hepsi yaratılmış,

On parmak, iki ağaç el önceki.

İnsanın teninde tüy biter,

Yağmursuz ve tohumuz büyür,

Üş coldıñ birevin biz avız desek.
Erkaysısı öziniñ ornımenen,
Tömengi eki coldan şıǵar nesep

Üç yolun birisine biz aǵız desek.
Her birisi kendinin yeriyle,
Aşaǵıdaki iki yoldan çıkar idrar
(URL 63).

12- KIBRIS TÜRKLERİ TÜRKÜLERİ

BİR SEN SÖYLE BİR DA BEN

Bir sen söyle bir da ben
Şekerisan bal da ben
Has bahcanın gülünden
Bir sen tütün bir da ben
Bana deller yüzigar
Herkeş dengini arar
Gurdalama derdimi
Söyleyeceg çoǵ şey var
Ay dovar eleg gibi
Savrılır keleg gibi
Madem mâni bilmezsin
Ne ören köpeg gibi
Bağ olur bosdan olur
Güzeller yaman olur
Ben derdimi annadsam
Bir uzun desdan olur
Kemanemin telinden
Kimse bilmez halimden
Havada bulut olsan
Gurtulaman elimden
Kemaneci işlenir
Tabağı gümüşlenir
Çulsuza değer verme
Gün geşdikca güşlenir
Garamfil demedinan
Söyleyin nebedinan

Beni yardan ayıran
 Dilensin sepedinan
 Testisi omuzunda
 Gözüm kövlü gızında
 Düğünümüz olacag
 Ayın on dokuzunda

Endim dere beglerim
 Vay benim emeglerim
 Yalnız yata yata
 Çürüdü kemiklerim
 Elmayı atan bilir
 Şefdali satan bilir
 Bekarlığın halinden
 Yalnız yatan bilir
 Deniz dalgasız olmaz
 Kapu halkasız olmaz
 Ben müfdüye danışdım
 Gızlar gocasız olmaz
 Lefge'nin hurmasına
 Gül doldurdum tasına
 Ben o gızı alacam
 Söz verdim bubasına (URL 64).

KÖY DÜĞÜNÜ

Beş gündür davul zurna kaydattı koca köy
 Kız evinde çalgıyla dikiliyor yorganlar
 Gençler coşarak okur neş'eli bir türküyü
 Böyle geçip gidiyor heyecan dolu anlar
 Davulun nağmesiyle çiz taşınır bir bir
 Ağla gelin, yan gelin yüreğin pare pare
 Oğlan anası evde döğme serde pişirir
 Varın gidin bir haber götürün nazlı yâre

Kızlar hep çevre olmuş hep akşam güneşinde
 Gelin döner başında sırmalı al duvağı
 Kadınlar testi kırar kapının eşiğinde
 Sözler uğur getirsin kopmasın gönül bağı
 Çalınır sabahlara kadar kına gecesi
 Şakır şakır oynayan iki oyuncu kadın
 Bir köyü eğlendirir defin debleğın sesi
 Gelin niye ağlarsın kırık gibi kanadın
 Parlıyor alınlarda şimdi gümüş silinler
 Bir uğultu duyulur şimdi halk arasında
 Bu coşan fasılları gönül ta içten dinler
 Gelin kına yakınır tam gece yarısında
 Ötede köy kahvesi, coştı akşamdan beri
 Bu ne mes'ut gecedir dem vuruyor ağalar
 Yanık yanık gazeller, oynak köy türküleri
 Güvey mes'ut kalbinde sonsuz bir heyecan var
 Beyaz duvaklı gelin merdivenlerden iner
 Şakır şakır saçılır ortalığa paralar
 Elllerinde buhurdan tütsü verir nineler
 Ağlama nazlı gelin arkandan ağlayan var
 Bu düğün heyecanı söylenecek yarin da
 İşte gelinle güvey artık el ele verdi
 İki hasretli mes'ut sıcak yuvalarında
 Böylece düğün bitti onlar murada erdi (URL 65).

13- KIRGIZ TÜRKLERİ TÜRKÜLERİ

KIZ UZATUU

Aynalayın ardagım,
 Güldöy bolgon kızıbızdı,
 Koy göşü berip bakkanbız.
 Çılanday kızıl bolsun dep,
 Çın altın cabdık takkanbız.

GELİN KIZI BABA OCAĞINDAN

UĞURLAMA

Kurbanın olayım, kıymetlim,
 Gül gibi kızımızı,
 Koyun etiyle beslemiştik.
 Altın gibi kızıl olsun diye,
 Has altından takılar takmıştık

Aydayımdı men aytsam,
Akunbektin talıday.
Aydayımın küyöösü,
Asmanda aydın kalıday,
Bulbul kuştun parıday.

Ayday'ımı ben anlatayım,
Akunbek'in fidanı gibi.
Aydayım'ın kocası,
Gökyüzündeki ayın beni gibi,
Bülbül kuşunun tüyü gibi.

Kekilik parın kakpañar,
Kelindey kılıp bakpañar,
Keriltip üydö saktañar.

Keklik tüyünü silkelemeyin,
Gelin gibi görmeyin,
Özgür tutup koruyun.

Attanıp üydön çıkkanda,
Kümüştün suusu çaçılısın.
Aynalayın ardagım,
Kündöy baktın açılısın.

Ata binip evden çıktığında
Gümüş suyu saçılısın.
Kurbanın olayım, kıymetlim,
Güneş gibi bahtın açılısın.

Küymönüp üydön çıkkanda,
Kümüştün suusu çaçılısın.
Aynalayın ardagım,
Kündöy baktın açılısın.

Aheste aheste evden çıktığında,
Gümüş suyu saçılısın.
Kurbanın olayım, kıymetlim,
Güneş gibi bahtın açılısın (URL 66).

**KIZDI UZATIP CATKANDA CEÑESİNİN AYTANI
(KIZI UĞURLARKEN YENGESİNİN SÖYLEDİKLERİ)**

Altından söykö tagıp al,
Biykeçke ay tiygizbey bagıp al,
Ay tiygizip sen baksañ,
Aytıluu malıñ kelip al.
Kümüştön söykö tagıp al,
Biykeçke kün tiygizbey bagıp al.
Kün tiygizip sen baksañ,
Küyüttü malıñ kelip al.
Altından söykö burarbiz,
Ayçılık cerden surarbiz.
Bargan el caman dep aytsa,

Altından küpe takıver,
Hanım kıza ay değdirmeden bakıver,
Ay değdirip bakarsan sen eğer,
Söylenen malını (mülkünü) gelip al.
Gümüştün küpe takıver,
Hanım kıza güneş değdirmeden bakıver.
Güneş değdirip bakarsan sen eğer,
Yakan malını mülkünü gelip al.
Altından küpe yaparız,
Bir aylık yer olsa bile sorarız.
Vardıñın halk kötü derse,

Özübüz barıp turabız.
 Kanatın silkpey suu içken,
 Karkıraday kuş kayda?
 Kaymana cürüp sır bilgen,
 Inagım sendey kız kayda?
 Tumşugun silkpey suu içken,
 Turnaday kuş kayda?
 Top içinde sır bilgen,
 Inagım sendey kız kayda?
 Şarkırap akkan bulagım,
 Şaraktap oynor inagım.
 Barganda bağıñ açılıp,
 Kutmanduu bolsun turagiñ.

UYALAM

Ay tiygen toolar kıyalan,
 Aynektey betiñ, uyalam.
 Kün tiygen toolar kıyalan,
 Küzgüdüy betiñ, uyalam.

Özümüz gidip geliriz.
 Kanadını silkelemeden su içen,
 Turna gibi kuş nerde?
 Gizlice dolaşıp sır bilen,
 Halisim senin gibi kız nerde?
 Gagasını silkelemeden su içen,
 Turna gibi kuş nerde?
 Ahali içinde sır bilen,
 Canım senin gibi kız nerde?
 Şırıldayarak akan bulağım,
 Şakıldayarak oynayan canım.
 Varınca bahtın açılıp,
 Kutlu olsun durağın (URL 67).

ÇEKİNİRİM

Ay değen dağlar yamaçlı,
 Cam gibi yüzün, çekinirim.
 Güneş değen dağlar yamaçlı,
 Ayna gibi yüzün, çekinirim
 (URL 68).

14- KUMUK TÜRKLERİ TÜRKÜLERİ

ABDULLATİPİNİ YIRI VARYANT)

Bolcallı günü qarşı gelgende,
 Apdullatip terezeden qaragan,
 Qoltuguna qıl arqanın qısdırıp
 Paraç bolgan oram bulan baragan.
 Apdullatip paşman bolup qaytdı dey,
 Qaytıp gelip Abiyine aytdı dey:
 Abiy ağam, bu işleğe neteyik?
 Biz neteyik paçalıqnı gücüne,
 Saburluq etip, inim, toqtayıq,

ABDULLATİP'İN YIRI (BİRİNCİ

Verilen günü qarşı geldiği zaman,
 Abdullatip pencereden bakmış.
 Koltuğuna kıl urganı kıştırıp,
 Cellât imiş sokakta yürüyen.
 Abdullatip üzüntülü döndü diyor,
 Dönüp gelip Abiy'ine söyledi diyor:
 “Abiyim, ağam, bu işlere ne edelim?”
 “Biz ne edelim devletin gücüne,
 Sabredip, kardeşim, bekleyelim,

Xudayımnı süyüp etgen işine.
 Şol batırlar ayrı tizden yügünüp,
 Beş vaqtime namazların cuvunup,
 Ölümlükge hazırlığın gördü dey.
 Beş qabatdan oramlaga sep salıp
 Nizamdagı saldatlarday oynatıp,
 Şıncırlanı qara yerden süyretip,
 Batırlanı sonda haydap çıqdı dey.
 Abiy batır sonda ayta turmaymı:
 Buzulagan qardaşlarım, qalığız,
 Buzulmaygan qardaşlarım, geligiz,
 Bugün bizge köp nasihat berigiz,
 Yürüp bargan qıl arqanı yanına,
 Abdullatip abiyine -
 Ne qaraysan, meni inim, betime,
 Senden aldın qıl arqanga ilinsem
 Seni inivüm, qıym bolur canına,
 Tançolpanday eki gözün araltıp
 Azireyil savlay gelir yanına.
 Tançolpanday qattı meni yüreğim,
 Yüreğimni şu ayında boşatman,
 Qarqaramnı qızbaylaga oşatman,
 Qarqaram qara yerge girgince,
 Bavrum barıp sari sazga girgince,
 Men inivüm osallıqı uşatman.
 Busurman bulan cıyılğan köp gavur,
 Üylü-üyüne bizin söyley qaytmasın,
 Şitigin bulan alay Çapçabaz
 Şu ölümden biz qorqdu dep aytmassın,
 Menden aldın qıl arqanga ilin çi,
 Barı xalqqa yaxşı bolup görün çü!
 Abdullatip qıl arqanga ilingen,

Hüdamanı dileyip edeceği işine.
 Şo batırlar ayrı dizden çömeliy,
 Beş vakitte namazlarını kılıp,
 Ölümge hazırlığını gördü diyor
 Beş sıra sokaklara saf salıp
 Nizamdaki askerler gibi oynatıp,
 Zincirleri kara yerden sürükleyip,
 Batırtan şurada sürüp çıktı diyor.
 Abiy batır şurada söylüyor:
 “Bozulan kardeşlerim, kalınız,
 Bozulmayan kardeşlerim, geliniz,
 Bugün bize çok nasihat veriniz.”
 Yürüyüp varmış kıl urganın yanına,
 Abdullatip Abiyine bakmış.
 “Ne bakıyorsun, benim kardeşim, yüzüme,
 Senden önce kıl urgana asılısam,
 Senin, kardeşim, zor gelir canına,
 Çoban Yıldızı gibi iki gözünü aralayıp,
 Azrail dipdiri gelir yanına.
 Çoban Yıldızı gibi katı benim yüreğim,
 Yüreğimi şu toplantıda boşatmam,
 Gövdemi korkaklara benzetmem,
 Gövdem kara yere girmeden,
 Bağrım varıp san balçığa girmeden,
 Ben, kardeşim, zayıflıktan hoşlanmam.
 Müslüman ile toplanmış çok gâvur,
 Evli evine bizi konuşarak dönmesin,
 Şitigin ile öyle Çapçabaz
 Şu ölümden biz korktu diye söylemesin.
 Benden önce kıl urgana asıl haydi,
 Bütün halka iyi olup görün haydi!”
 Abdullatip kıl urgana asılmış,

Abiy batır üç yığılıp sürüngen.

Abiy batır sonda aytıp turmaymı:

-Şu dun'yada ne görmedim, ne gördüm,

Şu dun'yada bir ölmedim, eki öldüm,

Vayt ulanlar, bir ölgenim şu boldu:

Anam tapgan meni aziz giççi inim,

kardeşim,

Meni aldım da qıl arqanga ilindi.

Qarqaramda bir avrulum yoq tura,

Bolcallı günüm gözge göründü.

Abiy batır üç yıkılıp sürünmüş.

Abiy batır burada söylüyor:

“Şu dünyada neler gördüm, neler görmedim,

Şu dünyada bir ölmedim, iki öldüm,

Vay oğlanlar, bir öldüğüm şu oldu:

Anamın doğurduğu benim aziz küçük

Benim önümde kıl urgana asıldı,

Gövdemde bir hastalığım yokken,

Vadem gelip göze göründü! (URL 69).

YAPRAĞI YAŞIL ALA QAMMAQADAY

(YAPRAĞI YEŞİL ALA DEVE ELMASI GİBİ)

Yaprağı yaaşıl ala qammaqaday

Butaqları burma-gümüş halqaday,

Yaprağı gül çeçekden yaragan,

Butaqları kökde yulduz sanagan,

Tamurları tavnu-taşnı taragan,

Salqmına san, min asger qonagan

Başı altın, dosum, tereksen,

Asırayman, seni ayayman.

Sen çi meni bir günüme gereksen.

Yüreğın yürük atnı başıday,

Mingenifi qayın quşuday,

Ayrı tizden yürünüp,

Aq bilekden sıganıp,

Tefiirime tilek tiley yalbarsafi

Bolcallı gündən ömür uzalmas,

Yaratganım başlap yazgan yazıvun

Taxda olturgan paça busa buzulmas

Eki-ekiden qanat yasap uça da

Quş qutulmas bolcaldan,

Er qutulmas accaldan.

Yaprağı yeşil ala deve elması gibi

Budakları burma gümüş halka gibi,

Yaprağı gül çiçekten yaratılmış,

Budakları gökte yıldız saymış,

Kökleri dağı taşı sarmış,

Serinine çok, bin asker konmuş,

Başı altın, dostum, ağaçsın,

Korurum, seni severim.

Sen ki benim bir günüme gereksin.

Yüreğın yürük atın başı gibi,

Bindiğın kayın kuşu gibi,

Ayrı dizden çöküp,

Ak bilekten sıvanıp,

Tanrıma dilek dileyerek yalvarsan

Vadesi gelen gündən ömür uzamaz,

Yaradanım başta yazmış yazısını

Tahtta oturan padişah olsa bozulmaz

İki misli kanat yapıp uça da

Kuş kurtulmaz vadesinden,

Er kurtulmaz ecelden.

Accal bizge üç xırlangan bolat oq
Xatir de etmes yetişgen sofi xandır dep,

Yetişgen son urup yığar at yimik,
Dos-qardaşdan kömek bolmas ol günde
Bir arekge qaçıp çıgar yat yimik
Dün'ya değen olay aççı denizdir
Gemisi onda kimni batmagan?
Qara yer değen axır bir üydür,
Altın taxdan ayrılıp,
Quçaqlap onu kimler yatmagan?

Ecel bize üç kere sivritilmiş çelik ok
Hatırını sayıp da vazgeçmez geldikten sonra
han diye,

Geldiği zaman vurup yıkar at gibi,
Dost kardeşten yardım olmaz o günde
Bir uzağa kaçıp giden yabancı gibi
Dünya dediğin öyle acı denizdir
Gemisi orada kimin batmamış?
Kara yer dediğin ahir bir evdir,
Altın tahttan ayrılıp,
Kucaklayıp onu kim yatmamış?

(URL 70).

YARIQ YULDUZ QARŞI TURAR AYLAĞA (PARLAK YILDIZ AARŞI DOĞAR AYLARA)

Yarıq yulduz qarşı turar aylağa,
Yarl, ulanlar yalç,turar baylaga.
Baylanı baganası, gümüşdür,
Osal erge nece aytsa da bir işdir...
Qız ariv dep, yamanlardan qız alma,
Qız ersi dep yaxşılardan qız qoyma.
Qız ariv dep, yamanlardan qız alsan,
Axşam yaygan orunların cıyalmas,
Sıpatına yüz tükürsefi, uyalmas.
Qonuravlu xomuzunnu qolga ahp,
Qozularday tenlilerin iyertip,
Girip barsan olcan tutgan üylege,
Arslanlaym eki gözün araltır,
Tatar atday tanavlarım tarsaytır,
Suv yilanday yaman tilin quvartır.
Ala busan oıçajanı qarap al,
Özünden ullûtaga sorap al,
Olanı yaxşısına zat yetmes,

Parlak yıldız aarşı doğar aylara,
Fakir oğlanlar hizmetçi olur zenginlere.
Zenginlerin direği gümüşdür,
Zayıf yiğide ne kadar söylesen de birdir...
Kız güzel diye, kötülerden kız alma,
Kız çirkin diye, iyilerden kız koyma.
Kız güzel diye, kötülerden kız alsan,
Akşam serdiği yatakları toplamaz,
Suratına yüz tükürsen, utanmaz.
Çıngıraklı kopuzunu ele alp,
Kuzular gibi akranlarını toplayıp,
Varıp girsən hanımının olduğu eve,
Aslan gibi iki gözünü devirir,
Tatar atı gibi burun deliklerini açar,
Su yılanı gibi kötü dilini ağartır.
Alacaksan kadınları bakıp al,
Kendinden büyüklere sorup al,
Onların iyisine mal yetmez,

Yamanma bek çabagan at yetmes.

Kötüsüne pek koşan yetmez

(URL 71).

15- NOGAY TÜRKLERİ TÜRKÜLERİ

KAZAKLIKTA ÖLİP KALGAN YİĞİTTİN YIRI

(KAZAKLIKTA ÖLÜP KALAN YİĞİDİN ŞARKISI)

Köterilşi, kök bulıt,

Yükselsene, gök bulut,

Kün yangın köreyim,

Güneş ışığını göreyim,

Köterilip yuvırtaşı kök dönen.

Büyüyüp koşsana gök beygir

El karasın köreyim.

El karasını göreyim.

Solköringen el meken

Şu görünen el mi ki

Kaymıldaskan mal meken,

Kımıldışan mal mı ki,

Sol köringen el bolsa,

Şu görünen el ise,

Kıymıldaskan mal bolsa,

Kımıldışan mal ise,

Sol ellerdin işinde,

Şu ellerin içinde,

Kıyuvlı balak kıygas kas,

Güzel sözlü, yay kaşlı

Bizim erüv bar meken.

Bizim güzel var mı ki

(...)

Kutanday bolar moynı onun,

Leylek boynu gibi olur boynu onun,

Ör koyannan etsiz bolar

Büyük tavşandan etsiz olur,

Bası onun,

Başı onun,

Ayvan sasıp, mis kokıp,

Hayvan tökezler, mis kokar,

Bostannan salkın bolar koyno onfi.

Bostandan serin olur koynu onun

(URL 72).

SARIĞIZ

Batuv gana salkın, suv tolkın,

Girmek için serin ve dalgalı,

Tolkınnan kalay saklangay,

Dalgadan nasıl korunacak,

Mal izlegen kazağım,

Mal arayan kazağım,

Yavdan kalay saklangay.

Düşmandan nasıl saklanacak.

Karagus miner terekke,

Karagus konar ağaca,

Kanatın yayıp erekke;

Kanadını yayıp başkaca;

Yılıklı işinde boz biyedey Sarigiz,
 Kaygı saldı yürekke.
 Karagus, kayda barasın,
 Kanatındı taldırıp?
 Sarigiz, kayda barasın,
 Kazağındı kaldırıp?
 Ay karana, kün bulit,
 Aksa gana tüsse tabılmas;
 Sarıgızdın ak betinde bir men bar,
 Sabınlap yuvsan agarmas,
 Terezeden boylap karasam,
 Sarıgızdın başmağı tun, özi yok,
 Eşikten sıgap karasam,
 Sarıgızdın anası tun, özi yok.

Yılıklı içinde boz kısrak gibi Sarigiz,
 Kaygı saldı yüreğe.
 Karagus, nereye gidersin.
 Kanadımı süzüp?
 Sarigiz, nereye gidersin,
 Kazağını bırakıp?
 Ay karanlık, gün bulutlu,
 Sadece para düşse bulunmaz;
 Sarigiz'in ak betinde bir ben var,
 Sabunlayıp yıkasan ağarmaz,
 Pencereden yükselip baksam,
 Sarigiz'in ayakkabısı durur, kendisi yok,
 Eşikten çıkıp baksam,
 Sarigiz'in anası durur, kendisi yok

(URL 73).

YELLİ KAYA

Yelli kaya şalkuv saz,
 Yelde şuvak öterme?
 Yer silkitip yav kelse,
 Yerge şeşek biterme?

Yerdi yavın şılatar,
 Yavdı betir tokta tar,
 Yiğitler yavga saylanar,
 Korkaklar üyde aylanar.

Haşin katı kaarlansa,
 Avadan kazlar uşa almaş,
 Betirler yavga saylansa,
 Sıylı yanın ayamas.

YELLİ KAYA

Yelli kaya rüzgârda sallanan saz,
 Yelde güneş geçer mi?
 Yer titreterek düşman gelse,
 Yerde çiçek biter mi?

Yeri yağmur ıslatır,
 Düşmanı batur durdurur,
 Yiğitler düşmana hazırlanır,
 Korkaklar evde oyalanır.

Şahin çok kahırlanırsa,
 Havadan kazlar uçamaz,
 Baturlar düşmana hazırlanırsa,
 Kıymetli canına acımaz (URL 74).

16- ÖZBEK TÜRKLERİ TÜRKÜLERİ

ASMANDAN ALDIM AYNİ

Asmandan aldım ayni,
Qoynimge salayyami.
Aldıda arzım aytıb,
Hâlini soray yarni.

GÖKYÜZÜNDEN ALDIM AYI

Gökyüzünden aldım ayı,
Koynuma alayım- yâri.
Önünde arzımı deyip,
Hâlini sorayım yârin (URL 75).

ÇEÇELER, ÇEÇELER, CANIM ÇEÇELER**(ANALAR, ANALAR, CANIM ANALAR)**

Çeçeler, çeçeler, canım çeçeler,
Yamğır yaqsa, hol boladı köçeler.
Sağım körgende sever yârimni,
Kün tez batgey, uzaq bolgey keçeler.

Analar, analar, canım analar,
Yağmur yağsa, ıslak olur sokaklar.
Hayal ederken sevdiğim yâri,
Gün tez batıp uzun olacak geceler.

Derya tassa, suv aqadı say bilen,
Umrin öter boldı âh u vay bilen,
İkki âşık bir-birige qoşılrsa,
Tengbolmasmı yeni tuqqan ay bilen.

Irmak tassa, su akar çay ile,
Ömrün geçer oldu, ah u vay ile,
İki âşık birbirine sarılrsa,
Denk olmaz mı yeni doğan ay ile
(URL 76).

EŞİĞİN ALDIDAN ÖTSEM AY BOLIB/KAPININ ÖNÜNDEN GEÇSEM AY OLUP

Eşiğin aldidan ötsem ay bolıb,
Kevuşinge termeşerdim lây bolıb,
Yatalmadım bir körpege cay bolıb,
Asla mende sabr u tâqat qalmadı.

Kapının önünden geçsem ay olup,
Çarığına yapışıp çamur olup,
Yatamadım bir körpeye yer olup,
Asla bende sabr u takat kalmadı
(URL 77).

HOP-MEYDE (HIRMAN QOŞIĞI)

Meyde değen biz edik,
Atadan altı kız edik.
Şu meydenifi destiden
Baş-başımızge tözidik

UFAK TEFEK (HARMAN TÜRKÜSÜ)

Ufacık denen biz idik,
Atadan altı kız idik.
Şu ufacığımın elinden
Kendi başımıza eskidik

Menav tağ dere-dere,
Meydemnin qaşı qara.
Salıştmb körever,
Hemme qızlardan sere.

Meydecan keler heli,
Irgalar meydan tali.
Yuğundan qamçı qılıb,
Yulduzge mingen heli.

(...)

Meyde qılgin, iş biter,
Mehnet başından keter.
Yahşiler orın tutar,
Yamanlar ayaqdan yiter.

Şu dağ dere dere,
Ufacığın kaşı kara.
Kıyaslayıp gör,
Bütün kızlardan ala.

Ufacığım gelir şimdi,
Irgalar meydan dalı.
İlgın dalından kamçı yapıp
Yıldıza binmiş şimdi.

Ufacık eyle iş biter,
Mihmet başından gider.
İyiler yer tutar,
Kötüler ayaktan yiter

(URL 78).

17- TATAR TÜRKLERİ TÜRKÜLERİ

BATRAKCIRI

Estirhan yulmda bir zûr yurt bar,
Eylenip uk akkan ağım su,
Baskıçları mermer le, tübi taş;
Eytmezgiçi, duşlar, künilin şat dip,
Eylenip uk akkan ağım su,
Künilim şat bulsa da, küzde yeş.

Kün yaklardan isken küçli çiller,
Eylenip uk akkan ağım su,
Baştan bürüklerimni kütere;
Kiçi yeşten birli avır hizmet,
Eylenip uk akkan ağım su,
Baştan akıllanırını cibere.

KUL TÜRKÜSÜ

Astırhan yolunda bir büyük yurt var;
Dönüp gelen akarsu,
Basamakları mermer ley, dibi taş;
Söylemeyin dostlar, gönlün şad diye,
Dönüp gelen akarsu,
Gönlüm şad olsa da, gözümde yaş.

Gün tarafından esen güçlü yeller,
Dönüp gelen akarsu.
Baştan bürüklerimi kaldırır;
Küçük yaştan beri ağır iş,
Dönüp gelen akarsu,
Baştan aklımı kaçırır.

Havalarda uçkan asil kuşnın,
 Eylenip uk akkan ağım su,
 Kanat askayları la ak bula;
 Çit illerde yürüp, malsız kaytsafi,
 Eylenip uk akkan ağım su,
 [.....]

Aynın yaktıları bigrek yaktı,
 Eylenip uk akkan ağım su,
 Kün yaktılarının uk kim tügil;
 Yiğitten de yiğit, ey, kim tügil.
 Eylenip uk akkan ağım su,
 Anın rızıkları la tin tügil.

Havada uçan asil kuşun,
 Dönüp gelen akarsu,
 Kanat altları da ak olur;
 Yad ellerde yürüyüp, malsız dönersen,
 Dönüp gelen akarsu,
 Anan, baban, sevdiğin el olur.

Ayın ışığı daha parlak,
 Dönüp gelen akarsu,
 Güneş ışıklarından daha cılız değil;
 Yiğitten de yiğit, ey, eksik değil.
 Dönüp gelen akarsu,
 Onun rızıkları ley denk değil

(URL 79).

EYDEGÉZ, KUNAĞLAR, CIRLIYK ELÉ (SÖYLEYİN MİSAFİRLER SÖYLEYİN)

İséménen:

Yaznıñ citkennerén sin Çunnan bél;
 Ucım yaşnel çigar közlékten;
 Kémnerégéz tuyar kızlıktan.

Tañ ata la miken, çulpan miken,
 Tañ çulpanın kürgen bar miken;
 Tugan-üsken ilen taşlap la kitken
 Kız baladan moñlı bar miken.

Tañ atala miken, tañnar mikem,
 Tañ çulpanın kürgen bar miken;
 Tañnıñ yoqıların, yoklatқан
 Enékeyden yaqşı bar miken.
 (...)

İsminden:

Yazın geldiğini sen şurdan bil;
 Hasıl yeşil çıkar güz vaktinde;
 Kimileriniz doyar kızlıktan.

Şafak söker miymiş, Çoban Yıldızı mı?
 Şafak Çoban Yıldızı'nı gören var mı?
 Doğup büyüdüğü ili bırakıp giden,
 Kız çocuktan dertli var mı?

Şafak söker miymiş şafaklar mıymiş?
 Şafak Çoban Yıldızı'nı gören var mı?
 Şafağın uykularını uyutan,
 Anadan iyisi var mıymiş?

Urman buylarının, ay, kaçısın
 Béz aşıybız anıñ tatlısın;
 Tuğankaylarım, sézge eytem;
 Taşlaşmıyık alla haqı öçen.

KİLSENE LE, ENKEY, QARŞIMA

Tañ-tañ miken, ey yuk miken?
 Tañnıñ yıldızları bar miken?
 Tañ-tañ atmas burın min yıgılıymın,
 Mine ayavçılar bar miken?

Havalarda uçkan kuşnıñ,
 Avızında cimner bar miken?
 İçé-tışı sagış utı tulğan
 Miném kébék bar miken?

Uçıp bara tofğan asıl қоşnıñ,
 Baş tübesinde géne bikre bar
 Asrap üstergen etkey-enkey
 Utқа-suğa salsa irké bar.

Qara yéfek minem çeç kénem,
 Hórme ciméşe idé aş kınam;
 Kuşlar uçıp citmes yat cigre
 Adaşırımı gazız baş kınam?

ZÄNGGÄR HAWA, ZÄNGGÄR KÜK

(MAVİ HAVA, MAVİ GÖK)

Zänggär hawa, zänggär kük Mavi hava, mavi gök
 Zänggärlätä dinggezne, Mavileştirir denizi,
 Zänggär hawalarday yözgän Mavi havalarda gibi yüzen

Orman boylarının kakısını,
 Biz yeriz onun tatlısını.
 Akralar size söylüyorum,
 Ayrılmayalım Allah için
 (Dönmez, 2019: 223-226).

GELSENE BE ANACIĞIM KARŞIMA

Değerli miymiş yoksa yok muymuş?
 Sabahın yıldızları var mı?
 Sabah olmaz geçen gün ben ağlıyorum,
 Beni sakınanlar var mı?

Havalarda uçan asıl kuşun,
 Ağzında yem var mı?
 İçi dışı keder otu dolmuş
 Benim gibi var mı?

Uçup varan kuşun,
 Baş tepesinde mühür var
 Büyütmüş baba, anneciğim
 Ateşe suya salsa erkenden.

Kara ipek gibi benim saçlarım,
 Hurma yemezdi aş sadece;
 Kuşlar gitmez yabancı yere
 Kaybolur mu aziz başım?
 (Dönmez, 2019: 146-148).

Yıldızlar dim min sine.
2011: 318).

Yıldızlar diyorum seni (Nasıryi, 2005, akt. Mirsaetova,

ZÜLEYHA

Ay yugarı, ay yugarı,
Ay ga minesim kile;
Ayga minip, tüben karap,
Sizni küresim kile.

ZÜLEYHA

Ay yukarı, ay yukarı,
Aya çıkasım gelir;
Aya çıkıp, aşağı bakıp,
Seni göresim gelir.

Tanınan turıp sular siptim
Bakçadagı tütelge;
Küzim tüşse, künilim tüşmiy
Sinnen başka bütenge.

Şafakta kalkıp su serptim
Bahçedeki fidana;
Gözüm düşse, gönlüm düşmez
Senden başkasına.

Uzun kara çeçlerini
Tasma kirek ürirge;
Üzilip süygen yarın kilgen,
Çıkçı, zinhar, kürirge.

Uzun kara saçlarını
Kurdela gerek örmeye;
Derinden seven yârin gelmiş,
Çıksana, lütfen, görmeye.

Aklı-çuklı al tasmanın
Tagıp ciber tenkefie;
Şul yigitni yaratam dip,
Eyt, Züleyha, enkefie.

Allı püsküllü al kurdelanı
Takıp gönder akçene;
Şu yiğidi severim diye,
Söyle Züleyha, annene (URL 80).

18- TÜRKMENİSTAN TÜRKLERİ TÜRKÜLERİ

ALTIN KİMİ TAGTİMİ

Altın kimi tagtımı,
Yıkıpdırlar, leeran.
Besläp goyan bagtımı
Yakıpdırlar, yar-yar.

Asmandakı yıldızı
Atan atam, yar-yar.

Öz gızını mal yalı
Satan atam, yar-yar (URL 81).

YA HƏBİB, HAQ RƏSULU SƏN

Ya həbib, haq rəsulu sən,
Çın candan sevmişəm səni,
Dərvişlər qədir gecəsin
Sevən tək sevmişəm səni.

Eyləyib seyrü seyranı,
Gəşt etsəm külli İranı,
Misli İbrahim Saranı
Sevən tək sevmişəm səni.

Yaqub yurd etdi Kənanı,
Oğludur Misir sultanı,
Misli Yusif Züleyxanı
Sevən tək sevmişəm səni.

Kâinatı tutdu adı,
Onlardır eşqin bünyadı,
Məcnun Leyli pərizadı
Sevən tək sevmişəm səni.

Dəldi dağların zirini,
Tapmadılar bir-birini,
Aşiq Fərhad ol Şirini
Sevən tək sevmişəm səni.

Əydi məni dünya malı,
Olmadı eşqim kamalı.
Seyfəlməlik Mahcamalı
Sevən tək sevmişəm səni.

Gəşt eyləyib dörd köşəni,
 Basdı məhəbbət nişanı,
 Yəməndə Vərqa Gülşanı
 Sevən tək sevmişəm səni.

Getdi eldən ixtiyarı,
 Qalmadı namusu, arı.
 Aşiq Novruz Gülfərxarı
 Sevən tək sevmişəm səni.

Bir gün rast gəldilər Xızra,
 Durdular niyaza, nəzrə,
 Bir-birini Vamiq, Əzra
 Sevən tək sevmişəm səni.

Gəzdilər Rumun düzünü,
 Verdilər haqqın xərzini,
 Necə ki Qənbər Arzunu
 Sevən tək sevmişəm səni.

Tutmadı olar dünyanı,
 Qalmadı yarı-yaranı,
 Misli ol Tahir Zöhrəni
 Sevən tək sevmişəm səni.

Bu dünya qoyubdur kimi,
 Xoş tutun beş günlük dəmi,
 Aşiq Qərib Şahsənəmi
 Sevən tək sevmişəm səni.

Məxdumqulu, dünya fani,

Ötübdür Rüstəmlər, hanı?
 Ay, gün zəmin, asımanı
 Sevən tək sevmişəm səni (URL 82).

19- UYGUR TÜRKLERİ TÜRKÜLERİ

AY HANIM SÜZÜK ÇIRAY/AY HANIM SAF YÜZ

Turnalar katar katar (sıra sıra) Aydın (mehtap) olsa, aydın olsa
 Bu gönül rahat tapar (bulur) mu? Allah yârim ey
 Gönüldeki yâr olmasa hey Ay hanım süzük (saf) çiray (yüz)
 Odunda (ateşinde) ben kaday (nasıl) çıdayım (dayanayım)?
 Akşama aydında (mehtapta) çıkıp Allah yârim ey
 Tan atınca (atıncaya kadar) tambur çalayım hey

Ben varıp damdan (duvardan) marayım (bakayım)
 Sen evinde saç tarayıp hey çıkmadın ki ay hanım! Allah yârim hey
 Beni dalada (dışarıda) it dalar hey Ay hanım süzük (saf) çiray (yüz)
 Odunda (ateşinde) ben kaday (nasıl) çıdayım (dayanayım)?
 Akşama aydında (mehtapta) çıkıp Allah yârim hey
 Tan atınca (atıncaya kadar) tambur çalayım hey

Ben giderim başımı alıp iki koluma (elime) taş alıp
 Amrağım (sevgilim) ağlayıp kalır, Allah yârim hey
 Kara gözüne yaş alıp Ay hanım süzük (saf) çiray (yüz)
 Odunda (ateşinde) ben kaday (nasıl) çıdayım (dayanayım)?
 Akşama aydında (mehtapta) çıkıp Allah yârim hey
 Tan atınca (atıncaya kadar) tambur çalayım hey
 Ay hanım süzük (saf) çiray (yüz)
 Odunda (ateşinde) ben kaday (nasıl) çıdayım (dayanayım)?
 Akşama aydında (mehtapta) çıkıp Allah yârim hey
 Tan atınca (atıncaya kadar) tambur çalayım hey
 Ay hanım süzük (saf) çiray (yüz) (URL 83).

KARŞILAŞINCA (DEDİM DEDİ)

Sähär körgän çeğim közüm sultanini,
 Didim sultan musän? U didi yaq-yaq.
 Közliri yalqunluq, qolliri xeniliq,
 Didim Çolpan musän? U didi yaq-yaq.

Didim ismiñ nimä? Didi Ayhandur,
 Didim yurtuñ qeyär? Didi Turpandur,
 Didim beşindiki? Didi hicrandur,
 Didim häyran musän? U didi yaq-yaq.

Didim ayğa oğşar, didi yüzüm mu?
 Didim yultuz käbi, didi közüm mu?
 Didim yalqun saçar, didi sözüm mu?
 Didim volqan musän? U didi yaq-yaq.

Didim qiyAQ nädur? Didi qaşimdur,
 Didim qunduz nädur? Didi saçumdur,
 Didim on beş nädur? Didi yeşimdur,
 Didim canan musän? U didi yaq-yaq.

Didim deñiz nädur? Didi qälbimdur,
 Didim räna nädur? Didi levimdur,
 Didim şekär nädur? Didi tilimdur,
 Didim bir ağzimä? U didi yaq-yaq.

Didim zäncir turar, didi boynumda,
 Didim ölüm bardur, didi yolumda,
 Didim biläzükçu? Didi qolumda,
 Didim qorqar musän? U didi yaq-yaq.

Didim niçün qorqmassän? Didi Täñrim bar,
 Didim yäniçu? Didi ħälqim bar,

Didim yänä yoqmu? Didi ruhim bar,
Didim şükran musän? U didi yaq-yaq.

Didim istäk nädur? Didi gülümdür,
Didim çelişmaqa? Didi yolumdür,
Didim Ötkür nimändür? Didi qulumdür,
Didim satar musän? U didi yaq-yaq (URL 84).

KIZIL GÜLÜM

Kızıl gülüm karçuğamın (atmacamın) balası (çocuğu),
Kanday (nasıl) kılayım (yapayım) ey gözümün karası.
Kanat yasayıp (yapıp) uçup varsam yanına,
Sağalır (iyileşir) idi yüreğimin yarası.
Kızıl gülüm eytsem (desem) eytsem göyeli (yanalı),
Uzun olmuş şirin lebini (dudağını) seveli.
Bilsen, bana asla mümkün imezdir (değildir),
Sen canandan bu gönlü bileli.

Şimâl (rüzgâr) çıksa ırganlar (sallanır) dam (duvar) başı
Cananımın oynar durur kaşı
Kızıl gülüm bilsen eğer hâlimi
Yatan câyım dönlükte terek başı
(Yattığım yer tepelikte kavak başı)
Ayı tosüp (engelleyip) bulut alıp kaçmış dek (gibi)
Heman tapıp husûlünü saçmış dek
(Yine de bulup haşatını saçmış gibi)
Kızıl gülüm nerede tozuyup (perişan olmuş) yürürsün,
Güzde ucul kasırağını (kabuğunu) açmış dek (gibi)

Kızıl gülüm ayayıp (esirgeyip) durma sözünü,
İmkân olsa öndürürdüm (elde ederdim) özünü.
Göyüp (yanıp) bağrım hiç mecali (hâli) kalmadı,
Derman kılayım oylayıp (düşünüp) ay dek (gibi) yüzünü.

Ülker çıkıp ay niçin batmaz?
 Çolpan (Venüs) doğup tan niçin atmaz?
 Kızıl gülüm bilsen bahtım kara imiş,
 Ama yaşım hergiz (asla) bî-kar (boşuna) akmaz (URL 85).

YUMRULAK/YUVARLAK

Asumandaki (gökteki) ayımsın,
 Boynumda tomarımsın (muskamsın)
 Akşamı karanıda (akşamleyin karanlıkta)
 Yandıran çırağımsın (aydınlatan ışığımsın)
 Oy, yumrulağa, yumrulak, ak yumrulak
 Sen çiraylı (güzel), ben amrak (sevgili)

Asumandan (gökyüzünden) alayım ayı,
 Koynuma salayım yâri,
 Yâr yâdıma yetende (geldiğinde),
 İçmem [kenara] koyarım çayı.
 Oy, yumrulağa, yumrulak, ak yumrulak
 Sen çiraylı (güzel), ben amrak (sevgili)
 Olmam, olmam bala (çocuk), senin ile olmam
 Senin ile olacağıma bala (çocuk), تنها (yalnız) yürüyüp oynarım.

Arığının (ırmağının) teğinden (dibinden),
 Süzüp aldım mercanı (kolyeyi).
 Anda-sanda gelip koyup bala, (ara sıra geliver genç)
 Sen alır mısın bu canı? (URL 86).

EK-2: EKLER BÖLÜMÜ TÜRKÜ METİNLERİ KAYNAKÇASI

BALCI, T. (2017). Nikolay İvanoviç Aşmarin'in Kazan, Simbirska ve Ufa Vilayetlerinden Derlediği Çuvaşça Türkü ve Maniler (İnceleme-Metin-Çeviri Yazı-Dizin). Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi. İstanbul.

DÖNMEZ, M. (2019). Kazan Tatar Dügün Türküleri Üzerine Bir İnceleme. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.

MİRSAETOVA, A. (2011). Kazan Tatar Halk Cırlarında Gurbet. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, İstanbul.

SOYSAL, F. (2007). Rumeli Olay Türküleri. Yüksek Lisans Tezi/Master's Thesis, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

TOZ, E. (2016). Gagauz Balladaları/Türküleri (M. A. Durbaylo'nun Metinleri) Metin Aktarma ve İnceleme. Yüksek Lisans Tezi/Master's Thesis, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

İNTERNET KAYNAKLARI

URL 1: *Türkü Sitesi*. (nd). Ay Aydıdır Ayılmaz. 3 Kasım 2022'de https://www.turkuler.com/sozler/turku_ay_aydindir_ayilmaz.html adresinden alındı.

URL 2: *Türkü Sitesi*. (nd). Ay Doğar Aşmak İster-1. 3 Kasım 2022'de https://www.turkuler.com/sozler/turku_ay_dogar_asmak_ister_1.html adresinden alındı.

URL 3: *Türkü Sitesi*. (nd). Ay Doğar Ayıstan'dan. 3 Kasım 2022'de https://www.turkuler.com/sozler/turku_ay_dogar_ayistandan.html adresinden alındı.

- URL 4:** *Türkü Sitesi.* (nd). Ay Doğar Sini Sini-1. 3 Kasım 2022'de https://www.turkuler.com/sozler/turku_ay_dogar_sini_sini_1.html adresinden alındı.
- URL 5:** *Şarkı Sözleri.* (nd). Bir Ay Doğar İlk Akşamdan Geceden. 4 Kasım 2022'de <https://www.sarkisozleri.bbs.tr/sarki/11006/bir-ay-dogar-ilk-aksamdan-geceden> adresinden alındı.
- URL 6:** *Ezgi Diyarı.* (nd). Karlı Dağlar Kara Bulut İçinde. 4 Kasım 2022'de <http://www.ezgidiyari.com/index.php?searchtext=&searchtype=&letter=K&adi=Karl%C4%B1%20Da%C4%9Flar%20Kara%20Bulut%20%C4%B0%C3%A7inde&id=1177&start=20&total=1143> adresinden alındı.
- URL 7:** *Türkü Sitesi.* (nd). Mah Cemalin Güneş Midir Ay Mıdır. 4 Kasım 2022'de https://www.turkuler.com/sozler/turku_mah_cemalin_gunes_midir_ay_midir.html adresinden alındı.
- URL 8:** *Türkü Sitesi.* (nd). Yaylalar Yaylalar. 3 Kasım 2022'de https://www.turkuler.com/sozler/turku_ay_aksamdan_isigdir.html adresinden alındı.
- URL 9:** *Türkü Sitesi.* (nd). Yıldız Akşamdan Doğarsın. 4 Kasım 2022'de https://www.turkuler.com/sozler/turku_yildiz_aksamdan_dogarsin.html adresinden alındı.
- URL 10:** *Türkü Sitesi.* (nd). Yıldız Dağı İşte de Geldim. 4 Kasım 2022'de https://www.turkuler.com/sozler/turku_yildiz_dagi_iste_de_geldim.html adresinden alındı.

- URL 11:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Ak Zirvenin Başında. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 9 Kasım 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12606,halksarkilaripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 12:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Gün Dönüp Tan Attı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 9 Kasım 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12606,halksarkilaripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 13:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). A Qızlar, Gozel Sizdedir. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 9 Kasım 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10833,meisetmerasimleritorenkosuklaripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 14:** *Türküler*. (nd). Ağrın Alım (Ay Gabaglı). 4 Kasım 2022'de <https://turku.sitesi.web.tr/azerbaycan/agrin-alim-ay-gabagli.html> adresinden alındı.
- URL 15:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Alca Gül Açdı Gelin. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 4 Kasım 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10833,meisetmerasimleritorenkosuklaripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 16:** *Türküler*. (nd). Arayıb Ahtarıb. 4 Kasım 2022'de <https://turku.sitesi.web.tr/azerbaycan/arayib-ahtarib-gozelleme.html> adresinden alındı.
- URL 17:** *Türküler*. (nd). Ay Gözümün Işığı. 8 Kasım 2022'de <https://turku.sitesi.web.tr/azerbaycan/ay-gozumun-isiği.html> adresinden alındı.

- URL 18:** *Türküler.* (nd). Beyaz Geceler. 8 Kasım 2022'de <https://turku.sitesi.web.tr/azerbaycan/beyaz-geceler.html> adresinden alındı.
- URL 19:** *Türküler.* (nd). Bu yerde (Yaman Düşdü). 8 Kasım 2022'de <https://turku.sitesi.web.tr/azerbaycan/bu-yerde-yaman-dusdu.html> adresinden alındı.
- URL 20:** *Türküler.* (nd). Cabbarlı Senetde (Yaraşsın). 8 Kasım 2022'de <https://turku.sitesi.web.tr/azerbaycan/cabbarli-senetde-yarassin.html> adresinden alındı.
- URL 21:** *Türküler.* (nd). Çağında (Men Seni Sevmişem). 8 Kasım 2022'de <https://turku.sitesi.web.tr/azerbaycan/caginda-men-seni-sevmisem.html> adresinden alındı.
- URL 22:** *Türküler.* (nd). Dağlar Kızı Reyhan Reyhan 2. 8 Kasım 2022'de <https://turku.sitesi.web.tr/azerbaycan/daglar-kizi-reyhan-reyhan-2.html> adresinden alındı.
- URL 23:** *Türküler.* (nd). Gız Senin Ala Gözlerin. 8 Kasım 2022'de <https://turku.sitesi.web.tr/azerbaycan/giz-senin-ala-gozlerin.html> adresinden alındı.
- URL 24:** *Türküler.* (nd). Göy Göl (Keçdi Gış Ayları). 8 Kasım 2022'de <https://turku.sitesi.web.tr/azerbaycan/goy-gol-kecdi-gis-aylari.html> adresinden alındı.
- URL 25:** *Türküler.* (nd). Gözlerim (Sebrim Tükenibdir). 8 Kasım 2022'de <https://turku.sitesi.web.tr/azerbaycan/gozlerim-sebrim-tukenibdir.html> adresinden alındı.

- URL 26:** *Türküler.* (nd). Kimden Öyrendin (Sevgilim Sen). 8 Kasım 2022'de <https://turku.sitesi.web.tr/azerbaycan/kimden-oyrendin-sevgilim-sen.html> adresinden alındı.
- URL 27:** *Türküler.* (nd). Men Bu Elin Gızıyam. 8 Kasım 2022'de <https://turku.sitesi.web.tr/azerbaycan/men-bu-elin-giziyam.html> adresinden alındı.
- URL 28:** *Türküler.* (nd). Ne Vahtdır Görmürem (Gözel Gız). 8 Kasım 2022'de <https://turku.sitesi.web.tr/azerbaycan/ne-vahtdir-gormurem-gozel-giz.html> adresinden alındı.
- URL 29:** *Türküler.* (nd). Sona Gördüm (Gurbanın Elinde). 8 Kasım 2022'de <https://turku.sitesi.web.tr/azerbaycan/sona-gordum-gurbanin-elinde.html> adresinden alındı.
- URL 30:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Vesfi-Hallar. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 9 Kasım 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10833,meisetmerasimleritorenkosuklaripdf.pdf> adresinden alındı.
- URL 31:** *Türküler.* (nd). Yaradan Seni (Helal Olsun). 8 Kasım 2022'de <https://turku.sitesi.web.tr/azerbaycan/yaradan-seni-helal-olsun.html> adresinden alındı.
- URL 32:** *Türküler.* (nd). Yaş Da Dayanmaz (Seherin Güneşi). 8 Kasım 2022'de <https://turku.sitesi.web.tr/azerbaycan/yas-da-dayanmaz-seherin-gunesi.html> adresinden alındı.

- URL 33:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Ağlama Yârim. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 17 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11609,askturkuleripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 34:** *Türküler.* (nd). Balkan Güzeli. 17 Kasım 2022’de <https://turku.sitesi.web.tr/rumeli/balkan-guzeli.html> adresinden alındı.
- URL 35:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Esen Rüzgâr. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 17 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11609,askturkuleripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 36:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Gelin Havası. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 16 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11606,dugunturkuleripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 37:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Karabiber Aş İçin. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 16 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11442,turkulerdestanlarpdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 38:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Nuriye. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 16 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11301,turkulervemanilerpdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 39:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Sıçan Gelir Takır Takır. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 16 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11442,turkulerdestanlarpdf.pdf?0> adresinden alındı.

- URL 40:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Kozalaarğa Kozasalar/Dünörlere Hısımlar. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 20 Kasım 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/13146,gelenekgorenekkfolklorupdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 41:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Atte Pirin Tılık Kurni/Babamız Rüya Görmüş. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 25 Kasım 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12701,turkulerpdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 42:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Hal' Mana Savni Pırahri/Beni Sevgilim Terketti. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 25 Kasım 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12701,turkulerpdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 43:** Türk Dünyası Kültür ve Sanat. (2022, 5 Mart). *Çuvaşça Şarkı-Sura Huran* [Video]. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=gidoeaJZCz8&ab_channel=T%C3%9CRKD%C3%9CNYASIK%C3%9CLT%C3%9CRVESANAT
- URL 44:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Armut Acı Dallandı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 13 Kasım 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11661,sevdaturkuleripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 45:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Bir Urum Kızı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 13 Kasım 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11661,sevdaturkuleripdf.pdf?0> adresinden alındı.

- URL 46:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Adam Çirî Ağır Nin/Atam Yeri Akımlı Nin. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 29 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12651,turkulerpdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 47:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Ah Tigirdin Çiltızı/Ak Göğün Yıldızı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 29 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12651,turkulerpdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 48:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Aynıñ Altında Pır Çılısı/Aynı Altında Bir Yıldız. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 29 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12651,turkulerpdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 49:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Han Tigirniñ Çiltızı/Han Göğün Yıldızı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 29 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12651,turkulerpdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 50:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Kün Haraa Pazoh Tamil Pardı/Güneşin Gözü Yine Tutuştu. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 29 Kasım 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12651,turkulerpdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 51:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Gel Gideğigin. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 2 Aralık 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11209,bestelerpdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 52:** *Türküler.* (nd). Güneş Vurup Üzüne. 2 Aralık 2022’de <https://turku.sitesi.web.tr/kerkuk/gunes-vurup-uzune.html> adresinden alındı.

- URL 53:** *Türküler.* (nd). Kalk Gıdağın Şih Bağına. 2 Aralık 2022'de <https://turku.sitesi.web.tr/kerkuk/kalk-gidagin-sih-bagina.html> adresinden alındı.
- URL 54:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Öllem Öllem Men Öllem. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 2 Aralık 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11209,bestelerpdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 55:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Aktamak/Aktamak. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 8 Aralık 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12416,cirlahalksarkilaripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 56:** Karachay Malkar Turk. (2019, 21 Aralık). *Bellau* [Video]. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=Wxnrr8fwAA&ab_channel=KarachayMalkarTurk
- URL 57:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Gapalav/Gapalav. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 7 Aralık 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12416,cirlahalksarkilaripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 58:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Kulina/Kulina. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 9 Aralık 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12416,cirlahalksarkilaripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 59:** Karachay Malkar Turk. (2021, 23 Haziran). *Sen Ariuvga* [Video]. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=GOxB8UkQzDg&ab_channel=KarachayMalkarTurk

- URL 60:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Tavkan/Tavkan. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 9 Aralık 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12416,cirlahalksarkilaripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 61:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Mansur Men Deme/Mansur ile Deme. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 21 Aralık 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12895,mansuriledemepdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 62:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Oysıl Karağa/Oysıl Kara'ya. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 21 Aralık 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12853,ciftcilikvehayvansiirleripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 63:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Sapağalıy Men Nurcan/Sapağalıy ile Nurcan. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 21 Aralık 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12896,sapargayililenurcanpdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 64:** *Türküler*. (nd). Bir Sen Söyle Bir Da Ben. 25 Aralık 2022'de <https://turku.sitesi.web.tr/kibris/bir-sen-soyle-bir-da-ben.html> adresinden alındı.
- URL 65:** *Türküler*. (nd). Köy Düğünü. 25 Aralık 2022'de <https://turku.sitesi.web.tr/kibris/koy-dugunu.html> adresinden alındı.
- URL 66:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Kız Uzatuu/Gelin Kızı Baba Ocağından Uğurlama. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 30 Aralık 2022'de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/13592,dugunturkusupdf.pdf?0> adresinden alındı.

- URL 67:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Kızdı Uzatıp Catkanda Ceñesinin Aytkanı/Kızı Uğurlarken Yengesinin Söyledikleri. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 30 Aralık 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/13591,torenturkuleripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 68:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Uyalam/Çekinirim. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 30 Aralık 2022’de <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/13595,nagmeturkuleripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 69:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Abdullatipni Yırı/Abdullatip’in Yırı (Birinci Varyant). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 10 Ocak 2023’te <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12301,tarihiyillarpdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 70:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Yaprığı Yeşil Ala Qammaqaday/Yaprığı Yeşil Ala Deve Elması Gibi. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 10 Ocak 2023’te <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12308,kisakazakyirlaripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 71:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Yarıq Yulduz Qarşı Turar Aylağa/Parlak Yıldız Aarşı Doğar Aylara. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 10 Ocak 2023’te <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12308,kisakazakyirlaripdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 72:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* (nd). Kazaklıkta Ölip Kalgan Yiğittin Yırı/Kazaklıkta Ölüp Kalan Yiğidin Şarkısı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 13 Ocak 2023’te

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12368,kazaksarkilaripdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 73: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Sarığz/Sarı Kız. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 13 Ocak 2023'te <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12368,kazaksarkilaripdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 74: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Yelli Kaya/Yelli Kaya. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 13 Ocak 2023'te <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12368,kazaksarkilaripdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 75: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Asmandan Aldım Ayni/Gökyüzünden Aldım Ayı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 18 Ocak 2023'te <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11971,termeqoasiklarasikturkuleripdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 76: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Çeçeler, Çeçeler, Canım Çeçeler/Analar, Analar, Canım Analar. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 18 Ocak 2023'te <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11972,harezmqoasiklariharezmurkuleripdf.pdf?0> adresinden alındı.

URL 77: *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Eşiğin Aldıdan Ötsem Ay Bolıb/Kapının Önünden Geçsem Ay Olup. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 18 Ocak 2023'te <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11972,harezmqoasiklariharezmurkuleripdf.pdf?0> adresinden alındı.

- URL 78:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Hop-Meyde (Hırman Qoşığı)/Ufak Tefek (Harman Türküsü). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 18 Ocak 2023'te
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11973,mehnetqoasiklarimihnetturkuleripdf.pdf>
 ?0 adresinden alındı.
- URL 79:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Batracır/Kul Türküsü. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 22 Ocak 2023'te
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12178,turkulerpdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 80:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Züleyha/Züleyha. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 22 Ocak 2023'te
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12178,turkulerpdf.pdf?0> adresinden alındı.
- URL 81:** *e-Kitap-Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. (nd). Altın Kimi Tagtımı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 27 Ocak 2023'te
<https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78683/turkmenlerde-dugun-turkuleri-veya-olenler-yar-yar-leera-.html> adresinden alındı.
- URL 82:** TheFenerbahceSK. (2020, 4 Ekim). *Söymüşem Seni* [Video]. Youtube.
https://www.youtube.com/watch?v=xJ8siw3b3zQ&ab_channel=TheFenerbahceSK
- URL 83:** Arı Duru Türkçe. (2014, 30 Ekim). *Ay Hanım Süzük Çıray* [Video]. Youtube.
https://www.youtube.com/watch?v=b31KMdLs9EM&ab_channel=Ar%C4%B1DuruT%C3%BCrk%C3%A7eTÜRK KOM
- URL 84:** Akildabirlik. (2012, 28 Ocak). *Karşılaşınca* [Video]. Youtube.
https://www.youtube.com/watch?v=MJucB1sf4mE&ab_channel=Akildabirlik

URL 85: Arı Duru Türkçe. (2014, 17 Eylül). *Kızıl Gülüm* [Video]. Youtube.
https://www.youtube.com/watch?v=KvESr4gREOQ&ab_channel=Ar%C4%B1DuruT%C3%BCrk%C3%A7e

URL 86: Arı Duru Türkçe. (2014, 17 Eylül). *Yumrulak* [Video]. Youtube.
https://www.youtube.com/watch?v=uSQfyo9YOGQ&ab_channel=Ar%C4%B1DuruT%C3%BCrk%C3%A7e

EK-3: ORJİNALLİK RAPORU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orjinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK HALKBİLİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 12/06/2024	
Tez Başlığı: Türk Dünyası Türkülerinde Kozmolojik Unsurlar Üzerine Bir İnceleme	
Yukarıda başlığı verilen tezinin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 380 sayfalık kısmına ilişkin, 12/06/2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Tumin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezinin benzerlik oranı % 20'dir.	
Uygulanan filtrelemeler**:	
1. ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç	
2. ☒ Kaynakça hariç	
3. ☒ Alıntılar hariç	
4. ☐ Alıntılar dâhil	
5. ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç	
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezinin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Eser KARA	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Eser KARA	
	Öğrenci No	N17240873	
	Enstitü Anabilim Dalı	Türk Halkbilimi	
	Programı	Türk Halkbilimi	
	Statüsü	Doktora ☒	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr ☐

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

*Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazın Dilinde** yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dâhil, 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orjinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF TURKISH FOLKLORE	
Date: 12/06/2024	
Thesis Title (In English): A Study on Cosmological Elements in Turkic World's Folk Songs	
According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 12/06/2024 for the total of 380 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 20 %.	
Filtering options applied**:	
1. ☒ Approval and Declaration sections excluded	
2. ☒ References cited excluded	
3. ☒ Quotes excluded	
4. ☐ Quotes included	
5. ☒ Match size up to 5 words excluded	
I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.	
I respectfully submit this for approval.	
Eser KARA	

Student Information	Name-Surname	Eser KARA	
	Student Number	N17240873	
	Department	Turkish Folklore	
	Programme	Turkish Folklore	
	Status	PhD ☒	Combined MA/MSc-PhD ☐

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
(Title, Name and Surname, Signature)

**As mentioned in the second part [article (4)/3] of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding reference, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

EK-4: ETİK KURUL/KOMİSYON FORMU

	T.C. HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ Rektörlük	Tarih: 03/03/2021 16:02 Sayı: E-35853172-300-00001478163 00001478163
	Sayı : E-35853172-300-00001478163 Konu : Eser KARA Hk. (Etik Komisyon İzni)	3.03.2021
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE		
İlgi : 03.02.2021 tarihli ve E-12908312-300-00001429711 sayılı yazınız.		
Enstitünüz Türk Halkbilimi Anabilim Dalı Doktora programı öğrencilerinden Eser KARA'nın Prof. Dr. Fatma Gülay MİRZAOĞLU danışmanlığında hazırladığı " Türk Dünyası Türkülerinde Mitoloji Ekseninde Kozmolojik Motifler " başlıklı tez çalışması, Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun 23 Şubat 2021 tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.		
Bilgilerinizi ve gereğini saygılarımla rica ederim.		
Prof. Dr. Vural GÖKMEN Rektör Yardımcısı		
<small>Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır</small>		
Belge Doğrulama Kodu: 4F7FE1A7-4C3A-4CE6-BC3B-9E02BDD6A21E	Belge Doğrulama Adresi: https://www.turkiye.gov.tr/hu-dby-s	
Adres: Hacettepe Üniversitesi Rektörlük 06100 Sıhhiye-Ankara	Bilgi için: Duygu Didem İLERİ	
E-posta: yazim@hacettepe.edu.tr İnternet Adresi: www.hacettepe.edu.tr Elektronik	Memur	
Ağ: www.hacettepe.edu.tr	Telefon: .	
Telefon: 0 (312) 305 3001-3002 Faks: 0 (312) 311 9992		
Kep: hacettepeuniversitesi@hu01.kep.tr		